

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

TRECĂRI ÎN PROBLEMA EVOLUȚIEI MARI PROPIETĂȚI
FEUDALE DIN MOLDOVA ÎN SECOLELE XVII-XVIII
D. CIUREA

ECLOGA ISAURIANĂ ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

GHEORGHE CRONT

PRODUCȚIA AGRICOLĂ ȚĂRĂNEASCĂ ȘI ÎNȚĂLA ÎNTR-
DI CEFA REGLAMENTULUI ORGANIC ÎN ȚARA ROMĂ-
NEASCĂ
ILIE CORFUS

CONTRIBUȚII PRIVIND RĂLAȚIILE ROMĂNO-FRANCEZE
(1900-1914)
MIRCEA N. POPA

PROBLEME ALE COOPERĂRII MILITARE ROMĂNO-FRAN-
CEZE ÎN ANUL 1936
ALVINA LAȚEA

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVIȘIA REVISTELOR

ÎNSEMĂRI

NOTE BIBLIOGRAFICE

TOMUL 22 — 1969

1

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECȚIA DE ȘTIINȚE ISTORICE

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OTETEA (*redactor responsabil*); VASILE MACIU, membru
corespondent al Academiei (*redactor responsabil adjunct*); acad.
P. CONSTĂNTINESCU-IASI; acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA, ȘT.
PASCU, membri corespondenți ai Academiei; L. BĂNYAI; MIRON
C. NȘTANTINLSCU; AL. ELIAN; M. PETRESCU-DIMBOVIȚA; EUGEN
STĂNESCU (*membrii*); I. APOSTOL (*secretar de redacție*)

Prețul unui abonament anual este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile
poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi
și instituții.

La revue „STUDII” — REVISTĂ DE ISTORIE paraît
6 fois par an.

Le prix d'un abonnement annuel est de £ 3.6.0; \$ 8, — ;
F F 39, — ; D.M.32, —

Toute commande à l'étranger sera adressée à CARTIMEX,
Boîte postale 134—135, Bucarest, Roumanie ou à ses représentants
à l'étranger.

En Roumanie, vous pouvez vous abonner par les bureaux
de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb, precum și orice corespondență
se vor trimite pe adresa Comitetului de
redacție al revistei „Studii”, revistă de
istorie.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
București
Telefon: 18.25.86

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM. 22 1969 Nr. 1

S U M A R

D. CIUREA, Precizări în problema evoluției marii proprietăți feudale din Moldova în secolele XVII—XVIII	3
GHEORGHE CRONȚ, Ecloga isauriană în țările române	21
MATEI D. VLAD, Țigimul administrativ al satelor de colonizare din Țara Românească și Moldova (secolul al XVII-lea)	35
ILIE CORFUS, Producția agricolă țărănească și piața la introducerea Regulamentului organic în Țara Românească	49

★

PARASCHIVA CÎNCEA, Încercări de redresare a meseriilor în perioada 1864—1900	69
MIRCEA N. POPA, Contribuții privind relațiile româno-franceze. 1900—1914	85

★

ALVINA LAZEA, Probleme ale cooperării militare româno-franceze în anul 1936	105
---	-----

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea științifică consacrată unor date memorabile din istoria mișcării muncitorești (Tr. Udrea); Cel de-al VI-lea Congres internațional al slavistilor de la Praga (Tr. Ionescu-Nișcov); Al VII-lea seminar internațional organizat de „Europahaus”, Viena, septembrie, 1968 (Eliza Campus); Teze de doctorat; Cronică	129
---	-----

RECENZII

P. CONSTANTINESCU-IAȘI, <i>Lupta pentru formarea Frontului popular în România</i> , Edit. Academiei, București, 1968, 157 p. (M. Rusenescu)	139
* * * <i>Călători străini despre țările române</i> , vol. I, București, Edit. științifică, 1968, volum îngrijit de Maria Holban, 587 p. (Pavel Binder)	143
P. CHAUNU, <i>La civilisation de l'Europe classique</i> , Paris, Arthaud, 1966, 705 p. (Mircea Grosu)	149
JACQUES GODECHOT, <i>L'Europe et l'Amérique à l'époque napoléonienne (1800—1815)</i> , Paris, P.U.F., 1967 (Coll. „Nouvelle Clio”, vol. 37), 365 p. (Lucia Dumitrescu)	154

„The English Historical Review”, Edit. Longmans, Londra, vol. LXXXII, 1967, nr. 322—325, 896 p. (S. Columbeanu) 159

ÎNSEMNĂRI

- Istoria României.** — TROFIN HĂGAN, *Sindicatete unite din România. 1944—1947*, Edit. politică, București, 1968, 245 p. (I. Chiper); ARNOLD HUTTMANN și PAVEL BINDER, *Contribuții la biografia lui Filip Moldoveanu, primul tipograf român*, în culegerea *Limbă și literatură* a Societății de științe istorice și filologice din Republica Socialistă România, vol. XVI, București, 1968, p. 145—174 (L. Demény); **Istoria universală.** — * * * *Travaux et mémoires. Centre de recherche d'histoire et civilisation byzantines*, vol. II, Edit. Boccard, Paris, 1967, 576 p. (E. Frances); Θησαυροσματα (Tezaurizări), editată de Institutul grec de studii bizantine și postbizantine, Veneția, tom. IV (1967), 247 p. (Gh. Cronf); Ir. SUŁKOWSKA-KURASIOWA, *Polska kancelaria królewska w latach 1447—1504* (Cancelaria regală polonă din anii 1447—1504), Wrocław — Varșovia — Cracovia, Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1967, 181 p. (I. Corfus); * * * Heinrich Brüning, *Reden und Aufsätze eines deutschen Staatsmanns*, Herausgegeben von Wilhelm Vernekehl unter Mitwirkung von Rudolf Morsey, Verlag Regensburg, Münster, 1968, 358 p. (Șerban Rădulescu-Zoner); JOHN ROACH, *A Bibliography of Modern History*, Cambridge, At the University Press, 1968, XXIV + 388 p. (Paul Cernovodeanu); * * * *Causes and consequences of the American revolution*, Edited with an Introduction by Esmond Whright, Chicago, “Quadrangle Book”, 1966, 316 p. (S. Columbeanu) 167
- NOTE BIBLIOGRAFICE 179

PRECIZĂRI ÎN PROBLEMA EVOLUȚIEI MARI PROPRIETĂȚI FEUDALE DIN MOLDOVA ÎN SECOLELE XVII – XVIII

DE

D. CIUREA

Marea proprietate feudală din Moldova, al cărei proces de constituire se încheie în secolul al XV-lea prin acapararea pământurilor obștilor sătești și instituirea lui *dominium eminens*, aparținerea domniei și, prin atribuire, cu privilegiu, bisericii și unui număr relativ restrâns de boieri dregători. Alături de aceasta are o evoluție particulară proprietatea posesorală, tot mai mult cu aspect de obște, a urmașilor de mici dregători („slugi”) sau și de mari dregători, care n-au mai parvenit în dregătorii domnești și au decăzut datorită opresiunii fiscale.

1. Marea proprietate feudală domnească cuprindea în secolul al XVI-lea tot ce n-a fost atribuit încă la mănăstiri și particulari : vetrele și locurile târgurilor², cu ocoalele de sate domnești, zonele de frontieră de la munte dinspre Transilvania, cu satele de strajă, grupuri sau izolate³, pentru acapararea cărora luptau mănăstirile, deținătoare de braniști întinse (cu păduri și pășuni și terenuri defrișate pentru agricultură), braniștea domnească de la Jijia-Prut, existentă din secolul al XV-lea, „scutării”, menționate și de surse străine⁴, apele mari „domnești” cum era

¹ Exemplu satul Girlești de călărași, descendenți din Nicoară Grozav pircălab de Roman în 1528, sub Petru Rareș, care, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, făceau de strajă la vadul Siretului, spre Țara Românească. Satul avea să fie acaparat de Costache Conachi. Arh. St. Buc., măn. Galata 6/31.

² Secretarul ambasadorului suedez la Poartă, Hillebrandt, considera (în 1656) Tirgul Frumos domeniu domnesc („wie ein Vorwerck”) și arată că domnul avea aici o construcție mare de zid, câteva cămile și multe vite. Cf. ed. Babinger, Leiden – Sibiu, 1937, p. 82.

³ Vasile Lupu se referea în 1642 la „pământurile deșerte” și la libertatea domnului de a le atribui. Cf. și A. Veress, *Documente*, vol. X, p. 119 (1642). Prevederi pentru regimul proprietății rurale și în *Carte românească de învățătură* (1646), ed. 1961, p. 13, 55, 56 și 64. Între satele izolate domnești de strajă, Grozești, Comănești, Bălățești, Dărmănești, Borlești, Oprișani. Cf. și N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, vol. I, 1930, p. 210; vol. II, 1931, p. 521–522 și 466.

⁴ Într-un document din 20 august 1588 (D.I.R.) este menționată „scutăria” domnească a lui Alexandru Lăpușeanu, pentru constituirea căreia au fost „risipite” sate. A fost desființată după Bogdan Lăpușeanu. Alexandru Lăpușeanu data un document din

Prutul (Siretul nu era „domnesc” decît cursul inferior), „cămara ocnelor”, asimilată, de asemenea, unui ocol domnesc.

Ocoalele domnești au constituit rezerve ale patrimoniului domnesc de o fluiditate extremă. Alimentate prin cumpărări, schimb și confiscări, retract în secolele XVI — XVII, s-au dizolvat complet, prin atribuire, în secolul al XVIII-lea. Se poate face sublinierea că stăpînirea satelor de ocol, de boieri mai ales, a fost totdeauna precară. De exemplu, satul Vînători din ocolul Piatra, care, ca și altele, a cunoscut diverși stăpîni, din secolul al XV-lea pînă în secolul al XVII-lea „a umblat din mînă în mînă”, cum se spune în documentele cancelariei domnești, datorită revocării pentru trădare și reatribuirii.

Se remarcă, în general, necesitatea sau frecvența reîntăririi de același domn sau de cei succesivi a satului de ocol, aceasta constituind și o sursă de venit pentru domnie. Vechiul ocol al curții Badeuți era lichidat în 1615 — 1620, prin atribuirea satelor rămase (inclusiv Badeuți) mănăstirii Solca, ctitoria lui Ștefan Tomșa, de Radu Mihnea și Gașpar Grațianu. Mănăstirea Sucevița a fost întemeiată în acest ocol și i s-au atribuit satele Sucevița și Mîndrești. Ocolul Șipote își încheia existența prin atribuirea satului de bază, în 1652, de Vasile Lupu mănăstirii Barnovschi (fusesse cumpărat de Miron Barnovschi de la Radu Mihnea cu 1 800 ughi și redevenise domnesc). Satul Gidinți, pe locul căruia a fost construită cetatea „nouă” de la Roman, luat de Ștefan cel Mare de la stăpîni particulari (Lazăr, fiul lui Oană vornic) și inclus în ocolul cetății, era restituit rudelor acestora în 1596 de Ieremia Movilă cînd cetatea nu mai exista și reîntărit în 1617 de Radu Mihnea⁵. Măsura era aplicată și în secolul al XVII-lea. Istrate Dabija a luat lui Hrisoscol, fost medelnicer, satul Visterniceni fără voia lui, și l-a dat unor țîrgoveți. În 1666 Iliăș Alexandru-voievod îi dădea compensație satul Sascut (din ținutul Putna), fost al lui Istrate Dabija⁶. Majoritatea satelor din ocolul țîrgului Huși erau atribuite de Ieremia Movilă (între 1602 și 1604) episcopiei recent create de el acolo. Se poate face precizarea că, din cele circa 250 de sate care au trecut prin regimul de ocol domnesc, circa 100 au fost atribuite bisericii (mitropoliei, episcopiiilor și mănăstirilor) în secolele XVI — XVIII.

Braniștea domnească de la Jijia-Prut, lungă de peste 50 km și lată de circa 20 km, existentă și menționată începînd din secolul al XV-lea, a fost parcelată și atribuită în secolele XVII — XVIII. Capătul de sus al braniștii era la Jijia în fața Morenilor (se afirma într-un document din 1642). Dumitru Buhuș vistier (decedat în 1649), favorizat de Vasile Lupu, și-a constituit aici (în 1636) un adevărat domeniu cu satul Bohotin, existent și în secolul al XIX-lea, cu terenuri pentru agricultură, finețe păduri, mori, prisăci, pod umblător la Jijia și Prut. În afara domeniului lui Buhuș a rămas satul domnesc Podoleni. În braniște se mai aflau și satele domnești Piperești (1607), Piscani și Țuțora. În „braniște” s-a for-

28 mai 1559 „scris la Zavadine” (unde se afla „scutăria” domnească). Cf. Hurmuzaki-Bogdan, suplimentul II, vol. I, p. 215. Aceste scutării sint amintite și de A. M. Gratiani (ed. Legrand, Paris, 1881, p. 170) : „Vai voda ipse magnum boum numerum ex suis praediis quotannis vendere solet”. Cf. și Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XV₁, p. 545 (1559).

⁵ Cf. și D. Ciurea, *Ocoalele domnești*, în Anuarul Institutului de istorie, Iași, vol. II, 1965, p. 194—208.

⁶ Cf. A. Sava, *Documente...* p. 99—100.

mat și satul Slobozia-Zberoaia (numit astfel după „Chireana Zberoaia vorniceasa”), spre jumătatea secolului al XVII-lea (1634 — 1642) pe malul Prutului, în 1740, moșia lui Sandu Sturza vel-logofăt. Locul de la confluența Jijiei cu Prutul a fost atribuit mănăstirii Neamț pentru mori și sat. O altă braniște domnească era la Prutul inferior și Lozova (doc. din 1546)⁷.

În ce privește vetrele și locurile târgurilor, populația de aici, ca uzufructuară, era silită să asiste pasiv la acaparări cu întărire domnească sau era umilită și înfrântă, în cele mai multe cazuri, când căuta să apere „hotarul domnesc”. Punctul de vedere formulat de Ștefan Tomșa a predominat față de cel progresist al lui Nicolae Mavrocordat (orașele să constituie patrimoniul inalienabil al statului), care a capitulat în fața boierimii coalizate. Ulterior Constantin Racoviță s-a situat pe o poziție net opusă, urmînd vederile tatălui său Mihai Racoviță, și a acordat în serie orașele, în 1756 — 1757, unor mănăstiri și boieri.

2. Proprietatea bisericii (episcopală și mănăstirească) este în continuă creștere în secolele XVI — XVII. În afară de stăpînirile feudale, reconfirmate în secolul al XVII-lea, ale vechilor episcopii Rădăuți (cum s-a remarcat, episcopia de Rădăuți era cea mai „săracă” și depășită de marile ctitorii de la Putna și Sucevița, lipsită de oameni și „lovită de tîlhari”, cum spunea Vasile Lupu în 1639), Roman și celei noi de Huși, de sate și monopoluri ale vechilor mănăstiri, au fost înființate altele noi, unele favorizate în mod particular (Sava, Galata, Solca, Cetățuia etc.), cărora li s-a atribuit un mare număr de sate (confiscate sau cumpărate) și hălți și au fost „închinat” în majoritate la „locuri sfinte”. Astfel se punea asupra acestora baza stăpînirii din afară, străine, care se va accentua continuu și va fi înlăturată abia în 1863. Se poate spune că și în Moldova, ca și în Rusia la începutul secolului al XVII-lea, „tertiam fundorum partem tenent monachi”, cum se exprima un contemporan. Ion-voievod, sub influența ideilor avansate ale timpului, a căutat să suprimе marea stăpînire de pămînt bisericască (cum arată și un document din 1599 de la Ieremia Movilă), dar scurta domnie a acestuia n-a permis consolidarea și extinderea măsurilor⁸.

Seria „închinărilor” efective începea cu mănăstirea Sf. Sava din Iași. În 1576 Petru Șchiopul acorda mănăstirii Sf. Sava de la Ierusalim un metoh (viitoarea mănăstire omonimă din Iași) și satul Stroești din ocolul domnesc Șipote. În 1583 același acordă mănăstirii Sf. Sava de lângă Ierusalim case și un loc pentru biserică în Iași, cumpărat cu 7 000 de aspri de la particulari. În 1589 întărea mănăstirii Sf. Sava satul Stroești din ținutul Hirleu (mănăstirea din Iași era construită).

Situația mănăstirii Galata în noiembrie 1588 este redată de catastroful întocmit atunci de Petru Șchiopul, ctitorul acesteia. În afară de imensul inventar (de care nu dispunea nici mitropolia de Suceava), mănăsti-

⁷ Buletinul Muzeului „Ioan Neculce”, 6, p. 218 (1717, aprilie 19); Arh. st. Buc., Sava 37/4 (1678, ianuarie 8), Acad. Republicii Socialiste România, 82/1, 186/47, 78/92, 95, 82/9, 10, 7, 12, 13, 16, 181/28, 81/85, 425/92, 186/47; Arh. st. Buc., Neamț 30/12. D.R.A.M., p. 215; D.I.R. XVI/3, p. 418—420.

⁸ Cf. și *Quelques mots sur la sécularisation des biens conventuels en Roumanie*, Paris (E. Dentù), 1864. Cf. și T. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, 1933, p. 129 (orig. slav din 1599, martie 30): „cînd a luat Ioan-voievod satele tuturor mănăstirilor”. Cf. și *Cronica lui Azarie, în volumul Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 148—149.

rea era dotată cu 16 sate. Impresionează cantitatea de cereale acumulată la diverse sate, care, din cauza pestei, în parte n-au fost treierate încă la data redactării catastifului. Mănăstirea Galata a fost închinată „cu multă avere” în 1619 de Maria, fiica lui Petru Șchiopul, metoh la Ierusalim, „cu toate moșile ei, sate, țigani, dobitoc, tot venitul să aibă a-l vinde călugării de la Ierusalim... să ia venitul acestei mănăstiri”. La situația mănăstirii Galata (cu 16 sate), „de lângă scaunul Iașilor”, se referea în 1618, pe larg, Radu Mihnea. Sate, mori, iazuri, vii, pășune s-au pustiit de „greutăți și oști și limbi străine care au fost în această țară”. Călugării au fost și ei risipitori. El justifica astfel închinarea la Sfântul Mormînt, la Ierusalim, sub controlul mitropolitului de Suceava. Surplusul de venit va fi vîndut și banii trimiși la Ierusalim. Închinarea era întărită ulterior de Gașpar Grațiani (tot în 1619) și de Moise Movilă în 1633. În 1589 Petru Șchiopul făcuse hotar și braniște împrejurul mănăstirii la Miroslava. Ocina mănăstirii de la Miroslava, „la ocolul tîrgului Iașilor”, cu vii, a mănăstirii Galata din deal, era amintită și în 1693. În 1734, pentru reconstruirea zidului de piatră din jurul mănăstirii Galata, se vindea, cu asentimentul patriarhului Meletie, o parte din satul Pleșești (din ținutul Hîrlău), fostă a mănăstirii Dealul Mare (metoh al Galatei), danie de la Ieremia Ciocîrlie, pîrcălab de Neamț.

Mănăstirea de „lîngă satul Hlincia” (în ocolul tîrgului Iași), ctitoria Mariei, fiica lui Petru Șchiopul și „giupînului” său Zotă spătarul (1616), era „închinată” ca metoh la mănăstirea „Dionisiate în Sfîntul Munte”. Amintim aici că la Muntele Atos (Haghion Oros) existau 20 de mănăstiri, dintre care 17 grecești (printre acestea Vatoped, Kutlumus, Dionisiu, Meghistis Lavras, Pantocratoros, Xiropotam mai importante), cu autonomie din 1430, acordată de sultanul Murad al II-lea. Închinările au continuat cu mănăstirea Golia (cu 11 sate), menționată în 1622 („sfînta mănăstire Vatoped ce se numește a lui Golăe din tîrgul Iașilor”). În 1587 mănăstirea lui Melentie Balica hatman (ulterior Frumoasa) era închinată la mănăstirea Sinai ca metoh. De aici și numele de „Sinaitică”. În 1606, tot ca metoh, era închinată ctitoria lui Nestor Ureche, mare vornic de Țara de Jos, și a ginereului său Isac Balica hatman, fiul lui Melentie, biserica Sfînta Paraschiva (Vineri)⁹.

⁹ Pentru Athos, cf. și Ch. Vellay, *L'irrédentisme hellénique*, Paris, 1913, p. 120; D.I.R. XVI/3, p. 447; Arh. st. Buc. Galata, 11/33; „Cercetări istorice”, VIII—IX, 1934, p. 16, 27—30 și 49; X—XII, 1936, p. 82; Arh. st. Iași, 405/373. Satele Șivița și Drăgănești, foste domnești, vîndute sau date danie (primul vîndut lui Ștefan cămănar și retras pentru o datorie de 20 000 de aspri, al doilea danie slugii Sima vameș, „însă siliște”), au fost retrase și atribuite mănăstirii Galata de Petru Șchiopul la 3 aprilie 1588. La 14 aprilie 1588 mănăstirea Galata vindea satul Drăgănești lui Andrei negustor din Oblucița pentru 15 000 de aspri, dar în catastiful din noiembrie 1588 figura din nou ca al mănăstirii Galata. D.I.R.; P. Mihailovici, *Documente românești de la Constantinopol (1462—1755)*, în „Cercetări istorice”, an. VIII—IX/3 (1933), p. 16. În 1633 (august 30) Moise Movilă dădea ctîștig de cauză călugărilor de la mănăstirea Galata în procesul cu Stavăr biv-vornic pentru satul Fîntîna, pe Gerul, din ținutul Tecuci (pe care-l aveau danie de la Enache postelnic, cumpărat de acesta de la Stavăr în timpul lui Ștefan Tomșa). Călugării au pus ferăie 24 de zloți în vistieria domnească. Cf. P. Mihail, *Documente și zapise românești de la Constantinopol*, Iași, 1948, p. 34—35. Vasile Lupu a sprijinit mănăstirea Hlincia. În 1639, aprilie 15, îi acorda satul Frățileni, la Prut, în ținutul Iași, cumpărat de el cu 200 de ughi de la Luca brănișterul și Iane biv-vătav (care îl aveau, pentru slujbă și bani, de la Penișoară, fost vistiernic, cumpărat de el de la Maria, soția lui Dumitrache Chiriță postelnic. Se dau indicații precise asupra provenienței pentru a se evita noi complicații). Cf. *ibidem*, p. 37—38. Întărire de la Istrate Dabița din 1662, februarie 22 (*ibidem*, p. 54—55), care adăuga

Printre noile ctitorii din prima jumătate a secolului al XVII-lea se află pe primul plan Dragomirna și Solca, prima ctitorie a familiei lui Stroici logofătul și a lui Anastase Crimca, mitropolit de Suceava, a doua a lui Ștefan Tomșa (nu se pot preciza motivele care l-au determinat să creeze aici această ctitorie). Mănăstirea Dragomirna, construită în „hotarul” târgului Suceava, a primit satele lui Luca Stroici, întărite de Radu Mihnea în 1616, apoi altele confirmate de Miron Barnovschi (Salcia din ocolul Sucevii). În 1639 mănăstirea nu era încă terminată și vindea un sat, Birsănești, la Cârpeniș, în ținutul Dorohoi. Mănăstirea Dragomirna n-a fost inclusă ulterior nici în categoria celor închinatăe, nici „de țară”. Mănăstirea Solca (menționată în 1617, azi în orașul Solca, cu ziduri groase de apărare) primea privilegiu de întărire de la Radu Mihnea în 1618 pentru sate (domnești sau cumpărate de Ștefan Tomșa). În 1622, 1623 și 1624 se adăugau noi sate. Într-un act de întărire din 1623, cu un conținut ce iese din comun, Ștefan Tomșa arăta că din „siliști pustii” a făcut „sate cum se cuvine” și le-a acordat scutiri totale. Mănăstirea Pantocrator-Teodorenii (azi în Burdujeni), de lângă orașul Suceava, ctitoria lui Toader Movilă, se afla într-o situație precară la jumătatea secolului al XVII-lea și vindea, cu întărire domnească de la Vasile Lupu, sate și siliști. Sub dominația austriacă asupra Bucovinei au fost desființate mănăstirile Solca (în 1785), Sfântul Ilie (în 1783), Voroneț, Moldovița, Homor, Ilișești. Din 9 rămăneau numai 3 mănăstiri: Putna, Sucevița și Dragomirna¹⁰.

Au fost create, în continuare, în secolul al XVII-lea noi mănăstiri în Iași și în hotarul târgului (în secolul al XVI-lea „în țarină” și nu „Ugireni”, mănăstirea lui Aron-voievod), care, dotate cu sate, au fost „închinatăe” la „locuri sfinte”: Barnovschi la Mormînt (cu 2 sate), Birnova la Mormînt, Nicorița la Mormînt, Cetățuia la Mormînt (cu 11 sate), Bărboi la Munte (cu 12 sate), Trei Ierarhi la Munte (cu 13 sate), Dancu la Munte (cu 5 sate), ctitorie a boierului Iurie Danco din timpul lui Petru Rareș, cum arată inscripția rămasă), Zlataust. „Sfântul Mormînt” a fost favorizat în mod evident. Locul mănăstirii lui Aron, din țarina târgului Iași, „din hotarul domnesc al târgului Iași, în jurul mănăstirii”, era delimitat sub Istrate Dabija, cu prezența unor negustori și staroști și „voitului” și 12 pîrgari în 1662. În 1638 mănăstirea lui Aron era amintită închinată ca metoh al mănăstirii de la Chalki de lângă Constantinopol. Anterior fusese închinată de Radu Mihnea în 1624, la Sozopole ulterior pustiită de turci. În 1627 Miron Barnovschi întărea satul său Toporăuți cu „uric” (cu imunități fiscale și judiciare complete) bisericii de la Ierusalim prin biserica sa din Iași, al cărei egumen va trimite acolo veniturile din dijme și desetine în bani (ulterior și Șipote). Mănăstirea „nou zidită din Tătărăși” era amintită în 1632, ulterior mănăstirea Sfântul Ioan cel Nou a lui Nicorița hat-

— un vad de moară la Ciurbești, din jos de morile Galatei, „ce este în ocolul târgului Iași”. Enache postelnic, în calitate de ctitor, a dat mănăstirii Sfântul Sava trei părți din satul Lario-nești. Se face mențiunea în documentul de la Vasile Lupu din 13 iulie 1639: „și a rămas a 1/4 parte pe care a cumpărat-o Balica hatmanul”. Pentru hotarul mănăstirii Hlincea (loc din „hotarul târgului Iași”), cf. doc. din 1660 (iunie 1), P. Mihail, *Doc. românești de la Constantinopol*. Iași, 1948, p. 52—53. Menționați ca martori vătămării din Ezereni, Găureni și Hlincea.

¹⁰ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. II, p. 96 și 152—153; Cat. doc. mold. A.I.C.S., vol. II, București, 1959, p. 279; D.I.R.A. XVII, 4, p. 173 și 264—268, XVII, 5, p. 41, 134, 164 și 204—206; Uricarul, vol. XVIII, p. 339. Cf. și G.h. Cronț, *Dreptul de ctitorie în țările române*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. IV, 1960, p. 90—91; 108—109.

man din marginea târgului Iași, „de laturea Tătărașilor”. În 1652 Vasile Lupu întărea mănăstirii lui Barnovschi din Iași satele Toporăuți și Șipote, fost al lui Arbore, care „a umblat din mână în mână și a fost tot domnesc” pînă l-a cumpărat Miron Barnovschi cu 1 800 de ughi, de la Radu Mihnea, și satul Munteni, pe Birlad, în ținutul Vaslui (fost în ocolul târgului). Mănăstirea Bîrnova din „Codrii Iașilor”, rămasă „neistovită” de la Miron Barnovschi, a fost zidită pînă „în desăvîrșit” de Evstratie Dabija și doamna Ecaterina și primea o serie de sate și siliști în 1680. Satul Ciurbestii mănăstirea îl avea danie de la Miron Barnovschi. În 1670 erau menționate scutirile pentru satul Dingani (obținut de Gheorghe Duca pentru slujire în 1660) al mănăstirii Cetățuia, închinată la Ierusalim. În 1673 mănăstirea primea o nouă întărire de la Ștefan Petriceico pentru sate, inclusiv „certarea și globirea” de egumen, „precum este obiceiul la alte sate mănăstirești închinată la Ierusalim”. Numărul satelor mănăstirii a crescut continuu. În 1670 mănăstirea primea satul Holboca din țarina târgului, cu „arături” ale oamenilor în 1681. Cum arată un document de întărire de la ctitorul mănăstirii Duca-voievod, se tindea la constituirea unei stăpîniri compacte de sate în ținutul Covurlui (Tulucești, Stoicani, Tatarca, Șendreni). Constantin Duca dădea mănăstirii Dancu „moșii din locul târgului Iașilor”. Mănăstirea Ioan Zlataust, ctitoria lui Ștefan Beizadea, fiul lui Radu-voievod, ginerele lui Duca-voievod, închinată (mitoc) la Arghirocastru, la Rumile, la mănăstirea Andrian, primea în 1685 întărire de vii și „heleşteu de la Penișoară” în ocolul târgului Iași, „după vii”. În 1693 Constantin Cantemir acorda scutiri mănăstirilor închinată la Sfîntul Mormînt (Galata, Barnovschi, Bîrnova, Sava, Cetățuia, Hlincea, Dealul Mare, Dumbrăvița, Tazlău, Cașin). Alt document din 1705, de la Antioh Cantemir, privind obligațiile fiscale ale satelor mănăstirilor închinată la Sfîntul Mormînt (Galata, Barnovschi, Sava, Cetățuia, Bîrnova, Sfîntul Gheorghe din Galați) se referea la o nouă repartitie a vecinilor pe sate și fixarea sarcinilor față de vistierie: „Vecinii fugiți prin multe locuri... cînd vor veni să-i aducă la vistierie și să le ia pecetluituri și să se așeze la satul lor”. Gorștine și desetine reveneau mănăstirilor și egumenii vor judeca și globi fără intrarea în sate a pîrcălabilor și altor oameni domnești sau boieresti. De competența divanului domnesc rămîneau morți și furtisaguri. Egumenul mănăstirii Cașin era obligat de Nicolae Alexandru Mavrocordat, în 1715, să trimită anual 150 „steții de cele mari de sare” la Galați și egumenul de la mănăstirea Sfîntul Gheorghe de acolo, care avea magazii, cu o corabie, la Țarigrad, la metohul Ierusalimului. Un alt „așezămînt” al lui Grigore Ghica, din 1743, pentru mănăstirile Sfîntului Mormînt privea veniturile și obligațiile, „oamenilor” din satele acestora¹¹.

¹¹ Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XIV₁, p. 117, 119, 123 și 126–127; Acad. R. S. România, *doc. LXXVII/81*; *Cat. doc. mold.*, A.I.C.S., II, p. 166, 346; D. Dan, *Cronica Episcopiei de Rădăuți*, Viena, 1912, p. 202–205; D.I.R., XVII/5, p. 231–233 și 273; Nicolae Costin, *Letopiseșul*, ed. M. Kogălniceanu, p. 45; „Bul. Neculce”, vol. IV, p. 153–154; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XI, p. 54; Acad. R. S. România, 589/81; Arh. st. Buc., Zlataust, 25/5; Arh. st. Buc., Nicorița 4/3; I. Bogdan, *Manuscrise slavo-române*, An. Ac. Rom., M.S.I., 1889, p. 21; „Cercetări istorice”, X–XII, 1936, p. 108–111; *Uricarul*, vol. V, p. 244–245; vol. II, p. 98–104, 112–114 și 114–120; „Rev. T. Codrescu”, an. IV/7, 19–5, p. 97–98. În 1670 (noiembrie 21), Gheorghe Duca-voievod cumpăra de la Dumitrașco Prăjescul sate în ținutul Covurlui, siliștea Lălești, Stoicani și părți din satul Rădeni, la Prut (foste ale unchiului său Lupu Prăjescu, melnicer, de la socrul său Gheorghe, fost logofăt mare), Tulucești și părți

Imunitățile (fiscale, judecătorești, militare) din secolul al XV-lea acordate prin acte speciale mănăstirilor au fost (cu unele excepții) înlocuite (convertite), la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea, printr-o serie de documente domnești pentru fiecare mănăstire în parte, ce menționea satelor pe ținuturi, în venituri din judecăți efectuate de organe domnești, care luau numai ferfia, menținându-se în mod excepțional, prin recunoaștere explicită, dreptul efectiv de judecată. Imunitatea judiciară era explicit recunoscută de Gașpar Grațiani pentru mănăstirea Galata și de Radu Mihnea pentru mănăstirea Bistrița. „Laicizarea” completă a justiției feudale făcea progrese relativ lente în secolul al XVII-lea. Egumenii se plîngeau domniei de abuzuri din partea organelor domnești și domnia apostrofa pe pîrcălăbi¹².

Asistăm la manifestări de aversiune duse la extrem între mănăstiri, pe care numai intervenția domnească o poate atenua. Este cunoscut cazul mănăstirilor Agapia și Secul (Xeropotam). Mănăstirea Agapia cerea desființarea totală a mănăstirii Secul, pe motiv că i-ar fi acaparat locul în 1604. S-a demonstrat însă (în 1605) prin act domnesc că mănăstirea Secul a fost întemeiată pe locul Cetății Neamț sub Alexandru Lăpușeanu. A fost necesară o nouă delimitare sub Ieremia Movilă și ulterior s-au acordat reconfirmări de Simion și Constantin Movilă (1607 — 1608). Mănăstirea Secul a primit danii masive din partea lui Nestor Ureche (1605), întărite de Ieremia Movilă. În 1633 Alexandru Iliăș fixa hotarul braniștei din munți, după învoiala egumenilor, între mănăstirile Pîngărați și Bisericiani. Întăriri și confirmări pentru braniști acorda în serie Vasile Lupu mănăstirilor Bisericiani, Pîngărați, Secul, Neamț și Agapia în conflictul dintre Pobrata și Rîșca, mănăstirea Putna și mănăstirea Bistrița. Vasile Lupu a favorizat ctitoria „fratelui” său Matei Basarab, de sub muntele Dobromira (Soveja) în ținutul Putna. A înființat și mănăstirea din Cetatea Neamț (1651), întărindu-i sate și mori¹³, unde avea să fie ucisă de tâlhari fiica sa Ruxanda.

Surprinde marele număr de întăriri acordate succesiv, mai ales în prima jumătate a secolului al XVII-lea, de domnie unor mănăstiri pentru braniști și iezeze, cum este cazul cu Pobrata, ceea ce presupune și arată caracterul precar al stăpînirii, nesigură din partea altor mănăstiri și a uzufuctului din partea locuitorilor. Edificator este conflictul anterior al lui Malic din Copanca (din grupul de sate domnești de la Ciobărciu, devenite ulterior „hănești”) și fiilor săi cu călugării de la mănăstirea Neamț

din siliștea Ghindușani (alături) aproape de Galați, la malul Brațeșului (pentru 1 500 de lei bătuți). Cf. P. Mihail, *Doc. rom. de la Constantinopol*, Iași, 1948, p. 70—72. Pentru mănăstirea Cetățuia, Gheorghe Duca mai cumpăra de la mănăstirea Socola „o poiană cu loc de pădure ce este lângă hotarul mănăstirii Cetățuia”, pînă la hotarul Hlincii, și un vad de moară pentru 250 de lei bătuți. *Ibidem*, p. 73. În documentul din 1673, aprilie 7, de la Ștefan Petru-voievod, satul Holboca era menționat ca atribuit mănăstirii Cetățuia de Duca-voievod. Se cerea să fie scoși de către omul hatmanului călărașii așezați acolo care n-au voit să dea a zecea parte mănăstirii (sînt „oameni răi”, „să le răsăpască casăle, să le facă pajiste și să-i gonească din sat”). Cf. *ibidem*, p. 80. Satul Vorniceni (partea Moțocesei) era întărit de Duca mănăstirii Cetățuia în 1683, octombrie 24. *Ibidem*, p. 82, doc. orig. din 1715 („testament”) de la Nicolae Alex. Mavrocordat, publicat de P. Mihail, *Doc. rom. de la Constantinopol*, Iași, 1948, p. 85—86.

¹² Arh. st. Buc., Achiz. noi 2 630/31; Acad. R. S. România, 589/52.

¹³ *Cat. doc. mold.*, A.I.C.S., II, p. 225, 264, 308, 347, 379, 384, 421 și 428; P. Mihail, *Doc. rom. de la Constantinopol*, Iași, 1948, p. 48—49 și 60—62.

pentru bălți și pescuit. Aceasta tocmai în regiunile periferice, unde și autoritatea domnească era carentială¹⁴.

Nu dispunem de o informație completă asupra „închinării” mănăstirilor din Moldova la „locuri sfinte” în secolele XVII — XVIII. Mănăstirea Dragomirna n-a fost nici „închinată”, nici pusă sub dependența mitropoliei, datorită hotărârii luate și dorinței, însoțită de blestem, exprimată într-un original „zapis” cu data 16 martie 1610, inserat într-un manuscris (Apostolul Crimcoviei, fila 340) de ctitori: chir Anastase Crimcoviei mitropolit și „mare ctitor”, Lupu Stroici și fiul său Ionașco Stroici și Ioan Crimca și Cristina (părinții mitropolitului). Se cerea ca mănăstirea „nou zidită” să nu fie închinată de domni ctitori sau boieri sau rude la Sfântul Munte sau Ierusalim sau de patriarh sau de mitropolit sau să fie aduși egumeni de la mănăstirile străine și să se schimbe călugării din Moldova pentru a se evita conflicte. Să fie lăsată în situația existentă atunci „în zilele lui Io Constantin Moghilă-voievod”¹⁵.

În 1728 (3 august), Grigore Ghica se referea la contribuția mănăstirilor închinată la Sfântul Mormînt, „maica tuturor bisericilor”. Patriarhul Hrisant de la Ierusalim a venit în Moldova. De la egumenii acestor șase mănăstiri ale Sfântului Mormînt (Galata, Barnovschi, Sava, Cetățuia, Birnova, Gheorghe-Galați), domnia nu va lua niciodată „bani de împrumut”. Vor da contribuție (dare) la vistierie 100 de ughi pe an. Li se acordau scutiri pentru stupi și de gorștine. Oamenii din satele mănăstirilor Sfântului Mormînt fugiți și reveniți vor beneficia de reduceri la dajde. Zlotașii la ținuturi nu vor intra în sate, „însă pentru prepusul ca să nu fie oameni mai mulți și tăinuți pe satele acestor mănăstiri peste izvodul ce ar da în vistierie va cerca un om domnesc într-un an o dată”. Oamenii din sate vor lua pecetluituri domnești pe fețe. Mănăstirile își vor aduce „vecinii” de grumaz în sate. Egumenii vor fi „cercători și judecători”. Omoruri și furțișaguri se vor „căuta” cu divanul domnesc. Urma afurisenia¹⁶.

În 1743 Constantin Mavrocordat acorda scutiri mănăstirilor dependente de Ierusalim (Galata, Barnovschi, Sava, Cetățuia, Bistrița și Sfântul Gheorghe de la Galați) de desetină și gorștină și de vădrărit. În a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat a venit în Moldova patriarhul Partenie de la Ierusalim și „a căutat sămile mănăstirilor Ierusalimului”. Constantin Mavrocordat reîntărea la Sfântul Mormînt mănăstirile Tazlău, Cașin, Pobrata și, în plus, Soveja („la vreme de nepace le-a fost dat de bunăvoie patriarhul de Ierusalim iarăși pe seama călugărilor moldoveni” și Constantin Mavrocordat le-a dat din nou, „fiind mănăstirile cîte cu un venit”).

¹⁴ D.I.R., Moldova, doc. din 1589, iunie 13; 1592, ianuarie 3; 1594, august 10; 1606, septembrie 14; 1612, martie 8; 1613, aprilie 10. În 1642 (martie 20) Vasile Lupu întărea mănăstirea Rîșca satul Ustia fost al unor răzeși („oameni”) de la care l-a acaparat Chiriță postelnic-sub Constantin Movilă. Ei au arătat că actele le-au pierdut datorită invaziei tătarilor. Călugării sustineau că l-au primit danie de la Iane banul sub Petru Șchiopul, iar ei l-au dat lui Chiriță postelnic. Ștefan Tomșa l-a atribuit mănăstirii Solca, iar Radu Mihnea, ulterior, l-a restituit mănăstirii Rîșca. Călugării de la Rîșca au pus fierăie. Cf. P. Mihail, *Doc. rom. de la Constantinopol*, Iași, 1948, p. 41—42.

¹⁵ I. Bogdan, loc. cit.

¹⁶ Cf. P. Mihail, *Doc. rom. de la Constantinopol*, Iași, 1948, p. 87—90.

Unele informații privind „închinarea” oferă cronicile din secolul al XVIII-lea. În 1715 Nicolae Mavrocordat „închina” Patriarhiei de Alexandria mănăstirea Hangu (ctitoria lui Miron Barnovschi), cu satele Bălțaștești și Mînjești. Patriarhul de Alexandria, Samuil, spunea că Nicolae Mavrocordat „l-a miluit mai mult decît a avut nădejde”. Constantin Cehan Racovița transformă în mănăstire biserica Sfîntul Nicolae (Păpăuți) și o închina la Antiohia, cu satele, în 1751.

Primul catastif complet al mănăstirilor închinată, cu satele și veniturile lor, îl avem abia din anul 1822 sau 1823, cînd a fost întocmit, cu ocazia măsurilor antigrecești, luate de Ioan Sandu Sturza, conform dispozițiilor Porții, în urma tulburărilor produse de eteriști în Moldova. În 1822 cele 33 de mănăstiri și schituri închinată stăpîneau peste 200 de sate (circa 1/4 din totalul satelor Moldovei, cu un venit anual de 584 365 de lei (în 1827 circa 700 000 lei) ¹⁷.

Pentru mănăstirile rămase „de țară” avem „sămile” din 1742, publicate de Ioan Bogdan în 1915 și comentate recent. Numărul lor era de 20 și aveau în acel an un venit evaluat la 4 001 lei și 9 potronici. „Sămile” se referă la situația materială a mănăstirilor Putna, Moldovița, Voroneț, Sucevița, Slatina, Homor, Neamț, Rîșca, Bogdana, Pîngărați, Agapia, Bisericieni, Solca, Săcul, Berzunț (ulterior închinată), Vizantia (ulterior închinată), Florești (ulterior închinată), Sfîntul Ilie, Coșula, Ilișești (inscripția mănăstirii Ilișești de la Nicolae Mavrocordat din 1714), care dispuneau de circa 50 de sate și siliști (în afară de vechile branșiști de la munte), concesiuni din vămi, mori și cîrciumi din tîrguri și sate. Mănăstirile dau „milostenie” la Sfîntul Mormînt și plătesc la vistierie gorștine. „Slujba” sau „boierescul” vecinilor se convertesc și în bani, cîte 2 lei de om. Sînt menționați „boi mari de plug”, folosiți pentru „arătura” mănăstirilor. Cerealele se realizează „din dijma moșiilor mănăstirilor și din pluguri pentru treaba mănăstirilor”. Impresionează numărul mare de sate devenite „siliști” prin abandonarea de locuitori datorită exploatării fiscale. De aceea se face necesară mențiunea sat „cu oameni” sau siliști „fără oameni”. Unele sate au „puțîntei oameni”. În afară de sate, mănăstirile stăpîneau în continuare din secolul al XV-lea munți sau „braniștea munților”; iazuri, mori și cîrciumi sînt, de asemenea, menționate (unele în tîrguri, ca Baia).

În legătură cu catalogarea satelor mănăstirilor în 1732 ne informează și Ioan Neculce. Grigore Ghica „au strîns cu cărți pre toți igumenii de pre la mănăstiri... de le-au făcut căutare de cîte moșii au și cine le stăpînesc moșiile și au dat poroncă să nu știe că le sînt moșiile pre la boieri

¹⁷ *Uricarul*. vol. I, p. 52; Axinte Uricarul, *Letopiseșul*, ed. M. Kogălniceanu, vol. II, 1872, p. 168—169; Enache Kogălniceanu, *Letopiseșul*, ed. M. Kogălniceanu, vol. II, p. 204; Ioan Neculce, *Letopiseșul*, ed. M. Kogălniceanu, p. 420; *Letopiseș Cantă*, ed. M. Kogălniceanu, p. 186—187; „Cercetări istorice”, X—XII/2, 1936, p. 79—88. Catastiful din 1822 (sau 1823) enumera satele (cu cifrele pentru venituri) ale celor 11 mănăstiri închinată la Mormînt (Galata, Cetățuia, Birnova, Sava, Barnovschi, Probota, Nicoriță, Bistrița, Tazlău, Cașin, Soveja), 14 la Athos (Burdujeni, Precista-Ocna, Berzunț, Trei Ierarhi, Răchitoasa, Mira, Precista-Focșani, Bărboi, Golia, Vizantia, Dobrovăț, Precista-Galați, Florești, Dancu), 3 la Sinai (Frumoasa, Vineri, Fîstici), cîte una la Ianina (Ioan Gură de Aur), Antiohia (Păpăuți), Alexandria (Buhalnița) și Halki (Aron). În total apar în catastif 199 de sate și 31 de părți de sate. Totalul veniturilor: 304 145 de lei pentru mănăstirile închinată la Mormînt, 243 620 de lei pentru mănăstirile închinată la muntele Athos și 36 000 de lei pentru cele închinată la Sinai.

ce să și le stăpânească ei. Și au dat izvod la vel-logofăt să le poarte de grijă și li se adeveria că le va pune la o cale și pre mănăstiri și pre satele lor”. În 1734 Constantin Mavrocordat se referea din nou la neînchinarea moșiilor mănăstirilor „pe la boieri la mâini străine”. „Am făcut testament de obște pentru toate mănăstirile stătător la sfinta mitropolie”, sublinia el. În acest context ne explicăm „sămile” din 1742¹⁸.

3. În urma confiscărilor operate în cursul secolului al XVI-lea, marea proprietate boierească se reprofilează, nu fără unele influențe polone, cum rezultă din studiile publicate recent. Un număr restrins de boieri dregători (Stroici, Chiriță Paleolog, Balica, Ureche, Boul, Cantacuzino, Prăjescul, Catargiu) iau locul celor din secolul anterior, prin concentrarea sub aceeași stăpânire a unui mare număr de sate dispersate, dar și cu tendința constituirii unui adevărat mare domeniu. Este eronată afirmația că „vasatele domeniului ale unor boieri din secolul al XVII-lea au început să se formeze în secolul anterior și chiar mai înainte”, dându-se ca exemplu „domeniul” lui Nestor Ureche, „care în secolul al XVII-lea stăpânea circa 100 de sate și își are originile, încă de pe vremea lui Ștefan cel Mare, în achizițiile bunicului său Danciul Ureche”. Tendința ștergerii diferenței dintre „vislujenie” și „ocină” (ca și între „pomestie” și „votcina” în Rusia) se accentuează tot mai mult, dar stigmatul confiscării nu dispăre ușor. Primele mențiuni pentru folosirea „forței” în acapararea pământurilor de boieri și mănăstiri de la micii stăpâni se întilnesc în documentele lui Ioan-voievod, care s-a erijat în apărător al acestora. Într-un document din 1574 se făcea mențiunea luării cu forța de Ion Movilă logofăt, de la niște mici stăpâni, a unui loc pe care și-a întemeiat satul Balosinești, pe Vilia, cu mori.

Proprietatea boierească a fost continuu amenințată de sancțiunea confiscării alături de decapitarea culpabilului de trădare, așa cum rezultă și din cazul lui Velișco Costin, relatat de Dimitrie Cantemir. Dar confiscarea nu s-a aplicat complet și definitiv nici în cazul lui Mihul logofătul, ca și acela al lui Luca Arbore, portarul de Suceava¹⁹. În cazul acestuia din urmă poate fi considerată sigură confiscarea pe seama domniei a curții de la Șipote („aedificium” și „horreum adjunctum”), amintită și în legătură cu evenimentele din 1552 de Orichovius (Orzechowski) în analele sale²⁰. Două documente din 1529 și 1534 de la Petru Rareș amintesc de satele Grămești, la Prut, și jumătate din Greceni, luate de Ștefan-voievod de la Arbore când l-a ucis pentru „hiclenie”. În 1575 se proceda la împărțirea celor 21 de sate foste ale lui Luca Arbore, pîrcălab de Suceava, între 5 din cele 6 fiice ale sale. Și alte documente ulterioare, din 1585 — 1587 și 1588, se referă la împărțirea acestei imense averi (ocini, dedine și cumpărături), fără a se face mențiunea confiscării aplicate anterior. Restabilirea succesiunii și prima împărțire a avut loc deci sub Petru

¹⁸ „Bul. Com. Ist. a României”, vol. I, p. 217—279; *Studii și materiale de istorie medie*, vol. V, 1962, p. 257—279; Neculce, *Letop.*, ed. cit., p. 371; D.R.A.M., p. 189 și 338. Nu apare menționată în „Sămi” mănăstirea Socola, căreia în 1583 (aprilie 12) Petru Șchiopul îi întărea satele Ezereni și Găureni din ținutul Cîrligătura (D.I.R.).

¹⁹ O mențiune din 1580 se referă la favorizarea lui Bartolomeo Brutti de Ianeu Sasul, care i-a atribuit „l'usufruit de la succession et hoyrie d'un seigneur signalé executé par justice”. Cf. Hurmuzaki, *Doc. supl.*, I/1, p. 51 (XCV). Cf. și *Viața feudală*, București, 1957, p. 250-

²⁰ „Annales”, ed. Lipsiae, 1712, p. 1558.

Șchiopul (care precedă pe Gașpar Grațiani). Arbore hatmanul a stăpînit și un munte, „Geamănul”, din privilegiul de cumpărare de la Bogdan-voievod, pe care descendenții săi îl dăruiau în 1584 mănăstirii Sucevița pentru pomenire. Satul Solca (azi Arbore), cu curți de piatră și biserică de piatră (biserica de mari proporții este bine conservată) a revenit fiicei sale Ana, cneaghina lui Plaxa comis, și a fost apoi stăpînit de nepoata sa Parasca, fiica Odochiei, cneaghina lui Grigore Udrea. Satul a fost schimbat prin Gheorghe Movilă, mitropolit de Suceava (pentru mănăstirea Sucevița), cu satul movilesc Stănilești, în 1598. Ștefan Tomșa a revocat schimbul, și nu în mod arbitrar, pentru motivul că satele confiscate pentru vicleșenie „nu se cuvine să iasă în vînzare sau cumpărare” (revin în posesiune condiționată, nu în proprietate absolută) și l-a atribuit ctitoriei sale omonime (1615), mănăstirea Solca (la 7 km de Arbore, Solca veche). Rezultă deci că și marea proprietate de la Solca a fost confiscată pentru un anumit timp și restituită apoi succesorilor în linie feminină ai fostului stăpîn, justițiat pentru trădare cu obligația neînstrăinării. Cea de la Șipote a fost transformată în ocol domnesc și în reședință domnească și în pavilion de vînătoare de Vasile Lupu (în 1644), apoi sat mănăstiresc. Satul Hrincești, pe Solca (din ținutul Suceava), tot din averea lui Luca Arbore, a fost luat domnesc în 1588 de la Ion Solomon logofăt pentru datoria de 70 000 aspri „ce au rămas de la birul Sucevei, cînd a fost e' la bir”. Banii au fost recuperați de la Gheorghe, episcopul de Rădăuți, și dați la „haraiciul împărătesc” în schimbul atribuirii de domnie a satului acestuia²¹.

Printre marii acaparatori de ocini de la începutul secolului al XVII-lea se află Toader Boul vistier, Dumitrachi Chiriță postelnic și Isac Balica hatman. Satele acaparate de aceștia, în număr impresionant, au fost confiscate pentru trădare de Ștefan Tomșa, ulterior reobținute de succesori, pentru a fi donate la mănăstiri sau restituite vechilor stăpîni. Toader Boul acapara, prin cumpărări forțate, satele Frățești, Tălpălăești (de la rude), Nisporești, la Moldova (în ținutul Suceava), Davideni, Stejăreni și Corlătești, Vereșeni, Potlogeni, Rătești, cu tendința de a-și constitui o mare proprietate axată pe riul Moldova. Decapitat în 1615 de Ștefan Tomșa, Agafia, soția lui Boul, restitua în 1622 răzeșilor părțile din Nisporești, rămînînd totuși cu unele. Isac Balica hatman, fiul lui Melentie Balica și a unei surori a lui Ieremia Movilă, căsătorit cu Nastasia, fiica lui Nestor Ureche, și-a constituit într-un timp record un nucleu de proprietate-latifundiu în nordul Moldovei, cu sprijinul vărului său Constantin Movilă. Printre satele acaparate — le cunoaștem din actele privind restituirile la vechii stăpîni — se aflau : Sidașca, Măteiani, Pașcani, Rerbești, Mășceni, Murguceni, Boziești, Corlăteni. În 1627, după confiscarea de Ștefan Tomșa după 1612, Miron Barnovschi atribuia ce se recuperase din averea unchiului său la mănăstiri pentru pomenire, „hiind de o casă și de un sînge cu Balica hatmanul”. Și sub Vasile Lupu continuau restituiri de ocini luate forțat de Isac Balica și se atribuia unele sate unor boieri.

Un mare număr de sate (circa 16) a acaparat, sub Constantin Movilă, altă rudă a sa, Dumitrache Chiriță Paleolog postelnic, care, alături de Simion Movilă, participase la spolierea populației din Țara Românească

²¹ T. Bălan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 101—102, 120—123; D.I.R., XVI/3, p. 55, 56, 388; Veress, *Doc.*, vol. X, p. 170 (1644); P. Mihail, *Doc. rom. de la Constantinopol*, Iași, 1948, p. 43—44.

în timpul ocupației din anii 1600 — 1602. Revenită din Polonia în 1620, Maria, soția acestuia, fiica lui Gheorghe Buzul Lozenschi (Izlozean), fost pîrcălab, socrul lui Ieremia Movilă, reobține de la Gașpar Grațiani satele confiscate de Ștefan Tomșa, pentru a le atribui unor mănăstiri : Vascăuți la Sucevița, Vinători-Piatra la Bisericiani, Cioacănești la Pobrata, Buecani la Galata-Ierusalim, Horilcani la Sava-Iași. Ulterior Alexandru Ramandi și Toma Cantacuzino vor reclama, în calitate de rude, o parte din averea acestuia. Radu Mihnea întărea în 1617 lui Nicoară Prăjescu, fost vistiernic, 25 de sate întregi sau părți în mai multe ținuturi, printre acestea și Prăjești și Rânghilești. Tendința constituirii unor proprietăți latifundiare se mai manifestă și la frații Iordache și Toma Cantacuzino, favoriții lui Vasile Lupu, care și-au început modest cariera de dregătorie, Toma ca ureadnic sau vornic de Piatra (1618) și Iordache ca aprod. Părți din satele Viriți și Hajdeiiani, pe Dubovăț, erau întărite în 1644 lui Toma mare stolnic de Vasile Lupu. Un „izvod” arată că Iordache Cantacuzino vistiernic avea 60 de sate întregi în 11 ținuturi, cumpărate cu 14 300 de galbeni. De asemenea tendința se remarcă și la Ilie Catargiu, fost mare comis și mare logofăt, acaparator în ținutul Putna (Dănăești etc.) și la Tg.-Neamț, și Ștefan Catargiu comisul, care acapara satul de răzeși Tupilați pe apa Elanului (în ținutul Fălciu), angajându-se să nu-i vecinească (zapis din 1 iunie 1672, scris de Pascal Corlat uricarul). Gheorghe Ursachi vistiernic avea în 1682 25 ocini și curți în Iași²².

În secolul al XVII-lea continuă acordarea unor „vislujenii” de domni, dar fără caracter condiționat, putînd fi reluate de domnie în caz de vindere sau desherență sau de necesitate pentru stat. Daniile domnești din ocoalele tîrgurilor au continuat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea pînă la completa desființare a acestora, apoi din hotarul tîrgurilor și în secolul al XVIII-lea. Constantin Cantemir, pentru banii luați de la Iordache Ruset vel-vistier „pentru trebile țării”, îi întărea satul Drăgșani cu vecini (din ocolul Botoșani și ținutul Hirilău) pentru 9 000 lei și satul Șcheia, la Siret, „ce a fost tîrg”, din ținutul Roman, cu pod, pentru 3 000 de lei, ambele „drepte domnești”. Slobozia Dracșani o dăduse Iiaș Alexandru lui Ursache vistiernic, fin de cununie, și Constantin Cantemir revoca dania, motivînd că „este mai bine a se da acea moșie domnească pentru folosul țării, fiind ocina aceia de mare preț”. Domnul le declara cumpărate pentru a nu putea fi revocate ulterior²³.

Proprietatea feudală boierească a fost lipsită în mod efectiv de atributul imunității fiscale, judiciare și militare, atît de larg atestat de privilegiile pentru mănăstiri. Se cunosc numai două documente din secolul al XVII-lea (1608 și 1616) privind unele scutiri. Primul, de la Constantin

²² Acad. R. S. România, Doc., IX/21, CXLI/120, CDXLV/14; D.I.R. XVII/4, p. 134 — 136 și 463—468; Arh. st. Buc., Episcopia Huși, 19/5 (1644 februarie 28 și aprilie 15); *Doc. mold.*, p. 234 — 238. În 1673 (cum arată un „uric de întăritură” de la Ștefan Petriceico din 13 martie), Ghinea, fost mare medelnicer, a terminat de acaparat de la răzeși „tot satul deplin” Blănești, pe Birlad, în ținutul Tecuci, pentru 660 de lei „bătuți, bani gata”. Ghinea vistiernic a început să cumpere părți aici din 1662 (act din 22 iulie de la Istrate Dabija). „Rev. T. Codrescu”, p. 70—71 și 119; Arh. st. Iași, 696/9; cf. și Hurmuzaki, *Doc. supl.*, II, vol. II, p. 213. Acapararea a fost practică cu aceeași intensitate și în secolul al XVIII-lea, folosindu-se ca mijloc „dania”, cumpărarea silită, zalogirea pentru împrumut și prin eludarea prevederilor „sobornicescului hrîsov” pentru „protimisîs de răscumpărare”.

²³ *Uricarul*, vol. XI, p. 213.

Movilă, se referă la scutiri de podvoade și steție pentru vecinii din satul Hreasca al lui Mălai fost pîrcălab și la facultatea judecării lor de el în locul marilor vătavi. Nu se cunosc reconfirmări ulterioare, ceea ce arată caracterul temporar. Al doilea document, de la Radu Mihnea, privea scutirile acordate cu ocazia restituirii pentru satele din ținutul Suceava ale lui Vasile Ureche, „de podvoade, de alte angherii de toate”, dar ca o compensație pentru paguba suferită, rămînînd cu plata „dabilei”. Absența imunităților pentru proprietățile boierești se menționa și în tratatul lui Constantin Cantemir cu Leopold I de la Sibiu din 1690: „a tributis et oppressionibus quantum ad personas eorum immunes, caeterum bona et possessiones illorum a contributionibus necessariis eximi non poterunt”²⁴.

După decapitățile și confiscările din prima domnie a lui Ștefan Tomșa, aceste măsuri au devenit tot mai puțin frecvente. Radu Mihnea și Gașpar Grațiani au venit cu reparații. Gașpar Grațiani, cu cultura sa remarcabilă, a formulat în scris pentru prima dată, dar pe baza unor uzanțe și practici juridice domnești mai vechi privind regimul proprietății boierești și interesat în atragerea boierimii în lupta contra turcilor, pe care o pregătea cu sprijin polon, principiul juridic că nu este necesar ca decapitarea să fie urmată și de confiscare, fiind considerată ca o sancțiune eficientă contra trădării, pentru menajarea familiei celui sancționat, cum de altfel se procedase și anterior, căzînd apoi el însuși victimă unor asasini dintre boieri. Vasile Lupu aplica sancțiunea confiscării, deși în *Pravila* sa din 1646 nu era menționată decît spînzurarea boierilor pentru trădare (autorul *Pravilei* a fost Eustratie Berindei logofăt, cum rezultă dintr-un document din 1642, care nu era grec, cum s-a afirmat recent, și care a fost „într-alte țări străine” pentru studii, cum rezultă dintr-un document din 1631 de la Moise Movilă)²⁵.

Mihai Racoviță a aplicat deopotrivă decapitarea și confiscarea averii boierilor colaboraționiști cu austrieceii, care „s-au închinat la cătane”, care „au fost niște tîlhari”. El ignora principiul lui Gașpar Grațiani, nu și *Pravila* lui Vasile Lupu. Au fost confiscate satele lui Vasile Ceaurul, fost mare stolnic, făcut „grof” de „nemți”, „cărora le-a închinat pămîntul țării pînă în apa Siretului” și care dirija acțiunea din mănăstirea Cașin. Satele Rădeana (din ținutul Bacău) și Hălăucești (din ținutul Suceava) au fost restituite ulterior, prin judecată la divan, fiicei acestuia Ileana „Băneasa”. În 1727 Grigore Ghica sublinia că au fost luate de Mihai Racoviță „cu strîmbătate” și atribuite „unora și altora pentru faptele lui Vasile Ceaurul”. Lui Nicolae Șoldan postelnic, „jăcaș și rocoșelnic”, Mihai Racoviță îi confisca satul Dulcești (din ținutul Neamț) și-l atribuia compensație pentru pagube lui Iordache Ruset jienicer, rămas fidel în 1718. Dumitrașco Cuza, fost mare spătar, a fost spînzurat pentru relații cu cătanele, dar Mihai Racoviță s-a arătat tolerant față de familia lui și averea acesteia, ca și alți domni anteriori²⁶.

²⁴ Acad. R. S. România, 157/100; Arh. st. Buc., Achiz. noi, 2519/7; Veress, *Doc.*, vol. XI, p. 400–403, art. 3.

²⁵ Cf. „Studii”, 5/1958, p. 41; Acad. R. S. România, 437/43; Arh. Ist. Centr., Achiz. noi, 150/8; Arh. st. Iași, 249/1.

²⁶ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. CLXXI; *Uricarul*, vol. IV, p. 316; D.R.A.M., p. 162.

Curtea boierească a evoluat lent. Știri sporadice sub forma unor simple mențiuni întîlnim în unele documente din secolele XV—XVIII și unele mai ample în cronicile din secolele XVII—XVIII. În secolul al XV-lea se făcea doar mențiunea lor. În secolul al XVI-lea erau amintite curțile de piatră ale lui Luca Arbore de la Solca veche, din care n-au rămas decît fundațiile, casa și hambarul de la Șipote, curțile lui Cozma Șarpe de la Șcheia (Văleni), care constituie excepții. În secolul al XVII-lea se vorbește de curți „șindrilite” și cu „așezări”, care atestă monopolul. Astfel întîlnim menționate: curtea lui Gheorghe Ștefan de la Răcăciuni și cea de la Rădiana, menționate de Paul de Alep, curtea lui Gheorghe Ștefan și Vasile Ceaurul de la Cașin, distrusă în 1717, casa lui Ștefan Ruset stolnic de la Mărgineni, „lîngă tîrgul Bacăului”, curți ale lui Gheorghe Duca la satul său Prăjești, în ținutul Neamț, curtea lui Dabija și Duca de la Domnești, binecunoscută. Pentru 1686 se face mențiunea arderii unor curți boierești de poloni și de tătari într-o serie întreagă de sate „și pe la alte locuri multe”, „tot curți șindrilite boierești au ars atunce, fiind oamenii închiși prin mănăstiri de frica leșilor și a tătarilor”. Miron Costin era „la țară la casa lui la Bărboși, la ținutul Neamțului”, cînd a fost luat pentru a fi executat. În 1729 erau amintite „curțile cele mari” ale lui Iordache Cantacuzino vel-spătar de la satul Deleni (de lîngă Hîrlău), vizitate de Grigore Ghica (existente și azi). Încă în secolul al XVIII-lea, curtea boierească, cu case de piatră, avea un aspect modest. Este cazul cu Miclăușenii Sturzeștilor (din ținutul Roman) în 1781: „cu casă de piatră, cu biserică de piatră și cu toate cîte sînt ale casei”. Aici se afla în 1794 francezul Bouchet de Montblanc. O dezvoltare deosebită va lua această curte, ca și altele, în prima jumătate a secolului al XIX-lea ²⁷.

4. Instituirea monopolului turcesc în a doua jumătate a secolului al XVI-lea asupra principalelor resurse ale țării (cereale și oi) a determinat un regres și o restrîngere a producției agrare, conjugată cu decadența inerentă a vechilor tîrguri, cu excepția unora ca Suceava, Iași, Birlad, Galați, Botoșani. Elementele grecești predominau în acest comerț parazit, legat în primul rînd de aprovizionarea Istanbulului, cum a fost cazul în condițiile mării crize economice de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și „revoluției prețurilor”. Calamitățile naturale (pesta, lăcustele și seceta), manifestate frecvent, au afectat mult economia țării, alături de invaziile numeroase și în secolul al XVIII-lea. În modul acesta nu se poate vorbi

²⁷ Axinte Uricarul, *Cronica*, ed. M. Kogălniceanu, vol. II, p. 146, 156, 216 și 222; Neculce, *Letop.*, p. 203, 233, 220 și 292; Muste, *Letop.*, p. 82, 88, 109 și 171. În urma devastării din 1686, „nici o casă boierească n-a rămas în ținutul Cîrligătura, nici la Hîrlău, nici la Dorohoi”. În 1684 boierii moldoveni ceruseră lui Jan Sobieski să nu li se jefuiască de armatele polone „casele” cu ocazia expediției apropiate pentru „eliberare” de sub jugul turcesc. Cf. Hurmuzaki, *Supt.*, II, vol. III, p. 151—152. Arh. st. Iași, 459/18; D.R.A.M., p. 109—110; D.I.R., XVII/6, p. 134—137; D.I.R., col. Hurmuzaki (serie nouă), vol. I (1770—1796), București, 1962, p. 611—612; Ciurea, *Monopolul feudal în Moldova*, în „Anuarul Institutului de istorie Iași”, I, 1964, p. 142; Arh. st. Iași, 464/66, 465/16, 34. Cf. Paul de Alep, *The Travels of Macarius...*, Londra, 1829, p. 318—320. Curtea cu zid de piatră și turnuri de la Tupilați, la Moldova, are o inscripție, pe fronton cu stema familiei Catargi și data 1818. În secolul al XVII-lea satul a aparținut lui Toma Cantacuzino, mare vornic. Cf. și Rada Teodoru, *Curți întărite trzii (secolele XVIII—XIX)*, în S.C.I.A., 1963, 2, p. 335—356 (pentru Pașcani, Stolniceni-Prăjescu, Tupilați, Gugești). Consideră recrudescența fortificării reședințelor „senioriale” unul dintre fenomenele caracteristice ale perioadei declinului feudalității în Moldova și Muntenia și în legătură cu manifestările luptei de clasă a țărănimii.

de o producție a domeniului feudal comparabilă cu a celui din Polonia exportator de cereale prin Danzig în secolele XVI—XVII, cum arată istoriografia polonă recentă. Nu putem urmări la noi un proces de transformare a boierilor „din militari în agricultori” și de apariția sau de existența așa-zisei rezerve senioriale, ca în Polonia *folwark-ul*, pentru exportul de cereale în secolele XVI—XVII. Unele exagerări anterioare trebuie abandonate. În afara mențiunilor sporadice din documentele interne, călătorii străini ne informează, fidel uneori, asupra producției economice a țării, punând accentul în primul rând pe creșterea vitelor în secolele XVI—XVIII, de la Cromer, A. M. Gratiani și R. Heidenstein la Brognard și Thornton ²⁸.

Creșterea sau scăderea prețurilor satelor a fost în secolele XVII—XVIII în funcție de situația internă, de lipsa mîinii de lucru, de absorbirea cerealelor de monopolul turcesc și de raiaua de la Cămenia. „Curăturile” lui Nădăbaico, fost mare vornic, de la „Siucmezău” (1617), în număr de 790 („curături din făget”), pe loc smuls de la răzeși (cu satele Giorzești și Vitorogi din ținutul Adjud), ies din comun. Paul de Alep considera în 1654 (ca și Ștefan cel Mare în 1467) regiunea Roman-Focșani cea mai populată și mai activă din întreaga Moldovă. Și o descriere din 1703 arată că în Moldova de sud era abundență de cereale și se producea „un vino molto gagliardo”. Într-un document din 1692 se făcea o mențiune în legătură cu prețul unui sat (Zugravi, pe Miletin, în ținutul Hîrlău): „Macar precum sintu vremile acum de nici n-ar face acel sat banii aceia” (275 lei) ²⁹.

Rezerva agrară (exceptînd „braniștea” domnească și cea mănăstirească și locurile tirgurilor) s-a născut în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în adevăratul sens, ca un remediu al secetei și lipsei mîinii de lucru, provocată de fuga țăranilor vecini din satele mănăstirești și boierești datorită exploatării fiscale domnești și oprimării turcești în primul rând. Ogoarele călugărești au existat din secolul al XV-lea. „Țarina pentru grîu” a mănăstirii Hlincea era menționată într-un document din 1662. Într-un document din 1693 se amintea de „lipsa și stricăciunea din această săracă de țară”, de „vremi cumplite și pustietatea acestui pămînt”, în ciuda faptului că țara întrecea în fertilitate regiuni din Italia însăși, cum scria și „doctorul sorbonic” G.B. Burgo în 1688 ³⁰.

Mențiunea „cum iaste hrana unui sat” (într-un document din 1666) arată lipsa preocupării de a produce cereale pentru piața externă. Pe piața orașelor („Tîrgul făinii” era menționat în 1710 la Iași) se vindeau în secolele XVII—XVIII cantități limitate de cereale, provenind mai ales din dijme (cum arată și un document din 1705). Existența sigură, reală a rezervei agrare, dar mai mult pentru necesitățile proprii, este atestată

²⁸ Cf. A. Maçzak, *Polnische Forschungen auf dem Gebiete der Agrargeschichte des 16. und 17. Jahrhunderts*, în *Acta Poloniae Historica*, vol. I, 1959, p. 38—57; J. Topolski, *La régression économique en Pologne du XVIe au XVIIIe siècle*, în *Acta Poloniae Historica*, vol. VII, 1962, p. 28—49; A. Wyczański, *Studia nad folwarkiem zsiackim w Polsce w latach 1500—1580*, Varșovia, 1960.

²⁹ Paul de Alep, *The Travels of Macarius*, Londra, 1829, p. 318; „Arhiva”, Iași, 1931, 2—4, p. 480—481; Arh. st. Iași, 619/3. În 1653 (decembrie 4) era amintit satul Rogoazăle la Supmezău, pe Polocin, în ținutul Putna, vîndut cu 100 de ughi de Ionașco, nepotul lui Nădăbaico, vornic de Țara de Jos, lui Lupașco Nădăbaico armas.

³⁰ *Viaggio...*, vol. III, Milano (1688), p. 416 și 153; „Cercetări istorice”, VIII—IX, 1934, p. 57; X—XII, 1936, p. 109—110; D.I.R., XVII/2, p. 92.

de unele mențiuni sporadice documentare din prima jumătate a secolului al XVIII-lea („pământurile de grâu”) și de „Sămile mănăstirilor de țară din Moldova pe anul 1742”³¹.

Constantin Mavrocordat distingea în 1742 „locuri gospod” (tîrgurile), moșii „stăpînești” (boierești) și mănăstirești și moșii ale locuitorilor (răzăsești) și fixa condiția juridică și socială a acestora în funcție de regimul de proprietate. El a luat măsuri represive contra țăranilor foști vecini, care, eliberați de „robia” personală, nu concepeau această „eliberare” decît incluzînd și libertatea de strămutare și stăpînire asupra pămîntului, cum a fost cazul și cu vecinii din Rădășeni. În 1767 se semnala că aceiași foști vecini ai mănăstirii Slatina „s-au volnicit de pun orîndă în sat și iau venitul ei și mănăstirii nu-i dau nimic”. Alt document din 1771 menționa, referindu-se la mănăstirea Pingărași, că „s-au obrăznicit unii din țărani de au făcut mori, în tăria lor, pe moșiile mănăstirii” (1771)³².

Prin desființarea „vecinătății”, Constantin Mavrocordat nu urmărise decît prevenirea fugii țăranilor și asigurarea încasării contribuțiilor de la aceștia față de stat. Rapacitatea și docilitatea lui față de turci erau subliniate de cronicarii contemporani. Termenul „vecin” a continuat să mai fie folosit și după 1749 pentru țăranii dependenți. Țăranii plecați erau urmăriți și dați „de grumaz” să lucreze „boierescul” mănăstirilor. Constantin Racoviță a manifestat rezerve față de „rînduiala mai nouă” a lui Constantin Mavrocordat și s-a pronunțat pentru „vechiul obicei”, lăsînd, în unele cazuri, la latitudinea „oamenilor” alegerea, dar și contra abuzurilor stăpînitorilor în ce privește „lucrul”. El distingea, în afară de „oameni”, pe „vecini din rădăcina lor” (1756), care n-ar fi avut dreptul la eliberarea din servaj (n-au fost răzeși cu pămînt la origine)³³.

O problemă litigioasă în secolul al XVIII-lea a fost și aceea a pădurilor. Se făcea distincție între „codri și păduri” și „rediuri” și „dumbrăvi” („pădurile cele noi care sînt apărături”). Unii domni fanarioți, ca Alexandru Mavrocordat (în 1783 și 1786), au recunoscut accesul liber al țăranilor la lemnul din „codri” și pădurile mari pe baza vechiului obicei al țării (ele aparținînd, de fapt, statului), dar reacția boierimii și a mănăstirilor s-a produs inevitabil și, în 1792, Alexandru Moruzi, determinat de o „sobornicească hotărîre”, recunoștea „dreptul cuvenit” celor ce au moșii cu păduri, tinzînd astfel și la desființarea controlului statului asupra patrimoniului forestier³⁴.

Marea proprietate boierească, mai puțin cea mănăstirească, rămasă în formele învechite, a suferit o schimbare structurală radicală, începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. S-a reorganizat complet, după tratatele de economie rurală, în circulație curentă în Europa, ca acelea ale lui Schreber, Liger (1790), Schmidt, Eckhart (Jena, 1778), cu

³¹ *Uricarul*, vol. XXIII, p. 288–291; Arh. st. București, Achiz. noi, 2695/16; *Studii și materiale de istorie medie*, vol. V, 1962, p. 275–279.

³² *Uricarul*, vol. X. p. 195–197 și 199. D.R.A.M., p. 440; cf. și „Anuarul Institutului de istorie Iași”, vol. I, 1964, p. 139–144.

³³ D. Ciurea, *Țărănimea din Moldova în secolele XV–XIX* (manuscris). În 1794 populația Moldovei era evaluată la 420 500 de locuitori. Cf. *Nouveau dictionnaire géographique ou description de toutes les parties du monde par Vosgien*, Paris, 1817, p. 378 (de aici cifra a fost reprodușă și de Andreas Wolf).

³⁴ Ciurea, *loc. cit.*

prevederi referitoare la cultivarea rezervei, prețuri pe produse, organizarea curții cu dependențele, în care se amintește de „grîul românesc” și de caii românești, pentru sporirea productivității agricole și animale în scopul acumulării primitive de capital. „Acareturile” sînt reîntocmite sub protecția prevederilor „așezămintelor” domnești. S-a impus pe cale de legiferare respectarea de țărani a monopolului asupra pădurii, iazului, morilor, cîrciumii. Obligațiile de muncă ale țăranilor au fost fixate prin „urbarii” (1749, 1766, 1805), ale căror „ponturi” n-au fost însă respectate de stăpîni, ajungîndu-se la plîngeri ale țăranilor la domnie și arzuri ale boierilor către Poarta otomană (din 1805), care, interesată, insista în firmele asupra ocrotirii „raielelor”. Cu toate acestea, cum arată materialul documentar și „descrierile” numeroase ale călătorilor străini, suprafețele cultivate, „arătura boierească și cea țărănească”, erau încă destul de reduse, ca și populația activă, în ciuda fertilității solului, și spectrul foametei amenința continuu, ca și flagelul pestei³⁵.

S-a ajuns în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea la un proces de „agrarezare” a orașelor prin atribuirea locurilor și vetrelor acestora unor boieri și mănăstiri interesați în sporirea producției de cereale destinate exportului în urma slăbirii monopolului turcesc.

În concluzie se poate afirma că se constată în linii mari și sub unele aspecte particulare, fără a exista o identitate, o evoluție similară a mării proprietăți feudale în Moldova, ca și în Polonia și mai puțin în Rusia, în secolele XVII—XVIII.

În secolul al XVII-lea, în condițiile instabilității politice crescînde, ofensivei turcești și altor evenimente politice internaționale, boierimea, alături de statul feudal, a intensificat exploatarea țăranimii dependente și a deposedat de pămînt pe răzeși și mazili, provocînd depopularea țării. Patrimoniul mănăstirilor a crescut considerabil.

În secolul al XVIII-lea încetează sau diminuează creșterea spectaculoasă a proprietății boierești și se agravează dependența mănăstirilor închinatelor, care dețineau un imens patrimoniu funciar, afectat, de fapt, indirect „locurilor sfinte”.

Se consumă procesul tragic al aservirii orașului feudal cu vatra și hotarul său, cu toate consecințele funeste pentru evoluția vieții urbane.

³⁵ Ibidem; Johann Gottlieb von Eckharts, *Experimental Oekonomie oder Anleitung zur Haushaltungs-Kunst...*, Jena, 1778, p. 707—708, 58 și 241; Sieur Liger, *La nouvelle maison rustique ou économie rurale pratique et générale de tous les biens de campagne donnée ci-devant au public*, Paris, 1790.

ECLOGA ISAURIANĂ ÎN ȚĂRILE ROMÂNE *

DE

GHEORGHE CRONȚ

Receptarea dreptului romano-bizantin în țările române este un fapt istoric neîndoielnic. Începînd de la întemeierea statelor feudale și pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, domnii, biserica și clasele conducătoare au utilizat izvoare de drept romano-bizantin, apreciate ca reprezentînd sistemul juridic universal, care consacra suveranitatea de drept divin a monarhiei și ordinea socială existentă. Voievozii români se considerau continuatorii tradiției imperiale bizantine în ceea ce privește protecția fundațiilor religioase și lupta pentru apărarea creștinătății. Biserica, dependentă potrivit canoanelor de Patriarhia din Constantinopol, a folosit pentru nevoile sale disciplinare și judiciare nu numai nomocanoanele, ci și culegerile de drept laic redactate în Imperiul bizantin. Feudalii au găsit în izvoarele romano-bizantine temeiul juridic al stăpînirii lor asupra pămîntului și asupra țăranilor.

Departea de a fi fost mecanică și pasivă, receptarea dreptului romano-bizantin în țările române a constituit o adaptare activă a regulilor juridice la necesitățile sociale, stimulînd capacitatea poporului nostru de a-și făuri propriile sale pravile și instituții. Totodată, fondul general al praviilelor, bazat pe izvoare romano-bizantine, a fost și un temei al unității vechiului drept românesc, același în Țara Românească și Moldova, aplicabil și în Transilvania prin conținutul său nomocanonic. La 1640, *Pravila de la Govora* a fost tipărită în două ediții paralele, una pentru Țara Românească și alta pentru Transilvania, precum cereau nevoile reale ale acestor țări române, care se ajutau reciproc¹. De asemenea, pravila *Îndreptarea legii*, editată la 1652 în Țara Românească pe temeiul unor texte romano-bizantine cuprinse în legiurile moldovenești *Pravila aleasă* din 1632 și *Cartea românească de învățătură* din 1646, a fost utilizată și în Transilvania, nu numai de biserica ortodoxă, care a păstrat legăturile sale ierarhice cu mitropolia Țării Românești, dar și de biserica greco-catolică, recunoscînd

* Comunicare prezentată la „Societatea română de studii bizantine” în ședința publică din 29 martie 1968.

¹ Vezi studiul nostru *Pravila de la Govora din 1640*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 5, p. 1 211—1 226.

du-se și de clerul acestei biserici caracterul obligator al dispozițiilor nomocanonice din pravilele românești². A avut loc deci pe întregul pământ românesc în Țara Românească, în Moldova și în Transilvania utilizarea sub diferite forme a unor dispoziții nomocanonice din fondul juridic romano-bizantin.

Printre izvoarele juridice romano-bizantine folosite în țările române figurează, în afară de unele dispoziții din legislația lui Iustinian, îndeosebi Legea agrară, Basilicalele, Novelele lui Leon Înțeleptul, Sintagma lui Matei Vlastare, Exabibluul lui Armenopol³. În vechile legiuri românești se găsesc, de asemenea, importante dispoziții extrase din codul bizantin ce s-a numit *Ecloga Isauriană*. În intenția sa de a înzestra Moldova cu un cod romano-bizantin, Vasile Lupu (1634—1653) a cerut să se traducă Ecloga în limba neogreacă. Nu ni s-a păstrat traducerea pregătită de eruditul cretan Meletios Syrigos⁴, aflat atunci în Iași, dar interesul manifestat de domnul Moldovei pentru publicarea unei legiuri întemeiate pe izvoare romano-bizantine justifică ipoteza că și Ecloga a fost socotită model de utilizat în publicarea dreptului scris al țării. Noile cercetări referitoare la larga difuzare a Eclogei în țările din sud-estul Europei ne îndeamnă să examinăm într-o lumină nouă caracterul acestui cod și includerea unora din dispozițiile sale în vechile legiuri românești.

I. LEGIUIREA ISAURIENILOR ȘI DESTINUL EI ISTORIC

În istoria Imperiului bizantin domnia împăraților Isaurieni nu poate fi apreciată just fără înțelegerea obiectivă a mișcării iconoclaste. Originari din provincia Isauria din Asia Mică, Leon al III-lea, care a domnit în anii 716—740, și fiul său Constantin al V-lea, care a domnit în anii 740—775, au fost suverani reformatori. Mulți bizantini din timpul lor și de mai târziu i-au denigrat, criticând măsurile lor iconoclaste. Istoria însă — cu puterea ei de a restabili adevărul — i-a reabilitat. Dintre interpretările istorice propuse cu privire la mișcarea iconoclastă, s-au impus în bizantinologie, ca având mai multă obiectivitate științifică explicațiile istoricului englez Edward Gibbon⁵, ale istoricului grec Constantin Paparrigopoulos⁶ și ale lui Nicolae Iorga⁷. Aceștia — ca și alți cercetători după ei — au respins criticile formulate de iconoduli împotriva Isaurienilor și au arătat că

² Felician Bran, *Dreptul canonic oriental*, vol. I, *Prolegomene*, Lugoj, 1929, p. 24—25.

³ Conținutul și utilizarea acestor monumente ale dreptului romano-bizantin în țările române au fost examinate în articolele noastre: *Legea agrară bizantină în țările române* (în manuscris), *La réception des Basiliques dans les Pays Roumains*, în *Nouvelles études d'histoire*, III, Bucarest, 1965, p. 171—180; *Les Nouvelles de Léon le Sage dans les Pays Roumains*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VI (1967), nr. 5, p. 717—729; *Exabibluul lui Armenopol*, în „Studii”, XIII, (1963), nr. 4, p. 817—841.

⁴ Această informație a fost consemnată de Dosithei, patriarhul Ierusalimului, în biografia lui Meletios Syrigos, publicată în cartea sa *Ἐγχειρίδιον ἔλεγχον τὴν Καθλικὴν φρενοβλάθειαν* (Manual împotriva nebuniei calviniste), București, 1690, cf. și I. Bianu—N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, București, 1903, p. 313.

⁵ *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, éd. J. Bury, London, 1910.

⁶ *Ἰστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους* (Istoria poporului grec), ediție nouă, tom. III, Atena, 1924, p. 386—480.

⁷ *Les origines de l'iconoclasme*, în *Études Byzantines*, II, Bucarest, 1940, p. 225—244; același, *Histoire de la vie byzantine*, vol. II, Bucarest, 1933, p. 30—72.

Leon al III-lea și Constantin al V-lea au fost monarhi reformatori în sensul pozitiv al dezvoltării societății bizantine. Dezvăluind substratul economic și social al iconoclasmului, acești istorici au orientat studiul perioadei respective în sensul reconsiderării domniei Isaurienilor.

Printre măsurile care reflectă concepțiile reformatoare ale Isaurienilor și ale sprijinitorilor lor figurează și codificarea dreptului. Cunoscut sub denumirea de *Ecloga Isauriană*, codul promulgat de Leon al III-lea și de coregentul său Constantin reprezintă o reformă legislativă, corespunzătoare în mare măsură transformărilor societății bizantine din secolul al VII-lea și de la începutul celui de-al VIII-lea. Isaurienii s-au străduit să adapteze dreptul la condițiile sociale ale unei lumi dominate de tradiții etnice diverse și de obiceiuri populare diferite din perioada de mișcări sociale și religioase, determinate în parte de însuși progresul feudalizării Imperiului bizantin⁸.

Dreptul bizantin din secolele VII—VIII a rămas în general deschis practicilor juridice regionale și obiceiurilor populare. Acest drept apare cercetătorilor moderni ca fiind reflectarea a două realități complementare și totodată antitetice: continuitatea sistemului juridic roman și necesitatea adaptării dreptului la transformările impuse de evoluția istorică a societății bizantine⁹. Este explicabil deci de ce se preferă denumirea de drept romano-bizantin pentru sistemul legislativ elaborat în Imperiul bizantin din această perioadă istorică. Se împletea dreptul roman cu elemente de drept canonic, cu influențe consuetudinare orientale. Isaurienii și susținătorii lor din conducerea Imperiului bizantin au codificat dreptul prin selecționarea dispozițiilor în vigoare, socotite necesare reformei lor legislative, grupându-le în sinteza ce s-a numit 'Εκλογὴ τῶν νόμων, adică *Alegerea legilor*¹⁰.

În raport cu dreptul anterior, *Ecloga isauriană* este în primul rând o sinteză a legislației lui Iustinian din secolul al VI-lea, dar cuprinde și înnoiri substanțiale. În prefața lor, alcătuitoarii acestui cod arată că dreptul anterior, „cuprins în multe cărți” devenise greu de înțeles și de aplicat de către locuitorii capitalei imperiului, rămânând cu totul neînțeles pentru locuitorii provinciilor. Numeroasele legi din timpul lui Iustinian savante, complicate și ca atare inaccesibile populațiilor din provincii, trebuiau rezumate și limpezite spre a putea fi utilizate de toți locuitorii imperiului. Se generalizase și utilizarea limbii grecești, încât textele juridice care mai circulau în limba latină trebuiau redactate în grecește. Departe însă de a fi numai un rezumat al legislației lui Iustinian, *Ecloga* depășește dreptul roman din secolul al VI-lea prin multe reguli adoptate din dreptul grecesc, din dreptul canonic, din dreptul oriental.

⁸ E. E. Lipsiț, *Очерки истории византийского общества и культура VIII первая половина IX века* (Studii privitoare la istoria societății și culturii bizantine din secolul al VIII-lea și prima jumătate a secolului al IX-lea), Moscova-Leningrad, 1961, p. 229—250.

⁹ L. Mitteis, *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs*, Leipzig, 1891.

¹⁰ Bibliografia mai veche este indicată de St. Gr. Berechet, *Dreptul bizantin și influența lui asupra legislației vechi românești*, Iași, 1931—1932, p. XLIX—LI. Pentru studiile și articolele mai noi, vezi bibliografia indicată de E. E. Lipsiț, *Эклого. Византийский законодательный свод VIII века* (*Ecloga. Cod legislativ bizantin din secolul al VIII-lea*), Moscova, 1965, p. 193—200.

Propunându-și să sintetizeze legislația și să reorganizeze justiția, Isaurienii afirmă că au urmărit elaborarea unui drept mai uman și în conformitate cu concepțiile creștine. Ei declară că au modificat textele vechi în sensul echității. Ecloga reflectă într-adevăr un anumit progres în ceea ce privește reglementările dreptului de familie. Dispozițiile codului consolidează căsătoria, fac divorțul mai anevoios, acordă și mamei dreptul de a exercita împreună cu tatăl puterea părintească și stabilesc comunitatea de bunuri între soți. Totodată, ca recunoaștere a unor realități sociale persistente, Ecloga reglementează și libera conviețuire conjugală, acordând femeii și în acest caz anumite drepturi succesoriale și impunând tatălui obligația față de copiii rezultați din uniunea conjugală liberă¹¹.

În reglementarea raporturilor patrimoniale dintre soți se resimte influența greco-orientală. Astfel, spre deosebire de dreptul romano-bizantin din timpul lui Iustinian, potrivit căruia darurile soțului și dota soției trebuiau să fie egale, Ecloga permite ca soțul să aducă în căsătorie, ca donație înainte de nuntă, bunuri reprezentând numai jumătate din valoarea zestrei soției. În schimb, în avantajul soției, contractul de căsătorie trebuia să fie redactat în două exemplare, dintre care unul se păstra în arhivă iar celălalt se înmîna bărbatului, pe baza declarației acestuia că nu va risipi bunurile soției, îndatorindu-se ca la desfacerea căsătoriei să-i restituie zestrea întreagă, împreună cu bunurile dăruite de el¹².

Ecloga reglementează dreptul succesoral, înlăturînd de la moștenire copiii care lovesc pe părinți, sau îi învinuiesc de crimă, sau îi calomniază sau nu le asigură îngrijirea necesară cînd sînt întemnițați. Sînt excluse de la moștenire și fetele care refuză să se căsătorească după voința părinților, preferînd să ducă o viață libertină. Se organizează tutela orfanilor, încredințîndu-se ocrotirea acestora așezămintelor religioase. Se aduc înlesniri contractelor de împrumut, de depozit, de arendă, de vînzare, asigurîndu-se stabilitatea convențiilor. Se reglementează depozitiile martorilor, neadmitîndu-se ca martori părinții împotriva fiilor și nici aceștia împotriva părinților, interzicîndu-se de asemenea stăpînitorilor și robilor să depună mărturia unii împotriva altora¹³.

Cercetătorii moderni ai istoriei dreptului bizantin constată că Ecloga isauriană cuprinde măsuri noi și în ceea ce privește procedura judiciară. Încă din secolul al VI-lea procedura scrisă devenise predominantă, înlocuind în mare parte procedura zisă extraordinară. Ecloga atribuie însă organelor statului un rol activ în toate fazele procesului. Se înregistrau reclamațiile, se cereau probe scrise, se dirijau dezbaterile procesului, se percepeau taxe judiciare, se publicau hotărîrile și se supraveghea executarea lor. Ecloga proclamă gratuitatea justiției pentru litiganți și introduce

¹¹ Cu privire la dreptul de familie al Eclogiei, vezi F. Dupouy, *Le droit civil romain d'après l'Ecloga*, Bordeaux, 1902; F. Schupfer, *La comunione dei beni tra conjugii et l'Ecloga Isaurica*, în *Revista italiana per le scienze giuridiche*, XXXVI (1903-1904), p. 320-332.

¹² A. Monferratos, *Πραγματεία περί προγαμιαίας δωρεάς* (Tratat despre darul dinainte de nuntă), Atena, 1884, p. 69 și urm. A se vedea în istoriografia greacă, lucrarea mai documentată publicată de D. Vosdas, *Μελέτη ιστορίας του δικαίου περί του γάμου. Συμβολή εις την μελέτην του γάμου κατά την Έκλογήν των Ίσαύρων* (Studiu istoric referitor la dreptul căsătoriei. Contribuție la studiul căsătoriei pe temeiul Eclogiei Isaurienilor), Atena, 1937

¹³ Unele din aceste dispoziții reflectă influențe creștine; în acest sens I. Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, vol. I, București, 1956, pp. 224-228.

remunerarea personalului justiției, pentru a împiedica abuzurile și corupția. Se consideră că aceste măsuri au fost adoptate în avantajul populațiilor sărace ale imperiului¹⁴.

Afirmațiile autorilor Eclogei cu privire la spiritul filantropic și la justiția egalitară nu concordă însă întru totul nici cu ansamblul dispozițiilor codului, nici cu realitățile sociale bizantine din acea perioadă. Sclavii nu puteau fi egali cu stăpînii lor în fața justiției. Depozițiile în fața instanțelor judiciare se apreciau după condiția socială a martorilor, acordîndu-se deplină încredere demnitarilor și bogaților; cei socotiți „necunoscuți” erau supuși torturilor pentru a da mărturii sincere. Unele pedepse erau fixate în raport cu averea vinovaților; astfel, în cazurile de furt, recidiviștii săraci erau pedepsiți cu mutilarea, pe cînd cei bogați erau condamnați numai la o amendă reprezentînd de două ori valoarea lucrurilor furate. Prin asemenea discriminări Isaurienii apărau o stratificare socială pe care voiau s-o conserve. Spiritul filantropic și justiția egalitară au putut fi invocate însă de acești legiuitori pentru ridicarea prestigiului monarhiei, într-o societate aflată sub influența moralei religioase.

Ecloga reflectă influențe greco-orientale mai cu seamă în ceea ce privește reglementarea sancțiunilor penale. Sînt grav pedepsite: revolta împotriva autorității imperiale, omuciderea, tîlhăria, relațiile sexuale nepermise, ofensarea clericilor, nerespectarea dreptului de azil acordat infractorilor refugiați în biserică, jurămîntul strîmb, furtul, lovirea, calomnia. Ca pedepse figurează în această legiuire: arderea de viu, spînzurătoarea, tăierea capului, bătaia, despăgubirea victimei, amenda, exilul și, din punct de vedere religios, excomunicarea. Sînt numeroase dispozițiile privitoare la pedepsirea infractorilor prin mutilări: tăierea mîinilor, a limbii sau a nasului, scoaterea ochilor, ablația organelor genitale. Cei vinovați de promiscuitatea zisă „amestecul sîngelui”, ca și făcătorii de farmece, considerați agenții diavolului, erau sortiți sabiei. Celor care furau un om liber pentru a-l vinde, ca și falsificatorilor de monede li se tăiau mîinile¹⁵.

Conținutul Eclogei arată deci că sub acțiunea transformărilor sociale, sub influența dreptului canonic și sub presiunea obiceiurilor juridice greco-orientale, legiuirea Isaurienilor consacră importante inovații în raport cu dreptul roman elaborat în secolul al VI-lea sub domnia lui Iustinian. Ecloga reprezintă înnoirea dreptului. Această înnoire a fost reproșată Isaurienilor de către împărații din dinastia macedoneană. Cînd Vasile Macedoneanul și coregenții săi Constantin și Leon au decis să restabilească dreptul lui Iustinian, acești împărați au promulgat prin anii 867—879 sinteza lor legislativă denumită *Prohiron*¹⁶, blamînd aspru Ecloga Isauriană, pe care o socoteau „denaturarea” legilor vechi. Dar întoarcerea la

¹⁴ Vezi E. E. Lipsit, *Эклога*, p. 9—11, care citează tratatul publicat de V. Arangio-Ruiz, *Istituzioni di diritto romano*, Napoli, 1960, precum și lucrarea lui F. Schulz, *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*, Weimar, 1961.

¹⁵ Vezi B. Sinogowitz, *Studien zum Strafrecht der Ekloge*, Athenis, 1956; același, *Die Tötungsdelikte im Recht der Ekloge Leons III. des Isauriens*, în *Zeitschrift für Rechtsgeschichte der Savigny-Stiftung. Romanistische Abteilung*, Bd. 74, Weimar, 1957.

¹⁶ Această legiuire a fost editată de K. E. Zachariae von Lingenthal *Imperatorum Basilii, Constantini et Leonis Prohiron*, Heidelberg, 1837. O ediție au publicat I. Zepos și Pan I. Zepos în colecția lor *Jus graeco-romanum*, II, Atena, 1931, p. 109—220. Alte indicații bibliografice în Șt. Gr. Berechet, *op. cit.*, p. CXXV—CXXVI.

legile anterioare nu mai era posibilă; un asemenea gând, inspirat din dorința noii dinastii de a restabili prestigiul autorității imperiale după modelul lui Iustinian, nu putea fi realizat. Noile realități sociale reclamau adaptarea dreptului și înșiși împărații macedoneni au folosit, fără să le indice, unele texte din Ecloga Isauriană, pe care declarau că o resping.

Ecloga a fost promulgată în anul 726. Aceasta dată, propusă mai întâi de istoricul rus V. G. Vasilievski în 1878, dovedită apoi cu argumente convingătoare de către bizantinistul grec D. Gkinis în 1924, a fost acceptată de majoritatea istoricilor dreptului bizantin. Unii propun însă anul 740 sau 741, fără a se îndoi de ipotezele lor¹⁷. Codul s-a aplicat timp de 140 de ani, adică pînă în anul 867 cînd începu domnia lui Vasile I Macedoneanul, fiind utilizat în Imperiul bizantin și sub forma unor redacții private ce datează de pe la finele secolului al VIII-lea¹⁸. Ca îndreptar juridic, Ecloga a supraviețuit apoi prin numeroasele manuscrise care au circulat cu începere din secolul al XI-lea și mai ales în secolele XIII—XVI, unele fiind incluse în colecțiile canonice și constituind un izvor al dreptului scris din evul mediu și de la începutul perioadei moderne în Grecia¹⁹, Bulgaria²⁰, Serbia²¹, țările române, Rusia²², precum și în sudul Italiei²³.

Redactată în limba greacă, Ecloga a cunoscut o largă difuzare nu numai pe calea manuscriselor, care au putut fi utilizate ca izvor juridic în țările amintite, ci și prin editarea cuprinsului ei, formînd obiect de cercetare științifică cu începere de la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Ecloga a fost editată mai întâi la Frankfurt în 1596 de M. Freherus, care a publicat un text grecesc pregătit de Leunclavius²⁴. În 1852, K. E. Zachariae von Lingenthal a publicat o ediție științifică la Leipzig²⁵. A. Monferratos a editat Ecloga în 1889 la Atena²⁶. În 1929 a apărut ediția lui C. A. Spulber²⁷. Textul Eclogiei a fost apoi editat de I. Zepos și Pan I. Zepos în 1931 la Atena²⁸. În sfîrșit, în 1932, N. P. Blagoev a publicat o ediție la Sofia²⁹. Se discută încă unele variante ale textului grecesc, dar nu se constată grave deosebiri de sens între textele edițiilor moderne.

Cuprinsul Eclogiei a devenit cunoscut cercetătorilor și prin traducerile ce s-au publicat. O traducere în limba latină însoțește textul pregătit

¹⁷ Asupra datei promulgării Eclogiei să se vadă E. E. Lipsiț, *Эклога*, p. 16—18.

¹⁸ Două redacții identificate au fost intitulate de editorii moderni: *Ecloga privata* și *Ecloga privata aucta*. Textele au fost publicate de K. E. Zachariae von Lingenthal, *Jus graeco-romanum*, IV, Lipsiae, 1865, p. 7—48 și 55—170, precum și de I. Zepos și Pan I. Zepos, *Jus graeco-romanum*, VI, Atena, 1931, p. 12—47 și 222—318.

¹⁹ Pentru Grecia, vezi I. Zepos și Pan. I. Zepos, *op. cit.*, II, p. 5—62.

²⁰ M. Andreev—D. Anghelov, *История на Българската Държавна и право* (Istoria statului și dreptului bulgar), Sofia, 1959, p. 22—24. M. Andreev, *Nouvelles études et nouvelles théories concernant l'origine de la loi pour juger les gens*, în *Annuaire de l'Université de Sofia*, tom. LV, 1964, p. 29—83.

²¹ T. Taranovski, *Историја српског права у Неманићкој држави* (Istoria dreptului srbesc în statul Nemanizilor), I—IV, Beograd, 1935.

²² Pentru Rusia, vezi E. E. Lipsiț, *Эклога*, p. 41—171.

²³ L. Siciliano Villanueva, *Diritto Bizantino*, Milano, 1906, p. 20—48.

²⁴ *Juris graeco-romani tam canonice quam civilis tomus duo* J. Leunclavii, tom. II, Frankfurti, 1596, p. 79—134.

²⁵ *Collectio librorum juris graeco-romani ineditorum*, Leipzig, 1852, p. 1—52.

²⁶ *Ecloga Leonis et Constantini cum appendice*, Atena, 1889.

²⁷ *Eclogue des Isauriens*, Cernăuți, 1929.

²⁸ *Jus graeco-romanum*, II, Atena, 1931, p. 5—62.

²⁹ *Эклога*, în colecția *Учене трудове*, Българска академия на науките, nr. 122, Sofia, 1936.

de Leunclavius, în ediția amintită a lui Freherus din 1596. Edwin Freshfield a tradus în 1926 Ecloga în limba engleză³⁰. O traducere franceză însoțește ediția lui C. A. Spulber din 1929. N. P. Blagoev a publicat și traducerea bulgară în ediția sa din 1933. O traducere în limba rusă a apărut în 1965, semnată de E. E. Lipsiț, care examinează într-un substanțial studiu introductiv și în amplele sale comentarii utilizarea Eclogei în societatea rusă din evul mediu³¹.

II. UTILIZAREA ECLOGEI ISAURIENE ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

Dispozițiile Eclogei au fost utilizate în țările române mai întâi prin mijlocirea *Nomocanonului lui Manuil Malaxos*. Redactat în 1561, acest nomocanon a fost cunoscut în țările noastre prin redacțiile neogrecești ulterioare, care reprezintă variante ale cuprinsului său inițial. Se păstrează în bibliotecile românești 18 manuscrise ale acestui nomocanon³². Tradus în românește la începutul secolului al XVII-lea, acest nomocanon a fost inclus cu adaptări și parafrazări în vechile legiuri din Moldova și Țara Românească.

Nomocanonul lui Malaxos cuprinde numeroase dispoziții extrase din Ecloga Isauriană, indicată de regulă prin trimiterea „Leon și Constantin împărați”. Cercetătorii mai vechi au susținut că Malaxos a folosit textul oficial al Eclogei³³. Dar Zachariae von Lingenthal, după ce susținuse că Malaxos a utilizat chiar textul Eclogei, a revenit asupra primei sale teze, socotind că autorul nomocanonului a extras dispozițiile respective dintr-un manual privat. Această a doua teză a bizantinistului german a fost reluată în 1933 de cercetătorul grec Dimitrios Gkinis, care susține că prin trimiterea la „Leon și Constantin împărați”, Malaxos ar fi socotit că utilizează dispozițiile ce figurau în novelele acestor împărați³⁴.

Examinând conținutul Nomocanonului, constatăm că unele dispoziții indicate de Malaxos ca fiind extrase din „Leon și Constantin împărați”, corespund pe deplin textelor Eclogei și nu altor izvoare. În prima trimitere referitoare la legiuirea Isaurienilor, Malaxos se exprimă: ‘Ορίζει ο βασιλικὸς νόμος τοῦ Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου, adică „Ordonă legea împărătească a lui Leon și Constantin”. Figurează aici termenul νόμος, care semnifică lege, și nu termenul νεσρά, care ar indica o novelă a Isauri-

³⁰ A *Manual of Roman Law. The Ecloga*, Cambridge, 1926.

³¹ *Эклога*, Moscova, 1965. Vezi și recenzia noastră în „Studii”, XX (1967), nr. 2, p. 402–403.

³² Vezi articolul nostru *Nomocanonul lui Manuil Malaxos în țările române*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 303–308.

³³ K. E. Zachariae von Lingenthal, ‘O Πρόχειρος Νόμος, Heidelberg, 1837, p. XLIII; același, *Historiae juris graeco-romani delineatio*, Heidelberg, 1839; același, *Collectio librorum juris graeco-romani ineditorum*, Lipsiae, 1852, p. 4; J. Mortreuil, *Histoire du droit byzantin*, I, Paris, 1843, p. 272; G. E. Heimbach, *Griechisch-römisches Recht im Mittelalter und in der Neuzeit*, in *Ersch und Grubers Encyclopädie*, tom. 87, p. 45 și 52; L. Sgoutas, in *Θέμις*, VII (1856), p. 165; C. A. Spulber, *op. cit.*, p. 101 și 132.

³⁴ D. Gkinis, *Ζητήματα τινὰ ἐκ τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων* (Citeva chestiuni privitoare la Ecloga Isaurienilor), in *Ἐπετηρὴ Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, X (1933), p. 45.

enilor. Acesta este argumentul lui Spulber pentru a susține că Malaxos a folosit Ecloga ²⁵.

Găsim însă în Nomocanonul lui Malaxos și unele trimiteri la „Leon și Constantin împărați”, indicând dispoziții ce nu se află în Ecloga Isauriană, așa cum este cunoscut acest cod din edițiile sale moderne. De aceea, trebuie să admitem, interpretând istoricește teza lui Lingenthal și Gkinis, că izvorul direct al lui Malaxos a putut fi nu textul oficial al Eclogei, ci o culegere necunoscută, bazată pe textele atribuite acestui cod. În secolul al XVI-lea, în timpul redactării Nomocanonului său, Malaxos a putut să cunoască manuale private și culegeri de texte care nu menționau corect izvoarele lor. Cunoștințe precise referitoare la cuprinsul Eclogei n-a avut nici chiar Leunclavius, care a pregătit textul primei ediții a acestui cod și care a introdus în ediția tipărită de Freherus la 1596 texte ce nu aparțineau Eclogei.

În recenta ediție a Nomocanonului lui Malaxos, pregătită de Vasile Grecu și de noi, textul grecesc a fost transcris după manuscrisul nr. 307 păstrat în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România ³⁶. Acest text se dovedește revelator ca izvor al pravilelor românești din secolul al XVII-lea. Considerăm că alcătuitoarii legiurilor intitulate *Pravila aleasă* din 1632 și *Îndreptarea legii* din 1652 au utilizat o traducere românească a Nomocanonului lui Malaxos după un izvor grecesc foarte apropiat de textul pe care l-am editat. Traducerea noastră însoțește textul grecesc pentru a înlesni comparația cu remarcabila versiune românească din secolul al XVII-lea, inclusă în aceste pravile.

În Nomocanonul lui Malaxos din recenta ediție românească figurează 20 de dispoziții cu trimiteri la „Leon și Constantin împărați” ³⁷, indicate în capitolele 24, 77, 108, 113, 149, 167, 171, 176, 181, 196, 201, 205, 206, 208, 216, 220, 223, 224, 225 și 231. Verificând conținutul acestor dispoziții, constatăm că numai cele incluse în capitolele 24, 171, 181, 201, 206, 216, 220, 225 și 231 corespund într-adevăr textelor Eclogei; pentru celelalte 11 trimiteri nu se găsesc dispoziții în codul Isaurienilor. Această constatare întărește presupunerea că Malaxos a putut utiliza o culegere rămasă necunoscută cercetătorilor textelor Isaurienilor. Examinând modul cum a fost utilizată Ecloga în *Pravila aleasă* din 1632, alcătuită în Moldova de Eustratie Logofătul ³⁸ și în *Îndreptarea legii* din 1652, tipărită în Țara Românească ³⁹, constatăm că dispozițiile codului bizantin extrase din Manualul lui Malaxos figurează în aceste pravile românești uneori sub

²⁵ A se vedea cercetarea lui C. A. Spulber, privitoare la Pravila Mare : *Études de droit byzantin VI. Îndreptarea legii. Le Code Valaque de 1652. I-ère Partie Histoire*, București, 1938, p. XXIX.

³⁶ *Nomocanonul lui Manuil Malaxos*, text grecesc stabilit și traducere făcută de Vasile Grecu și Gheorghe Cront, în volumul *Îndreptarea legii 1652*, București, 1962, p. 635—929.

³⁷ În ediția românească, textele cu trimiteri la „Leon și Constantin împărați” se găsesc în paginile 678, 721, 745, 748, 780, 827, 830, 834, 836, 844, 848, 850, 851, 852, 858, 862, 865, 866, 870.

³⁸ Pentru *Pravila aleasă* din 1632 folosim ediția pregătită de Sectorul de vechi instituții românești din Institutul de istorie „N. Iorga” (în mss.).

³⁹ Folosim ediția academică *Îndreptarea legii. 1652*, București, 1962. Vezi și studiul nostru *Dreptul bizantin în țările române. Îndreptarea legii din 1652*, în „Studii”, XIII (1960), nr. 1, p. 57—80.

forme rezumative, altelei parafrazate și comentate în spiritul general al dreptului scris din țările române.

Codul moldovenesc *Pravila aleasă* din 1632 cuprinde trimiteri la „Leon și Constantin împărați” în capitolele 31, 62, 116, 154, 160, 244, 275, 281 și 296. Alte trimiteri, mai puțin precise, la „pravila împăraților”, sau „pravila împărătească” se găsesc în capitolele 250, 260, 285, 306 și 307. Cu excepția trimiterilor din capitolele 62 și 296, celelalte trimiteri corespund capitolelor 24, 77, 108, 113, 167, 171 și 201 din Nomocanonul lui Malaxos. Dar în această pravilă moldovenească numai trimiterile din capitolele 31, 250, 275, 281, 285, 296 și 307 corespund Eclogiei, dispozițiile respective figurând și în glavele 24, 214, 261, 266 și 287 din pravila Țării Românești de la 1652.

În pravila munteană *Îndreptarea legii* din 1652 figurează 26 de trimiteri la „Leon și Constantin împărați”; cele din glavele 24, 214, 225, 261, 266, 275, 276, 280, 286, 292, și 310 corespund Eclogiei, dar pentru cele din glavele 35, 84, 133, 138, 177, 208, 220, 221, 236, 241, 265, 268, 281, 284 și 285 nu găsim dispoziții corespunzătoare în codul bizantin. Editând Ecloga în 1929 și analizând dispozițiile pravilei românești din 1652 în raport cu legiuirea Isaurienilor, C. A. Spulber pune în lumină cu o deosebită atenție neconcordanțele trimiterilor și se declară contrariat de faptul că Malaxos a putut să considere operă a Isaurienilor atâtea dispoziții care nu aparțin Eclogiei⁴⁰. Spulber nu avea în vedere teza lui Lingenthal, potrivit căreia Malaxos ar fi utilizat nu textul oficial al Eclogiei, ci un manual privat rămas necunoscut⁴¹.

O altă pravilă care conține dispoziții extrase din Eclogă este *Manualul juridic* redactat de Andronachi Donici la 1814 în Moldova. Cu toate că n-a fost promulgată ca legiuire, această operă a servit ca îndreptar instanțelor judiciare din secolul al XIX-lea⁴². Pentru regulile luate din Eclogă, Donici a folosit ediția Leunclavius-Freherus din 1596, în care figurează și unele texte, identificate ulterior ca neapartinând codului Isaurienilor. Astfel, definind dreptatea, Donici⁴³ menționează ca izvor „instituițiile împăraților Constantin și Leon”, dar definiția este a jurisconsultului Ulpian și nu figurează în textul autentic al Eclogiei. Cu privire la succesiunile ab intestat, Donici include în pravila sa reglementări cu trimiteri la „împărații Leon și Constantin”, menționând citeodată ca izvor însăși „cartea lui Leonclavie”⁴⁴. Dar aceste dispoziții, cu excepția celei referitoare la dreptul de moștenire al femeii, nu figurează în edițiile moderne ale Eclogiei. Nu se găsește în codul Isaurienilor nici dispoziția privitoare la testamentul călugărilor, pentru care Donici trimite la același izvor⁴⁵. Este de reținut, totuși, faptul că Donici atribuie Eclogiei caracter de izvor valabil pentru întocmirea manualului său.

⁴⁰ *L'Eclogue des Isauriens*, p. 132–142.

⁴¹ Mai târziu, în 1938, după ce a cunoscut opinia lui Gkinis întemeiată pe teza lui Lingenthal, C. A. Spulber a exprimat îndoieli, recunoscând numai că „chestiunea rămâne în discuție” (*Etudes de droit byzantin*, p. XXIX).

⁴² Folosim ediția academică *Manualul juridic al lui Andronachi Donici*, București, 1959.

⁴³ *Ibidem*, I, 2 (p. 27). Identificarea aparține lui C. A. Spulber, *L'Eclogue*, p. 144–145, care consideră că Donici dă definiției lui Ulpian un înțeles mai precis decât cel al textului clasic.

⁴⁴ *Manualul juridic*, XXXVII, 5, 6, 9 (p. 133, 134, 136).

⁴⁵ *Ibidem*, XXXV, 8 (p. 113).

Examinînd conținutul dispozițiilor normative extrase din Eclogă în pravilele românești prin mijlocirea Nomocanonului lui Malaxos sau a ediției Leunclavius-Freherus, menționăm după caz și *Exabibitul lui Armenopol*, deoarece și acest cod bizantin a avut o largă aplicare judiciară în țările române, utilizînd și Ecloga între izvoarele sale. Relevăm în primul rînd dispoziția din prefața Eclogei referitoare la pedepsirea judecătorilor nedrepti prin „mînia divină”, această sancțiune, cu trimitere la izvor, figurează în Manualul lui Donici, care prevede osînda prin „blestem sobornicesc”⁴⁶. O asemenea sancțiune putea fi grea, datorită groazei psihice pe care o inspirau lumii medievale blestemele și excomunicările religioase, urmate de izolarea socială a celor astfel sancționați.

Ecloga reglementează drepturile femeii la moștenirea soțului defunct și obligațiile ei față de copii, atît în cazul cînd se recăsătorește, cît și în cazul cînd rămîne văduvă (II, 5). Regulile, stabilite pe baza unor novele ale lui Iustinian⁴⁷, dar cu unele avantaje noi pentru femeie, au fost reproduse de Donici cu trimitere la „așezămîntul împăraților Leon și Constantin”⁴⁸. De asemenea, Ecloga dispune ca femeia să fie preferată oricărui alt creditor pentru a-și redobîndi zestre în cazul decesului soțului (III, 2). Regula, provenită din legislația romană anterioară lui Iustinian⁴⁹, a fost reprodusă de Malaxos în Nomocanonul său, fiind prin mijlocirea acestuia inclusă în *Pravila aleasă* (cap. 285), apoi și în *Îndreptarea legii* (gl. 266, 2), rezumată astfel: „Poruncește această pravilă să nu fie volnic nici unul de în datornică să ia vreun lucru ceva de în casa mortului, pînă nu-ș va lua întîi muiarea zestrile”⁵⁰. Dispoziția se regăsește și în *Exabibitul lui Armenopol*⁵¹.

Ecloga permite divorțul cînd unul dintre soți este lepros (II, 13). Ca motiv de divorț, lepra nu mai este amintită în alte izvoare juridice bizantine, dar în secolul al XVI-lea dispoziția reapare în Nomocanonul lui Malaxos (cap. 181) și prin mijlocirea acestui izvor dispoziția a fost receptată în dreptul scris românesc, fiind inclusă în *Pravila aleasă* (cap. 260) și în *Îndreptarea legii* (gl. 225)⁵². Dispoziția privind desfacerea căsătoriei din cauza îmbolnăvirii de lepră a unuia dintre soți se regăsește și în *Manualul de legi* redactat de Mihail Fotino pentru Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea⁵³. Ecloga reglementează

⁴⁶ *Manualul juridic*, II, 1 (p. 29).

⁴⁷ *Nov.* CXVII, 5 și CXXVII, 3 (*Novellae Justiniani*, ed. Schoell-Kroll, Berlin, 1895).

⁴⁸ *Manualul juridic*, XXX, 12 (p. 94).

⁴⁹ *Codex Justiniani* (ed. Krueger, Berlin, 1915), VII, 73, 2; se rezumă o lege imperială din anul 213.

⁵⁰ *Îndreptarea legii*, gl. 266, 2 (p. 266—267).

⁵¹ *Hexabiblos* (ed. K. Klonaris, Nauplia, 1833), I, 13, 25 și 28. Să se vadă versiunea românească publicată de I. Peretz, *Manualul legilor sau așa numitelor Cele șase cărți*, București, 1921, § 474 și 476 (p. 110—111).

⁵² Cu privire la aplicarea acestei dispoziții, autorii nu sînt de acord, N. Milaș, *Dreptul bisericesc oriental*, traducere de D. Cornilescu și V. Radu, București, 1915, p. 523, susține că o asemenea dispoziție n-a fost în vigoare în dreptul canonic. Mai probabilă pare însă teza contrară. Vezi J. Zhishman, Τὸ δίκαιον τοῦ γάμου τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας (Dreptul căsătoriei în biserica ortodoxă răsăriteană), ediție greacă amplificată de Meletios Apostolopoulos, tom. II, Atena, 1913, p. 871.

⁵³ Cităm varianta din 1766 editată de Pan. I. Zepos, Μιχαὴλ Φωτεινοπούλου Νομικὸν Πρὸχειρον (Manualul de legi al lui Mihail Fotino), Atena, 1959, p. 77. Textele acestei opere juridice, cu variantele din 1765, 1766 și 1777, au fost pregătite la Institutul de istorie „N. Iorga”, de Vasile Grecu și Gheorghe Cronț în vederea unei ediții critice de traducere românească.

divorțul în cazul adulterului femeii (II, 13 și XVII, 27). Această cauză de divorț figurează în numeroase texte ale dreptului romano-bizantin. Nomocanonul lui Malaxos reproduce dispoziția din Eclogă, precizînd însă că adulterul trebuie dovedit cu cinci martori (cap. 171, 2). Prin Malaxos, dispoziția a fost inclusă în *Pravila aleasă* (cap. 250 și 275) și în *Îndreptarea legii* (gl. 24), care indică Ecloga ca izvor.

Reglementînd succesiunile, Ecloga acordă un drept de moștenire fraților vitregi atunci cînd nu există frați consangvini (VI, 4). Un asemenea drept de moștenire, reglementat de Iustinian⁵⁴, figurează în Malaxos (cap. 215) și pe această cale a fost inclus în *Pravila aleasă* (cap. 296, 2) și în *Îndreptarea legii* (gl. 275,2), care statornicește: „Cînd nu sînt frați de într-un tată și de într-o mamă, atunce cîți frați sînt de un tată și doo mămîni sau de într-o mamă și doi tați, aceia moștenesc pe fratele lor carele iaste de într-un tată sau mamă”⁵⁵. Dispoziția figurează și în Exabiblul lui Armenopol⁵⁶. Ecloga acordă un drept de moștenire și rudelor apropiate ale fratelui decedat (VI, 5). Această dispoziție, existentă și în legislația din secolul al VI-lea⁵⁷, figurează în Malaxos (cap. 216, 1), care menționează ca moștenitori pe verii cei mai apropiați; în *Îndreptarea legii* (gl. 276,1) cu trimitere la izvor, se precizează: „Cînd va muri neștine și frate nu va avea, nice copii ai frăține-său, atunce să-i moștenească moștenirea verii lui carii vor fi întru spiță mai aproape”⁵⁸. Dispoziția se regăsește și în Exabiblul lui Armenopol⁵⁹.

Ecloga permite celor ce se află sub tutelă să dispună de bunurile pe care le cîștigă prin propria lor muncă (XVI, 1 și 4). Regula provine din legislația lui Iustinian⁶⁰ și prin mijlocirea Nomocanonului lui Malaxos (cap. 225, 1) a fost inserată în *Pravila aleasă* (cap. 307,1) și în *Îndreptarea legii* (gl. 286, 1 și 4), care, cu trimitere la Eclogă, stabilește că bunurile pe care le-a dobîndit un „fecior... cu a lui trudă și nevoie, are puteare și voe pre dînsele să facă ce va vrea”⁶¹. Regula se regăsește și în Armenopol⁶². Se constată astfel că dispozițiile din legiuirea Isaurienilor, care au fost inserate mai întîi în Nomocanonul lui Malaxos și apoi în pravilele românești, privesc în primul rînd căsătoria, divorțul, dreptul de moștenire, tutela. În regimul feudal, familia constituia nucleu lesențial al vieții sociale. Se reflectă în dispozițiile pe care le învederăm un progres al dreptului de familie în avantajul femeii și minorilor.

Cu privire la martori, Ecloga cere ca aceștia să fie demni de credință, verificați de judecător potrivit poziției lor sociale și calităților lor morale. Sînt declarate nule depozitiile făcute de martori din răzburare sau de frică, sau prin mituire; se interzice martorilor să depună de două ori împotriva aceleiași persoane. Sînt respinse mărturiile bazate pe relatări auzite de la alte persoane. Martorii trebuie despăgubiți pentru pierderea

⁵⁴ Nov. CXVIII, 2.

⁵⁵ *Îndreptarea legii*, gl. 275, 2 (p. 271).

⁵⁶ *Hexabiblos*, V, 8, 13; și versiunea românească a lui I. Peretz, *Manualul legilor*, § 1 709 (p. 411).

⁵⁷ Nov. CXVIII, 3, 1.

⁵⁸ *Îndreptarea legii*, gl. 276, 1 (p. 271).

⁵⁹ *Hexabiblos*, V, 8, IV, precum și I. Peretz, *Manualul legilor*, § 1 710 (p. 411).

⁶⁰ *Cod.*, III, 36; VI, 61, 7. *Dig.* XXXVI, 6, 1, 5; *Nov.* XVIII, 1.

⁶¹ *Îndreptarea legii*, gl. 286, 1 și 4 (p. 277-278).

⁶² *Hexabiblos*, V, 2, 1-7. I. Peretz, *Manualul legilor*, § 1636-1642 (p. 395-397).

timpului lor (XIV, 1, 5 și 9). Unele din aceste dispoziții provin din legislația lui Iustinian⁶³, dar în Nomocanonul său (cap. 24) Malaxos le parafrazează după Eclogă. Cu trimitere la acest izvor, regulile figurează și în *Pravila aleasă* (cap. 31) și în *Îndreptarea legii* (gl. 24) în care citim: „Grăiește leagea împărătească, adică Leu și Costandin: mărturiile carii vor să mărturisească trebuie să fie credincioși foarte și drepți și fără vină... Nu se bagă în seamă mărturiia numai de într-auzite... Cite zile zăbovese mărturiile la o judecată... cheltuiala lor plătesce cela ce i-au adus”⁶⁴. Asemenea dispoziții figurează și în Armenopol⁶⁵.

Ecloga obligă pe debitorul care tăgăduiește datoria sa să plătească de două ori valoarea acelei datorii (XIV, 12). Regula, luată din dreptul lui Iustinian⁶⁶, figurează în *Îndreptarea legii* (gl. 280,4) cu trimitere la Eclogă: „Datornicul care se va lepăda că nu este datoriu și-l vor vădi că e datoriu, acela să dea datoria îndoită celuiia ce l-au împrumutat”⁶⁷. *Pravila aleasă* (cap. 317, 1) și *Îndreptarea legii* (gl. 310, 1) obligă pe cel care a închiriat un cal și l-a vătămat, împovărindu-l mai mult decât a fost tocmeala, să despăgubească pe proprietar. Dispoziția, comună și altor izvoare romano-bizantine⁶⁸, a fost luată din Eclogă (XVII, 7); figurează și în Exabibluul lui Armenopol⁶⁹.

Figurează în pravile și dispoziții penale extrase din Eclogă pe baza Nomocanonului lui Malaxos. Astfel, Ecloga prevede să se taie limba sperjurilor (XVII, 2). După Malaxos (cap. 231, 6), cu trimitere la Eclogă, dispoziția a fost inclusă în *Îndreptarea legii* (gl. 292, 6), iar *Pravila aleasă* (cap. 313, 4) indică pentru cel ce jură strîmb tăierea nasului sau a unei mâini. Dispoziția se găsește și în Armenopol⁷⁰. Mutilările au fost practicate în vechea justiție penală din țările române și pentru boierii care se răzvrăteau împotriva domniei, fiind și aceștia considerați sperjuri. Ecloga prevede spîzurătoarea pentru cei care asasinează spre a jefui (XVII, 50). Dreptul anterior stabilise sancțiuni penale asemănătoare⁷¹. Cu trimitere la Eclogă, Donici menționează dispoziția, înlocuind spîzurătoarea prin tragerea în țepă: „Hoții cei vestiți, carii țin drumurile făcînd prăzi și ucideri, după leage, să întapă”⁷².

Utilizarea Eclogei Isauriene în țările române nu este un fenomen istoric izolat. Precum am arătat, acest cod a fost folosit și în alte țări, care au asimilat în cultura lor influențe juridice romano-bizantine. Mulțimea manuscriselor, repetata editare, traducerile în limbi moderne și mai ales utilizarea unor dispoziții din cuprinsul său dovedesc că Ecloga a avut o tenacitate istorică asemănătoare cu aceea a marilor monumente

⁶³ *Digesta Justiniani* (ed. Mommsen-Krueger, Berlin, 1928), XXII, 5, 2, 3; *Nov.* XC, 1—5.

⁶⁴ *Îndreptarea legii*, gl. 24 (p. 84—85).

⁶⁵ *Hexabiblos*, I, 6, 1—59; I. Peretz, *Manualul legilor*, f. 224—283, (p. 63—72).

⁶⁶ *Nov.*, XVIII, 8.

⁶⁷ *Îndreptarea legii*, gl. 280, 4 (p. 273).

⁶⁸ Figurează și în Legea agrară reprodușă în *pravila Carte românească de învățătură. 1646*, București, 1961, p. 202.

⁶⁹ *Hexabiblos*, VI, 14, 14; I. Peretz, *Manualul legilor*, § 2127 (p. 506).

⁷⁰ *Hexabiblos*, I, 7, 19; I. Peretz, *Manualul legilor* § 304 (p. 76).

⁷¹ *Cod.* III, 27, 1; *Dig.* XVIII, 62, 28, 15.

⁷² *Manualul juridic*, XXI, 9, (p. 142).

ale dreptului romano-bizantin. Încercînd să explice dăinuirea ei istorică, unii cercetători au putut afirma, cu naivitate, că Ecloga a beneficiat de capriciul istoriei care permite ca unele fapte mici și neînsemnate să aibă efecte mari și durabile. Alții au relevat conținutul juridic al Eclogei, socotind că singur prestigiul dreptului roman a asigurat acestui cod răspîndirea și trăinicia istorică; aceștia nu au lămurit însă în ce anume constă prestigiul dreptului roman.

Explicația bazată pe concepția materialistă a istoriei pune în lumină faptul că dreptul roman a supraviețuit Imperiului roman deoarece consacră în esență proprietatea privată și reglementează relațiile dintre producătorii și posesorii de bunuri, constituind sistemul juridic universal pe care l-au adoptat ca pe un model valabil atît societatea feudală cît și societatea burgheză, care aveau nevoie de consfințirea juridică a dobîndirii și stăpînirii bunurilor, de protejarea acestora împotriva încălcărilor și contestațiilor și de consolidarea ordinii întemeiate pe inegalitatea socială. Destinul istoric al dreptului roman se mai explică și prin adaptarea regulilor sale la necesitățile sociale ale popoarelor care l-au utilizat. Adaptările au putut să apară și ca denaturări. Referindu-se la utilizarea unor instituții romane de către societatea burgheză, Karl Marx a arătat că nu este just să se vorbească despre „denaturarea dreptului roman” atunci cînd se constată că acest drept a fost „greșit interpretat”. Ceea ce poate apărea ca o denaturare este de fapt o adaptare la nevoile societății respective : „Forma greșit înțeleasă este tocmai cea generală, cea care pe o anumită treaptă de dezvoltare a societății poate fi utilizată pentru folosul general”⁷³.

Ecloga Isauriană se întemeiază pe dreptul roman și consacră adaptarea acestui drept la realitățile sociale din epoca întocmirii ei. Prin includerea unor dispoziții din acest cod în legiurile lor, popoarele din sud-estul Europei au selecționat regulile de care au avut nevoie și le-au adaptat cerințelor lor sociale. Același fond juridic romano-bizantin a servit și țărilor române pentru constituirea dreptului scris, îndeplinind însă funcții istorice deosebite. Prin dispozițiile pravilelor și prin practica judiciară, înțelesul regulilor extrase din Eclogă a putut fi uneori coborît, altele înălțat, textele fiind mereu interpretate și adaptate pentru a îndeplini funcții juridice ce nu mai puteau fi identice cu cele ce fuseseră proprii societății bizantine. Și dacă nu s-au aplicat în țările noastre toate regulile adoptate din Eclogă, faptul că aceste reguli au fost inserate în pravile reprezintă prin el însuși o realitate istorică, dovedind că poporul român s-a situat și pe această cale în comunitatea culturii universale, folosind, cu adaptări proprii, părți din fondul general al dreptului romano-bizantin.

Prin caracterul lor generalizator, regulile Eclogei referitoare la familie, moștenire și justiție au corespuns în mare măsură cerințelor juridice ale țărilor române din perioada elaborării dreptului scris. Desigur, în raport cu dreptul consuetudinar și cu celelalte izvoare ale vechilor legiuri, locul Eclogei este foarte modest în viața juridică a poporului nostru. Dar chiar și restrînsă, utilizarea Eclogei are o deosebită semnificație juridică. Ecloga acordă atenție familiei, care ca instituție socială de bază a asigurat tenacitatea etnică și istorică a poporului nostru. Prin conținutul ei romantic, utilizarea Eclogei reflectă și continuitatea spiritului roman în viața socială a poporului nostru.

⁷³ K. Marx și F. Engels, *Despre artă și literatură*, E.P.I.P., București, 1953, p. 26.

REGIMUL ADMINISTRATIV AL SATELOR DE COLONIZARE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA (SECOLUL AL XVII-LEA)

DE

MATEI D. VLAD

Organizarea social-administrativă a satelor de colonizare constituie o problemă extrem de importantă pentru cunoașterea dezvoltării relațiilor feudale în țările române. Cercetarea ei ne va da posibilitatea să cunoaștem mai în detaliu și alte aspecte ale modului de viață și de organizare social-economică a locuitorilor coloniști, mod ce era similar în multe privințe cu regimul juridic al țăranilor ce trăiau în obștile rămase încă libere¹.

În cercetările anterioare privind evoluția procesului de colonizare în Moldova și Țara Românească, până la sfârșitul secolului al XVII-lea s-au putut distinge două etape caracteristice: prima care se încheie la sfârșitul secolului al XVI-lea, iar a doua ce ține de la această dată și până la sfârșitul veacului imediat următor.

În prima etapă, când nu fusese încă îngrădit sau desființat dreptul de liberă strămutare a țăranilor, atît în Țara Românească cît și în Moldova avem de-a face mai mult cu o colonizare de ordin intern. Colonizarea internă din această vreme s-a desfășurat în primul rînd prin forțele țăranimii muntene și moldovene, care căuta să se salveze de exploatarea feudală, fugind de pe o moșie pe alta. În cea de a doua etapă, majoritatea hrisoavelor domnești privește aducerea unor coloniști dinafara granițelor². Aceștia

¹ Cf. Matei D. Vlad, *Date privind renta feudală în satele de colonizare din Țara Românească (prima jumătate a secolului al XVII-lea)*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 5, p. 1235—1264; cf. idem, *Contribuții cu privire la studiul satelor de colonizare din Moldova (sec. XV—XVII)*, în culegera „Studii și articole de istorie” editată de „Societatea de științe istorice și filologice din Republica Socialistă România”, vol. VII, București, 1965. p. 41—68.

² Cf. și Paul Cernovodeanu (în recenzie cu privire la *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV-начале XVIII в. Документы и материалы в трех томах*, т. I, 1408—1632, Moscova, Изд. „Наука”, 1965, 362 p., în „Studii”, XVIII (1965), nr. 5, p. 1160) care pentru Moldova vorbește de „diferitele colonizări de fugari ruși în secolele XV—XVI în „sloboziile” moldovene, unde puteau găsi condiții de viață mai prielnice decît sub apăsătorul regim fiscal al monarhiei polono-lituane, precum și procesul invers, petrecut mai ales în veacurile următoare, cînd țăranii moldoveni, fugind de asuprirea turco-tătară, se așază pe pămînturile rusești”.

se aşază acum, nu atît pe locuri „pustii” sau defrişate, ci în hotarul unor sate preexistente ce se „risipiseră” în urma luptei de clasă a ţăranilor ori ca urmare a unor invazii turceşti şi tătăreşti. Pe de altă parte mai precizăm şi faptul că satele de colonizare fondate în etapa a doua s-au creat în general pe baza dreptului de „slobozie”³ de care s-au bucurat îndeosebi coloniştii străini.

Coloniştii, români sau străini, se aşezau de obicei în grupuri sau mase colective atît în regiunile de şes, cît şi în regiunile de deal şi de sub munte⁴, formînd sate mult mai mari din punct de vedere demografic şi după vechea constituire administrativ-judecătorească. Ou alte cuvinte, coloniştii aduceau o dată cu imigrările lor şi modul de organizare administrativă şi judecătorească cunoscut în regiunea sau în ţara de baştină de unde veneau.

În asemenea sate dreptul feudal, rezultat din vechile imunităţi, cunoaşte o decădere, în sensul că o parte din drepturile stăpînilor de moşii, fie că sînt laici sau clerici, sînt concesate coloniştilor care fundează noile sate.

Este îndeobşte cunoscut faptul că imunitatea feudală apare menţionată în actele Ţării Româneşti sub numele de *власъ*, iar în Moldova sub numele de *врикъ*. Termenele de *власъ* şi de *врикъ* sînt frecvent întilnite în documente în cele două ţări româneşti de la est şi sud de Carpaţi, începînd chiar cu secolul al XIV-lea. Aşa, de pildă, în Ţara Românească, Mircea cel Bătrîn întărea la 4 septembrie 1389 unor boieri „ceea ce a rămas din Jiblea, cît se ţinea din cît le-a fost vechea ocină, ca să le fie acele sate de ohabă”⁵. La fel în Moldova, Ştefan voievod, prin actul din 8 octombrie 1434, dăruieşte lui Giurgiu şi altora un sat ca „să le fie lor judecia uric, şi sub uric, să nu dea nimănu”⁶.

În secolul imediat următor, Petru Şchiopul întărea la 15 septembrie 1575 lui Sima cămănar dreptul ca pe siliştea Drăgăneşti „să-şi întemeieze a colo sat şi să-i fie... uric şi ocină, cu tot venitul...”⁷.

În secolul al XVII-lea, Radu Mihnea, domnul Ţării Româneşti, întărea de asemenea, prin actul din 9 mai 1611, lui Stoica mare vistier ocină cu vecini în satul Stoenesti din jud. Prahova, subliniindu-se că i s-a dat aceasta „ca să-i fie ocină de ohabă”⁸. Desigur că asemenea formulări

³ „Slobozia” „era o ofertă făcută ţăranilor doritori să se mute în noul sat” (cf. Henri H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmăşe româneşti*, vol. II, Edit. Academiei R.P.R., Bucureşti, 1959, p. 100).

⁴ Cf. *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, Edit. Academiei R.P.R., 1962, p. 827; vezi şi *Documente privind istoria României*, A, veac. XIV—XV, vol. I, p. 124; cf. Henri H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmăşe româneşti*, vol. I, Bucureşti, Edit. Academiei R.P.R., 1958, p. 232; cf. şi I. Conea, *Plaiul şi muntele în istoria Olteniei*, în volumul *Oltenia*, Craiova, 1943, p. 76, 79, 80—83; cf. Victor Tufescu, *Răspîndirea satelor de răzeşi. Contribuţiuni la studiul populaţiei Moldovei*, 1934, p. 3—24; cf. Tiberiu Morariu, *Distribuţia geografică a populaţiei Transilvaniei, Banatului şi Crişanei în 1939*, în „Revista geografică română”, IV (1941), fasc. I, p. 18.

⁵ *Documenta Romaniae Historica. B., Ţara Românească*, vol. I (1247—1500), p. 29; de asemenea, la 5 iunie 1483, Vlad Călugărul întărea lui Mihail şi rudelor sale un sat „ca să le fie de ocină şi de ohabă şi de nimeni neatins” (*Documente privind istoria României*, B, veac. XIII—XV, vol. I, p. 177).

⁶ *Documente privind istoria României*, A, veac. XIV—XV, vol. I, p. 113.

⁷ *Ibidem*, veac. XVI, vol. III, p. 59.

⁸ *Ibidem*, veac. XVII, vol. II, p. 18.

care să cuprindă termenii „ohabă” și „uric” încep să devină din ce în ce mai rare în actele cancelariilor celor două țări.

În secolul al XVII-lea, instituția imunității, al cărui declin începuse în secolul anterior, cunoaște o schimbare importantă în privința esenței ei. Imunitățile se prezintă acum ca niște simple privilegii administrative — mai largi sau mai înguste după caz —, pierzându-și caracterul de parte concedată din suveranitatea de stat. Ca atare ele nu mai sînt substituiri în drepturile domnului, ci simple avantaje de ordin economic și fiscal-administrativ, pierzându-și importanța politică de odinioară⁹.

În legătură cu imunitatea feudală se știe că în esență ea implica două categorii de privilegii principale. Primul consta în interdicția impusă organelor puterii domnești de a pătrunde pe domeniile stăpînitorilor feudali. În Țara Românească acest drept al stăpînitorilor de sate este dat de formula : „și nimenea să nu cuteze a-i bîntui sau a-i opri înaintea cărții domniei mele, că așa este porunca domniei mele”¹⁰, formulă care devine aproape stereotipă în cuprinsul majorității actelor referitoare la dreptul de imunitate.

În Moldova interdicția aceasta se exprimă, în general, printr-o formulă asemănătoare : „nimeni din slugile domniei mele . . . să nu intrăți în acest sat să-i turburați, ci să fie în pace de toate”¹¹. Este lesne de înțeles că prin aplicarea acestei interdicții intra în vigoare cea de a doua categorie de privilegii rezultată din imunitatea feudală, și anume împuternicirea acordată stăpînitorilor teritorialii respectivi de a îndeplini, în cadrul domeniilor lor, în lipsa unor dregători ai domniei, toate funcțiile și drepturile la care domnul renunța. Era un fel de delegare a unor sarcini fiscal-administrative pe care stăpînii de domenii le primeau din partea puterii centrale și pe care ei le exercitau în satele pe care le stăpîneau. În acest sens concludente sînt mai multe acte printre care și cel din 14 iulie 1619, dat de Gașpar Graziani mănăstirii Pîngărați, pentru încasarea tuturor „gloabelor și deșugubinelor ce se vor face prin toate satele ei”. Mai departe se spune : „dacă va fi un astfel de om rău sau vinovat de omor sau fie de o altă pedeapsă, iar boierii să aibă a-l judeca după lege și după fapta lui”¹². Pe lîngă aceste privilegii stăpînii satelor aveau și un drept de control asupra comerțului ce se efectua pe moșia lor¹³.

Secolul al XVII-lea aduce însă unele modificări în ceea ce privește dreptul feudal mai ales sub raportul exercitării unor atribuții cu caracter fiscal, administrativ sau judiciar. Într-adevăr, se observă din izvoare că domnia, în cadrul procesului de centralizare a statului, va căuta să recîștige și să concentreze din nou în mîinile sale unele drepturi suverane, pe

⁹ Cf. Ștefan Pascu și Vladimir Hanga, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, vol. III (feudalismul II), București, Edit. științifică, 1963, p. 570.

¹⁰ *Documente privind istoria României*, B, veac. XVII, vol. II, p. 1.

¹¹ *Ibidem*, A, veac. XVII, vol. III, p. 55—56.

¹² *Documente privind istoria României*, A, veac. XVII, vol. IV, p. 381.

¹³ Gh. Diaconu, *Despre rolul curților boierești în organizarea militară a Moldovei în veacurile XIV—XV*, în *Studii și referate de istorie medie*, Edit. Acad. R.P.R., București, 1954, p. 556.

care mai înainte le concedase sub forma unor privilegii stăpînitorilor de sate. Această tendință își face apariția în viața satelor obișnuite, dar mai ales în regimul administrativ al satelor de colonizare care face obiectul cercetării noastre. În aceste sate destrămarea imunității boierilor și mănăstirilor devine atât de evidentă încît acest aspect constituie încă o trăsătură esențială a regimului de colonizare.

Hrisoavele emise de cancelariile Țării Românești și Moldovei ne furnizează date extrem de concludente în ceea ce privește obligațiile economice pe care coloniștii le au față de domnie sau față de stăpîinii de domenii fondatori de sate. Asupra acestor obligații nu vom mai stărui în studiul de față deoarece ne-am ocupat cu alte prilejuri și credem că am dovedit atunci că ele erau mult mai mici în raport cu cele stabilite țăranilor dependenți obișnuiți, ajungîndu-se uneori pînă la scutiri totale sau parțiale, pe perioade de ani ce variază de la caz la caz sau de la o epocă la alta ¹⁴.

În ceea ce privește regimul administrativ al satelor de colonizare din secolul al XVII-lea el se baza în general pe concepția dreptului medieval românesc nescris („Obiceul pămîntului”) și pe influențele aduse de imigranții străini. El privea atît pe stăpîinii fondatori de sate, cît și pe locuitorii coloniști ¹⁵. Din documente rezultă că stăpînul teritorial respectiv ce obținea de la domnie un hrisov de fundare a unei noi așezări era mai întii obligat, și avea de altfel tot interesul, să aducă pe coloniștii străini și români, să-i așeze pe „seliștile”, locurile „pustii” ori „defrișate”, destinate comunității sătești respective.

În ce-i privește pe coloniști, ei trebuiau să se supună obligațiilor impuse lor prin hrisovul inițial de întemeiere. Uneori la fixarea îndatoririlor participau chiar coloniștii și aceasta rezultă din unele referiri exprese ale actelor ce conțin precizări de felul următor : „ci am făcut domnia mea întocmire cu ei (cu coloniștii — *s. n.*) dinaintea divanului domniei și dinaintea tuturor cinstiților dregători ai domniei mele, pentru că sînt oameni străini” ¹⁶. În actul din 5 mai 1627 Alexandru voievod, poruncind locuitorilor coloniști ai satului Marotin al mănăstirii Sf. Troiță să se întoarcă în satul de unde fugiseră, le atrage atenția să-și plătească dările „pre tocmeală cum știți că ați avut cu sfînta mănăstire și mai denainte vreme” ¹⁷.

La fel locuitorii din satul „Palanga lui Sinan Pașa”, tot al mănăstirii Sf. Troiță, își fixaseră îndatoririle printr-o înțelegere contractuală precizat în actul din 25 noiembrie 1628 în felul următor : „astfel am făcut domnia mea întocmire cu ei dinaintea întregului divan al domniei mele pînă cînd voi fi domnia mea în domnie și în viața domniei mele” ¹⁸.

¹⁴ Vezi Matei D. Vlad, *studiile citate*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 5, p. 1235—1264 și respectiv în „Studii și articole de istorie”, vol. VII, București, 1965, p. 41—68.

¹⁵ Henri H. Stahl precizează, și pe drept cuvînt, că opera de colonizare „trebuia să înceapă cu un fel de «prospect» în care să se descrie condițiile de viață ce se ofereau” (*Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1959, p. 100).

¹⁶ Cf. actul din 12 ianuarie 1630, la Arh. Ist. Centr. *Mănăstirea Slobozia lui Enache*, II/10, orig. slav.

¹⁷ Ibidem, *Condica mănăstirii Radu-Vodă*, nr. 256, f. 387, copie rom.

¹⁸ Arh. Ist. Centr. *Mănăstirea Radu-Vodă*, XXXI/7, orig. slav; cf. și actul din 10 ianuarie 1630, referitor la același sat, în care se precizează: „Si birul lor ce li se cuvine, mai sus-zis, să-l

Hrisoavele de fundare a satelor se dădeau de obicei boierilor și mănăstirilor care obțineau dreptul de a-și aduce coloniști pe „seliștile” sau terenurile defrișate și care se aflau deja în stăpînirea lor. Alteori, în aceleași acte se confirmă atât dreptul de aducere a coloniștilor cît și dreptul de proprietate asupra locului destinat așezării respective. Deși coloniștii participau la fixarea îndatoririlor sînt totuși foarte rare cazurile, și aceasta numai în Țara Românească, cînd ei înșiși primeau hrisovul de întemeiere, dar atunci se așezau pe pămînturi ce aparțineau domniei. Așa stînd lucrurile ar fi fost firesc ca beneficiarii hrisoavelor de întemeiere a satelor, care în majoritatea lor erau boieri și mănăstiri, să aibă drepturi depline în ceea ce privește așezarea coloniștilor în locul destinat satului, în judecarea și administrarea lor, în perceperea dărilor etc.

Din izvoare rezultă însă că dregătorilor domnești sau boierești li se interzice dreptul de a se amesteca în viața satelor de colonizare. Această interdicție este exprimată prin formula devenită stereotipă ca „nici banii de județ să nu se amestece în acel sat și din toate slugile domnești și boierești și pentru judecată < să nu se amestece >”¹⁹. Această idee — exprimată mai vag în cazul satelor boierești, prin aceea ca „să nu aibă să între nimeni între ei”²⁰ — arată că drepturile boierilor ce stăpîneau aceste sate erau limitate. Anumite funcții pe care în cadrul satelor obișnuite le exercitau ei, așa cum am văzut mai sus, în satele de colonizare le exercită bătrînii satului.

Într-un hrisov din martie 1614, prin care se admitea ca Enache postelnic să-și înființeze un sat de colonizare pe „siliștea” Vaideei, cu locuitori străini „fie sîrb, fie unгур², fie moldoveni, fie grec, sau din țara noastră”, rezultă cu multă claritate știrbirea dreptului feudal a acestui mare dregător în ceea ce privește judecata. După ce se specifică interdicția impusă dregătorilor domnești, în act se arată : „Și în acest sat, să nu aibă judecată nici de bănișori, nici de alte slugi domnești, ci să judece bătrînii satului”²². La fel în actul emis de Alexandru Iliș la 31 decembrie 1616, pentru satul Marotin al mănăstirii Radu Vodă din București — întemeiat în vremea lui Radu Mihnea cu locuitori „adunați din alte țări străine, sîrbi,

aducă ei singuri la vistieria domniei mele, pentru că așa am făcut și domnia mea întocmire cu ei înaintea a tot divanul domniei mele” (ibidem, XXXI/8, orig. slav.) ; vezi și actul din 10 ianuarie 1630, în care se precizează : „pentru că singuru domnia mea am făcut așezămînt cu dînșii înaintea a totu divanul domniei mele, pînă cînd voi fi domnia mea în domnie și în viața domniului mele (Acad. R.S. România, XI/15, copie rom.) ; cf. actul din 20 august 1618 emis de Gavril Movilă cu privire la satul Livezeni al mănăstirii Nucet, unde înțilnim precizarea : „Și am făcut domnia mea întocmire cu satul Livezeni” (*Documente privind istoria României*, B, veac. XVII, vol. III, p. 232) ; cf. și actul din 19 septembrie 1620 : „domnia mea l-am scos de la bir din catas-tihul vistieriei domniei mele... , iar apoi, domnia mea am făcut întocmire cu ruptul” (ibidem, p. 588) ; cf. actul din 6 aprilie 1628 : „pentru că așa am făcut domnia mea așezămînt cu dînșii dinaintea divanului domniei mele și dinaintea tuturor cinstiților boiari ai domniei mele” (Arh. Ist. Centr., *Mănăstirea Nucetu*, VIII/7—8, orig. slav.) ; cf. și actul din 10 noiembrie 1630, ibidem, XX/15, orig. slav.

¹⁹ *Documente privind istoria României*, B, veac. XVII, vol. I, p. 43.

²⁰ *Ibidem*, vol. IV, p. 271.

²¹ Trebuie făcută o deosebire netă între unguri și „ungureni”, prin aceștia din urmă înțelegîndu-se românii de peste munți, din Transilvania (numită adesea în documente „țara ungurească”) și din celelalte părți supuse Ungariei (Cf. Constantin C. Giurescu, *Principalele Române la începutul secolului XIX*, București, Edit. științifică, 1957, p. 107—108).

²² *Documente privind istoria României*, B, veac. XVII, vol. II, p. 264.

moldoveni și robi vlahi cari au fugit din țară turciască și oameni fără stăpîni și fără dăjdii” — se arată cu privire la dreptul de judecată: „nici să intre în el nici un om, chiar dacă ar fi mare boier să nu aibă voie nici să ia birul, nici să-l judece nimeni acel sat mai sus spus”²³. Într-un act privitor la satul de colonizare Livezeni, din jud. Dîmbovița, al mănăstirii Nucetul se precizează următoarele în legătură cu interdicția adresată slujitorilor statului: „și voi slugile domniei mele ... încă să vă feriți de satul Livezenii, slobozîia sfintei mănăstiri Nucetul și în pace pre dînșii să-i lăsați de toate cum iaste mai sus-scris”²⁴. Prin actul din 29 mai 1628 Alexandru Iliăș permitea ca toți străinii „sîrbi și arbănași și ungureni și oameni fără bîr și fără dajde” să se adune în satul Cernețul din jud. Mehedintzi. Slujitorii domnești ce urmau să umble „intr-acest județ” erau avertizați în chipul următor: „iar voi să căutați să vă feriți și foarte în pace să lăsați satul Cernețul ... băntuală să nu aibă înaintea cărții domniei mele, pentru că așa iaste învățătura domniei mele”²⁵. O poruncă similară dar extrem de categorică este și cea dată de Matei Basarab, la 13 august 1638, cu privire la locuitorii străini stabiliți în satul Maxin al mănăstirii Banu din județul Buzău. Adresîndu-se slugilor domnești, porunca îmbracă un aspect amenințător: „iar voi să căutați ... foarte să vă feriți de această slobozie a domniei mel <e> ... că cela ce se va ispiti a o învălui preste carté dumniei mél <e>, acela om să știe că cu capul va plăti”²⁶.

Aceleași constatări se pot desprinde și din hrisoavele referitoare la satele de colonizare din Moldova. Deși în privința dreptului de judecată nu rezultă cu claritate că el aparținea coloniștilor, totuși relatările documentare indică și aici o largă autonomie în administrația treburilor interne în raport cu cea existentă în satele constituite exclusiv din pămînteni. Această autonomie rezultă îndeosebi din interdicția extrem de frecventă și uneori foarte categorică adresată slujitorilor statului de a nu „intra” în satele respective sau a „turbura” pe locuitorii coloniști.

Astfel la 5 septembrie 1585, Petru Șchiopul acordînd lui Bucium, pîrcălab, dreptul de a-și întemeia un sat în Lunca Mare cu locuitori „din altă țară, ungur sau muntean sau sîrb sau grec”, ținea să precizeze că pe acești străini „să nu aibă a-i turbura ... nimeni din slugile noastre, răbotnic sau osluhari, sau pripășari sau birari”²⁷. Tot așa la 16 martie

²³ *Documente privind istoria României*, B, veac. XVII, vol. III, p. 78. La fel locuitorii străini stabiliți în satul Severinu al mănăstirii Stelea din Tîrgoviște se bucurau de autonomie administrativă prin porunca hotărîtă cuprinsă în hrisovul lui Alexandru Iliăș din 2 aprilie 1617: „iar altu nimăruî din slugile domniei mele, sau boieri sau orice om va fi, să nu aibă nici vreunul voie a intra în satul slobozii, după cum mai susu-zicu, să nu li se facă supărare măcar cătu un păru din capu, ci să fie ei în pace odihniți, pentru toate care mai susu iaste întărit, într-acestu hrisov al domniei mele” (*ibidem*, p. 113).

²⁴ Vezi actul din 6 aprilie 1628, la Arh. Ist. Centr. *Mănăstirea Nucetu*, VIII/7—8, orig. slav.

²⁵ Arh. Ist. Centr. *Condica mănăstirii Govora*, nr. 463, copie rom.

²⁶ Academia R.S. România, 175/C XXVI, orig. rom.

²⁷ *Documente privind istoria României*, A, veac. XVI, vol. III, p. 288. La fel coloniștii „ruși sau sîrbi sau greci” veniți „la acest loc în sat la Fintnă la Caplena” se bucurau de oarecare autonomie administrativă, în sensul că „nimeni dintre slugile noastre să nu cuteze să-i supere, pentru nimic, înaintea acestei cărți a noastre” (*ibidem*, p. 370—371). O poruncă asemănătoare, dar mult mai categorică, o întîlnim în favoarea coloniștilor stabiliți în satul Vertiporoh al lui Gligorie mare stolnic, prin actul emis de Ieremia Movilă la 17 aprilie 1602:

1629 Miron Barnovschi, după ce împuternicește pe sluga sa Dăian „să cheme el dintr-alte țări, din Țara Muntenească și din Țara Turcească, ruși sau munteni, sau sîrbi sau și oameni ce vor fi eșit din țara domniei mele”, atrage atenția ca „nimeni dintru slugile domniei mele să nu cutédze a-i învâluu preste cartea domniei mele”²⁸. După scurgerea aproape exactă a 27 de ani de la hrisovul citat mai sus, Gheorghe Ștefan, prin actul din 12 martie 1656, acordînd lui Grumazei, căpitan de oști, dreptul „ca să aibă a-și chiea și oameni streini de la țeari, fie ce limbă vor fi” în seliștea Mînzești, făcea atente slugile domnești și boierești ca „întru nimică să nu-i învâluiți, iar cine-i va învâluu bine să scie că va fi de mare certare”²⁹. Chiar și spre sfîrșitul secolului al XVII-lea întilnim suficiente mențiuni documentare din care rezultă că tradiția autonomiei administrative a satelor de colonizare se păstrează în general neștirbită, în ciuda tendințelor stăpînilor de sate de a anula din drepturile acordate inițial coloniștilor. Astfel, prin actul din 4 septembrie 1699, Antioh Cantemir îl împuternicește pe Vasile Pleșca „să hie volnic cu cartea dumnii meale a chiea și a strînge oameni streini din țara turcească și din țara muntenească și din țara leșască și din partea căzăcască și dintr-alte părți de loc”. În încheiere se poruncește, de asemenea, tuturor slujitorilor ca în acel sat „să nu intrați, nici trăsură la nimic să nu faceți”³⁰.

Oprindu-ne cu exemplificările aici pentru satele fondate pe domeniile boierești putem afirma că asemenea autonomie în administrarea și organizarea internă a coloniștilor se întilnește și în cadrul așezărilor înființate pe moșiile mănăstirilor. Așa, de pildă, la 13 ianuarie 1597, după ce Ieremia Movilă acordă călugărilor de la mănăstirea Neamțu dreptul „pentru ca ei pe oricîți oameni vor chiea din altă țară, sau leah sau rușin sau sîrb sau grec sau valah sau ungur sau fie orice limbă vor fi”, precizează că „dăbilari sau mari vatavi sau globnici sau deșugubinari sau alții din ei cu alte treburi să nu îndrăznească a intra în satul lor să-i învâluiască”³¹. Și în

„Pentru aceia, nimeni să nu îndrăznească să-i supere sau să-i asuprească sau să ia de la oame-nii mei, săracii domniei mele, care vin la noi în slobozie în țara domniei mele, înaintea acestei cărți a domniei mele. Iar cine nu va asculta cartea domniei mele și-i va supăra pe ei, oameni din alte țări, iar acest om va avea mare pedeapsă de la domnia mea” (*ibidem*, sec. XVII, vol. I, p. 39).

²⁸ Arh. Ist. Centr. *Mănăstirea Tazlău*, VIII/18, orig. rom.

²⁹ *Uricariul*, vol. XII, p. 283—284.

³⁰ Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 225. La fel și „oamenii din altă țară, de orice limbă vor fi”, așezați în siliștea Tămășeni din ținutul Roman, urmau ca „nimeni să nu-i mai turbure întru nimic, înaintea acestei cărți a noastre” (vezi actul din decembrie 1633, la Arh. Ist. Centr., *Mănăstirea Galata*, VI/21, orig. slav); cf. și actul din 1 mai 1661 prin care Ștefăniță Lupu acorda lui Iordache mare vistier dreptul „ca să poată lua oameni străini dintr-alte țară: din țara turcăscă, și din țara leșască, și din țara ungurească, și din țara muntenească, și dintr-alte părți, fie ce limbă vor fi”, să-i așeze în satul Lăzești din ținutul Bacăului, făgăduindu-le ca „întru nimic să nu fie învâluiți” (Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 34—35); vezi și actul din 22 aprilie 1666 prin care Gheorghe Duca îl împuternicea pe logofătul Nicolae Buhuș „a chiea oameni streini dintr-alte țări” în satul Gînești din ținutul Cîrligăturii cu precizarea ca dregătorii „întru nimică să nu-i învâluiți” (Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 85).

³¹ *Documente privind istoria României*, A, veac., XVI, vol. IV, p. 155.

privința autonomiei așezărilor de coloniști întemeiate de mănăstiri relațiile documentare sînt extrem de numeroase ³².

Din toate referirile documentare de pînă acum considerăm că nu mai poate exista nici un fel de îndoială asupra dreptului pe care-l aveau locuitorii coloniști de a-și organiza singuri modul de viață în interiorul satelor și de a-și alege judecătorii lor proprii din rîndul bătrînilor care luau hotărîri după obiceiul juridic local sau după cel adus de coloniști, dar adaptat dreptului obișnuielnic sau nescris românesc. Dreptul pe care-l întrebuițau coloniștii în judecățile zilnice le aparținea încă de la întemeierea satelor, fiind supus acelorași evoluțiuni juridice ce se produsese în dezvoltarea juridică a satelor libere de pămînteni încă de la constituirea lor ³³.

De altfel este bine să arătăm că în modul de viață internă a coloniștilor asistăm la dăinuirea unor forme de organizare caracteristice țaranilor din cadrul satelor libere sau devălmașe, forme care s-au transpus și în regimul administrativ al satelor de colonizare. Existența unor astfel de tradiții care au influențat adînc viața satelor de colonizare arată că regimul domonial din aceste sate era apropiat în multe privințe de regimul vechilor obști sătești. Deseori constatăm un paralelism izbitor între organizarea internă a vechilor obști țărănești libere și cea existentă în cadrul unor sate de colonizare ³⁴.

Din cercetările efectuate pînă în prezent s-a putut stabili cu certitudine că pe planul administrației interne obștile țărănești libere încredințau

³² Exact după cinci ani de la actul citat mai sus, aceiași domnitor, prin actul din 13 ianuarie 1602, hotăra „ca oricîți oameni își vor chema din altă țară” mănăstirea Neamțu în satul Horodiște, pe aceștia „nimeni dintre slugile noastre, dăbilari sau mari vataji sau globnici sau deșugubinari sau alții, cu alte treburi, să nu îndrăzească a intra în satele lor” (*ibidem*, veac. XVII, vol. I, p. 31); cf. și actul din 27 martie 1603 prin care coloniștii din satul Văleni al mănăstirii Pobrata se bucurau de privilegiu ca toți „cîți vor merge cu slujbe în acel ținut mai mult să nu turburați înaintea acestei cărți a domniei mele” (*ibidem*, p. 77). Pentru coloniștii stabiliți în seliștea Ciulinești (ținutul Iași) a mănăstirii Pobrata vezi porunca din Irișovul dat la 15 iunie 1605: „Iar cine îi va turbura va fi de mare pedeapsă” (*ibidem*, p. 248); cf. și actul din 25 februarie 1606 pentru coloniștii din satul Priseaca tot al mănăstirii Pobrata (*ibidem*, vol. II, p. 8—9). Pentru același sat vezi și actul din 16 august 1606 (*ibidem*, vol. II, p. 60). Pentru coloniștii din Dobrăcina (ținutul Iași) al mănăstirii Pobrata vezi porunca din actul dat la 19 mai 1606: „nimeni dintre slugile noastre... să nu îndrăzească a le opri sau a-i turbura pe ei, înaintea acestei cărți a noastre” (*ibidem*, vol. II, p. 44). Pentru coloniștii din satul Uriești (ținutul Covurlui) vezi actul din 9 februarie 1617 (*ibidem*, vol. IV, p. 97). Pentru coloniștii din satul „Manea” vezi actul din 18 octombrie 1617 (*ibidem*, p. 207—208). Pentru cei din satul Plopi (ținutul Hîrlău) cf. actul din 9 februarie 1618 (*ibidem*, p. 227). Pentru cei din satul Vîntorii al mănăstirii Secul cf. actul din 2 ianuarie 1622 (*ibidem*, vol. V, p. 87). Pentru coloniștii din Iișești (ținutul Roman) cf. actul din 17 aprilie 1626, la Arh. Ist. Centr., *Mănăstirea Bistrița*, VII/5, orig. slav. Pentru străinii stabiliți în satul Fălfiești (ținutul Iași) cf. actul din 17 noiembrie 1629, la Arh. Ist. Centr., *Mănăstirea Galata*, VI 19, orig. rom. Pentru „oameni streini dintr-alte țări” stabiliți în satul „Plopeni ce iaste lângă Huși” cf. actul din 7 aprilie 1662 emis de Eustratie Dabija în care întîlnim porunca următoare: „nime întru nemic să nu-i invaluiască, că apoi cine-i va învălui preste cartia domnii mele bine să știe că acela slujitoriu va fi de certare de la domnia mea” (Arh. Ist. Centr. *Episcopia Huși*, LXVII/2, orig. rom.). Pentru coloniștii stabiliți în satul Cîrligați (ținutul Fălciului) cf. actul din 26 februarie 1669, la Arh. Ist. Centr. *Episcopia Huși*, XLVI/3, orig. rom. Coloniștii din satul Mănăști al mănăstirii Galata se bucură și ei de privilegiul ca „nime întru nimica se nu-i învăluiască”, conform actului emis de Antion Cantemir la 21 ianuarie 1696 (*Uricariul*, vol. V, p. 244—245).

³³ Cf. V. Costăchel (*Viața feudală în Țara Românească și Șeii Moldova — sec. XIV—XVII*, București, Edit. științifică, 1957, p. 95), care susține că „Obșciul pămîntului românesc (Legea țării), această lege nescrisă, reglementa relațiile dintre săteni”.

³⁴ Cf. Henri H. Stahl (*Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. II, Edit. Acad. R.P.R., 1959, p. 100), care precizează că „în modul de organizare al acestor slobozii (al satelor de colonizare — s.n.) se reflectă datele care din organizarea satelor libere”.

judecata pricinilor mărunte și tot ce ținea de administrarea generală unor bătrâni aleși de obște ³⁵.

Analiza atentă a hrisoavelor din secolul al XVII-lea privind întemeierea satelor de colonizare atât în Țara Românească cât și în Moldova ne duce spre concluzia că locuitorii coloniști s-au inspirat în organizarea noului sat colonie sau mai bine spus și-au căutat „modelele” de organizare social-administrativă în modul de organizare rurală a satelor libere ³⁶. Subliniem deci faptul esențial că regimul de organizare social-administrativă a unui sat fundat pe baza dreptului de „slobozie” este împrumutat după forma obștilor sătești libere.

Astfel, la 1 mai 1602, în hrisovul emis de Simion Movilă, pentru locuitorii de peste Dunăre („arbănași”), stabiliți în satul Călinești din jud. Prahova, întâlnim detalii extrem de interesante cu privire la drepturile coloniștilor, detalii care pot întări analiza făcută mai înainte. Așa, de pildă, constatăm că se acordă coloniștilor dreptul de judecată locală : „...banii de județ să nu se amestece în acel sat și din toate slugile domnești și boierești și pentru judecată să nu se amestece. Care om va fi vinovat, fără teamă să aibă judecată la bătrînii satului, pe care îi vor alege săteni” ³⁷.

Se desprind de aici câteva concluzii principale în legătură cu problema pe care o urmărim. Mai întâi că toți cei vinovați trebuia să fie judecați de bătrînii satului care hotărau în anumite diferende ce se iveau printre coloniști. În al doilea rînd rezultă că acești bătrîni erau „aleși de săteni”, fără a putea deduce însă și modul de elecțiune. Este cert însă că, odată aleși, ei erau împuterniciți să hotărască în pricinile mărunte ale satului de orice natură ar fi fost ele. Intervenția domniei se făcea, de obicei, în cazurile mai grele. Din grupul mare de pricini, ea își rezerva mai ales dreptul asupra celor care prevedeau îndeosebi pedeapsa cu moartea ³⁸. De altfel, în această privință, în actul citat mai sus aflăm și precizarea : „Și care om va fi vinovat de moarte, să-l lege bătrînii aleși ai satului și să-l trimită la curte, la judecată și la spinzurătoare” ³⁹.

În legătură cu problema drepturilor judiciare ale țăranilor coloniști menționăm faptul că uneori apăreau greutăți în alegerea „sfatului bătrîni-

³⁵ Vezi în această privință capitolele intitulate : „Conducerea obștii”, „Statutul juridic al obștii” și „Justiția în cadrul obștii” din documentata și extrem de valoroasa lucrare a lui P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova — Orînduirea feudală*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 189—234 ; Cf. și V. Costăchel în capitolul „Obștea sătească” din lucrarea *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, Edit. științifică, 1957, p. 79—108 ; Vezi și Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, vol. II, Edit. Acad. R.P.R., 1959, p. 25—102 ; Unele aprecieri interesante se întâlnesc și la Valentin Al. Georgescu, *Preemțiunea în istoria dreptului românesc (Dreptul de proțimisis în Țara Românească și Moldova)*, București, Edit. Acad. R.S. România, 1965.

³⁶ Cf. Henri H. Stahl, *op. cit.*, vol. II, p. 100.

³⁷ *Documente privind istoria României*, B. veac. XVII, vol. I. p. 43.

³⁸ Menționăm aici că infracțiunile pasibile de pedepse mai grele erau de competența domniei nu numai în satele cu regim de colonizare, ci și în celelalte sate obișnuite. În acest sens cf. I. D. Condurachi (*Formarea vechiului drept românesc nescris — Obiceiul pămîntului*, Brașov, 1935, p. 42), care arată că : „În satele de pămînteni la domnie veneau spre dezlegare toate chestiunile juridice mai complicate și mai importante ale locuitorilor țării : plîngerile celor asupriți, tranzațiunile ce se făceau asupra proprietății, fie afaceri de altă natură”.

³⁹ *Documente privind istoria României*, B. veac. XVII, vol. I, p. 43.

lor". Aşa, de pildă, în actul din 27 ianuarie 1614, referitor la satul Negoeşti, se spune : „iar pentru rîndul judecăţii *dacă nu vor putea să-şi așeze bătrîniilor din sat, care să le facă judecata lor cu dreptate*”⁴⁰, în acest caz — precizează actul — trebuiau să meargă la curtea domnească, „unde se judecă toată țara”⁴¹. Rezultă deci că se iveau și cazuri cînd alegerea „sfatului bătrînilor ” sau că nu avea loc sau, mai degrabă, că în locul unei „judecăți cu dreptate” se comiteau uneori abuzuri, fapt care îi determina pe locuitorii coloniști să recurgă direct la domnie. Rezultă de aici că „bătrîniilor aleși” de locuitorii coloniști recurgeau în anumite împrejurări la luarea de „mită” sau „plocoane” în împărțirea dreptății, sistem practicat destul de frecvent, un secol mai tîrziu, în Țara Românească și Moldova⁴². Avînd în vedere asemenea situații este de presupus ca acești „bătrîni ai satului” să se fi deosebit cu timpul, prin poziția lor economică și socială, de restul celorlalți coloniști. La aceasta a contribuit desigur drepturile și atribuțiile pe care ei le aveau în cadrul așezării colonie și care le-a mărit autoritatea asupra celorlalți. În acest caz nu este exclus ca acești „bătrîni”, devenind fruntași ai satului, să fi ajuns la o poziție dominantă în așezările respective, deși inițial, adică la fundarea satului, toți coloniștii erau egali din punct de vedere juridic.

Slăbirea atribuțiilor judiciare ale boierilor reprezintă un semn evident al decăderii drepturilor feudale. Aceeași situație o reflectă însă și hrisoavele referitoare la satele întemeiate pe moșiile mănăstirești. Astfel, actul din 15 februarie 1614, atunci cînd se referă la drepturile de judecată ale coloniștilor stabiliți în „Satul Nou” al mănăstirii Dealul, ține să facă următoarea precizare : „Iar apoi, iarăși *dacă s-ar ridica între ei, în mai sus-zisul sat, vreo pîră grea și de cutropire și nu vor putea să se împace* (judece — s. n.) *ei între ei, doi și trei oameni buni și bătrîni din sat să vină atunci la domnia mea, să-i judec pe ei în divanul domniei mele*”⁴³. Din cuprinsul actului rezultă deci că se face abstracție de stăpînul satului, adică de mănăstire. Pe de altă parte observăm că nu cei „împričinați” mergeau la domnie atunci cînd nu se ajungea la o înțelegere. Dimpotrivă, căpăta împuternicire o delegație compusă din „doi sau trei oameni buni și bătrîni”, care trebuia să prezinte pricinile sau diferendele în fața sfatului domnesc care hotăra în ultima instanță. Din contextul aceluiași hrisov reiese că printre atribuțiile „oamenilor buni și bătrîni” făcea parte și aceea ca „răufăcătorii” prinși în satele de colonizare să fie duși la domnie. Această atribuție este înfățișată în actul de mai sus în chipul următor : „De asemenea și dintre oameni răufăcători, dacă cineva îi prinde pe ei în mai sus-zisul

⁴⁰ Documente privind istoria României, B, veac. XVII, vol. II, p. 243.

⁴¹ *Ibidem*, p. 244.

⁴² Sistemul „mitei” s-a practicat și în secolul al XVII-lea, fiind atestat în izvoare. Astfel, în documentul emis de Matei Basarab la 15 martie 1654, întîlnim următoarea relatare : „Iar Radu ban văzînd așa, el s-a dus într-ascuns la Hrița fost mare ban de a dat această mită... două sate : Prundenii și Buciumenii din județul Vilcea, și încă pe la alți boieri a dat bani mită” (cf. I. Ionașcu, *Documente inedite din perioada 1517—1774*, în „Studii” VIII (1955), nr. 4, p. 107).

⁴³ Documente privind istoria României, B, veac. XVII, vol. II, p. 250. Încă un act, din 29 august 1635, referitor la satul Jidovștița al mănăstirii Tismana, oglindește aceeași situație a destrămării imunității ecleziastice. Domnia face abstracție și în cazul acesta de egumenii de la mănăstire, invitînd pe țărani fugari : „și să căutați să veniți la domnia mea niște oameni buni și bătrîni să vi dau domnia mea învățatură” (Arh. Ist. Centr. Mănăstirea Tismana, XCIII/29, orig. rom.).

sat, mai sus-zișii oameni (adică bătrînii aleși de sat — *s. n.*) să fie volnici să-i aducă legați la domnie”⁴⁴. Prin stabilirea unor astfel de raporturi locuitorii satului colonie intrau în contact direct cu domnia prin delegațiile de țărani care veneau cu diferite „pricini” sau „pîri” spre rezolvare. Asemenea contacte erau desigur în detrimentul autorității fondatorilor de sate, laici sau clerici. Ca atare, aceștia își pierd din vechile atribuții ce făceau parte altădată din sfera vechilor imunități feudale. În satele de colonizare asemenea atribuții intră deci în competența unor „bătrîni aleși” de obște.

Regimul de autonomie administrativă a satelor de colonizare rezultă și din sarcinile ce revin locuitorilor în strîngerea birului. O serie de acte arată că sarcina de a strînge această dare în satele colonie, precum și ducerea ei la „vistieria domniei”, revenea tot „aleșilor satului”. E greu să admitem că acest bir îl ducea fiecare locuitor la vistierie. Actele arată limpede că plata lui se efectua în mod global, ca obligație ce cădea asupra întregului sat și se plătea la cele două „cîștiuri” sau termene din primăvară și toamnă, adică jumătate la sf. Gheorghe și jumătate la sf. Dumitru⁴⁵. E un fenomen similar sau aproape identic cu acela al sistemului „cislei”. Astfel, în actul din 27 ianuarie 1614, referitor la satul de colonizare Negoești, înființat pe moșia „jupanului Mihai”, se arată : „Numai să aibă ei . . . să plătească și să dea domniei mele dare pe un an cite 100 de galbeni . . . și să-i aducă ei aici la domnia mea acei galbeni mai sus-spuse, deplin, în vistieria domniei mele, dar ei singuri în ființă să aducă acei galbeni mai sus spusii”⁴⁶. De asemenea, în actul din martie 1614, referitor la satul Vaideei, deși acesta se află în stăpînirea „jupînului Enache”, se menționează : „Și slugă din slugile domniei mele, birari, să nu meargă în acel sat, ci singuri sătenii să aducă birul în vistieria domniei mele, la zi”⁴⁷. Această stare de

⁴⁴ Colecția *Documente privind istoria României*, B, veac. XVII, vol. II, p. 250 ; cf. și actul din 5 mai 1626 (Arh. Ist. Centr., ms. nr. 628, f. 205 v, copie rom.) prin care Miron Barnovschi încuviința locuitorilor coloniști din satul Conțești al mănăstirii Galata dreptul ca : „de să vor afla nișcare va oameni răi, furi sau tâlhari într-acele sat, pe unii ca acia să-i prindeți și la domnia mea să-i aduceți”. O excepție o constituie actul din 8 august 1634, prin care Vasile Lupu permite chiar și slugilor domnești de a intra în satul Vâlceștii al mănăstirii Galata în cazul că „se vor afla nescai oameni făcători răi în sat, furi sau tâlhari de față, pre acee să-i prădați și să-i globiți, iară oamenii cei drepți să-i lăsați în pace” (Acad. R. S. România, XLVI/139, orig. rom.). Pentru o excepție similară vezi și *Documente privind istoria României*, A, veac. XVII, vol. V, p. 249. Cf. de asemenea și actul din 28 octombrie 1629, la Arh. Ist. Centr. *Mănăstirea Galata*, X/13 orig. slav. Pentru un sat boieresc o excepție se află în actul din 30 aprilie 1626, la Acad. R.S. România, DXCI/26, orig. slav.

⁴⁵ Cf. Matei D. Vlad, *Date privind renta feudală în satele de colonizare din Țara Românească (prima jumătate a secolului al XVII-lea)*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 5, p. 1235—1264 ; Cf. idem, *Contribuții cu privire la studiul satelor de colonizare din Moldova (sec. XV—XVII)*, în culegerea „Studii și articole de istorie”, editată de „Societatea de științe istorice și filologice din Republica Socialistă România”, vol. VII, București, 1965, p. 41—68.

⁴⁶ *Documente privind istoria României*, B, veac. XVII, vol. II, p. 243.

⁴⁷ *Documente privind istoria României*, B, veac. XVII, vol. II, p. 264. Vezi și actul din 12 ianuarie 1630, referitor la același sat, în care se menționează : „birul lor ce li se cuvine, mai sus-zișilor, să-l aducă ei singuri în vistieria domniei mele” (Arh. Ist. Centr., *Mănăstirea Slobozia lui Enache*, II/10, orig. slav.) ; se pare că începînd cu data de 14 septembrie 1634 (Arh. Ist. Centr., *Mănăstirea Slobozia lui Enache*, ms. 314, f. 589—590) satul, care aparținuse pînă atunci lui Enache fost mare postelnic, intră în stăpînirea mănăstirii „Slobozia lui Enache”, fondată de același stăpîn. Coloniștii vor lupta permanent pentru menținerea autonomiei lor inițiale. Așa se face că la 18 mai 1696 Constantin Brîncoveanu este silit să rînduiască „14 boiari „pentru” socoteala ce s-au făcut părintelui gumenului de la „Slobozia lui Ianache cu slobozianii

lucruri se oglindește și în cadrul satelor de colonizare din Moldova. Un exemplu concludent îl constituie istoria social-economică a satului Vâlcești, de pe Siret, din ținutul Suceava, sat cu regim de colonizare. Deși satul este dependent de mănăstirea Galata, cum rezultă din actul din 9 februarie 1591⁴⁸, totuși în cele 13 acte de confirmare, pînă la actul din 18 ianuarie 1679⁴⁹, întîlnim formula: „numai să aibă a da darea împărătească și ei singuri să aibă a o strînge și a o aduce în mîinile domniei mele”. Constatam așadar că în atribuțiile țăranilor coloniști intra atît sarcina „ca ei singuri să strîngă darea împărătească”, dar „să o și ducă în mîinile domniei”. Țăranii coloniști trec și în cazul acesta peste autoritatea stăpînilor fondatori de sate și intră în raporturi directe cu domnia, fapt ce demonstrează știrbirea vechilor privilegii feudale. De altfel și fixarea cuantumului birului se făcea tot printr-o înțelegere între reprezentanții țăranilor coloniști și domnie. Astfel în actul din 4 septembrie 1699, emis de Antioh Cantemir în favoarea logofătului Vasile Pleșca de a-și coloniza o seliște, se arată că după strîngerea lor, coloniștii „or veni la domnia mea, și-i vom tocmi cu rupta . . . de vor da pe an la vistierie pe tocmeala lor”⁵⁰.

În concluzie, merită deci să reținem că locuitorii satelor de colonizare, întemeiate de boieri sau mănăstiri, se bucurau de o largă autonomie în privința administrației interne. Această autonomie se baza îndeosebi pe faptul că stăpînii fondatori de noi așezări, laici sau clerici, dornici să-și strîngă oameni pe locurile destinate unui asemenea scop, erau dispuși să acorde tot felul de avantaje coloniștilor. În asemenea „seliști”, „locuri pustii” sau „defrișate”, neexistînd o populație veche (fie că aceasta pierise, fie că se afla în bejenie etc.), era firesc ca și relațiile ce se stabileau între coloniști și stăpînii acestor pămînturi să nu mai fie cele vechi. Cu alte cuvinte, fondatorul de sat fiind un proprietar de pămînt, pe un teren gol de

de acolo pentru multe gilcevi ca era întru dinșii” pentru că „jeluit-au sătenii cum că dă egumenul den mănăstire oamenilor domnești și împărătești, pline, orz, unt, miare și de alte bucate-mîncătoare și au fostu luîndu bani de la săteni; deci noi (adică cei 14 boieri — s.n.) am socotit acestea toate să dea sătenii, iar egumenul să nu să amestece nimic”. Rezultă că locuitorii coloniști au reușit să-și recîștige autonomia pierdută, după cum la fel obțin dreptul ca: „Iar pentru dădjile satului ce au fost cisluiindu egumenul mai nîinte vreme, de acum înainte să nu-i mai cisluiască egumenul, ce să să cisluiască ei dentru dinșii, cum vor ști ei”, cf. Dinu C. Giurescu, *Anatesterul. Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brîncoveanu*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. V, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 445.

⁴⁸ *Documente privind istoria României*, A, veac. XVI, vol. IV, p. 3.

⁴⁹ Cf. *ibidem*, p. 276; cf. *ibidem*, veac. XVII, vol. II, p. 131; cf. *ibidem*, p. 153; cf. *ibidem*, veac. XVII, vol. III, p. 55; cf. *ibidem*, vol. IV, p. 327; *ibidem*, vol. V, p. 102. Cf. actul din 19 mai 1626, la Academia R.S. România, XLVI/140, orig. slav; cf. actul din 17 august 1630, *ibidem*, XLVI/141, orig. slav; cf. actul din 13 februarie 1634, *ibidem*, XLVI/138, orig. slav; cf. actul din 20 aprilie 1666, *ibidem*, XLVI/132, orig. slav.

⁵⁰ *Uricariul*, vol. XII, p. 283—284. Și în Tara Românească sînt documente care atestă asemenea înțelegeri între coloniști și stăpînul moșiei. Astfel în actul din 27 ianuarie 1614 referitor la satul Negoești se arată: „Pentru că le-am făcut domnia mea întocmire . . . dinaintea tuturor cinstiților dregători ai domniei mele din divanul și curtea domniei mele și mari și mici” (*Documente privind istoria României*, B, veac. XVII, vol. II, p. 243). În actul din 15 februarie 1614 referitor la „Satul Nou” se menționează: „Astfel am făcut întocmire cu mai sus-zișii sîrbi care trăiesc în Satul Nou . . . să dea mai sus-zișii sîrbi . . .” (*ibidem*, p. 250). O mențiune cu același sens se află și în actul din martie 1614 referitor la satul Vaideci: „Am făcut domnia mea învoială cu ei” (*ibidem*, p. 264). Vezi și actul din 11 ianuarie 1630 privitor la satul Cetățile, în care găsim precizarea: „ci am făcut domnia mea întocmire cu ei, dinaintea divanului domniei mele și dinaintea tuturor cinstiților dregători ai domniei mele, pentru că sînt oameni străini din altă țară” (Arh. Ist. Centr. Mănăstirea Slobozia lui Enache, II/9, orig. slav.).

oameni, deci fără o populație cu drepturi tradiționale, era nevoit să trateze cu coloniștii anumite condiții de învoială, pe care aceștia le puteau accepta sau respinge. Baza juridică, din tradițională, se află astfel transformată în una *contractuală*, încheiată între proprietar și coloniștii stabiliți pe pământul său. Evident, asemenea înțelegeri se făceau în spiritul vremii, determinate fiind în fond nu numai de obiceiul pământului, ci și de alte realități economice și sociale existente mai ales în regimul domenal al satelor libere⁵¹. Din înrîurirea reciprocă care a existat între obiceiurile aduse de coloniști și cele găsite în locul destinat fundării noului sat, a rezultat un regim administrativ nou sau de „slobozie”, care a creat țărănilor coloniști o situație deosebită, am putea spune privilegiată, față de cea existentă în satele constituite exclusiv din pămînteni⁵².

⁵¹ Cf. Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. III, București, Edit. Academiei R. S. România, 1965, p. 360.

⁵² Studiul de față reprezintă un capitol din teza de doctorat, în curs de elaborare, intitulată *Contribuții la studiul satelor de colonizare din Țara Românească și Moldova (sec. XV—XVIII)*.

PRODUȚIA AGRICOLĂ ȚĂRĂNEASCĂ ȘI PIAȚA LA INTRODUCEREA REGULAMENTULUI ORGANIC ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

DE

ILIE CORFUS

Cine încearcă să scrie istoria agriculturii și comerțului de produse țărănești înainte de Regulamentul organic, adică înainte de apariția informației statistice în acest domeniu, se lovește la tot pasul de lipsa de documentație. Un lucru rămâne totuși stabilit și anume că baza producției agricole a țării a constituit-o în secolele anterioare¹ și o constituia și în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea producția obținută de țărani dependenți (clăcași) pe pământul lucrat de ei pentru ei. Libertatea de a folosi întreaga moșie pe care locuiau, în schimbul dijmei, precum și raritatea, dacă nu chiar lipsa rezervei boierești, adică a părții de moșie reținute de stăpîn sau de arendaș pentru el și lucrate cu forța de muncă clăcașă în vederea producției de cereale-marfă, au făcut ca întinderi tot mai mari de pământ să fie cuprinse și cultivate de clăcași, atât pentru întreținerea familiilor și achitarea obligațiilor lor către stat și proprietate, cât și pentru piață. La cîmpie, clăcașul fruntaș ara la sfîrșitul celui de al treilea deceniu al secolului al XIX-lea peste 50 de pogoane de pământ² și ținea animale, al căror număr era socotit la 50 de capete de vită mare. Acolo clăcașul ara în medie pînă la 34 și jumătate de pogoane de cap. Din acestea, cel mai mare număr (12 pogoane) le semăna cu grîu de toamnă, iar celelalte cu orz (10 pogoane și jumătate), cu ovăz (2 pogoane), cu porumb sau pe alocuri, în lipsa porumbului, cu mei (5 pogoane), cu fasole și linte (2 pogoane), cu in și cînepă (2 pogoane) și, în sfîrșit, cu pepeni (1 pogon). Prin urmare, înainte de desființarea monopolului otoman asupra comerțului românesc, țărani (între care și moșnenii) erau cei ce produceau pentru

¹ În 1770, delegația boierilor munteni la Moscova arăta că în anii de pace, după trimiterea cantităților de grîu datorate turcilor, „lumea își avea cu prisos îndestularea irebuincioasă... și li mai și prisosea încă zaherea <grîne> pentru negoț; ba încă și alți negustori cumpărau de la țărani români pentru vînzare”, cf. N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902, p. 465.

² Pogonul echivala cu jumătate de hectar.

piața internă, pentru acoperirea cerințelor turcești și, în limitele monopolului otoman, pentru export. Cerealele puse pe piață de stăpîni de moșii și de arendași proveneau, în general, din dijmă³.

De obicei, produsele agricole țărănești au fost desfăcute pînă la Regulamentul organic în trei feluri: între țărani, pe piața internă și peste hotare. În ceea ce privește primul fel de schimb, adică schimbul de produse între țărani, pentru hrana și nevoile gospodăriei lor, ei cumpărau și vindeau unul la altul, tot din satul lor sau din satele vecine, vite mari și mici (boi de muncă, vaci de prăsilă, mînzați, viței) pe bani sau pe produse (mălai, grîu). Acest gen de schimb era scutit de vama internă⁴. Pe alocuri ei schimbau grîu pe sare⁵. Al doilea mod de schimb de cereale și vite se făcea de țărani la târgurile săptămînale ce se țineau în orașe, precum și la bilciuri. Cu această ocazie, stăpîni ai acelor orașe percepeau de la țărani o taxă, drept chiria locului⁶. Achiziția de vite și grîne țărănești se făcea și de negustorii care umblau în acest scop prin sate. Desfacerea produselor țărănești (cereale, vite, rachi și ceară) la târgurile săptămînale, la bilciuri sau în sate la negustori era supusă vămii interne, care era plătită de cei ce vindeau, adică de țărani⁷. Alt produs, vîndut frecvent de țărani, era boștina (rămășița din fagurele fierț, după ce a fost stors de miere și ceară). Acest produs însă, „fiind un lucru prost”, nu era supus vămii⁸. În sfîrșit, al treilea gen de schimb era schimbul de cereale (grîu și orz) peste Dunăre, precum și cel de porci și de lînă în Austria. Desfacerea cerealelor în Turcia se făcea mai ales de țărani de pe moșiile din apropierea Dunării. Ei își vindeau produsele la târgurile din cetățile turcești de la margine (serhaturi), plătind vamă („trecătoarea”) la punctele de trecere (schele) peste fluviu⁹. Comerțul de porci peste munți îl făceau țărani din regiunea nordică a țării, plătind vama internă și taxa de export (3% din valoarea mărfii), plus „goștinăritul vameșului” (8 bani de porc) și „avaetul slobozeniei” (2 taleri de porc¹⁰). Lîna constituia și ea unul din principalele produse țărănești de export în Austria¹¹. În regiunea dealului, cel mai de seamă articol desfăcut de țărani era rachiul produs la casele și viile lor din prune, tescovină și drojdii de vin. Desfacerea lui era supusă vămii interne¹². La deal, țărani mai cultivau tutun pentru negoț¹³ și extrăgeau păcură

³ I. Corfus, *Renta feudală în Țara Românească în ajunul aplicării Regulamentului organic (1831)*, în „Studii”, tom. 17, 1964, nr. 5, p. 1018—1019.

⁴ Arhiva Istorică Centrală, ms. 91, f. 26; ms. 1109, f. 133.

⁵ De pildă în Romanțați ei dădeau (în 1815) 15 ocale de grîu pe 20 de ocale de sare (ibidem, ms. 1109, f. 128^v).

⁶ Arh. Ist. Centr., Vornicia din Lăuntru, 1889/1832, II, f. 93.

⁷ Ibidem, ms. 1073, f. 4; ms. 1077, f. 188.

⁸ Ibidem, ms. 1109, f. 133.

⁹ De pildă, țărani din Ialomița (ibidem, ms. 1084, f. 10^v —; ms. 1109, f. 49^v—50) și cei din Dolj, din satele de la margine, „că negoțul și alișverișul <afacerile> lor este cu a trece zaherele <grîne> și a vinde decindea” <dincolo> (ibidem, ms. 1109, f. 11^v).

¹⁰ La schela Cîineni (Argeș), în 1819 (ibidem, ms. 1073, f. 274^v—275). Țărani din plaiul Novacilor (Gorj) treceau în 1823 în Transilvania cite unul sau doi porci din cei ce „cresc pe la casele lor, pentru a-și întîmpina trebuințele ce au”, plătind vamă 3% (ibidem, ms. 1077, f. 112).

¹¹ Doi negustori strîngeau (în 1826) lînă de la țărani din Ilfov, Ialomița, Buzău și Slănișnic pentru a o trece în Transilvania prin schela de la Focșani (ibidem, ms. 1079, f. 346).

¹² De ex., în Argeș și Muscel (în 1817) și în Buzău (în 1827) (ibidem, ms. 1065, f. 247—248; ms. 1072, f. 237).

¹³ De pildă, în plaiul despre Buzău din jud. Saac, în 1818 (ibidem, ms. 1073, f. 75).

pentru export în Turcia ¹⁴. Țăranii de la munte produceau cherestea pentru construcția de luntre și lopeți, pe care o vindeau în țară și peste Dunăre ¹⁵. Ei mai confecționau pentru comerț buți, butoaie pentru rachiu, cofe etc. ¹⁶. În anii de lipsă, țăranii de pe frontieră se aprovizionau cu făină de porumb din Transilvania, aducînd-o cu spatele sau pe cai ¹⁷.

Războiul (1828—1829) a lovit simțitor în agricultura țării. De aici insistențele autorităților militare rusești ca țăranii să semene cît mai mult pămînt, de aici începuturile statisticii anuale asupra producției cerealiere țărănești, ca evidență a ritmului ei de dezvoltare. Într-adevăr, în 1829 ispravnicii de județe au fost îndatorați să întocmească și să înainteze divanului săvîrșitor (guvernului) situații de suprafața cultivată de țărani în acel an cu grîu de toamnă, în comparație cu cea însămînțată de ei în 1827 ¹⁸. Tot ei au raportat apoi numărul de pogoane semănate de țărani cu grîu, orz, ovăz, mei și porumb în anii 1829 și 1830 ¹⁹.

Cu introducerea Regulamentului organic (1831), statisticile au început să cuprindă, pe lingă suprafața însămînțată, și recolta de cereale obținută anual de țărani. Situațiile au fost înaintate anual de ocîrmuirile de județe atît Vorniciei din Lăuntru (Ministerului de Interne) cît și Vistieriei (Ministerului de Finanțe), servind ca date de orientare în acțiunea lor de încurajare a dezvoltării agriculturii și comerțului. Începînd cu anul 1831, aceste ministere au ținut să cunoască la scara țării cantitatea de grîne obținută anual de țărani (clăcași și moșneni) și necesarul pentru hrana populației satelor și orașelor, aceasta pentru a putea stabili disponibilul pentru export. Informațiile urmau să fie culese de ocîrmuitorii de județe în secret, pentru a nu face pe țărani să-și ascundă sau să-și scumpească grînele ²⁰. Ocîrmuitorii au înaintat tabele cu datele cerute asupra recoltei de cereale din 1831. Numărul de pogoane arate de țărani în acest an a fost dat însă numai cu aproximație ²¹. Și în 1832, ministerele amintite au cerut, iar ocîrmuitorii au înaintat tabele de recolta de cereale obținută. Evidența era necesară pentru a se lua din timp măsuri menite să înlesnească desfacerea grînelor pe piața internă și externă ²².

Vornicia din Lăuntru primea în fiecare lună din județe liste de prețul diferitelor articole alimentare, iar în fiecare toamnă situații de recoltele obținute. Pe baza acestora, ea alcătuia anual o situație generală a recoltei pe țară, pe care o înainta Obșteștii Adunări (for parlamentar boiere), care, la rîndul ei, vota măsurile menite să reglementeze comerțul intern și exportul. Dar aceste informații n-au dat rezultatul așteptat din cauză că, așa cum recunoștea în 1833 Vornicia din Lăuntru, în țară nu exista la acea dată o piață comercială, spre a servi de temei pentru reglementarea pre-

¹⁴ De ex., din puțurile de la Vălenii de Munte, în 1818 (ibidem, ms. 1073, f. 105^v).

¹⁵ De pildă cci ce coborau cherestea prin Pitești o treceau (în 1823) la Zimnicea peste fluviu (ibidem, ms. 1077, f. 76).

¹⁶ De ex., țăranii de la Peletici (Slam Rîmnic), în 1815 (ibidem, Mănăstirea Rîmnic, XI/19).

¹⁷ De pildă țăranii din plaiul Loviștei (Argeș), în 1823 (ibidem, ms. 1077, f. 18^v—19).

¹⁸ Arh. Ist. Centr., Administrative vechi, 3725/1828, f. 3.

¹⁹ Ibidem, Vornicia din Lăuntru, 3604/1834, I, f. 20^v—21.

²⁰ Ibidem, 1720/1831, I, f. 610—611. Vistieria, 2933/1831, f. 1, 47.

²¹ Ibidem, 3604/1834, I, f. 20^v—21.

²² Ibidem, 1720/1831, II, f. 479^v. Vistieria, 4319/1832, f. 1.

țurilor, și nici o întreprindere comercială, cu capital, care, dispunînd de provizii de orice articol, să poată ține oricînd o balanță a prețurilor, iar în caz de lipsă, să întîmpine imediat cererile de produse. De aceea, prețurile produselor agricole difereau de la un județ la altul, de la o plasă la alta, ba chiar în unul și același loc în curs de o lună, aceasta nu însă treptat, ci brusc, adică ori se dublau sau scădeau la jumătate, după cum se întîmpla ca acel articol să fie căutat sau nu ²³.

Totuși situația producției agricole țărănești, de astă dată nu numai a celei vegetale, ci și a celei animale, se poate studia, la scara țării, pe baza datelor furnizate la sfîrșitul anului 1832 și la începutul anului 1833 de ocîrmuitorii de județe Vorniciei din Lăuntru și Vistieriei pentru a servi la alcătuirea statisticii Țării Românești preconizate de Kiselev și elaborate de ofițerul din statul său major, lt. colonelul Fanton de Verrayon ²⁴. Cifrele asupra producției de grîne raportate de ocîrmuitori cu această ocazie sînt aceleași pe care le înaintaseră în 1832 Vorniciei din Lăuntru și Vistieriei în scopul amintit mai sus. Nu trebuie uitat însă că asemenea cifre, cerute în grabă de ministerele menționate și procurate nu cu mai puțină grabă și aproximație de ocîrmuitori, nu pot fi luate cu pretenții de exactitate. Ele au fost culese de subocîrmuitorii de plăși și de plaiuri în primul rînd de la proprietari și arendași, după registrele de dijma percepută de la clăcași, apoi, mai ales în satele moșnenesti, de la vătășeii și pîrcălabii satelor și, în sfîrșit, direct de la clăcași ²⁵. Aceștia, desigur pățiți, n-au arătat exact cantitatea de cereale obținută ²⁶. Adevărul a fost ascuns pe alocuri și de arendași ²⁷. Nici boierii de la conducere nu se îndoiau de valoarea aproximativă a acestor cifre ²⁸.

Desigur, la fel de aproximativă este și valoarea cifrelor în legătură cu numărul de vite și cu producția animală furnizate de ocîrmuitori pentru a servi la întocmirea statisticii lui Verrayon. Dar dacă aceste cifre, ca și cele referitoare la recolta de cereale, pot fi în mare parte eronate, esențialul este că ele dau o imagine statistică, fie și aproximativă, asupra producției agricole țărănești (ele nu vorbesc nimic despre o producție boierească pe rezervă), asupra necesarului pentru hrana populației din fiecare județ, asupra disponibilului de vînzare în județele vecine și peste graniță, asupra prețului de desfacere, asupra articolelor de comerț rezultate din ocupațiile țaranilor din afara sferei agricole și, în sfîrșit, asupra diferitelor categorii sociale, în frunte cu țaranii, ce se ocupau cu desfacerea produselor agricole. Aceste date sînt cu atît mai importante, cu cît reflectă și situația de dinaintea transformărilor aduse în economia țării de tratatul de la Adrianopol (1829), de desființarea vămii interne (1 ianuarie 1830 ²⁹) și de aplicarea

²³ Ibidem, 1941/1833, f. 106.

²⁴ Ibidem, Vistieria, 2931/1831, f. 92—97, 116.

²⁵ Ibidem, Vornicia din Lăuntru, 2768/1832, I, f. 346—395.

²⁶ De pildă în Dolj, ocîrmuitorul raporta la 23 decembrie 1832 că „locuitorii au tînuit adevărul rodurilor după relele lor năravuri, bănuind că adunarea acestor științe sînt pentru alte sfîrșituri, iar nu pentru binele de obște” (ibidem, 2768/1832, I, f. 318).

²⁷ De ex., în Mehedinți, ocîrmuitorul raporta la 24 decembrie 1831 că „această știință este mai mult adunată din iscodirile și mijloacele ce am întrebuintat, căci lăcuitorii precum și arendașii nu arată tot adevărul de suma bucatelor ce au eșit” (ibidem, Vistieria, 2933/1831, f. 154).

²⁸ „Fiind știut că la asemenea împrejurări de înscrieri... nimeni din cei ce au producturi nu-și arată adevărata sumă a rodirii, ci mai puțin” (*Analele parlamentare*, III—1, p. 451).

²⁹ Arh. Ist. Centr., ms. 1067, f. 50.

Regulamentului organic în sectorul agrar (23 aprilie 1832), deci într-o perioadă lipsită de orice urme de statistică în acest domeniu.

În cele ce urmează se face o succintă analiză a producției agricole țărănești și a desfacerii ei pe județe, mai întâi pe cele de cîmpie, apoi pe cele de munte, pe baza datelor statistice comunicate de ocîrmuiri Vorniciei din Lăuntru și Vistieriei pentru a servi la elaborarea statisticii amintite ³⁰.

PRODUCȚIA ȚĂRĂNEASCĂ DIN JUDEȚELE DE LA ȘES ȘI DESFACEREA EI

Anul 1832 a fost sub aspectul recoltei un an prost. Seceta care a bîntuit primăvara în județele de cîmpie, apoi ploile necontenite din timpul verii care au provocat inundații în județele de munte și în sfîrșit bruma foarte mare și foarte timpurie (la începutul lui septembrie), urmată de ploi reci și zăpezi pe toată țara, au afectat simțitor recoltele de porumb, pepeni, fasole și struguri.

În județul Brăila, dintre cereale cea mai mare recoltă a dat-o în acest an meiul (3 318 811 ocale ³¹), destinat aproape în întregime hranei populației sătești. A urmat apoi orzul (3 229 567 ocale), cu un disponibil pentru piață de 2 506 163 de ocale. Recolta de grîu a fost evaluată la 2 003 100 de ocale, din care prisosul de vînzare la 661 680 de ocale. Recolta de porumb a fost apreciată la 453 225 de ocale, iar cea de ovăz la 37 596 de ocale. Grîul și orzul erau, prin urmare, singurele cereale produse și vîndute de țărani din acest județ negustorilor din Brăila, dintre care cei mai mulți erau supuși străini (sudiți), iar alții turci ³². Țăranii mai cultivau fasole, pepeni și viță de vie. Recolta acestor produse a fost distrusă, după cum s-a amintit, de brumă ³³. În ceea ce privește vitele, țăranii din județ și plugarii din orașul Brăila aveau la acea dată 1 258 cai, 2 274 iepe, 7 676 boi de jug, 342 tauri, 5 747 vaci, 1 357 berbeci țigăi, 561 berbeci de rînd, 24 065 oi țigăi, 1 178 oi de rînd, 632 capre, 3 catiri, 2 măgari, 3 516 porci și 2 717 stupi ³⁴. Ei nu-și vindeau vitele cornute, ci le țineau pentru prăsilă, străduindu-se să-și înmulțească șeptelul. Disponibilul de unt l-au vîndut la negustorii din Brăila și la mămularii (negustori ambulanzî de mărunțișuri) din județele vecine ce-și desfăceau marfa în căruțe, iar cel de brînzeturi la cășăriile stăpînitor de moșii și la negustorii din orașul pomenit. Și mocanii care-și pășteau turmele în acest județ și-au desfăcut aici aproape jumătate din producția de brînză. Recolta de miere (obținută în plasa Balta, căci în plasa Vădeni, puținii stupi ce-i aveau țăranii îi vindeau) a fost vîndută aproape în întregime negustorilor din capitala județului, iar cea de ceară în parte acelorași negustori. Cea mai mare parte din cantitatea de pește, prins în bălțile Dunării și în cele ale stăpînitorilor de moșii, a fost vîndută de țărani în județele de munte ³⁵.

³⁰ Informația a fost extrasă din fondul Vorniciei din Lăuntru și din cel al Vistieriei de la Arh. Ist. Centr. Arhivele și fondul Vorniciei din Lăuntru vor fi citate în paginile ce urmează prin inițialele V.L., iar fondul Vistieriei prin inițiala V.

³¹ Ocaua volum corpuri friabile = 1,54 l.

³² V., 2931/1831, f. 173, 674-678.

³³ V., 4319/1832, f. 287v.

³⁴ V.L., 1930/1832, III, f. 972-976.

³⁵ V., 2931/1831, f. 674-678.

În Ialomița, recolta cea mai mare a deținut-o orzul (5 903 518 ocale), cu un disponibil de 1 903 518 ocale pentru piață. Meiul (3 359 290 ocale) și porumbul (1 310 206 ocale) au servit ca hrană pentru țărănimea din județ. Grîul (2 860 910 ocale) a fost destinat în cea mai mare parte (2 644 910 ocale) pieței. Deci și în acest județ cerealele produse de țărani pentru piața internă și cea externă erau grîul și orzul. Țăranii mai produceau pentru piață fasole, linte și sămînță de in ³⁶. Șeptelul lor se compunea din 12 136 boi, 7 988 vaci, 30 511 oi și capre, 3 029 berbeci, 2 383 cai, 4 248 iepe, 59 măgari, 132 bivoli, 320 bivolițe, 5 874 porci și 12 493 stupi ³⁷. Ei vindeau vite (3 500 de boi de cireadă și 4 900 de vaci), precum și unt, miere și pește sărat de baltă. Animalele erau achiziționate de negustorii de vite numiți sureccii, apoi de măcelari, precum și de stăpîinii de moșii și de arendași pentru scopuri comerciale ³⁸.

În Ilfov, cea mai mare recoltă a dat-o porumbul (18 797 200 ocale), folosită în întregime, ca și recolta de mei (642 940 ocale) și de ovăz (549 920 ocale) de țărani. A urmat apoi grîul (9 288 800 ocale), cu un disponibil pentru piață de 7 488 800 de ocale, și orzul (3 137 760 de ocale), cu un prisos pentru negoț de 1 877 760 de ocale. Așadar și în acest județ dintre cereale numai grîul și orzul luau calea schimbului comercial. Vânzarea acestor produse se făcea de țărani și de arendași la București, care constituia principala piață de desfacere a produselor agricole țărănești din județele de dincoace de Olt ³⁹. În toamna anului 1833, țăranii din acest județ au vîndut la tîrguri 291 000 ocale de orz și ovăz ⁴⁰. În ceea ce privește animalele, în 1832 ei aveau 2 811 cai, 3 715 iepe, 21 635 boi, 15 222 vaci, 2 060 bivoli, 4 398 berbeci, 59 214 oi, 4 139 capre, 52 catîri, 60 măgari și 12 881 porci ⁴¹. Ei produceau pentru piață unt, brînză, miere, ceară, vin și lemne de foc. Untul, brînză și lemnele erau vîndute direct de ei în capitală, iar mierea, ceara și vinul erau achiziționate și desfăcute de negustori ⁴².

În Vlașca recolta cea mai mare a dat-o porumbul (18 892 544 ocale), cu un disponibil pentru piață de 2 500 000 de ocale. Au urmat apoi grîul (3 819 904 ocale), cu un excedent pentru comerț de 1 500 000 de ocale, orzul (3 019 392), cu un disponibil pentru desfacere de 2 500 000 de ocale și meiul (1 173 568 ocale), consumat în întregime de populația sătească a județului. Recolta de ovăz a fost prea mică (170 017 ocale) ca să mai poată fi comercializată. Prin urmare, și în acest județ grînele puse pe piață de țărani erau grîul, orzul și uneori porumbul ⁴³. Țăranii își vindeau recoltele de orz și ovăz la tîrguri, aceasta deoarece nu obișnuiau să-și hrănească vitele cu asemenea cereale, ci numai cu fin și tărîțe ⁴⁴. Catagrafia (recensămîntul pentru repartitia birului) din 1831 a găsit în acest județ 22 530 boi și 12 379 vaci (din care 4 000 formau disponibilul pentru vînzare), 3 988 berbeci, 122 773 oi și 13 365 capre (disponibilul de ovine pentru

³⁶ V., 2931/1831, f. 623—624.

³⁷ V.L., 1930/1832, III, f. 1006—1010.

³⁸ V., 2931/1831, f. 623—624.

³⁹ Ibidem, f. 890—892.

⁴⁰ V.L., 2768/1832, II, f. 1259—1268.

⁴¹ V.L., 1930/1832, III, f. 1024.

⁴² V., 2931/1831, f. 890—892.

⁴³ Ibidem f. 627—628.

⁴⁴ V.L., 1720/1831, I, f. www.dacoromanica.ro

piață fiind de 10 000 de capete) și 11 796 porci (din care 4 000 excedent pentru negoț)⁴⁵. Un an mai târziu, ocîrmuirea estima șeptelul țăranilor din acest județ, inclusiv cel al plugarilor din Giurgiu, la 5 062 cai, 14 645 iepe, 18 330 boi de jug, 3 293 tauri, 13 805 vaci, 1 313 bivoli, 108 956 oi și 18 018 capre⁴⁶. Dintre produsele animale, țăranii vindeau unt, brînză, seu și cerviș, din producția acestor două din urmă articole trei sferturi fiind desfăcute pe piața internă sau în export. De la cei 21 157 de stupi s-au recoltat 113 794 ocale de miere (din care 63 749 de ocale s-au apreciat ca disponibil pentru piață), precum și 7 401 ocale de ceară, destinate în întregime pieței⁴⁷. Produsele țărănești ce se desfăceau în județele vecine erau făina de grîu și de porumb, vinul, peștele, mierea, tutunul, lemnul de foc, cărbunii de lemn și cheresteaua. Ele erau desfăcute de țăranii, care-și duceau marfa cu trăsurile la București, Giurgiu, Găești, Pitești, Cîmpulung și în alte diferite locuri, precum și de arendașii din județ și de cei ce locuiau în București⁴⁸. Negustorii, care, în 1831, achiziționau grîu de la țăranii din acest județ pentru aprovizionarea Bucureștilor, erau Gh. Malandroiu și pitarul Ioniță. Alți negustori care umblau în acel an prin sate pentru a achiziționa grîu erau Manea matrapazul din Drăgănești și Ienuș din hanul Grecilor din București. Porumbul era căutat atunci de slugerul Ștefănaș și de tovarășul său Dumitrachi Hagi Anghel. Grîu pentru export era cumpărat în acel an de polcovnicul Anton din Rușii de Vede, care plănuia să strîngă o cantitate de 4 000 de chile și s-o ducă la Brăila⁴⁹. Produsele țărănești ce se treceau peste Dunăre erau grîul, porumbul, vitele cornute, untul, cașcavalul, mierea, seul și cervișul, porcii, lîna, părul de capră și pieile de vite mari și mici. Trecerea lor se făcea prin schela de la Giurgiu. Dintre exportatorii de cereale din acest județ, cei mai de seamă erau, în 1832, baronul Sachelarie, căminarul Ștefan Moscu, kir Diamandi, kir Triandafil Pațura, Hagi Dumitrache (toți din București) și Gh. Fera (Vera) din Giurgiu. Exportatori de vite cornute erau cămărașul Stoian Tonea și polcovnicul Gh. Hodivoianu (ambii din Giurgiu); de oi și capre, casa lui Pendeia Arighente (din Galați); de porci, casa căpitanului Fatuta (din Galați). Alți negustori care se ocupau cu exportul produselor țărănești din acest județ erau din Brăila și Galați⁵⁰.

În Teleorman, proprietarii pe ale căror moșii se țineau tîrguri săptămînale și bilciuri anuale au continuat să ia de la țăranii taxă și după desființarea acesteia de Regulamentul organic⁵¹, ba încă una și mai mare. Astfel pentru vitele aduse de aceștia spre vînzare la bilciuri le luau, nu cîte 2—4 parale de cap, cît mai înainte, ci cîte un taler (leu) și chiar mai mult. Iar la tîrgurile săptămînale din orașe, unde țăranii își vindeau produsele (făină de porumb și de grîu, mere, pere, pepeni, ceapă, păsări, pește, raci și altele), li se lua de car sau de sac cîte 15—30 de parale, de carul de fructe cîte 200—300 de pere sau mere, iar de păsăre cîte 2—3 parale. De carul încărcat cu sare de vînzare li s-a luat cîte 3 taleri și 3

⁴⁵ V. L., 2931/1831, f. 627—628.

⁴⁶ V.L., 1930/1832, I, f. 56.

⁴⁷ V., 2931/1831, f. 627—628.

⁴⁸ Ibidem. f. 157.

⁴⁹ V.L., 394/1831, f. 136.

⁵⁰ V., 2931/1831, f. 157.

⁵¹ V.L., 1889/1832, II, f. 93.

ocale de sare, iar de cel încărcat cu produse de olărie, un număr nelimitat de vase. La reclamația țărănilor, stăpînirea a interzis asemenea luări ⁵². Și în acest județ porumbul a dat în 1832 cea mai mare recoltă (34 670 768 de ocale). Au urmat apoi grîul (8 682 080 de ocale), orzul și ovăzul (2 590 310 ocale) și în sfîrșit meiul (1 292 896 de ocale) ⁵³. Țăranii din județ, inclusiv plugarii din Rușii de Vede, aveau 25 722 boi, 19 292 vaci, 17 568 oi, 13 208 berbeci, 22 234 capre, 3 841 cai, 8 886 iepe, 1 332 bivoli, 3 098 bivolițe, 3 catîri, 247 măgari și 27 140 porci ⁵⁴. Producția de vin s-a apreciat la 129 575 de vedre, din care 17 428 de vedre disponibil pentru piață, iar cea de rachiu la 46 448 de vedre, cu un prisos pentru vînzare de 21 501 de vedre. Grîul, orzul, porumbul, meiul, sămînța de in, fasolea, tutunul, boii și vacile de abator, oile, porcii, pieile de bivol, de bou, de vacă, de oaie, de capră, lîna de oaie, părul de capră, vinul, rachiul și ceara se desfăceau în județ, în țară și în străinătate. Caprele și peștele (proaspăt și sărat) se vindeau numai în țară. În schimb, bivolii, caii și catirii se exportau în Turcia. Produsele țărănești erau comercializate de boieri și de negustori, iar lemnele de foc de țărani ⁵⁵. Din acest județ nu se obișnuia să se ducă produse de vînzare la București, afară de seul obținut în zalhanale. Costul transportului pe vreme bună era de 4—5 lei suta de ocale de seu. Exportatorii de grîu erau Hagi Dumitru Halepliu din București și tovarășul său, polcovnicul Andronache din Rușii de Vede. Aceștia cumpărau (de pildă în 1831) grîul cu 18—20 lei chila (de 176 ocale) și-l duceau la Zimnicea, de unde îl transportau cu caicele pînă la Brăila, iar de acolo cu corăbiile la Constantinopol ⁵⁶. În primăvara anului 1833, prevăzîndu-se o recoltă mai slabă, grîul și vitele cornute au fost desfăcute la un preț mai ridicat decît în 1832. Urcarea prețului se datora cererii tot mai mari din partea negustorilor, care străbăteau necontenit satele județului în căutarea produselor țărănești pentru export. Porumbul era achiziționat și pentru îngrășarea porcilor pentru export ⁵⁷. În anii roditori, grînele țărănești din acest județ (porumb, mei, orz, ovăz și grîu) aprovizionau județele de munte ⁵⁸.

Recolta de porumb a deținut locul întii și în Olt (26 047 768 de ocale), cu un disponibil pentru piața internă și pentru export de 7 653 413 de ocale. Locul al doilea l-a ocupat și aici grîul (2 943 776 ocale), cu un excedent pentru vînzare de 1 091 778 de ocale. În sfîrșit, locul al treilea l-a ocupat orzul (1 098 880 de ocale), cu un prisos pentru negoț de 113 280 de ocale ⁵⁹. În 1831 s-au vîndut din acest județ pe piața Slatinei și în orașele de la munte aproximativ 1 750 chile de grîu, 2 000 chile de orz ⁶⁰, precum și cantități de mei, acesta din urmă la țărani lipsiți din regiunea muntelui ⁶¹. Comerțul de grîu și porumb îl făceau țărani, stăpînii și arendașii de moșii și brutării. Țăranii din județ aveau 1 817 cai, 4 371 iepe, 16 776 boi

⁵² Arh. Ist. Centr., Administrative vechi, 859/1830, f. 1—4.

⁵³ V., 4319/1832, f. 374.

⁵⁴ V.L., 1930/1832, III, f. 1002.

⁵⁵ V., 2931/1831, f. 277—278, 657—658, 797—798.

⁵⁶ V.L., 394/1831, f. 107.

⁵⁷ V.L., 2768/1832, II, f. 886; 1944/1833, f. 16.

⁵⁸ V.L., 2768/1832, II, f. 572, 664, 886.

⁵⁹ V., 2931/1831, f. 509—510.

⁶⁰ Chila de grîu a județului era de 176 de ocale, iar cea de orz de 136 de ocale (V., 2933/1831, f. 95, 211^v).

⁶¹ V.L., 1720/1831, I, f. 307—308. www.dacoromanica.ro

de jug, 12 174 vaci, 97 012 oi, 7 667 berbeci, 12 953 capre, 1 692 bivoli, 7 catiri, 223 măgari și 14 294 porci ⁶². Disponibilul de vite cornute pentru vânzare în țară și peste hotare a fost apreciat la 3 900 de capete. Cu achiziția lor se ocupau negustorii turci, care primeau în acest scop autorizații din partea stăpînirii, precum și negustorii sureccii din țară. Cu comerțul de oi (disponibil 7 000) se ocupau negustorii sureccii din județ și din județele vecine, dar mai ales negustorii turci, iar cu cel de porci, negustorii din Slatina, precum și stăpînii și arendașii de moșii din județ. Și în acest județ ei îngrășau porcii cu porumb ⁶³. Mai mult de jumătate din producția de unt era desfăcută pe piață. Comerțul de unt îl făceau țărani și negustorii turci. Din producția de miere, circa trei sferturi erau achiziționate de negustorii localnici, iar din cea de seuri circa jumătate de negustorii și stăpînii de moșii din județ. Recolta de vin a fost apreciată la 240 263 de vedre ⁶⁴, cea de rachiu de prune la 14 400 de vedre, cea de spirt la 10 800 de vedre, cea de rachiu de tescovină la 3 500 de vedre, iar cea de rachiu de drojdie la 600 de vedre. Disponibilul de băuturi se desfăcea în județ și în județele vecine de țărani, de povarnagii, de stăpînii și arendașii de moșii ⁶⁵.

În Romanati, țărani vindeau grâu în alte județe, dar totdeauna la târgul săptămînal de la Craiova ⁶⁶. Ocîrmuitorul nu cunoștea modul în care se desfășura comerțul în județ, pentru a putea aprecia cantitatea de produse ce se vindea peste hotarele lui, „de vreme ce județul nu are vreo închidere a mărginilor sale cu vreo orînduială, ca printr-aceasta să se poată lua vreo știință”. Nici de la țărani nu putea afla nimic precis, „pentru că au vîndut la feluri de scăunași <reprezentanți> a feluri dă fețe, și cine știe dacă suma aceea s-au scos afară, ori s-au cheltuit în județ toată sau parte”. Pe urmă el a „dobîndit o oareșcare cunoștință de suma ce ar scoate <produce> județul din fieșcare articol, deși nu la unele chear duple adevăr, dar dă crezut cu aproape către aceia”. Recolta de porumb a fost apreciată așadar la 16 675 613 de ocale, iar cea de grâu la 5 350 133 de ocale. În anii roditori, prisosul de grâu și porumb se vindea de țărani și de negustori în cuprinsul județului, în județele de munte și peste graniță ⁶⁷. În 1832, în județ și în orașul Caracal se găseau 19 937 boi, 17 388 vaci, 13 798 cai și iepe, 5 134 bivoli, 99 781 oi, 14 834 capre, 155 catiri și 75 măgari ⁶⁸. Cu comerțul de animale se ocupau negustorii sureccii și diferiți negustori cu patentă, adică cu autorizație, pentru care plăteau impozit. Și producția de seu era achiziționată de negustorii sureccii. Cerveșul se exporta în întregime peste Dunăre. Brînzeturile și untul erau desfăcute de țărani la târguri. Mierea și ceara erau cumpărate de diferiți negustori. Comerțul cu lemn de foc se făcea exclusiv de țărani. Sarea era adusă și vîndută în județ de țărani cărăuși localnici, dar și de țărani cărăuși din județele de munte. Producția de vin a fost apreciată la 225 655 de vedre, cu un disponibil de 33 460 de vedre pentru desfacere în alte județe, iar

⁶² V.L., 1930/1832, I, f. 271—277.

⁶³ V.L., 2768/1832, II, f. 885.

⁶⁴ Vadra = 10 ocale (*Anuarul prințipatului Țării Rumânești*, București, 1842, f. 167).

⁶⁵ V., 2931/1831, f. 242—243, 509—510, 615, 707.

⁶⁶ V., 2933/1831, f. 38.

⁶⁷ V., 2931/1831, f. 618, 709—711.

⁶⁸ V.L., 1930/1832, III, f. 981.

producția de rachiu la 192 195 de vedre, cu un deficit de 4 172 de vedre la consumul județului. Alte produse țărănești din acest județ erau sămînța de in, care se exporta, tutunul, care se desfăcea în județ și în țară, precum și pieile de vită, care erau vindute în țară și în străinătate ⁶⁹.

Și în Dolj recolta cea mai mare a dat-o porumbul (19 444 936 ocale), apreciată ca insuficientă pentru acoperirea nevoilor de hrană din acel an ale populației sătești din județ. Porumbul era întrebuințat și aici și pentru îngrășatul porcilor. Din recolta de grâu (4 423 832 de ocale), disponibilul pentru vînzare a fost evaluat la 3 523 832 de ocale. Grîul se consuma în județ și în țară, dar se exporta și în Turcia. Comerțul de grâu era făcut de țărani și de negustori. Țăranii îl vindeau la schelele dunărene negustorilor turci, care-l încărcau pe vasele lor. Ei mai produceau orz, ovăz, mei și sămînță de in (aceasta din urmă în plasa Marginea) pentru consumul intern și pentru export. Craiova constituia principala piață de desfacere a grînelor țărănești din județele oltene ⁷⁰. În 1832, la țăranii din Dolj, cît și la plugarii din Craiova, se găseau 31 776 boi (dintre care 22 251 erau folosiți la plug, 6 416 erau destinați consumului și 3 109 exportului), 18 886 vaci (dintre care 15 801 pentru lapte și 3 085 pentru export), 1 963 bivoli (dintre care 575 pentru jug, 942 pentru consum și 446 pentru export), 102 427 oi și capre, 10 733 cai și 45 catiri ⁷¹. Vitele cornute se comercializau în trei feluri: se vindeau între țăranii din județ, se tăiau în zalhanale și se exportau în Austria și Turcia. Exportul de vite se făcea de negustorii localnici, care cumpărau și îngrășau vitele în terenuri potrivite pentru aceasta (suhaturi), pentru a le exporta apoi ei înșiși sau a le vinde de pe loc negustorilor din Turcia. Caii erau cumpărați, cei mai mulți, de negustorii turci. Oile erau consumate în județ, dar și exportate în Turcia de țăranii negustori, deprinși cu acest comerț. Caprele se foloseau exclusiv în județ. Porcii se vindeau în județ, dar se și exportau în Austria. Producția de seu, obținută de la vitele sacrificate în zalhanale, a fost apreciată la 120 000 de ocale din care aproximativ jumătate era disponibilă pentru piață. Seul se consuma în județ și se exporta în Austria de negustorii indigeni. Producția de brînzeturi se consuma toată în județ, iar din producția de unt un sfert era achiziționat de negustorii indigeni și turci. Disponibilul de miere era strîns de negustorii localnici pentru export. Peștele prins de țărani din bălțile Dunării era vîndut pe loc la alții, care-l duceau spre desfacere la Craiova. Direct de la bălți îl cumpărau țăranii din județele oltene de munte (Gorj și Mehedinți). Recolta de vin (170 000 de vedre) și de rachiu de prune sau comină (tescovină) (30 000 de vedre) a fost consumată în județ. În anii roditori, prisosul de vin era achiziționat de negustorii din județ pentru a fi desfăcut în țară sau exportat, frecvent, în Austria. Pațachina, care se producea în plasa Cîmpului, era exportată în Austria. Cheresteaua produsă era folosită în județ ⁷². În 1833, țăranii și-au desfăcut grînele la un preț foarte bun ⁷³.

⁶⁹ V., 2931/1831, f. 238—239, 618—619, 710—711, 795—796, 805.

⁷⁰ Ibidem, f. 244—245, 586—588.

⁷¹ V.L., 1930/1831, I, f. 291.

⁷² V., 2931/1831, f. 244—245, 701—702.

⁷³ V.L., 2768/1832, II, f. 887.

PRODUȚIA TĂRĂNEASCĂ DIN JUDEȚELE DE LA MUNTE ȘI DESFACEREA EI

În Slam Rîmnic recolta de porumb a fost apreciată la 8 710 600 de ocale, cea de orz și ovăz la 4 588 920 de ocale, cea de mei la 4 203 000 ocale și în sfîrșit cea de grîu la 3 328 448 de ocale⁷⁴. Țăranii din acest județ aveau 22 363 boi, 14 326 vaci, 2 524 cai, 5 714 iepe, 5 415 berbeci, 60 539 oi, 4 864 capre, 10 275 porci și 6 450 stupi⁷⁵. Produsele țărănești care în anii roditori se desfăceau în județ, în județele vecine și peste graniță, erau grîul, orzul, porumbul, mălaiul, vitele cornute, caii, oile, lina, cașcavalul, brînză de vacă și de oi, untul topit, mierea, ceara, inul, cînepa, fructele, vasele de lemn de tot felul, trăsurile (care, căruțe nemțești, sănii simple, sănii înfundate și tot felul de articole de rotărie), cherestea de mori și cherestea de case. Comerțul cu asemenea produse se făcea în cuprinsul județului de țărani, de negustori și de boieri. Producția de vin a fost apreciată la 1 200 000 de vedre, din care 900 000 de vedre au fost socotite ca disponibil pentru piață, iar cea de rachiu la 50 000 de vedre, cu un prisos de vînzare de 20 000 de vedre. Comerțul cu băuturi îl făceau boierii, negustorii și „alții mai de jos”, adică țăranii⁷⁶.

În Buzău recolta de porumb, cultivat mai ales în partea cîmpului, a fost evaluată la 2 075 500 de ocale, deci insuficientă pentru acoperirea nevoilor de hrană ale țărănimii din județ. Recolta de grîu, obținută în cea mai mare parte tot la cîmp, a fost estimată la 1 376 300 de ocale. Relativ cea mai bună recoltă a dat-o orzul și ovăzul (2 177 040 de ocale), iar cea mai mică meiul (534 200 de ocale)⁷⁷. În anii roditori, grînele produse în acest județ pentru export erau, ca și în județele de la cîmpie, grîul și orzul. Cantitatea exportată se ridica anual la 2 500 de chile (10 000 de ocale)⁷⁸. În 1832, șeptelul țăranilor se compunea din 14 099 boi, 16 569 vaci, 102 556 oi și berbeci, 5 181 capre și 7 089 cai⁷⁹. Produsele țărănești destinate pieței erau carnea, seurile, brînzeturile (brînză de oi și de vaci, cașcaval, urdă), untul și mierea. Desfacerea lor se făcea de țărani și de negustori. Din producția de rachiu, obținută în cea mai mare parte în regiunea de munte a județului și estimată cu aproximație la 30 540 de vedre, circa jumătate a fost considerată disponibil pentru piață, iar din cea de vin, realizată mai ales în părțile dealului și cîmpului și socotită la 24 620 de vedre, circa o treime rămînea pentru negoț⁸⁰.

În Saac, recolta de porumb a fost apreciată la 3 313 580 de ocale. Ea n-a acoperit nici pe departe cerințele de hrană ale populației rurale a județului. Recolta de grîu a fost evaluată la numai 696 610 ocale, cea de orz și ovăz la 202 060 de ocale, iar cea de mei la 116 090 de ocale⁸¹. Comerțul cu grîu și porumb se făcea în anii roditori de țărani, de precupeți, de brutari și de negustorii de porci⁸². În 1832, sătenii din județ și plugarii din tîrgurile Mizil și Urlați dispuneau de 24 959 boi, 16 008 vaci, 4 251 cai,

⁷⁴ V., 4319/1832, f. 374.

⁷⁵ V.L., 1930/1832, III, f. 626.

⁷⁶ V., 2931/1831, f. 275—276, 581—583, 698—699.

⁷⁷ V., 4319/1832, f. 374.

⁷⁸ V., 2931/1831, f. 506—507.

⁷⁹ V. L., 1930/1832, I, f. 23—25.

⁸⁰ V., 2931/1831, f. 772.

⁸¹ V., 4319/1832, f. 374.

⁸² V., 2931/1831, f. 667—668.

3 899 iepe, 8 bivoli, 4 catiri, 46 884 oi, 3 690 berbeci, 6 019 capre, 16 114 porci și 9 549 stupi⁸³. Numărul de boi și vaci de vânzare a fost apreciat la 2 500, din care 1 800 de capete pentru export. Comerțul de animale se făcea de măcelari, de negustorii surecii și de mocanii transilvăneni. Seul era achiziționat de luminărari și de negustorii capanlii (negustorii turci care aprovizionau imperiul otoman cu produse agricole). Din disponibilul de cașcaval și brinză pentru piață, un sfert s-a desfăcut de stăpînii cășăriilor în județ, iar trei sferturi în județele vecine. Prisosul de unt pentru piață era achiziționat de băcani și de negustorii capanlii, iar disponibilul de miere de băcani și de negustorii „mierari”. Producția de vin a fost evaluată la 1 024 550 de vedre, din care șase părți era destinată consumului intern al județului, trei părți erau vindute în județele vecine și în București și două părți se exportau în Austria. Comerțul de vin se făcea de stăpînii viilor, de arendașii moșiilor, de circiumari, de negustorii indigeni și de „brașovenii” din Transilvania. Din producția de rachiu, estimată la 87 000 de vedre, o parte se desfăcea în județ, două părți în județele învecinate și în București, iar a patra parte se exporta. Desfacerea rachiului se făcea de țărani și de negustorii povarnagii. Din cantitatea de sare extrasă din acest județ și evaluată la 30 253 430 de ocale, o zecime se consuma în județ, trei zecimi se desfăceau în alte județe, iar șase zecimi se exportau în Turcia. Comerțul cu sare îl făceau țărani, precupeții, pescarii și negustorii turci. Sarea pentru export se transporta la schelele dunărene de țărani cărăuși din județ. Țărani produceau apoi cherestea (scînduri și șindrila de brad). O parte din producția de cherestea se consuma în județ, iar trei părți se vindeau în județele vecine, scîndura de brad de negustorii indigeni, iar șindrila de țărani. Aceștia din urmă desfăceau și lemnul de foc. Producția de păcură extrasă din acest județ a fost socotită la 34 500 de vedre, din care 31 500 de vedre erau desfăcute în alte județe și în Turcia. Comerțul de păcură era făcut de țărani, de precupeți și de alți negustori din diferite părți. Țărani făceau cele mai multe transporturi, avînd un mare număr de trăsuri cu cai și boi. Ei creșteau un mare număr de vite mari și mici pentru negoț⁸⁴.

Nici în Prahova recolta de porumb (2 138 073 de ocă), de grîu (455 000 de ocă), de orz (202 060 de ocă) și de mei (116 090 de ocă) nu ajungeau pe departe să acopere nevoile de hrană ale populației județului⁸⁵. Țărani din județ și plugarii din Ploiești aveau 14 253 boi, 9 353 vaci, 80 bivoli, 3 575 cai, 1 881 iepe, 36 catiri, 9 măgari, 27 678 oi, 2 810 berbeci, 4 888 capre și 7 251 porci⁸⁶. Din producția de carne și de seu, jumătate era considerată disponibil pentru piață, iar din cea de cașcaval, cea mai mare parte se vindea în țară și se exporta. Cu desfacerea cașcavalului, a untului de cașcaval și a brnzei de oi se ocupau diferiți negustori indigeni și străini. Din recolta de miere, un mic disponibil rămînea pentru piață, cită vreme producția de ceară era consumată toată în județ. Producția de rachiu a fost evaluată la 50 000 de vedre, cu un disponibil pentru vânzare de

⁸³ V.L., 1930/1832, III, f. 1041.

⁸⁴ V., 2931/1831, f. 304–305, 667–668.

⁸⁵ V., 4319/1832, f. 374.

⁸⁶ În statistică n-au fost incluse vitele din satul Telega, locuit de lucrătorii de la ocna de sare, și aceasta „spre a nu să da vreo pricină între dinșii” și a rămîne sarea neextrasă (V.L. 1930/1832, I, f. 292, 408).

10 000 de vedre, iar cea de vin la 20 760 de vedre, consumată în întregime în județ. Rachiul, prunele, merele și nucile se desfăceau în cuprinsul județului, precum și în județele învecinate, mai ales în cele de cîmpie, de către țărani și precupeți. Și în acest județ se extrăgeau sare și păcură. Cantitatea de sare extrasă în 1832 s-a apreciat la 8 000 000 de ocale din care 7 500 000 de ocale se vindeau în țară și se exportau de arendașii ocnelor. Transportul sării de negoț se făcea și aici de țărani cărăuși. Păcura extrasă era folosită în județ, desfăcută în alte județe, sau exportată. Produsul era comercializat de negustorii indigeni și străini⁸⁷.

Nici în Dîmbovița recolta de porumb (18 004 624 de ocale) și cea de mei (113 872 de ocale) nu ajungeau în 1832 pentru hrana populației sătești. Din recolta de grâu (962 192 de ocale), pentru piață s-a socotit un excedent de 460 692 de ocale⁸⁸. Grâul era achiziționat de brutarii din Tîrgoviște, Pitești și București. Recolta de ovăz (25 344 de ocale) și cea de orz (9 680 de ocale) nu acopereau necesarul consumului județului. Din producția de fasole (104 000 de ocale), circa un sfert s-a socotit surplus pentru negoț. Desfacerea produsului se făcea de țărani, de precupeți și de alți negustori în Tîrgoviște și București⁸⁹. În gospodăriile țărănești din județ, cît și în cele ale plugarilor din Tîrgoviște, se aflau 7 859 cai, 3 958 iepe, 25 915 boi, 33 676 vaci, 5 728 tauri, 20 bivoli, 44 260 oi, 2 616 berbeci, 11 104 capre, 19 catîri, 17 235 porci și 7 610 stupi⁹⁰. Disponibilul de animale destinate producției de carne era desfăcut de țărani și de negustori. Seul de vacă, de oaie și de capră era folosit în capitala județului și în alte orașe din țară pentru producția de luminări destinate iluminatului clădirilor publice. În plasa Dîmboviței se producea săpun de calitate proastă (20 000 de ocale), care se vindea, cea mai mare parte, în Tîrgoviște și Ploiești de lucrătorii săpunari. Producția de brînzeturi era consumată în județ, cea mai mare parte fiind vîndută de țărani în Tîrgoviște, iar din producția de unt, jumătate era exportată de negustorii „untari”. Din recolta de miere (50 700 de ocale), mai mult de jumătate a fost vîndută de țărani și de negustori în țară, dar mai ales peste hotare. Disponibilul de lemn de foc a fost desfăcut de țărani în Tîrgoviște, Ploiești și București. Producția de vin a fost apreciată la 186 438 de vedre, cea mai mare cantitate (170 718 de vedre) fiind obținută în plasa Dealului. Disponibilul de vin pentru piață, evaluat la 118 253 de vedre, era vîndut la Ploiești și București, iar din producția de rachiu (87 130 de vedre), 34 500 de vedre erau desfăcute în Tîrgoviște, Ploiești și București⁹¹. Țărani din județ produceau și fîn de vînzare⁹².

În Muscel s-au obținut recolte foarte slabe de porumb (2 940 256 ocale) și de grâu (33 598 ocale) care nu acopereau necesarul populației județului⁹³. În județ, inclusiv orașul Cîmpulung, existau 2 523 cai, 3 359 iepe, 13 846 boi, 10 172 vaci, 3 227 viței, 4 bivoli, 2 540 berbeci, 29 021 oi, 5 912 capre, 79 catîri și 3 651 porci⁹⁴. Dintre vitele cornute s-a apreciat că

⁸⁷ V., 2931/1831, f. 172, 606–608, 689.

⁸⁸ V., 4319/1832, f. 374.

⁸⁹ V., 2931/1831, f. 646–654, 778–780.

⁹⁰ V.L., 1930/1832, II, f. 1654.

⁹¹ V., 2931/1831, f. 646–654, 778–780.

⁹² V.L., 1889/1832, II, f. 309.

⁹³ V., 2931/1831, f. 639–640.

⁹⁴ V.L., 1930/1832, I, f. 262.

la scaune se tăiau anual 651 de boi și 535 de vaci și că în județele vecine și peste graniță se vindeau 446 de boi și 348 de vaci. Cu negoțul de bovine, ovine și porcine se ocupau țărani, măcelarii și negustorii sureccii. Oații erau folosiți parte în județ, parte vânduți în țară de geambași și de alți negustori. Cașcavalul era achiziționat de orașeni și de negustorii turci, care-l treceau peste graniță, brânza de oi de orașeni și de mocani care o duceau în Austria, iar untul în cea mai mare parte de orașeni, dar mai ales de capanlii turci. Producția de seu netopit pentru săpun era vândută de măcelari negustorilor săpunari din județ. Seul de zalhanale pentru luminări nu acoperea cerințele iluminatului încăperilor publice din județ. Producția de lână, apreciată la 50 000 de ocă, era desfăcută, o parte, de stăpînii oilor în județ, cea mai mare parte însă era trecută de ciobanii țuțuieni în Transilvania. Mițele erau cumpărate de negustorii austrieci. Recolta de vin a fost estimată la 12 000 de vedre, iar cea de rachiu de prune și de spirt la 30 000 de vedre. În anii roditori, producția de vin se putea ridica la 60—70 000 de vedre, iar cea de rachiu pînă la 80 000 de vedre. Disponibilul de băuturi era desfăcut în județele vecine. Comerțul de vin și rachiu era făcut de țărani, de stăpînii de moșii și de negustori, între care și arendașii. Negustorii indigeni achiziționau și recolta de miere. Țărani din județ produceau cherestea de brad, care în cea mai mare parte era desfăcută în județele vecine sau exportată. Cu comerțul de cherestea se ocupau țărani și negustorii indigeni din orașe. Țărani mai confecționau donițe, din care trei sferturi erau vândute de ei, de stăpînii de moșii și de negustorii indigeni în țară, mai ales la București, precum și peste graniță. Ei produceau și var, din care o parte era desfăcut în județele vecine de vărnicerii ce-l lucrau ⁹⁵.

Și în Argeș recolta de porumb (5 918 880 de ocale) și cea de grâu (462 380 de ocale) se aflau mult sub nivelul satisfacerii nevoilor de hrană ale populației județului ⁹⁶. La fel recolta de orz (99 000 de ocale) și cea de mei (17 460 de ocale) ⁹⁷. Excedente pentru piață se prevedeau numai la recolta de fasole, în și tutun. Aceste produse erau vândute de țărani în târguri. Șeptelul țăranilor era format din 20 229 boi, 16 977 vaci, 28 bivoli, 2 965 cai, 4 559 iepe, 1 catir, 48 303 oi, 4 695 berbeci, 20 615 capre și 21 614 porci ⁹⁸. Disponibilul de bovine, ovine și porcine era achiziționat de negustori direct de la țărani, în satele lor, pentru export. Producția de seu nu acoperea cerințele consumului județului. Prisosul de brînză, unt și miere era vîndut de țărani negustorilor prin sate, iar aceștia, la rîndul lor, desfăceau aceste produse la București. Țărani prindeau păstrăvi pentru vînzare. Din producția de lînă ei vindeau mai mult de jumătate negustorilor în târguri. Ei mai vindeau piei de vulpe și de iepure negustorilor, care le cumpărau prin sate pentru export. Pieile de jder erau vîndute de țărani la târguri. Producția de rachiu a fost apreciată la 73 250 de vedre, din care 54 750 de vedre erau vîndute de țărani negustorilor povarnagii și altora, iar cea de vin la 30 500 de vedre, fără vreun disponibil pentru piață. Cea mai mare parte din recolta de nuci era vîndută de țărani în târguri. Dispo-

⁹⁵ V., 2931/1831, f. 401, 523—525, 639—640, 700, 773—777.

⁹⁶ Cu toate acestea, unii țărani își îngrășau în toamna anului 1832 porcii cu porumb rămas din anul 1831 (V.L., 1720/1831, II, f. 453).

⁹⁷ V., 4319/1832, f. 374.

⁹⁸ V.L., 1930/1832, III, f. 967.

nibilul de cherestea (scînduri și șindrilă de brad) era vîndut de țărani și de arendași în orașe, iar cel de lemn de foc, de țărani în Rîmnic, Argeș și Pitești. Țăranii produceau și pietre de moară, pe care le vindeau stăpînilor de mori⁹⁹.

Nici în Vîlcea recolta de porumb (18 210 600 de ocale) nu ajungea să asigure hrana populației rurale a județului. Cît privește producția de grîu (329 640 de ocale), orz și mei, județul acesta, „fiind loc de munte și înstrîmătorat”, era nevoit totdeauna să cumpere asemenea cereale din județele de cîmpie. În schimb, țăranii creșteau un mare număr de vite mari și mici pentru gospodăriile lor și pentru negoț¹⁰⁰. În 1832 ei aveau 43 813 boi, vaci și tauri, 34 660 oi și berbeci, 18 347 capre și țapi, 17 bivoli și bivolițe, 10 559 cai și iepe și 31 catiri și măgari¹⁰¹. Din producția de brînzeturi, un sfert se considera disponibil pentru piață și se desfăcea de țărani și de ciobanii transilvăneni, iar din cea de miere circa jumătate se achiziționa de negustori. Producția de vin a fost estimată la 278 742 de vedre, rămînînd pentru piață un disponibil de 186 526 de vedre, cu al cărui desfacere se ocupau oameni din diferite trepte sociale, exportîndu-l și în Austria. Și rachiul se producea pentru consumul județului și pentru vînzare în alte județe. Țăranii produceau apoi cantități mari de fructe (mere, pere, nuci și prune uscate), din care vindeau țăranilor din satele de pe marginea Dunării, de la care cumpărau pește, lînă și alte produse, pe care le comercializau, la întoarcere, în județul lor. Sarea extrasă în 1832 de la Ocnele Mari era evaluată la 10 000 000 de ocale, din care 8 613 045 de ocale formau disponibilul pentru desfacere în țară. Cu transportul și negoțul de sare în țară se ocupau țăranii cărăuși¹⁰².

Desigur, nici în Gorj recolta de porumb (17 679 600 de ocale) și nici cea de grîu (710 400 de ocale) n-au ajuns pentru hrana populației județului¹⁰³. Țăranii din județ, inclusiv plugarii și boierii din Tîrgu Jiu, dispuneau de 18 564 boi, 17 558 vaci, 3 528 cai, 4 713 iepe, 34 457 oi, 4 669 berbeci, 19 085 capre și 4 măgari¹⁰⁴. Producția de brînzeturi și unt dispunea de excedente importante pentru piață. Boini, vacile, oile, berbecii, caprele, cașcavalul, brînzeturile, untul și mierea erau achiziționate de la țărani de diferiți negustori și scoase spre vînzare în țară. Se exportau porci și vaci în Austria de boieri, arendași și alți negustori¹⁰⁵. Din producția de vin (96 970 de vedre) s-a apreciat pentru piață un disponibil de 3 500 de vedre, iar din cea de rachiu (90 880 de vedre), un prisos de 24 150 de vedre. Desfacerea băuturilor în țară se făcea de țărani, boieri și negustori¹⁰⁶.

În Mehedinți, recolta de porumb a fost apreciată la 16 175 209 ocale¹⁰⁷, deci cu totul insuficientă pentru a acoperi necesarul de consum

⁹⁹ V., 2931/1831, f. 487, 606—608.

¹⁰⁰ Ibidem, f. 140—141, 590—592.

¹⁰¹ V.L., 1930/1832, I, f. 27—33.

¹⁰² V., 2931/1831, f. 140—141, 590—592.

¹⁰³ V., 4319/1832, f. 374.

¹⁰⁴ V.L., 1930/1832, II, f. 1265.

¹⁰⁵ Între negustorii de porci din județ, care-i îngrășau cu porumb, se aflau Ene Vasiliu (Moraitul) cu 300 de porci pentru export în Transilvania; stăpînul moșiei Surpați cu 30 de porci; arendașul srb de la Baia de Aramă cu 160 de porci; arendașii moșiilor Gîrbovul și Urdari (V.L., 1926/1832, f. 1, 5, 36).

¹⁰⁶ V., 2931/1831, f. 240—241, 643—644, 794.

¹⁰⁷ V., 4319/1832, f. 347.

al țăranilor, iar cea de grâu la 2 496 989, din care 350 000 de ocale au fost considerate disponibile pentru vânzare în țară și peste frontieră. În anii roditori, grânele desfăcute pe piața internă și externă erau grâul, orzul, meiul și porumbul¹⁰⁸. Atunci țăranii din județ duceau grâu de vânzare la Craiova și la schelele dunărene, iar orz la Cerneț, la poște, la Craiova și la schele¹⁰⁹. În județ se aflau 23 104 boi, 26 972 vaci, 149 bivoli, 5 396 cai, 12 131 iepe, 90 092 oi, 16 740 berbeci, 34 529 capre, 3 catîri și 42 631 porci¹¹⁰. Vitele cornute și oile se scoteau de vânzare în țară și peste hotare. Porcii se exportau exclusiv în Austria. Din producția de seu, mai mult de jumătate lua calea pieței. Produsul era comercializat de negustori înăuntru și înafara țării. Din producția de brinzeturi numai o mică parte a fost considerată, în 1832, disponibilă pentru vânzare. Brinzeturile erau vîndute de țărani. Din producția de unt, circa o treime era achiziționată de negustori, iar din cea de miere, jumătate era desfăcută de țărani pe piață. Mierea, untul și seul se vindeau în țară și peste graniță. Producția de vin a acestui județ se ridica în anii roditori pînă la un milion de vedre, în anii cu recoltă medie pînă la 600 000 de vedre, iar în anii slabi, ca anul 1832, pînă la 400 000 de vedre. Disponibilul pentru piață, apreciat la 20 000—35 000 de vedre, se desfăcea în județele vecine (Dolj și Gorj). La fel și rachiul, a cărui producție anuală varia între 20 000 și 40 000 de vedre, din care în județele vecine se vindeau pînă la 5 000 de vedre. Vinul și rachiul din acest județ nu se exportau. Negoțul cu produse agricole în județ se făcea „de către feliori de fețe, începînd de la cele de mai jos cinuri ale lăcuiților birnici și pînă la cea mai de sus persoană”. Pădurile fiind abundente, țăranii, avîndu-și lemnul lîngă ei, îl cărau acasă cu spinarea sau cum puteau¹¹¹.

VOLUMUL PRODUCȚIEI AGRICOLE A ȚĂRII ROMÂNEȘTI ÎN 1832 ÎN LUMINA ANALIZEI COMPARATIVE A STATISTICILOR

Din cele expuse mai sus se constată că, după cifrele furnizate de ocîrmuirile de județe Vistieriei pentru a fi puse la dispoziția lui Verrayon, producția cerealiară a Țării Românești pe anul 1832 a fost de 231 871 102 de ocale de porumb, de 50 224 892 de ocale de grâu, de 31 162 925 de ocale de orz și ovăz și de 17 439 358 de ocale de mei¹¹². Iar după cifrele raportate de ocîrmuitorii Vorniciei din Lăuntru și înaintate de aceasta lui Kiselev la 5 februarie, iar Obșteștii Adunări la 16 februarie 1832, totalul producției cerealiare a țării în acest an, fără cantitatea de porumb și mei depusă de țărani în magaziile de rezervă, a fost de 220 459 362 de ocale de porumb, de 50 226 300 de ocale de grâu, de 31 162 925 de ocale de orz și ovăz și de 16 079 655 de ocale de mei¹¹³. După cum se vede, numai recolta de orz și ovăz este cifric identică în ambele statistici.

¹⁰⁸ V., 2931/1831, f. 707.

¹⁰⁹ V.L., 1720/1831, I, f. 746—747.

¹¹⁰ V.L., 1930/1832, I, f. 51.

¹¹¹ V., 2931/1831, f. 307—308, 635—636, 707.

¹¹² V., 4319/1832, f. 374.

¹¹³ *Analele parlamentare*, III—1, p. 450.

În ceea ce privește cifrele furnizate de ocîrmuitori Vistieriei, ele n-au fost trimise de aceasta în forma în care se găseau ¹¹⁴ ofițerului rus pentru a-i servi la întocmirea statisticii amintite, ci într-o formă mărită, ca una ce ar fi reprezentat recolta medie de cereale a țării. Prin urmare, statistica alcătuită de Verrayon ¹¹⁵ înfățișează o producție medie de cereale a Țării Românești, așa cum a evaluat-o în cifre umflante Vistieria. Lucrul se vede clar din diferența dintre cifrele raportate de ocîrmuitori Vistieriei și cele din statistica menționată.

Într-adevăr, după această statistică, producția medie de porumb pe anul 1832 se ridică (afară de cantitatea de 12 067 200 de ocale de porumb repartizată magaziiilor de rezervă) la 451 712 000 de ocale (aproape de două ori mai mare decît volumul recoltei raportat de ocîrmuitori Vistieriei), cea de grîu la 67 095 200 de ocale (cu 16 870 400 de ocale mai mare), cea de orz și ovăz la 57 431 600 de ocale (aproape de două ori mai mare), iar cea de mei la 56 431 600 de ocale (de peste trei ori mai mare). Aceasta înseamnă că producția medie de cereale pe anul 1832, redată în cifre mult mărite în statistica lui Verrayon, este o producție fictivă, care nu-și găsește, cu excepția producției de grîu, comparație, ca volum, cu nici una din cele mai mari recolte de porumb, mei, orz și ovăz din perioada regulamentară pînă la 1848, perioadă în care, datorită participării tot mai masive a grînelor românești pe piața europeană, producția de cereale a luat o extindere nemaiîntîlnită pînă atunci. Aceasta înseamnă că statistica lui Verrayon nu oglindește producția cerealiară reală a țării pe anul 1832. Aceasta înseamnă că datele statistice, identice, asupra acestei producții, împărțășite de Vistierie sau de Vornicia din Lăuntru și altor amatori străini ¹¹⁶, oglindesc o producție fictivă, exagerat de mare, iar nu una efectivă, legată de un anumit an calendaristic.

Cu aceeași rezervă trebuie privite și cifrele din statistica lui Verrayon privind numărul de vite existent în 1832 în țară, precum și producția medie de vin (4 521 800 de vedre), de miere (1 070 938 de ocale) și de ceară (59 496 de ocale), numărul stupilor fiind de 198 321. După această statistică șeptelul era format din 96 882 cai și armăsari, 105 533 iepe, 310 948 boi, 51 542 tauri, 281 017 vaci, 93 332 berbeci merinos sau țigăi, 104 840 berbeci de rasă inferioară, 924 274 oi merinos sau țigăi, 360 096 oi de rînd, 213 337 capre și 345 428 porci ¹¹⁷. Din confruntarea cifrelor din statistica lui Verrayon cu cele furnizate de ocîrmuirile de județe Vorniciei din Lăuntru pentru a fi puse la îndemîna acestuia, se constată că numai numărul total de vite cornute din această statistică (644 023 de capete) este mai mic decît cel adunat din statisticile furnizate de județe (656 609 de capete), cîtă vreme numărul de cai, iepe și armăsari din statistica rusă (202 415 de capete) este mult mai mare decît cel raportat de ocîrmuirile de județe (170 325 de capete); la fel și numărul de oi, berbeci și capre (1 695 879 de capete față de 1 335 911 de capete), precum și numărul de porci (345 428

¹¹⁴ V., 4319/1832, f. 374.

¹¹⁵ Arh. Ist. Centr., Diplomatice, 147. Descoperirea acestei statistici și publicarea un rezumat asupra ei aparțin lui I. Cojocaru, *Țara Românească după statistica generată din 1832 în „Studii și articole de istorie”*, VII, București, 1965, p. 147—162.

¹¹⁶ Bois le Comte, în Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 328—359; Mimaut, *ibidem*, p. 444—446 și alții; cf. Cojocaru, *op. cit.*, loc. cit., p. 151—153.

¹¹⁷ Arh. Ist. Centr., Diplomatice, 147.

de capete față de 182 446 de capete). De remarcat apoi numărul exagerat de mare de oi și berbeci de rasa merinos sau țigăi cuprins în statistica lui Verrayon (1 017 606 de capete) față de numai 25 462 de capete de aceeași rasă și care nu se găseau la acea vreme decât numai în județul Brăila. Nu trebuie însă uitat că numărul de vite, așa cum este evaluat în statisticile județelor și în cea a ofițerului rus, reflectă situația șeptelului țării la 1832, șeptel mult redus în urma pierderilor din timpul războiului din 1828—1829 și în urma epizotiei din toamna și iarna anului 1828/1829. Rezerve în legătură cu valoarea ca izvor documentar sigur ridică apoi statistica rusă și în ceea ce privește suprafața cultivată cu viță de vie pe țară. După această statistică, numărul de țărani care lucrau vie era de 64 597, fiecare fiind trecut, arbitrar, cu câte un pogon de vie, câtă vreme este știut că suprafața cultivată cu viță de vie de un țăran era mai mare sau mai mică de un pogon.

Din cele de mai sus se constată așadar o evidentă deosebire între cifrele din statistica lui Verrayon și cele raportate de județe, aceasta în ceea ce privește numărul de vite, dar mai ales volumul producției de cereale pe anul 1832. Aproximația care caracterizează toate aceste cifre, fie că sînt furnizate de ocîrmuirile de județe, fie că sînt incluse în statistica rusă, duce la concluzia că statisticile referitoare la producția agricolă a Țării Românești de la începutul perioadei regulamentare nu pot fi luate cu pretenții de exactitate și nu pot servi decât ca orientare.

CONSIDERAȚII GENERALE

Producția agricolă a Țării Românești, atît cea vegetală, cît și cea animală, continua să o constituie la sfîrșitul celui de al treilea deceniu al secolului al XIX-lea, în general, producția țărănească, obținută de țăraniii dependenți (clăcași) de pe pămîntul lucrat de ei pentru ei, precum și de țăraniii liberi (moșneni). Această producție asigură cerințele de hrană ale populației și tot ea forma baza producției destinate schimbului intern și extern. Rezerva boierească era la această dată ca și inexistentă. De aceea nu se poate vorbi decât de o participare infimă a cerealelor produse pe ea la volumul schimbului comercial. Cerealele puse pe piață de stăpîinii și arendașii de moșii proveneau, în general, din dijmă.

Dar câtă vreme cerealele țărănilor erau menite să asigure în primul rînd hrana populației țării, grînele boierilor și arendașilor erau scutite de această sarcină, fiind destinate exclusiv scopurilor comerciale (export, îngrășatul porcilor etc.). Așa se explică de ce în toate statisticile întocmite sub Regulamentul organic asupra producției anuale de cereale a țării este vorba exclusiv de produsele țărănești.

Dintre cereale, țăraniii cultivau la acea dată cel mai mult porumbul, pentru că acesta constituia hrana lor de toate zilele. Raportat la scara țării, porumbul deținea în 1832, potrivit situațiilor statistice înaintate de ocîrmuirile de județe Vistieriei, circa 73 % din producția totală de cereale. Numai în județul Brăila el lăsa locul meiului, iar în Ialomița, orzului. La o mare distanță de porumb veneau apoi grîul, cu circa 15 %, orzul și ovăzul cu circa 9 % și, în sfîrșit, meiul cu circa 5 % din producția totală de cereale.

În majoritatea județelor de munte (Prahova, Dîmbovița, Muscel, Vilcea și Gorj) se făcea numai porumb, în cantități însă nu în toți anii

suficiente pentru a acoperi nevoile de hrană ale populației sătești, și numai foarte puțin grâu, orz, ovăz și mei. De aceea, țăranii de la munte cumpărau an de an porumb, dar mai ales grâu de la țăranii din județele de la câmpie. Țăranii de la munte vindeau celor de la șes rachiul de prune, fructe, cheres-tea, obiecte de lemn de uz casnic, lemn de foc, sare, păcură, var etc., de la care cumpărau, pe lângă cereale, pește, lână și alte produse, pe care le comercializau, la întoarcere, în județele lor. Avem de a face prin urmare cu un vechi și viu schimb de produse agricole între munte și câmpie, cu o vastă mișcare a produselor țărănești pe piața internă.

Cerealele care se exportau erau grâul și orzul, produse în zona câmpiei. În mică măsură și numai în anii roditori se exporta și porumb. Volumul exportului de cereale în cadrul monopolului otoman era mult inferior celui al exportului de animale și de produse animale. Situația se va menține la fel mult timp și după redobândirea libertății comerțului.

În ceea ce privește creșterea vitelor, aceasta era la acea epocă ocupația aproape exclusivă a țăranilor, clăcași și moșneni. Stăpînii și arendașii de moșii nu creșteau, în general, vite. În schimb, vitele constituiau pentru gospodăria țărănească principalul venit și baza existenței ei, iar pentru economia agrară a țării, ramura ei de căpetenie. Preponderența producției animale asupra celei vegetale va persista încă mult timp în economia rurală a țării, cu toată dezvoltarea producției de cereale-marfă, o dată cu antrenarea grînelor românești în circuitul european de mărfuri.

Desfacerea produselor vegetale și animale țărănești se făcea în cea mai mare parte de țăranii în sate, în târguri și orașe, la bîlciuri și chiar peste Dunăre și Carpați. Avem de-a face deci cu o participare dominantă a acestor produse la dezvoltarea pieței interne și a schimbului extern. Aprovizionarea centrelor urbane se făcea în cea mai mare parte cu cerealele, vitele și produsele animale țărănești, comercializate de țăranii și de diverși negustori. Bucureștii constituiau principala piață de desfacere pentru produsele țăranilor din județele de dincoace de Olt, așa cum Craiova era piața de căpetenie care absorbea produsele agricole țărănești din județele oltene.

Țăranii n-aveau însă capital pentru a se lansa pe scară mare ca negustori în schimbul intern, dar mai ales în cel extern de mărfuri. Totuși o veche deprindere a unora din ei era comerțul de oi peste Dunăre. Capitalul comercial și cămătăresc îl dețineau negustorii indigeni și străini, apoi într-o măsură mai mare sau mai mică boierii și arendașii de moșii. Produsele țărănești pentru export erau achiziționate de toți aceștia, în general, prin acoutare. Împărțirea cu anticipație de bani la țăranii pentru produsele lor agricole și pentru transporturi constituia un vechi obicei al țării.

Regulamentul organic, deși va crea condiții pentru dezvoltarea producției boierești de cereale-marfă, nu va putea totuși împiedica avîntul producției vegetale și animale țărănești, producție care va rămîne și mai departe principala sursă de aprovizionare a pieței interne și principalul rezervor de mărfuri pentru schimbul comercial extern.

ÎNCERCĂRI DE REDRESARE A MESERIILOR ÎN PERIOADA 1864—1900 *

DE

PARASCHIVA CÎNCEA

Desființarea servituzilor feudale rurale, trecerea marii proprietăți funciare sub regimul juridic burghez, diferențierea socială a țărănimii cu efectele sale au influențat dezvoltarea modului de producție capitalist în România după 1864¹.

Lenta și inegală dezvoltare a industriei permitea însă meseriilor să dețină un loc important în producția de marfă din deceniile VII—X ale secolului al XIX-lea; dar prin înființarea căilor ferate, prin dezvoltarea industriei naționale și stabilirea unor legături economice continue și directe cu țările capitaliste ale Europei occidentale, exportatoare de produse industriale, se adâncea criza meseriilor², care se anunțase încă din perioada anterioară. Fenomenul general specific capitalismului, concurența dintre mica producție de marfă și marea producție mecanizată internă, dar în cazul României, îndeosebi externă, își făcea simțite efectele, prin continua diminuare a posibilităților de desfacere a mărfii produse de meseriași. Faptul era remarcat atât de meseriași cît și de economiști și oameni politici, care căutau cauzele declanșării crizei și propuneau sau încercau diverse soluții.

Efectele crizei meseriilor — vizibile mai ales de la jumătatea deceniului al VIII-lea al secolului trecut, prin aplicarea convenției comerciale cu Austro-Ungaria —, latura concretă a existenței acestei crize, au fost descrise cu plasticitate de contemporani ai acestui fenomen social-economic.

Decăderea unora dintre vechile meșteșuguri bucureștene era remarcată de I. Ghica în deceniul al VIII-lea al secolului al XIX-lea³. La începutul deceniului al IX-lea al secolului trecut, A. D. Xenopol nota faptul că meșteșugarii se îndreptau spre profesii neproductive⁴.

* La completarea unor informații din presă și Dezbaterile parlamentare a colaborat Antoniu Vincler, cărui autoarea îi aduce mulțumiri.

¹ *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 442—450.

² *Ibidem*, p. 452, 476—480.

³ Gh. Zane, *Texte din literatura economică în România, secolul XIX*, vol. I, București, 1960, p. 243—246; I. Ghica, *Convorbiri economice*, vol. I, București, 1879, p. 247.

⁴ A. Xenopol, *Studii economice*, Craiova, 1882, p. 52.

Atent observator al vieții economice din România, P. S. Aurelian relatează în 1882 : „De mulți ani poporul nostru este agitat de o preocupățiune care merită atenție . . . este vorba despre . . . ruinarea aproape completă a meseriilor care înfloreau odată în România. Oameni cu totul străini de studiile economico-sociale, cetățeni care nu posed măcar o învățătură elementară par atât de îngrijorați de această situațiune, încît îi auzi zicînd mai pe toată ziua : țara noastră este amenințată de pieire . . . meseriași de baștină părăsesc meșteșugul, căci nu mai găsesc de lucru ; cismari, tabaci, postăvari, boiangii, croitori și alții se duc să muncească pămîntul, să lucreze pe la șosele și pe la drumurile de fier, se fac servitori . . .”⁵.

Presa înregistra emigrarea multor meseriași în America⁶.

Adîncirea crizei meseriilor, pe măsura dezvoltării capitalismului, era remarcată și de socialiști la începutul deceniului al X-lea al secolului trecut⁷.

Strigăte patetice referitoare la „nenumăratele rele care au copleșit meseriile” porneau din „rîndurile rărîte” ale meseriașilor, în regiunile unde cei mai mulți aveau de lucru, „puțini însă . . . în raport cu trebuințele lor . . .”⁸.

La sfîrșitul perioadei prezentate aci se remarcău efectele generale ale scăderii importanței economice a meșteșugarilor : „clasa meseriașilor e desconsiderată în sinul societății române . . . , e îndepărtată de la conducerea administrării țării și conducerea gospodăriilor comunale . . . , e îndepărtată pînă și chiar de la conlucrarea întocmirii legilor menite a garan-ta prosperitatea meseriilor”⁹.

Cu toată această diminuare a importanței economice și politice, sau poate tocmai din aceste motive, în ultimele patru decenii ale secolului trecut, agitațiile acestei pături sociale au probat vitalitatea ei. „Chestiunea meseriilor și meseriașilor” s-a impus preocupării economiștilor și oamenilor politici ai epocii, care au fost forțați să caute soluții pentru rezolvarea ei.

ACȚIUNILE STAROSTIILOR, MESERIAȘILOR ȘI CAMERELOR DE INDUSTRIE ȘI COMERȚ

Evoluția situației social-economice a meseriașilor la jumătatea secolului al XIX-lea indică, în primul rînd, destrămarea organizării lor de tip medieval, în corporații. Din 1864 luau ființă Camerele de comerț care aveau îndatorirea de a supraveghea dezvoltarea comerțului și industriei — la acea dată reprezentată îndeosebi prin meserii — , avînd deci rolul de a înlocui corporațiile în aceste atribuțiuni. Înlocuirea s-a realizat treptat, corporațiile și camerele de comerț funcționînd concomitent în anii 1864—1873 (data desființării oficiale a corporațiilor), interval în care rolul corporațiilor descreștea.

În acest timp însă, starostiile de meșteșugari au încercat un ultim efort pentru redresarea meseriilor, prin întărirea organizării de breaslă.

⁵ „Dezbaterile Adunării deputaților”, sesiunea 1881—1882, p. 404—ședința din 19 ianuarie 1882.

⁶ „Românul”, 27 septembrie 1886.

⁷ „Munca”, 22 noiembrie 1892.

⁸ „Buletinul Camerei de comerț din Iași”, 1 ianuarie 1896, p. 3 ; ibidem din Botoșani, 6 iunie 1900, p. 1 ; ibidem din Iași, 15 noiembrie 1900, p. 1.

⁹ Ibidem din Iași, 15 noiembrie 1900, p. 1.

În anul 1868, starostiile de meseriași din București au întocmit un proiect de regulament, asemănător cu statutele medievale ale breslelor, pe care l-au înaintat Ministerului Agriculturii, Comerțului și Industriei, de care depindeau la acea dată corporațiile¹⁰. Ministerul recomanda Camerei de comerț să studieze proiectul de regulament, dar Camera răspundea că nu se poate pronunța asupra lui, deoarece a fost elaborat pe baza principiilor cuprinse în legi abrogate la acea dată, considerînd că instituțiile create sub Regulamentul organic — inclusiv corporațiile — nu mai aveau o bază legală din 1865, data aplicării codului civil. Cu toate acestea Camera vedea necesitatea elaborării unei legislații referitoare la organizarea meseriașilor, prin consultarea lor¹¹.

În urmă tergiversării acțiunii de alcătuire a regulamentului, în anul 1872, starostiile a 34 de corporații de meseriași cereau din nou Ministerului să impună Camerei de comerț alcătuirea regulamentului. Ca și în anii anteriori, ei propuneau promulgarea unei legislații pentru organizarea meseriilor, fie prin intermediul Camerei de comerț, fie printr-o acțiune directă a Ministerului pentru întărirea autorității corporațiilor și starostiilor¹². Petiția a fost trimisă tot Camerei de comerț cu recomandarea de a întocmi legislația necesară, care a fost alcătuită, ca proiect, în același an. „Proiectul de lege asupra meseriilor” avea dispoziții generale, care se refereau atît la meserii cît și la industrie și unele profesii libere. Dispozițiile speciale ale proiectului referitoare la meserii erau cuprinse îndeosebi în subdiviziunea „Corporațiuni de meseriași”¹³, în care se prevedea ca toate corporațiile de meseriași existente să-și continue în viitor activitatea.

Proiectul de lege nu numai că nu a fost legiferat, dar nici nu a fost luat în dezbateri de autoritățile centrale ale statului, fiindcă în 1873 corporațiile au fost desființate printr-o hotărîre a Consiliului de miniștri. Hotărîrea prevedea că starostiile desființate sînt înlocuite prin Camerele de comerț, așa dar de la această dată numai cele din urmă aveau să controleze și să orienteze evoluția social-economică a meseriașilor.

Meseriașii și-au arătat doleanțele, pe care le vom menționa mai jos, pentru redresarea meseriilor, în cadrul unor instituții — corporații, Camere de comerț — pînă în 1873 și din ultimii ani ai secolului trecut, perioadă de activizare a Camerelor de comerț, prin mișcarea meseriașilor și anchetele economice organizate de autoritățile centrale ale statului.

În intervalul cuprins între aceste date, deci aproximativ de la jumătatea deceniului al VIII-lea pînă la jumătatea deceniului al X-lea, corporațiile nemaiavînd o existență oficială, iar Camerele de comerț avînd o foarte redusă activitate, meseriașii au avut manifestări (pentru redresarea meseriilor) în afara unor instituții publice. Aceste acțiuni ale meseriașilor erau menite îndeosebi să atragă atenția autorităților și opiniei publice asupra chestiunilor care îi interesau și care își cereau rezolvarea.

În acest interval de timp noi probleme frămîntau pătura socială a meseriașilor. Caracterul limitat al protecționismului vamal de sub guvernămîntul liberal, politica liber-schimbistă aplicată de conservatori au agravat

¹⁰ D. R. Ioanițescu, *Renașterea meseriilor*, București, 1931, p. 134—135.

¹¹ Arh. Ist. Centr., fond. R.E.A.Z., dos. nr. 463/1869, f. 8—9, 14.

¹² D. R. Ioanițescu, *op. cit.*, p. 137.

¹³ M. P. Dimitriu, *Activitatea Camerei de meserii București*, București, 1906, p. 30 și urm.

criza meseriilor și au determinat protestele meseriașilor. La importul masiv al mărfurilor străine se adaugă — tot în defavoarea meseriașilor autohtoni — pătrunderea mâinii de lucru meșteșugărești străine.

Efectul social-economic al acestei politici vamale asupra meseriașilor era agravat prin politica fiscală a guvernelor burghezo-moșieresti, din perioada prezentată aci, anume prin majorarea patentelor, taxelor comunale și altor impozite¹⁴.

În anii imediat următori desființării oficiale a corporațiilor, meseriașii considerau principale cauze ale crizei meseriilor : concurența mărfurilor importate, pătrunderea meseriașilor străini și situația fiscală¹⁵.

O petiție din anul 1881 urmată de semnăturile a 267 meșteșugari bucureșteni — fiind, în primul rînd, un protest vizibil împotriva convenției comerciale cu Austro-Ungaria — sugera indirect, ca un mijloc de redresare a meseriilor, protecționismul vamal. În al doilea rînd, subliniind necesitatea de a nu fi depășit vechiul nivel al îndatoririlor fiscale ale meseriașilor, petiția dovedea că majorarea acestor obligații ar fi fost un element de adîncire a crizei meseriilor¹⁶. Protecționismul vamal s-a aplicat parțial numai din 1886, iar taxele comunale, contra cărora meseriașii protestau astfel, au fost aplicate chiar din 1881, data propunerii lor susmenționate.

Ca și cizmarii, care protestau împotriva taxării pieilor, creditorii erau nemulțumiți de faptul că taxele comunale se aplicau postavurilor, iar îmbrăcămintea importată era scutită¹⁷. Unele încercări ale meseriașilor de a obține micșorarea cuantumului taxelor vamale pentru materia primă erau nereușite, chiar atunci cînd taxarea nu era perfect legală¹⁸.

Meseriașii români cereau de asemenea intervenția autorităților centrale ale statului pentru a interzice intrarea meseriașilor străini în țară. În 1884, pentru a face cunoscute opiniei publice doleanțele lor, meseriașii publicau în acest sens o petiție urmată de circa două sute cincizeci semnături în care menționau reclamațiile lor adresate președintelui Consiliului de miniștri¹⁹. Cereri asemănătoare erau adresate de meseriași, tot fără efect, Adunării deputaților²⁰.

Întruniri ale meseriașilor bucureșteni, ținute în săli și piețe publice cu scopul de a lichida sau limita concurența meseriașilor străini, „de a se consfătuți ce este de făcut în fața lipsei de lucru”, se încheiau uneori cu intervenția abuzivă a organelor polițienesti²¹. În frământările lor sterile, unii meseriași — zidari, dulgheri etc. — erau hotărâți „să meargă din bina în bina pentru a opri pe meseriașii străini . . . ”²².

În anii 1885—1887, meseriașii erau cu atît mai preocupați de problema concurenței externe cu cît convenția comercială cu Austro-Ungaria

¹⁴ Al. Sesan, *Aspecte din istoria aparatului financiar în R.P.R.*, 1958, p. 44—45, 49—50 ; P. Cîncea, *Formarea opoziției unite*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. III, București, 1963, p. 326—328.

¹⁵ I. Ghica, *op. cit.*, p. 305. Meseriașii străini era de diferite naționalități, unii dintre ei fiind stabiliți în România și în curs de încetățenire, îndeosebi după războiul de independență.

¹⁶ Arh. Ist. Centr. Buc., fond Primăria București, dos. nr. 105/1881, f. 194—195, 201—204.

¹⁷ „Binele public”, 9 iulie 1881.

¹⁸ Arh. Ist. Centr., fond Primăria București, dos. nr. 267/1887, f. 95.

¹⁹ „România”, 31 mai 1884.

²⁰ „Cooperatorul român”, 31 iunie 1884.

²¹ „România”, 4—5 iunie 1884, 7 iunie 1884 ; „Cooperatorul român”, 31 iunie 1884.

²² „România”, 4—5 iunie 1884.

expira în anul 1886, iar guvernul liberal din acea perioadă ducea tratative pentru încheierea unei noi convenții comerciale cu acest stat. În anul 1885, o delegație a meseriașilor cizmari și croitori din București cerea redacției ziarului „Românul” — condus la acea dată de fiul lui C. A. Rosetti, Vintilă Rosetti, care încerca propagarea în continuare a ideilor liberal-radicală ale tatălui său — să atragă atenția Adunării deputaților asupra conwenței pe care mărfurile importate o creează celor meșteșugărești lucrate în țară²³. În anul următor, după cum remarcă redacția unui periodic economic, în timp ce guvernul consulta numai pe marii proprietari și teoreticieni economiști — dar nu și pe meseriași cu experiență practică — asupra hotărârilor ce urmau să se ia în politica externă, meseriași reacționau în fața acestei stări de lucruri. Spre deosebire de comercianți care erau pasivi ca și în alte împrejurări — sublinia sus-numita redacție —, „meseriași români . . . din cauza mizeriei extreme în care sînt decăzuți s-au ridicat ca un singur om, adresînd Camerei și Senatului o petiție acoperită de peste o mie cincisute de semnături, prin care cer sprijinul mandatarilor țării cu ocazia încheierii viitoarelor convențiuni comerciale”²⁴. În cadrul acestei petiții se menționa că era necesar : „să se numească o comisiune care neapărat să consulte pe diferiții meseriași ca să înțeleagă de la dînșii care sînt mijloacele prin care s-ar putea susține și încuraja meseriile în România”. O asemenea comisie nu s-a format imediat, dar din cele de mai sus rezultă că anchetele economice, întreprinse de guvernele din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, nu au fost o inițiativă guvernamentală, ci au avut la bază sugestii pornite din rîndul meseriașilor.

Aplicat în 1886, tariful vamal își arăta, în perioada imediat următoare, primele efecte favorabile meseriașilor. Tratativele cu Austro-Ungaria, pentru încheierea unei noi convenții comerciale, s-au întrerupt în anul 1886, dar s-au reluat în anul următor, creînd o stare de neliniște și de nesiguranță în rîndurile meseriașilor. Posibilitatea prelungirii convenției comerciale cu Austro-Ungaria, pe vechile baze foarte defavorabile meseriașilor, necunoașterea intențiilor guvernului liberal considerat însă, pe drept cuvînt, ca dispus la concesi față de puterile Europei centrale, dădeau naștere unor proteste ale meseriașilor de acest fel : „Noi subsemnații . . . am avut nenorocirea de a citi în ziarul . . . noul pericol economic al reîncheierii convenției comerciale cu Austro-Ungaria. De la punerea în aplicare a noului tarif autonom ne-am putut procura hrana zilnică . . . Sîntem amenințați de o nouă conwenție cu Austro-Ungaria . . . expuși a muri de foame . . . ”²⁵.

Temerile meseriașilor nu au devenit fapt în anii imediat următori, dar în ultimul deceniu al secolului trecut ele au revenit, de data aceasta întemeiate pe fapte, determinate de politica guvernelor conservatoare, din aceea epocă, de slăbirea protecționismului vamal.

Asocierea meseriașilor, evidentă și în decursul perioadei prezentate aci, avea ca mobil, printre altele, încercarea de redresare a meseriilor. Sub vechea denumire, de corporații, deși oficial asociațiile meșteșugărești de acest fel erau desființate, sau sub cea nouă, de societăți, în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea existau numeroase asociații meșteșugărești. Scopul lor era acela de ajutor reciproc, de formare a unui capital din eco-

²³ „Românul”, 13 decembrie 1885.

²⁴ „Lloydul român”, nr. 5, 1886, p. 57—58.

²⁵ „Lupta”, 8—9 ianuarie 1887.

nomiile membrilor și de a căuta mijloace pentru redresarea meseriilor. Din același motiv — încercarea redresării meseriilor — necesitatea asocierii meseriașilor se extindea dincolo de limitele unei specialități sau ale unei localități.

Unele societăți meșteșugărești, sau cu o componentă complexă cuprinzând și meseriași, din diferite regiuni ale țării, și-au prezentat doleanțele în cadrul congreselor economice care au avut loc la Iași în penultimul deceniu al secolului al XIX-lea. Astfel se cerea organizarea școlilor de meserii „în modul cel mai perfect”, cu maeștri și șefi de ateliere străini, având o bună calificare. Se prevedea organizarea unor cursuri pentru adulți, trimiterea unor „bursieri pentru meserii în străinătate”. Se stabileau condițiile obținerii certificatului de absolvire pentru elevii din școlile de meserii și pentru ucenicii din atelierele particulare, care urmau să fie examinați de comisiile școlilor de meserii. Se cerea promulgarea unei legi, pe baza căreia anii de studiu al elevilor școlilor de meserii să nu fie întreruși pentru efectuarea stagiului militar, iar calfele să aibă obligații militare reduse ca și bacalaureații. De asemenea, se considera necesară stabilirea unui program unic pentru școlile de meserii. Se insista asupra necesității dezvoltării asociațiilor meșteșugărești. În congres se exprima opinia, dominantă în gândirea epocii, că regresul meseriașilor autohtoni se datora pătrunderii străinilor, idee care sta la baza formulării doleanței potrivit căreia meseriașii străini trebuiau să fie supuși la examene speciale în fața comisiilor de școli de meserii, pentru a avea dreptul să exercite o meserie ²⁶.

Spre deosebire de aceste întruniri mixte, denumite congrese economice, la sfârșitul deceniului al IX-lea și în deceniul al X-lea din secolul trecut aveau loc întruniri ale meseriașilor. De pildă la 19 și 26 februarie 1895 s-au întrunit în București circa 300 meseriași — fierari, lăcătuși, tinichigii, tâmplari, plăpumari, blănari etc. Se pare că în 1896 a avut loc o întrunire asemănătoare ²⁷. Nu avem date asupra dezbaterilor din aceste întruniri.

La sfârșitul secolului trecut, acțiuni cu răsunet au fost congresele meseriașilor din 1899 și 1900. În cadrul acestor manifestări s-a arătat că scopul lor era „de a se sfătui cum am putea creia o mai bună situație stării meseriașilor români care (așa) cum e astăzi nu mai e de suferit”. Se afirma că meseriașul român având obligații militare, fiscale etc., „se impune a se ameliora starea nesigură de astăzi” și se reafirma că principala cauză a decăderii meșteșugarilor autohtoni era concurența meseriașilor străini. Se cerea constituirea unei „camere a meseriașilor” care să cuprindă reprezentanți ai fiecărei categorii de meseriași, să stabilească anumite condiții pentru exercitarea meseriilor și să observe aplicarea lor. Aceste condiții, fixând o evidentă restrângere a posibilității liberei exercitări a meseriilor erau specificate amănunțit într-un memoriu — proiect de lege care urma să fie prezentat corpurilor legislative. În esență, integrându-se în ideea inițiată prin proiectul de lege al lui P. P. Carp din 1881, referitor la corporații, și dezvoltată la sfârșitul secolului trecut, prin pregătirea proiectului

²⁶ „Românul”, 13 octombrie 1882.

²⁷ Arh. Ist. Centr., Fond Min. Agric., Divorț, Dos. 527/1896, p. 41, 52.

lui N. Filipescu cu același conținut, proiectul congresului meseriașilor prevedea reînființarea corporațiilor ²⁸.

Cuprinse în mișcarea social-politică din ultimele decenii ale secolului trecut, care era preocupată de necesitatea sau inutilitatea corporațiilor meșteșugărești, Camerele de comerț păreau a tinde să încheie lunga lor perioadă de pasivitate. Chiar dacă n-au acționat direct și fructuos în scopul redresării meseriilor, Camerele de comerț au adus totuși la cunoștința publică unele sugestii. În această acțiune, Camerele de comerț au fost stimulate pe de o parte de însăși mișcarea meseriașilor din regiunile respective, pe de alta de încercările autorităților centrale de stat din penultimul deceniu al secolului trecut de a aduce schimbări în situația meseriașilor. Îndeosebi formațiunile guvernamentale conservatoare, cuprinzând și elemente junimiste, care încercau punerea în practică a unei „noi ere economice”, au organizat anchete economice, care, printre altele, aveau ca obiectiv cunoașterea stării meseriilor și meseriașilor. O intensă activitate în acest sens a susținut N. Filipescu, ca președinte al comisiei pentru anchete economice și ca ministru al comerțului și industriei. Instituțiile solicitate ca informații asupra situației locale din diferite regiuni ale țării erau Camerele de comerț, care erau astfel obligate să cunoască situația meseriilor și să propună soluții pentru remedierea dificultăților.

Reprezentanți ai conducerii Camerei de comerț din Iași publicau articole sau țineau conferințe la cercul studiilor economice și comerciale din localitate, descriind organizarea meseriașilor în bresle medievale și rolul acestor bresle, numind vechea situație „o stare de lucruri prevăzătoare și înțeleaptă” cu vădita intenție a supraevaluării rolului breslelor și a susținerii vechilor principii de organizare ²⁹.

Camera de comerț din Galați publică în anul 1900 un amplu articol intitulat *Cum s-ar putea organiza un regim de bresle în țara noastră*, în care admitea, ca și Camera de comerț din Iași, organizarea meseriașilor în corporații ³⁰.

Crearea corporațiilor meșteșugărești, care să impună meseriașilor o temeinică pregătire profesională pentru a avea dreptul exercitării meseriei, era cerută și de Camerele de comerț din Botoșani ³¹ și Pitești ³².

Subliniind importanța pe care o puteau avea meseriile în ansamblul vieții economice din România, Camera de comerț din Focșani arăta necesitatea dirijării unei părți a populației către acest sector de producție ³³. În urma investigațiilor făcute în regiune, Camera înregistra „plîngerile unanime ale meseriașilor contra libertății concurenței”, cererile lor de „restringere a dreptului . . . de a exercita o meserie” și faptul că unii meseriași propuneau reînființarea breslelor; exprimîndu-și însă părerile sale, conducerea Camerei din ultimii ani ai secolului trecut nu era de acord cu aceste cereri ale meseriașilor, deoarece considera că „reînvierea breslelor . . . ar constitui o primejdioasă armă de agitațiuni în mîna ambițioși-

²⁸ „Buletinul industrial al asociației generale a absolvenților școlilor de arte și meserii”, nr. 11, noiembrie 1899, p. 343—346; „Constituționalul”, 19 octombrie 1900.

²⁹ „Buletinul Camerei de comerț din Iași”, 1 ianuarie 1896, p. 2.

³⁰ „Buletinul Camerei de comerț din Galați”, 15 noiembrie 1900, p. 3.

³¹ „Buletinul Camerei de comerț din Botoșani”, 6 iunie 1900, p. 1.

³² „Buletinul camerei de comerț din Pitești”, noiembrie 1900, p. 3.

³³ „Buletinul Camerei de comerț din Focșani”, 19 octombrie 1898, p. 1—2.

lor, puternic mijloc de a suprima dintr-odată pe concurenții inoportuni, fie ei cît de harnici și inteligenți”³⁴.

Ca măsuri pentru încurajarea meseriilor, Camera de comerț din Focșani le considera demne de observat și imitat pe cele aplicate în Ungaria în ultimii ani ai secolului trecut : dezvoltarea prin profesori ambulănți, procurarea în rate a uneltelor perfecționate prin Ministerul comerțului și industriei, înființarea unor instituții de credit accesibile meseriașilor și a unui muzeu-expoziție permanentă a produselor meșteșugărești, expoziții în țară, specializări în străinătate, burse, subvenții. Se sublinia efectul pozitiv al acestor măsuri luate de autoritățile de stat ungare³⁵.

Camera de comerț din București tergiversa discutarea situației meseriașilor și exprimarea opiniei sale în problema crizei meseriilor și soluționării ei.

La congresul Camerelor de industrie și comerț, care a avut loc la București în mai 1900, s-a subliniat importanța „chestiunii meseriașilor” și s-a cerut discutarea ei, fapt nerealizat din cauza timpului limitat destinat dezbaterilor congresului. În cadrul dezbaterilor, pentru a se acorda un timp fie cît de limitat problemelor importante, președintele Camerei de comerț din București, care era și președintele congresului, menționa : „sînt propuneri asupra *marei chestiuni la ordinea zilei, a meseriilor* (subl. ns. — P. C.)”³⁶. În cadrul propunerilor pentru discuții prezentate de Camera de comerț din Galați, problema situației meseriașilor era a doua ca loc și importanță³⁷. În ultimele ore de activitate a congresului, un membru al Camerei de comerț din Galați își exprima regretul că „diferite dorințe exprimate în Buletinele Camerelor de industrie și comerț din Focșani, Galați, Iași, Botoșani, chestiuni de actualitate, nu s-au pus în discuțiune — așa de exemplu chestiunea meseriașilor, care ar fi trebuit să se discute”; el întreba ce vor răspunde delegații la congres meseriașilor din diferite regiuni ale țării, care așteptau rezoluțiile acestui congres în privința problemei meseriilor³⁸.

În scurt timp după încheierea congresului însă, Camera de comerț din București era obligată să acorde o atenție specială problemei meseriilor, deoarece trebuia să răspundă unei adrese în acest sens a Ministerului industriei și comerțului, primită din februarie 1900³⁹, deci de la o dată anterioară congresului.

Adresa era prezentată adunării generale a membrilor Camerei în iunie 1900, întârzierea luării ei în discuție fiind justificată prin organizarea și desfășurarea congresului Camerelor de comerț. Se menționa faptul că, dată fiind importanța ei, chestiunea meseriilor a fost adusă în discuție Camerei îndată după încheierea lucrărilor congresului, se lua hotărîrea unei acțiuni imediate conforme cu recomandările adresei, acțiune care era în sarcina comisiei permanente a Camerei.

³⁴ Ibidem, 15 octombrie 1900, p. 1.

³⁵ Ibidem, 15 septembrie 1900, p. 2.

³⁶ „Buletinul Camerei de comerț și industrie din București”, nr. din ianuarie-martie 1900, p. 290.

³⁷ Ibidem, p. 191.

³⁸ Ibidem, p. 333.

³⁹ Ibidem, p. 171.

În toamna și iarna aceluiași an, comisia a convocat numeroși meseriași pentru consultări în problema redresării meseriilor. În timp ce comisia permanentă studia chestiunea, într-una din întrunirile meseriașilor — întrunire în care ei cereau o lege care să reglementeze organizarea lor — era dezaprobată atitudinea Camerei de comerț din București care nu își exprima opinia sa în acest sens, ceea ce, după părerea meseriașilor, întârzia elaborarea legii. Cu acest prilej, unii dintre meseriașii bucureșteni, printr-o delegație a lor, au somat Camera de comerț, la 4 decembrie 1900, ca într-un termen cât mai scurt să-și formuleze opinia sa completă și definitivă în chestiunea redresării meseriilor. Se semnala faptul că delegația meseriașilor, intrând în localul Camerei de comerț pentru a comunica comisiei permanente protestul său, „s-a prezentat cu o atitudine foarte ostilă”. În răspunsul său adresat meseriașilor protestatari verbal și în scris, Camera de comerț din București justifica faptul că nu-și formulase încă opinia sa, ca și celelalte Camere de comerț din țară, deoarece considera chestiunea meseriașilor de o atât de mare importanță social-economică, încât, înainte de a-și exprima părerea sa, a studiat temeinic, prin specialiștii săi, organizarea meseriașilor din alte țări.

Subliniind rolul minor destinat de cercurile guvernante Camerelor de comerț și industrie în rezolvarea problemelor importante, Camera de comerț din București arăta în scris meseriașilor, care-i imputau întârzierea lucrărilor, că rezolvarea problemei meseriilor era o sarcină a autorităților centrale ale statului. „Nu s-a dat pînă acum nici o dată atîta importanță lucrărilor noastre — răspundeau reprezentanții Camerei de comerț din București — încît guvernul să aștepte de la noi dezlegarea chestiunilor sociale ce i se prezintă. Desigur că nu tocmai acum și tocmai în *chestiunea meseriașilor atît de mare și atît de importantă* (subl. ns. — P. C.) guvernul ar aștepta de la Camera noastră soluționarea chestiunii”⁴⁰.

La scurt timp după acest incident, anume la 8 decembrie același an, Camera de comerț trimitea Ministerului procesele verbale ale consfătuirilor sale cu „cei mai autorizați dintre meseriași”, formulîndu-și și opinia sa în chestiunea soluționării crizei meseriilor. Camera era de părere că era necesară organizarea meseriașilor pe corporații, după specialități, aceste corporații avînd caracter oficial, drept de control și supraveghere a tuturor meseriașilor din țară și obligația de a asigura instruirea profesională a meseriașilor⁴¹.

Remarcăm din desfășurarea faptelor sus-menționate că meseriașii bucureșteni nu acționau unitar : unii colaborau cu Camera de comerț, comunicîndu-i necesitățile și părerile lor în chestiunea soluționării crizei meseriilor, alții participau la întruniri independente de Camera de comerț și îi dezaprobată activitatea. Este posibil ca factorii politici în opoziție, prin influența lor asupra uneia sau alteia dintre aceste grupări de meseriași, să fi creat pozițiile lor divergente, care, prin lipsa unei unități de acțiune, era un factor negativ în încercările de soluționare, fie și parțială, a crizei meseriilor.

⁴⁰ Ibidem, p. 481.

⁴¹ Ibidem, p. 476—477, 524.

OPINIILE ȘI ACȚIUNILE UNOR ECONOMIȘTI ȘI OAMENI POLITICI

Criza meseriilor, frământările meseriașilor în încercarea de a se sus-trage efectelor ei nu au avut un puternic ecou în gândirea economică din prima parte a perioadei prezentate aci. Puține lucrări ale epocii se referă în mod special la această chestiune, altele o prezintă integrată în problema dezvoltării industriei.

Ca economist și om politic al epocii, I. Ghica observa în deceniul al VIII-lea al secolului trecut slaba reflectare a problemei meseriilor în preocupările oamenilor politici, economiștilor și istoricilor epocii⁴².

Remarcînd decăderea meseriilor, scăderea numărului meseriașilor români, precum și greșita părere a lor că aceste fapte se datorau exclusiv pătrunderii meseriașilor străini, I. Ghica își expunea opiniile sale în această problemă. El considera că meseriașul român, în loc să caute cauzele crizei în concurența externă și pătrunderea în țară a meseriașilor străini, ar fi trebuit, în primul rînd, să încerce să se ridice la nivelul intelectual-profesional al meseriașilor străini și să utilizeze, ca și ei, unelte moderne, perfecționate. El explica larga pătrundere a meseriașilor străini în România prin faptul că, din greșitele procedee ale educatorilor și oamenilor politici, în rîndul tinere-lor generații creștea tendința orientării spre funcționarism și părăsirea ocupațiilor productive; străinii ocupau locurile libere în ramurile de producție părăsite de autohtoni. Ferm susținător al liber-schimbismului, I. Ghica arăta că, în condițiile economice ale epocii sale, fenomenul normal al concurenței externe și interne a marelui industriei nu putea fi complet anihilat prin măsuri administrative-legislative; el combătea tendințele meseriași-lor de întoarcere la vechile corporații închise, subliniind conținutul retro-grad al acestor corporații și arătînd că meseriașilor le puteau fi utile numai asociațiile libere care favorizau formarea unui capital comun necesar procurării utilajului perfecționat și scăderii prețului de cost al produsului. Referindu-se la dorința unor meseriași ca statul să limiteze la o anumită cifră numărul meseriașilor din fiecare profesie, I. Ghica demonstra că încercarea ar fi o utopie: măsura, forțat aplicată, ar avea ca prim efect o creștere exagerată a prețurilor mărfurilor, și așa destul de ridicate în comparație cu cele ale produselor meseriașilor din străinătate, care utilizau unelte moderne perfecționate. I. Ghica propunea ca măsuri pentru redresarea meseriilor: politică vamală liber-schimbistă, școli de meserii și predarea meseriilor în toate școlile primare, înlesniri acordate meseriașilor pentru procurarea capitalului necesar deschiderii atelierelor⁴³.

În cadrul aceleiași încercări de soluționare a crizei meseriilor, A. D. Xenopol avea tendința exagerării efectului pătrunderii în țară a meșteșu-garilor străini, de aceea propunea, în primul rînd, „ca elementele străine să intre pe calea romanizării, iar pentru acele de tot refractare să se ia măsuri de eliminare”⁴⁴, ca și cînd schimbarea apartenenței etnice-naționale a meșteșugarilor, cu menținerea celorlalte laturi ale problemei, ar fi putut schimba esențial conținutul ei. Combătînd funcționarismul care se dezvolta evident în detrimentul ocupațiilor productive, A. D. Xenopol propunea legi restrictive care să limiteze această negativă dezvoltare; organizarea învă-

⁴² I. Ghica, *Convorbiri economice*, vol. I, București, 1879, p. 243.

⁴³ *Ibidem*, p. 260–308.

⁴⁴ A. D. Xenopol, *Cum stăm la orașe în: Din nevoile poporului român*, Iași, 1900, p. 28.

tămîntului profesional îndeosebi, măsuri stimulative luate de autorități — burse în străinătate, concursuri cu premii, credite — erau alte propuneri, în scopul redresării meseriilor și dezvoltării industriei, formulate de A. D. Xenopol⁴⁵.

Propunerile lui P. S. Aurelian pentru dezvoltarea industriei interesau îndeaproape și chestiunea redresării meseriilor, deoarece el considera că era necesară încurajarea marii industrii, „însă temelia industriei noastre să fie fabricațiunea domestică, meseriile la sate și orașe”⁴⁶. În acest sens el afirma că măsurile de încurajare trebuiau să fie generale, necondiționate de cîtimea capitalului și numărul brațelor întrebuițate. Combătînd intenția lui I. Brătianu și a colaboratorilor săi direcți — devenită fapt în 1887 prin legea de încurajare a industriei —, P. S. Aurelian susținea că „a mărjini ajutoarele sau încurajarea la un capital de exploatare de atît sau la atîția lucrători . . . este a provoca nemulțumiri întemeiate . . . și să dăm uitării numeroasa populație rurală și urbană care ar putea exercita o meserie. . . ”⁴⁷.

În scopul dezvoltării meseriilor P. S. Aurelian susținea necesitatea aplicării unui tarif vamal protecționist, organizarea învățămîntului profesional, înființarea unor ateliere-școli în sate și orașe. Aceste ateliere-școli urmau a fi conduse de meșteri locali, dar îndeosebi de meșteri străini care aveau menirea de a face cunoscute meseriașilor români noile procedee de lucru ale meseriașilor din străinătate și modul de utilizare a uneltelor moderne. Revista „Economia națională”, condusă de P. S. Aurelian, menționa în 1886 faptul că, la propunerea lui, s-au înființat asemenea ateliere-școli la Rucăr, Tîrgu-Jiu, București, dar ele au fost desființate⁴⁸. Indiferența autorităților centrale față de situația meseriilor și meseriașilor era subliniată de P. S. Aurelian și în cazul desființării acestor ateliere-școli ca și în acela — invocat deseori de înșiși meseriașii — al nejustei repartizări a obligațiilor fiscale între diferite categorii de meseriași.

P. S. Aurelian a încercat să fondeze un sistem de credit accesibil micilor producători urbani și micilor comercianți, denumit „credit popular orășenesc” și a creat unele mici instituții de acest gen⁴⁹.

În unele cazuri domeniul teoretic al ideilor era depășit prin aplicarea lor practică.

În cadrul discursurilor sale parlamentare și prin articolele publicate în revista sa „Cooperatorul român”⁵⁰, economistul D. Butculescu a dat sugestii pentru redresarea meseriilor (asociații, credite, modificări ale sistemului fiscal); în același scop a fondat „Societățile cooperative” și a organizat expozițiile acestora.

Mișcarea inițiată de el în jurul anului 1880 pentru formarea societăților cooperative avea scopul declarat „de a încuraja meseriile și industria în țară, de a organiza mutualitatea între meseriași și a dezvolta simțul de asociațiune”. Din anul 1882 a început constituirea acestor

⁴⁵ Idem, *Studii economice*, Craiova, 1882, p. 52—54, 98.

⁴⁶ „Economia națională”, 18 martie 1885, p. 133—136.

⁴⁷ Ibidem, 21 octombrie 1885, p. 505—507.

⁴⁸ Ibidem, 27 octombrie 1886, p. 1012.

⁴⁹ E. Pavlescu, *Originile cooperației* (f. loc), 1931, p. 219.

⁵⁰ „Dezbaterile Adunării deputaților”, sesiunea 1884—1885, p. 286 — ședința din 7 decembrie 1884 și sesiunea 1890—1891, p. 1069 — ședința din 18 iunie 1891, „Cooperatorul român”, 14 martie 1883, 18 aprilie 1884, 31 mai 1884, 31 iunie 1884.

asociații, care s-au fondat în București, Pitești, Cîmpulung, Ploiești, Brăila, Galați, Iași, Turnu-Severin, Buzău, Roman. Expozițiile cooperativilor au avut loc la București în anii 1883, 1884, 1893, la Iași în 1884, Craiova în 1887⁵¹. La baza sistemului aplicat de D. Butculescu în societățile cooperative era încercarea de a grupa, în fiecare oraș, pe meseriașii de aceeași specialitate, pentru a se ajunge la o mare societate a tuturor meseriașilor din țară, pe baza unui statut obligatoriu pentru toți membrii acestei pături sociale. Societățile cooperative erau constituite ca asociații independente de autorități cu capital propriu format din cotizații, împrumuturi rambursabile și cota din beneficii⁵².

Expunerea de motive a proiectului de lege a meseriilor, alcătuit de P. P. Carp în 1881 și prezentat în Adunarea deputaților la începutul anului următor sub titlul „Lege asupra meseriilor”⁵³, sublinia faptul că o asemenea lege era cerută și așteptată de mult timp, iar proiectul încerca să umple această lacună din legislația română. Soluționarea legislativă a crizei meseriilor — așa cum era văzută de P. P. Carp — trebuia să aibă la bază cunoașterea cauzelor crizei meseriilor pentru a putea indica remediile necesare. Reluând și în acest caz, într-o nouă formă, adaptată problemei expuse, teza junimistă a „formelor fără fond”, P. P. Carp susținea că motivul general al crizei meseriilor era imitarea rapidă și fără discernămint a instituțiilor capitaliste occidentale. Necesităților create de noile forme de viață nu le putea răspunde meseriașul român cu metodele lui învechite de lucru; meseriașul străin, adaptat treptat în țara lui formelor de viață transplantate brusc în România, venea aci să înlocuiască pe cel autohton.

În cadrul aceleiași expuneri de motive, autorul proiectului deducea din faptele sus-menționate, considerate cauze ale crizei meseriilor, că soluționarea ei era dependentă de doi factori: simplificarea mecanismului administrativ pentru diminuarea la maximum a numărului elementelor birocratice și obligarea meseriașului patron străin să aibă ucenici români. Primul factor avea să fie realizat printr-o serie de legi care urmau să fie stabilite și aplicate în timp util; pentru îndeplinirea celui de-al doilea, P. P. Carp propunea crearea unor corporații meșteșugărești, cărora urmau să le fie anexate școli speciale de meserii. În mod individual, meseriașul străin nu putea fi obligat să transmită metodele sale de lucru ucenicului autohton; dar — susținea P. P. Carp — prin instituirea corporațiilor și obligarea lor de a crea școli de meserii în care numărul elevilor străini să nu fie depășit de cel al autohtonilor, generațiile viitoare de meșteșugari români puteau să-și însușească metodele moderne de lucru.

De asemenea, expunerea de motive cuprindea argumentele autorului în privința utilității social-economice a corporațiilor, distincte de cea instructivă. Corporațiile ar fi facilitat contactul între meseriași, ar fi dezvoltat spiritul de asociere între ei și i-ar fi obligat la fondarea caselor

⁵¹ Arh. Ist. Centr., fond Min. Agric., Diverse, dos. 523/1894, f. 3, 16, dos. 525/1894, f. 64, 216; „Binele public”, 12 septembrie 1883; „Cooperatorul român”, 17 octombrie 1883; „Românul”, 27 sept. 1887; *Cîteva fapte din viața lui D. Butculescu*, București, 1895, p. 5—6.

⁵² Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 235—236; Arh. Ist. Centr., fond Min. Agric. Diverse, dos. nr. 525/1894, f. 220, dos. 527/1896, f. 49.

⁵³ „Dezbaterile Adunării deputaților”, sesiunea 1881—1882, p. 419—426 — ședința din 21 ianuarie 1882.

de asistență mutuală. Organizarea meseriașilor în corporații „ar fi provocat din partea tinerilor o muncă mai susținută și ar fi protejat pe cei bătrâni în contra mizeriei care-i așteaptă adesea către sfârșitul vieții”, afirma autorul proiectului, dezvăluind fapte reale contemporane lui, care constituiau aspecte ale situației meseriașilor.

Conform informării generale cuprinse în expunerea de motive, textul proiectului prevedea înființarea breslelor obligatorii, ale multor categorii de meșteșugari — specificate amănunțit în textul proiectului — în toate localitățile cu o populație de peste 20 000 persoane și a breslelor facultative în celelalte localități. Scopul creării lor era astfel precizat : „dezvoltarea intereselor comune ale fiecărei meserii, înainte însă crearea de școli de meserii din fondurile breslelor și venirea în ajutorul meseriașilor scăpătați”. Proiectul prevedea amănunțit organizarea interioară a breslelor, cuantumul cotizațiilor, posibilitatea asocierii breslelor pentru crearea școlilor de meserii, modul reprezentării breslelor în justiție etc. Ultima parte a proiectului reglementa unele aspecte ale relațiilor dintre patroni, pe de o parte, calfe și ucenici, pe de alta, dar articolul 71 al proiectului preciza că : „raporturile între patroni și lucrători sau ucenici sînt lăsate la libera înțelegere dintre părți”.

Proiectul cuprindea și dispoziții referitoare la muncitorii din fabrici : orele de muncă, anumite aspecte ale modului achitării salariilor, obligația patronilor de a nu da sarcini exclusive copiilor și adolescenților etc.

Grupări politice ale epocii, de nuanță liberală sau conservatoare, criticau proiectul lui P. P. Carp. Autorul era acuzat în primul rînd că nu a observat temeinic realitatea social-economică existentă la acea dată în România, că s-a lăsat mult influențat de ideile unor filozofi și naturaliști din statele Europei occidentale. Se demonstra că deși autorul proiectului a încercat în expunerea sa de motive să combată orice posibilitate de asociere a principiului de fondare a corporațiilor medievale cu cele propuse în proiect, similitudinea exista. Faptul că autorul propunea libera intrare a oricărui meseriaș în corporații era, după părerea criticilor, o încercare utopică de a redresa meseriile ; corporația — susțineau ei — s-a constituit lent într-un îndelungat proces evolutiv, în evul mediu, pe baza necesităților acelei epoci, iar în epoca modernă, corporația creată brusc, printr-o legislație în acest sens, va fi un organism artificial, neviabil, inutil ⁵⁴.

Vechea istoriografie a văzut lipsurile proiectului în primul rînd în faptul că era inaplicabil pentru toți meseriașii și pe întreaga țară, prevederile sale referindu-se la numai douăzeci și cinci de categorii de meseriași și unsprezece orașe ; meseriile din celelalte categorii și localități rămîneau în afara prescripțiilor legii. În al doilea rînd s-a remarcat că sarcinile impuse breslașilor — pe baza cărora urmau să se creeze casele de ajutor și îndeosebi școlile de meserii — depășeau posibilitățile lor financiare. Fiind reproduse opiniile contemporanilor, se considera că proiectul „avea marele viciu de a încerca să protejeze meseria fără nici un folos pentru meseriași”, așadar legiuitorul ar fi observat îndeosebi latura economică a fenomenului și mai puțin pe cea socială. Indirect, s-a remarcat de asemenea faptul că autorul proiectului exagera importanța elementului

⁵⁴ „L'Indépendance roumaine”, 2 februarie 1882 ; „Binele public”, 5 februarie 1882.

străin în adâncirea crizei meseriilor. Complexitatea proiectului a fost considerată cauza confuziei din unele domenii ale sale; prevederile referitoare la muncitorii din fabrici ar fi trebuit să fie bine distincte de cele referitoare la calfele și ucenicii din atelierile meșteșugărești⁵⁵.

Cu unele rezerve în privința ultimei observații — istoriografia burgheză considerând situația calfelor și ucenicilor totalmente diferită de aceea a muncitorilor din fabrici, când de fapt, și unii și alții erau exploatați —, aprecierile sus-menționate pot fi considerate în general juste.

Remarcăm și bunele intenții ale lui P. P. Carp care a încercat să contribuie la rezolvarea unei probleme social-economice a vremii sale, dar și tendința utopică, reacționară de a soluționa prin crearea breslelor o problemă fundamentală a istoriei care în acea epocă își începea desfășurarea în România: lupta dintre proletariat — fie aparținând muncitorilor din fabrici, fie salariaților din ateliere — și burghezie. P. P. Carp credea că prin aplicarea proiectului său va stagna dezvoltarea proletariatului. Așa cum legea rurală — susținea el — soluționase problema țărănească, proiectul său de lege ar fi realizat înțelegerea între patronul și muncitorul român. Desfășurarea istorică a dovedit contrariul, în ambele cazuri. Deosebirea de interese între proletariat și burghezie era prea adâncă pentru ca un asemenea proiect de lege să o poată lichida.

Creat tot de un om politic cu vederi conservatoare, proiectul lui N. Filipescu, din 1900, se baza pe principii similare celui prezentat de P. P. Carp. Noul proiect avea însă și unele dispoziții proprii izvorâte din necesitățile social-economice ale ultimului deceniu al secolului trecut. Dată fiind continua adâncire a diferențierii intereselor clasei muncitoare și burgheziei, noul proiect prevedea instituirea unei comisii de arbitraj care să reglementeze relațiile dintre ucenici și calfe, pe de o parte, și meseriașii patroni, pe de alta. Pentru rezolvarea unor probleme proprii meseriașilor, pentru stimularea dezvoltării meseriilor, proiectul prevedea constituirea unei comisii a meseriilor pe lângă Ministerul domeniilor, compusă din nouă membri: trei dintre specialiștii Ministerului, trei reprezentând Camera de comerț, școala de meserii din București și Consiliul tehnic superior și trei meseriași. Proiectul se ocupa de marea majoritate a categoriilor de meseriași rurali și urbani, dispunea formarea breslelor obligatorii în toate localitățile unde existau cincizeci de meseriași. Ca și proiectul lui P. P. Carp, nu prevedea măsuri de încurajare a meseriilor luate de autoritățile centrale și institua controlul puterii executive în activitatea breslelor prin prezența unui delegat al guvernului; stabilea colaborarea dintre bresle și autoritățile comunale în realizarea școlilor de meserii, dar atât această sarcină, fie și diminuată în comparație cu proiectul P. P. Carp, cât și crearea caselor de ajutor depășeau posibilitățile financiare ale meseriașilor⁵⁶.

În exprimarea opiniei lor asupra problemei meseriilor, socialiștii din secolul XIX se refereau la neglijanța intereselor meseriașilor de către liberali și la încercările fracțiunii conservatoare sus-menționate de a realiza o organizare breslașă a meseriilor. În anul 1887, când se promulga legea pentru încurajarea întreprinderilor industriale de mari proporții,

⁵⁵ D. R. Ioanițescu, *op. cit.*, p. 156—157.

⁵⁶ D. R. Ioanițescu, *op. cit.*, p. 160—162.

socialiștii arătau că „din câte legi existente... nu cunoaștem una singură cel puțin care se interesează de prosperarea lor (a meseriașilor — *n.n.*) și a meseriilor ce îmbrățișează...”⁵⁷. În cadrul propagandei lor electorale din același an, criticînd politica social-economică a Partidului Liberal, socialiștii indicau remedii pentru soluționarea situației meseriașilor pe cale de proletarizare și a celor care reușeau să-și continue încă exercitarea meseriei. „Ciobotarii, croitorii,... pitarii, cărămidarii — arătau socialiștii — au nevoie să aibă fabrici făcute pe socoteala comunei sau a statului în care să nu fie despuiți de roadele muncii lor; au nevoie de bani pentru a-și aduce materiile... Cu toții au nevoie să se desființeze legea ce s-a făcut pentru încurajarea fabricanților avuți”⁵⁸. În anul următor socialiștii continuau critica legii de încurajare a industriei care neglija interesele meseriașilor și, după cum demonstau socialiștii, facilitînd numai dezvoltarea marilor întreprinderi industriale, contribuia la decăderea meseriilor⁵⁹.

După 1888, cînd prezența junimiștilor în guvern și publicarea în „Monitorul Oficial” a proiectului lui P. P. Carp stimula comentarea intențiilor acestei grupări politice de organizare a meseriilor în bresle, socialiștii expuneau părerile lor în această chestiune. Fiind de acord cu opiniile unei publicații liberale ieșene, socialiștii arătau în 1891 că meseriașii formau încă un principal element social productiv care merita atenția legislatorilor. Socialiștii declarau că criza meseriilor era efectul dezvoltării capitalismului în general, dezvoltării marii industrii mecanizate autohtone și străine în special. „Oricît de bună ar fi fost starea meseriașilor pe vremea breslelor, o reîntoarcere la această formă medievală — idee preconizată de unul dintre partidele noastre politice — va fi cu neputință. O instituție oarecare ființează numai în anumite împrejurări; pentru ca breslele noastre de meseriași să poată ființa mai departe le trebuie aceleași împrejurări: o Europă a cărei industrie să fie reprezentată pretutindeni de bresle, să nu aibă tendința de a exploata, de a concura și slăbi prin concurență pe cei mai slabi înarmați... O asemenea Europă însă nu va mai fi... niciodată. Dar numai ideea reînființării breslelor dovedește un lucru: dovedește că oamenii noștri politici recunosc că starea meseriașului e așa de decăzută încît se cuvine să atragă atențiunea și sollicitudinea lor”⁶⁰. Subliniind faptul că situația meseriașului român era mai grea decît a celor străini, prin absența unei industrii indigene care ar fi absorbit pe meseriași proletarizați, socialiștii propuneau ca remediu „întemeierea marelui industrii, încurajîndu-se cu credite asociațiunile de meseriași ca să deschidă fabrici”.

Împreună sau separat de prevederile pentru dezvoltarea industriei în ultimele patru decenii ale secolului trecut, s-au dat sugestii și au avut loc acțiuni pentru redresarea meseriilor pe temeiul faptului că, la acea dată, producția de marfă internă nu putea fi realizată, în proporțiile necesare consumului intern, numai de industrie în prima ei fază de dezvoltare, iar importul accentua dependența economică a României față

⁵⁷ „Gutenberg”, 6 martie 1887.

⁵⁸ „Muncitorul”, 24 decembrie 1887.

⁵⁹ Ibidem, 3 ianuarie 1888.

⁶⁰ „Munca”, 15 decembrie 1891.

de țările exportatoare, fapt neconvenabil intereselor unei părți a burgheziei autohtone.

În general, pentru soluționarea crizei meseriilor, determinată de dezvoltarea capitalismului, instituțiile considerate ca reprezentante ale intereselor meseriașilor, economiștii, oamenii politici ai epocii și meseriașii înșiși au observat îndeosebi chestiunile utilității sau ineficienței reconstituirii corporațiilor, dezvoltării învățămîntului profesional, creării unor instituții de credit pentru meseriași, modificărilor în politica vamală și fiscală.

Primele două dintre aceste chestiuni au dat naștere unor largi comentarii, încît se pare că ele au preocupat, în mod deosebit, gîndirea economico-politică a epocii. Dimpotrivă, meseriașii înșiși, în perioada cînd au acționat mai puțin influențați de factorii politici ai epocii, au dat importanță îndeosebi ultimelor chestiuni sus-menționate.

Fenomenul social-economic al crizei meseriilor și mișcării meseriașilor — prin intermediul sau în afara instituțiilor reprezentante — în scopul soluționării crizei s-a reflectat în gîndirea epocii și în viața politică. În rare cazuri s-a observat însă că criza meseriilor era în primul rînd efectul dezvoltării capitalismului, de aceea s-a insistat îndeosebi asupra unor probleme de organizare — corporațiile — și a soluționării crizei pe calea instrucției profesionale; au fost neglijate organizarea instituțiilor de credit accesibile meseriașilor și schimbarea sistemului fiscal.

Este posibil ca insistența junimiștilor de a găsi soluția crizei și propunerea lor pentru reconstituirea corporațiilor să fi fost determinată de faptul că, lipsiți de bază socială — fiind o formațiune politică restrînsă, formată îndeosebi din intelectualii cercului literar cu același nume — junimiștii căutau adepți și susținători politici în rîndurile micii burghezii, care se dovedea a nu fi, în totalitatea ei, simpatizantă a Partidului Liberal.

Frămîntările și căutările meseriașilor, economiștilor și oamenilor politici — fie ele chiar și greșit dirijate, deci nereușite — dovedesc că criza meseriilor, cu efectele ei sociale și reflectarea politico-intelectuală, a constituit o problemă social-economică a epocii, dacă nu de importanța celei țărănești și a celei muncitorești, totuși în imediata lor tangență și subordonare.

Ca problemă socială, ea era demnă de a fi fost mai îndeaproape și mai atent observată de autoritățile liberale decît de cele junimiste-conservatoare, deoarece cele liberale aveau o componentă preponderent burgheză, deci membrii lor aveau aceeași apartenență socială ca și mica burghezie meșteșugărească.

Realizarea unei complete viziuni asupra vieții sociale din ultimele patru decenii ale secolului trecut implică, cu necesitate, includerea în acest cadru a mișcării meseriașilor pentru soluționarea crizei meseriilor și a reflectării sale în gîndirea social-economică și politică a epocii. Pe de o parte, această problemă socială a fost legată de cea muncitorească — meseriașii proletarizați fiind o sursă de formare a proletariatului —, pe de alta, formează o parte a istoricului burgheziei din România.

CONTRIBUȚII PRIVIND RELAȚIILE ROMÂNNO-FRANCEZE

1900 — 1914

DE

MIRCEA N. POPA

În literatura noastră de specialitate, evoluția raporturilor politice și economice dintre România și Franța, în primii ani ai secolului al XX-lea, nu a fost abordată decât tangențial, fără o studiere sistematică a materialelor documentare. Avînd în vedere tocmai acest fapt în materialul de față se încearcă o analiză a relațiilor româno-franceze în lumina unor documente din Arhiva M. A. E. (Fondurile Paris, 2 Conv. F. 3 etc.), Arhiva Istorică Centrală a Statului (Fond Casa Regală), *Documents diplomatiques français*, 2e Sér., 1901—1911. Au fost folosite datele furnizate de memoriile unor oameni politici ¹ și de presă. S-a utilizat, firește, și lucrările publicate de Lilio Cialdea ², Gh. M. Dobrovici ³, Take Ionescu ⁴, N. Iorga ⁵. Aceștia însă tratează probleme mai largi, ocupîndu-se printre altele de raporturile româno-franceze, iar chipul în care o fac nu este satisfăcător. Unele studii recente ⁶ abordează tangențial această chestiune fără a-și propune să o adîncească, ele urmărind alte obiective, dar făcînd aprecieri juste.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, România nu numai că nu exporta capital și nu participa la lupta pentru împărțirea pieței mondiale, dar ea însăși se afla în sfera de influență a marilor puteri imperialiste, constituia obiectul împărțirii. „Structura economică și socială la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolu-

¹ Al. Marghiloman, *Note politice. 1897—1923*, București, 1927; T. Maiorescu, *Din însemnările zilnice ale lui...*, în „Convorbiri literare”, 1931; Al. Em. Lahovary, *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902—1906)*, București, 1935; Al. Em. Lahovary, *Amintiri diplomatice. Viena 1906—1908*, București, 1936; Raymond Poincaré, *Au service de la France. Neuf années de souvenirs*, Paris, 1926—1931; M. Paléologue, *Au Quai d'Orsay à la veille de la tourmente. Journal 1913—1914*, Paris, 1946; N. Schebeko, *Souvenirs. Essai historique sur les origines de la guerre de 1914*, Paris, 1936, etc.

² Lilio Cialdea, *La politica estera della Romania. Nel quarantennio prebellico*, Bologna, 1933.

³ Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate, 1823—1933*, București, 1934.

⁴ Take Ionescu, *Originile războiului*, București, 1915.

⁵ N. Iorga, *Comment la Roumanie s'est détachée de la Triplice. D'après les documents austro-hongrois*, Bucarest, 1933; N. Iorga, *Supt trei regi*, București, 1932.

⁶ I. Gheorghiu, *Relațiile dintre România și Austro-Ungaria în anii 1908—1914*, în „Studii și articole de istorie”, vol. XI, 1968.

lui al XX-lea arăta că România se afla în prima fază a dezvoltării capitalismului”⁷. În aceste împrejurări, fără scopuri agresive, ci defensive, „... trebuia să ne alăturăm de una din grupările existente, sau mai bine zis... trebuia să ne alăturăm sau de Austria sau de Rusia”⁸. Cea mai mare parte a cercurilor conducătoare române, din anumite motive economice și politice, au preferat alianța secretă cu Germania și Austro-Ungaria. Influența acestor două puteri în România era preponderentă.

Cu toate acestea, Franța, deși pierduse după înfrângerea din 1870—1871 influența sa politică și mare parte din cea economică asupra României, nu renunța la lupta pentru menținerea și recucerirea pozițiilor sale pierdute. Așa, de pildă, în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, diplomația austriacă este iritată și îngrijorată de faptul că reprezentantul Franței la București desfășura o activitate menită „... să prepare terenul pentru politica rusă în această țară”. Acesta din urmă discuta cu personalități române, a căror simpatie pentru Franța era cunoscută, în sensul că a sosit momentul „... să se orienteze politica României către alianța franco-rusă”⁹. Franța își asuma rolul de garant în ceea ce privește respectarea angajamentelor pe care ar fi urmat să și le ia Rusia față de România. În România, existența unor cercuri politice care—este drept, nu jucau un rol hotărâtor—doreau o mai mare apropiere de Franța este incontestabilă. Mai mult, chiar cercurile guvernante, cu toată orientarea lor politică pro-germană, nu puteau neglija cu totul relațiile româno-franceze avînd, uneori, nevoie de bunăvoința Franței. Cu toate acestea, Alex. Marghiloman relatează că în discuția pe care a avut-o cu regele Carol I, la 2 ianuarie 1900, acesta din urmă a manifestat „nemulțumire adîncă de faptul că influența franceză redevine la modă, că ofițerii iar se trimit în Franța etc.”. „Franța — adăuga Carol I — *n.n.* — ne-a dat totdeauna cu piciorul etc.”¹⁰. Firește, Parisul nu a întârziat să reacționeze, prin intermediul presei și altor mijloace, față de politica pro-germană a guvernului de la București. În vara anului 1900, „Le Temps” și alte ziare declanșează o campanie ostilă României în legătură cu situația evreilor din țară¹¹ etc. Această campanie a continuat și în anii următori, ceea ce îl determină pe ministrul român la Paris, Gr. Ghika, să scrie la 3 august 1901: „Linia de conduită adoptată de presa franceză este pe cît se poate de răuvoitoare în aprecierile sale asupra țării noastre”¹². Presa franceză avea însă și alt motiv să fie răuvoitoare României: guvernul român nu făcuse eforturi suficiente pentru a obține bunăvoința diverselor redacții ale ziarelor franceze, deși se duseseră unele tratative în acest sens, fără succes însă¹³. Într-un raport¹⁴ din august 1901, ministrul român la Paris, Gr. Ghika — „...cel mai

⁷ N. Ceașescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Editura Politică, București, 1966, p. 14.

⁸ C. Dobrogeanu-Gherea, *Război sau neutralitate*, București, 1914, p. 69.

⁹ Arh. Ist. Centr., fond Casa Regală, dosar nr. 2/1896, f. 29.

¹⁰ Alex. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 19.

¹¹ „Le Temps”, 11. VIII. 1900.

¹² Arh. M.A.E., fond 21, Paris, Rapoarte politice 1899—1901, vol. 70, f. 216.

¹³ Arh. M.A.E., fond Paris, Politice, Rapoarte și corespondență, 1901—1902, vol. 14, Raport nr. 1127, 9 22. VII. 1901; nr. 1768, 15/28. IX. 1901.

¹⁴ Arh. M.A.E. fond Paris, Politice. Corespondență și Rapoarte, 1901—1902, vol. 14, Raport nr. 1222 bis, nr. A, 28. VII/10. VIII. 1901.

francez dintre diplomații străini acreditați la Paris...¹⁵ —, se ocupă pe larg de politica Franței față de România în ultima vreme și obiectivele acesteia. El scrie : „Din punct de vedere pur politic nu se simte în Franța față de România decît indiferență sau antipatie”. Cauzele sînt următoarele : România nu intră în constelația de state care gravitează în jurul Rusiei ; cercurile conducătoare ale României promovează o politică germanofilă ; guvernul român ignoră puterea presei în Franța ; Legația Franței la București afirmă fără ocol că „... nu există afaceri politice între Franța și România...”, că Rusiei îi revine sarcina de a se ocupa de toate chestiunile politice ce privesc România. Cu alte cuvinte, conchidea Ghika, „Franța își va regla întotdeauna atitudinea sa politică față de România după cea a Rusiei”. Din punct de vedere financiar, industrial și comercial lucrurile stăteau însă altfel, deoarece nu exista indiferență sau antipatie. Perspectiva investițiilor avantajoase și afacerile comerciale trezeau capitaliștilor francezi un interes deosebit, pe măsura profiturilor ce sperau să le obțină. Pe această linie, Legația Franței din București se manifesta deosebit de activ. Ea încerca cu perseverență să provoace sollicitudinea guvernului de la Paris și a cercurilor competente, încuraja investițiile de capital în România. Ținînd seama de greutățile financiare ale Germaniei, de faptul că o mare parte a bonurilor de tezaur românești au intrat în posesia băncilor franceze, Parisul spera — arată Ghika mai departe — că România se va adresa în viitor băncilor franceze în vederea obținerii unor împrumuturi. În lumea financiară franceză existau două curente : unul „oficial”, altul „privat”. Cel „oficial” — care grupa Comptoir National d'Escompte, Société Générale, Banque de Paris et des Pays-Bas — se afla în contact permanent cu cercurile politice de la Quai d'Orsay și colabora cu sindicatul bancar din Berlin, cu scopul de a se infiltra în afacerile financiare ale României. Aceste stabilimente bancare doreau să obțină egalitatea cu sindicatul german, în ceea ce privește afacerile românești, și chiar să modifice raportul în favoarea lor. Curentul „oficial”, sublinia Ghika, urmărea să impună condiții draconice, să obțină gajuri serioase pentru împrumuturile ce le-ar acorda — căile ferate etc. Curentul „privat” aprecia că finanțele României se prezentau mai bine decît ale altor țări din Europa răsăriteană — fapt contestat de curentul „oficial” —, iar bogățiile ei „merită să atragă și să rețină atenția”. La acest grup financiar România ar fi putut realiza împrumuturi „...cu toată antipatia politică, opoziția guvernului și a stabilimentelor financiare legate de guvern”¹⁶. Reprezentantul României la Paris recomanda totuși guvernului de la București — în încheierea raportului său —, ca linie de conduită, folosirea posibilităților pe care le ofereau piețele financiare din Belgia, Olanda și Elveția. Aceasta ar fi permis României să evite „presiunile politice la care o expune sau o va expune situația sa de debitoare a marilor puteri”¹⁷.

Este necesar, pentru a ilustra cele de mai sus, să urmărim evoluția raporturilor comerciale și financiare dintre România și Republica Franceză.

¹⁵ Caracterizarea aparține ziarului „Le Temps” din 6. XII. 1904.

¹⁶ Arh. M.A.E., fond Paris, Politice. Corespondență și rapoarte. 1901—1902, vol 14. Raport nr. 1222 bis, nr. A, 28. VII/10. VIII. 1901.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Arh. B.C.S., fond St. Georges, Pachet XI, dosar nr. 1 : „Le nouveau tarif douanier de la Roumanie et les relations commerciales Franco-Roumaines”.

Tariful vamal al României¹⁸, intrat în vigoare la 29 iunie/10 iulie 1891 a oferit țărilor industriale din Europa mari avantaje. Comerțul franco-român a avut, ca urmare, o curbă ascendentă fără însă a atinge proporțiile comerțului dintre România și Puterile Centrale. În Franța s-a manifestat nemulțumire față de taxa de 12% pentru unele produse¹⁹ — stabilită prin tariful din 29 iunie/10 iulie 1891 — și, ca urmare, ținând seama și de nemulțumirile altor țări, guvernul român a modificat-o creînd noi înlesniri comerțului străin, implicit celui francez. În ultimii ani ai secolului al XIX-lea, ca și mai târziu, exportatorii români erau preocupați de găsirea unor soluții care să le permită mărirea exportului de cereale. Taxele percepute de Franța asupra cerealelor străine nu erau de natură să mulțumească pe exportatorii români. Micșorarea lor era una dintre doleanțele acestora. Reprezentantul României la Paris vedea o soluție posibilă în încheierea unui tratat cu Tunisia, dependentă de Franța, prin mijlocirea guvernului de la Paris. Un acord cu Tunisia, scria Ghika, „...ar deschide produselor române un deuseu nu fără însemnătate”²⁰. Acest acord nu s-a încheiat însă. Preocupări în vederea dezvoltării relațiilor comerciale româno-franceze s-au manifestat, în chip deosebit, și cu prilejul Expoziției Universale de la Paris din 1900²¹.

Totuși la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea valoarea schimburilor româno-franceze era cu mult inferioară valorii schimburilor cu Puterile Centrale.

În evoluția raporturilor dintre Franța și România un rol negativ l-a jucat afacerea Hallier — care a provocat vii nemulțumiri în România și iritare la Paris. Contractul încheiat de statul român cu antreprenorul francez A. Hallier, în martie 1896, pentru construirea docurilor din Constanța a fost reziliat de guvernul român în decembrie 1899, deoarece Hallier nu-l respectase²². În anul 1900 a avut loc, ca urmare, un proces deosebit de neplăcut pentru statul român, prin care s-a hotărît ca Hallier să primească 5 470 632 lei²³, iar bunurile acestuia să devină proprietatea României. Legația Franței la București, lumea financiară franceză și presa parisiană au exercitat, în timpul procesului și în anii următori, presiuni extrem de neplăcute pentru guvernul român, în vederea obținerii unei hotărîri și despăgubiri avantajoase lui Hallier²⁴. Împrejurările erau, de altfel, favorabile Franței. În anul 1899 și în perioada următoare, România a trecut prin grave dificultăți economice. Datoria flotantă a statului atinsese o cifră record și un împrumut extern era deosebit de necesar. Ca urmare, guvernul român a început tratative cu băncile germane — cu care colaborau, în cadrul unui sindicat, și mai multe stabilimente financiare parisiene — pentru a obține împrumutul²⁵. Ministerul de externe al Franței a găsit astfel prilejul de a da un energie sprijin lui A. Hallier,

¹⁸ Arh. M.A.E., 2 Conv. F. 3, vol. I, Adresa Ministerului de Finanțe, nr. 51569 din 12. VII. 1896.

²⁰ Arh. M.A.E., fond Paris, Politice. Convenții, congrese și conferințe internaționale, 1892—1905, vol. 77. Raport nr. 337, 16/28.III.1898.

²¹ Arh. M.A.E., fond Paris, Culturale. Expoziții 1867—1900, vol. 281. Raport nr. 9, 14 /25.I.1899.

²² „Monitorul Oficial”, nr. 225, 9/21.I.1900.

²³ A se vedea: Lilio Cialdea, *op. cit.*, p. 213—214; „La Roumanie”, 26.III/8.IV.1900.

²⁴ Arh. M.A.E., fond Paris. Politice. Corespondență și rapoarte, 1900, vol. 13. Raport din 13/25.I.1900; Raport nr. 1195, 28.VIII/10.IX.1900; vol. 15, Raport nr. 6/14.I.1901.

²⁵ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 158—159.

condiționând participarea băncilor franceze la tratativele de la Berlin cu soluționarea favorabilă a afacerii Hallier ²⁶.

Deficitele bugetare ale României din primii ani ai secolului al XX-lea și perspectiva unor noi apeluri la finanțele străine au dat noi speranțe Parisului că va avea ocazii să facă greutăți guvernului român, cu scopul de a obține avantaje substanțiale pentru capitalul francez în România. În ianuarie 1900, Camera Sindicală a agenților de schimb de pe lângă Bursa din Paris nu a admis bonurile Tezaurului român decât pentru operațiunile „au comptant”. Urma ca guvernul român să prețuiască însemnătatea „neajunsului inscripțiunii valorii celei noi sub o rubrică unde atențiunea publicului este puțin atrasă...” ²⁷. În iulie 1900, lui Ghika i s-a declarat la Comptoir National d'Escompte că „dacă România va face un nou apel la capitalul străin, i se va cere ca gaj o parte a bunurilor publice, de exemplu, căile de fier...” ²⁸. Pe aceeași linie, ministrul Franței la București a încercat în decembrie 1900 să-l convingă pe Al. Marghiloman de necesitatea contractării la Paris a unui împrumut de 250—300 milioane, care însă să aibă ca gaj veniturile Monopolurilor statului român. Marghiloman nu a închis ușa tratativelor, dar nu a putut să nu amintească „exigențele diplomației franceze în afacerea Hallier”. În plus, remarcă Marghiloman, „aceasta ar fi un mare succes financiar francez și o lovitură directă pentru finanța germană” ²⁹. Din aceste motive, România nu a contractat un împrumut pe piața financiară parisiană.

De altfel, Parisul constata prin Bompard — director în Ministerul de Externe — că „...capitalul francez, cu toată dorința sa de a găsi în România lucrări industriale și comerciale nu poate izbuti, fiind locul luat de capitalul și de întreprinderi germane” ³⁰.

Fără îndoială, colaborarea României cu țările blocului austro-german constituia cauza fundamentală a fricțiunilor dintre București și Paris, a răcelei și chiar ostilității cu care guvernul Republicii trata România. Guvernul francez avea știință de existența unei convenții militare cu Austro-Ungaria, fapt ce rezultă din declarația făcută de M. Paléologue lui A. Catargi, în iulie 1902: „Cabinetul de la Quai d'Orsay are astăzi certitudinea absolută că există o convenție militară între România și Austro-Ungaria” ³¹. În aceste condiții, sublinia M. Paléologue, ținând seama de legăturile dintre Franța și Rusia, guvernul francez trebuie să adopte o atitudine corespunzătoare față de România. În anul 1903 se petrec unele evenimente care au dat speranță Parisului în ceea ce privește stringerea relațiilor cu România. În vara aceluiași an o delegație militară română condusă de colonelul Averescu a vizitat Rusia ³². Presa franceză a remarcat cu acest prilej „simpatia reciprocă” dintre România și Rusia și a laudat „perfectul spirit de moderație”, clarviziunea, corectitudinea

²⁶ Arh. M.A.E., fond Paris, Politice. Corespondență și rapoarte, 1900, vol. 13, Raport nr. 1681. 26.XI/8.XII.1899.

²⁷ Ibidem, Raport nr. 40, 21.I/2.II.1900.

²⁸ Arh. M.A.E., fond 21, Paris. Rapoarte politice, 1899—1901, vol. 70, f. 106.

²⁹ Arh. M.A.E., fond Paris. Corespondență și rapoarte, 1900, vol. 13, Nota Ministerului Afacerilor Străine nr. 22990 din 30.XI/13. XII. 1900.

³⁰ Ibidem, Corespondență și rapoarte 1900—1902, vol. 14, Raport nr. 1575, 5/18.X.1901.

³¹ Arh. M.A.E., fond 21, Paris. Rapoarte politice, 1902—1903, vol. 71, f. 33—34.

³² Ibidem, f. 141.

și lipsa de ostilitate a României față de alte puteri ³³. În același timp, la Paris se afla știrea că generalul de divizie Arion Eracle și alți ofițeri români vor vizita uzina de la Saint Chamond ³⁴. Pentru prima dată, după mult timp — raporta atașatul de presă C. G. Popovici din Paris —, „...se aduc în presa franceză ...laude fără nicio rezervă ...atît corectei politici externe a țării noastre cît și înțeleptei politici interne...” ³⁵. Însuși ministrul de Externe francez, Delcassé, s-a grăbit să comenteze, într-o discuție cu atașatul român de presă, relațiile ruso-române, declarînd că „...nu poate decît aproba cele conținute în acel articol (din „Le Temps”, citat mai sus — *n.n.*) asupra înțeleptei noastre politici externe” ³⁶. Toate acestea aveau menirea să arate guvernului de la București că orice apropiere cît de mică a României față de Rusia atrage simpatia și favoarea guvernului de la Quai d'Orsay.

Guvernul român se menținea însă pe vechea linie politică a colaborării cu Puterile Centrale : Marele Stat Major studia, în anul 1904, posibilitățile de apărare în cazul unui atac din partea Rusiei ³⁷; cancelarul von Bülow era încîntat, ca de altfel și regele Carol I, de consolidarea relațiilor româno-germane, ca urmare a încheierii în 1904 a unui nou tratat de comerț ³⁸. Corespondentul ziarului „La Patrie” constata cu surprindere, în martie 1904, ostilitatea presei guvernamentale române față de politica Franței. Ziaristului francez i s-a explicat la București cauza ostilității : favorizarea de către unele cercuri politice franceze a aspirațiilor prințului Bibescu la tronul României ; refuzul Franței de a primi ofițeri români în școlile militare franceze ³⁹. Un moment de încordare a relațiilor româno-franceze s-a produs la sfîrșitul anului 1904, cînd guvernul român a retras autorizația personalului institutelor „Notre-Dame de Sion” din Iași, Galați și București ⁴⁰. Măsura a fost adoptată într-un moment în care ministrul român la Paris comunica că sentimentele guvernului francez față de România „nu sînt ostile, dar foarte reci”, din cauză că „...ne consideră ca fiind infeudați Germaniei” ⁴¹. Delcassé a încercat să obțină din partea guvernului român, în afacerea „Notre Dame de Sion”, renunțarea la orice sancțiune sau o soluție cît mai puțin severă. Răspunsul ministrului de Externe român, I. I. C. Brătianu, a fost inițial ferm : lui Ghika i se cerea să insiste la Paris asupra „...caracterului strict intern al chestiunii, care nu comportă nici o intervenție oficială a guvernului francez” ⁴². Se promitea totuși că soluția care se va adopta va fi indulgentă.

³³ „Le Temps”, 13.VIII.1903.

³⁴ Arh. M.A.E., fond Paris. Politice. Corespondență și rapoarte, 1903—1904, vol. 15. Nota Ministerului Afacerilor Străine nr. 13415, 29.VII.1903. Vizita a avut într-adevăr loc.

³⁵ Arh. M.A.E., fond 21, Paris, vol. 71, f. 140.

³⁶ Arh. M.A.E., fond Paris, Politice. Corespondență și rapoarte, 1903—1904, vol. 15. Raport nr. 1231, 21.VIII/3.IX.1903.

³⁷ Arh. Ist. Centr., fond Casa Regală, dosar nr. 22/1904, f. 5.

³⁸ Ibidem, dosar nr. 14/1904, f. 1.

³⁹ „La Patrie”, 5.III.1904 și 14.III.1904 (Arh. M.A.E., fond 21, Paris, Rapoarte politice 1904, vol. 72, p. 31—32).

⁴⁰ „Monitor Oficial”, nr. 156, 10 (23) X.1904.

⁴¹ Arh. M.A.E., fond Primul război mondial. Telegramme, Paris, 1914—1916, vol. 30, Telegrama nr. 18284 din 16.X.1904.

⁴² Arh. M.A.E., fond 21, Paris, Rapoarte politice, 1904, vol. 72, f. 153. Telegr. cifrată nr. 18284 din 16.X.1904.

Pentru a obține câștig de cauză, diplomația franceză a recurs totuși la presiuni⁴³. La 6 decembrie 1904, „Le Temps” a publicat un articol violent la adresa politicii României. Franța era, totodată, nemulțumită și de noua comandă de tunuri făcută de România în Germania — cu toată opoziția manifestată în Parlament de cei care doreau o apropiere de Franța⁴⁴.

Pentru a desluși intențiile politicii externe românești, diplomația franceză a folosit o nouă metodă. M. Paléologue l-a întrebat pe Gr. Ghika⁴⁵ în noiembrie 1904: nu s-ar putea ca prin intermediul Petersburgului să se obțină mai multă cordialitate, o ameliorare a relațiilor româno-franceze? Ghika a răspuns că relațiile româno-ruse sînt cordiale — fapt cunoscut de M. Paléologue —, ceea ce însemna că soluția pentru ameliorarea relațiilor româno-franceze trebuie căutată la Paris.

În lunile care au urmat diplomația română a fost totuși cea care a încercat să obțină o îmbunătățire a relațiilor politice româno-franceze. Parisul a răspuns favorabil, diplomația franceză a început să acționeze, la Paris „Alliance Française” a organizat o întrunire literară — în februarie 1905 — consacrată României⁴⁶, dar în martie unele ziare franceze au publicat noi știri răuvoitoare la adresa României⁴⁷. Și dispoziția ministrului de Externe Delcassé s-a modificat: după o scurtă perioadă de ușoară bună dispoziție, a redevenit „rece” și „rezervată”. Cauzele acestei atitudini au apărut limpezi pentru guvernul român, atunci cînd Arsène Henry — ministrul francez la București — a făcut cunoscută poziția Franței: noi — arăta A. Henry — avem deplină încredere în bunele dispoziții față de noi ale noului cabinet din România. „Dar vorbele trebuie să fie confirmate prin acte: asigurările trebuie să fie urmate de un început de executare”⁴⁸. Guvernul francez a rămas „în mod penibil afectat” de faptul că uzinele franceze sînt ocolite cînd este cazul unor comenzi de tunuri pentru armata română. Și diplomatul francez încheia: adresați-vă nouă, nu ne lăsați deoparte; „*făceți-ne comenzi care vă vor procura simpatii în lumea industriei și finanțelor; și noi vom fi cei mai buni prieteni din lume*”⁴⁹ (subl. noastră).

În lunile următoare, pentru ca guvernul român să aibă timp pentru a reflecta asupra acestor chestiuni și, totodată, pentru a nu le neglija, „l’Alliance Française” a mai organizat o acțiune pentru a exprima simpatia față de România⁵⁰, presa franceză a continuat să publice atît articole favorabile cît și defavorabile guvernului de la București⁵¹, iar guvernul francez a recomandat moderație cabinetului grec — în momentul cînd

⁴³ Arh. M.A.E., fond Paris, Politice. Corespondență și rapoarte, 1903—1904, vol. 15. Nota Ministerului Afacerilor Străine nr. 19136, 28.X.1904.

⁴⁴ Semnalăm totodată că, spre nemulțumirea guvernului român, la Paris acționau mai mulți români care își luaseră misiunea „... de a apropia România și Franța” (Arh. M.A.E., fond. Paris, Politice, Corespondență și rapoarte, 1903—1904, vol. 15, Raport nr. 1477, 29.X/11.XI.1904).

⁴⁵ Arh. M.A.E., fond. Paris, Politice, Corespondență și rapoarte, 1903—1904, vol. 15, Raport nr. 1477, 29.X/11.XI.1904.

⁴⁶ Ibidem, Raport nr. 221, 16.II/1.III.1905.

⁴⁷ Ibidem, Nota Ministerului Afacerilor Străine nr. 4255, 16/29.III.1905.

⁴⁸ Ibidem, Raport nr. 379, 21.III/3.IV.1905.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Arh. M.A.E., fond Paris. Culturale, 1902—1919, vol. 269, Raport nr. 678, 7/20.V.1905.

⁵¹ Arh. M.A.E., fond Paris. Politice. Corespondență și rapoarte, 1906—1907, vol. 18. Raport nr. 1177, 20.VII/2.VIII.1905.

între România și Grecia relațiile s-au încordat ⁵². În septembrie 1905, primul ministru român Gh. Gr. Cantacuzino, în trecere prin Paris, a avut o convorbire confidențială cu șeful guvernului francez Rouvier, cu A. Henry — devenit director în Ministerul Afacerilor Străine — ș.a. Cu acest prilej, Henry — exprimînd și părerile lui Rouvier — s-a ocupat printre altele de orientarea politicii externe românești. „Domnia sa — se menționa într-o notă — ne sfătuiește a urma exemplul Italiei, care, prin apropierea cu Franța și Anglia, a știut să se întărească făcîndu-și mai independentă pozițiunea” în Tripla Alianță ⁵³. Premierul român a asigurat pe interlocutorii săi „... de bunele dispozițiuni ale guvernului român și de dorința ce are de a se stringe și mai mult relațiunile României cu Franția” ⁵⁴. Ca urmare, politica Franței a devenit mai binevoitoare față de România ⁵⁵. Astfel, în ceea ce privește conflictul româno-grec, ministrul român la Paris a putut constata că „... opinia în sferele guvernamentale franceze este ... favorabilă României” ⁵⁶. Atitudinea Parisului, deși departe de a fi dezinteresată, a contribuit la crearea unor condiții favorabile diplomației române și guvernul de la București a apreciat-o ca atare. Totuși, deși evenimentele din anii 1904—1906 au marcat un moment important în evoluția relațiilor româno-franceze, deși diplomația franceză a făcut încercări repetate de a scoate România de sub influența politică a Puterilor Centrale și de a crea capitalului francez o poziție solidă pe piața românească, rezultatele nu au fost cele scontate. Cercurile guvernamentale românești, în frunte cu regele Carol I, nu doreau o modificare a orientării politicii externe a României.

Dificultățile economice prin care a trecut România în primii ani ai secolului al XX-lea au impus guvernului preocuparea constantă de a realiza împrumuturi externe. În anii 1902—1903 au fost duse lungi tratative în acest sens. Stabilimentele de credit franceze, asociate mult timp sindicatului german în operațiunile financiare române — deci indirect — au primit, în 1902, de la Ministerele de Externe și Finanțe ale Republicii, consemnul de a declina orice participare la acordarea unui împrumut la Berlin guvernului român, deoarece francezii nu erau tratați pe picior de egalitate cu germanii ⁵⁷.

Urmărind să-și consolideze bonurile de tezaur ⁵⁸ din 1899, guvernul român s-a adresat din nou, în 1903, băncilor germane — cu care colaborau unele bănci franceze. Guvernul Republicii a interzis însă, în ianuarie, băncilor franceze să participe cu suma de 17 milioane de lei la împrumutul cerut de România la Disconto-Gesellschaft. Așadar, dispozițiile Franței față de România în materie de operații financiare „...sînt și vor rămîne

⁵² Arh. M.A.E., fond 21, Paris, Rapoarte politice 1905—1907, vol. 73, f. 13.

⁵³ Ibidem, Nota nr. 1228, 1/14.IX.1905.

⁵⁴ Arh. M.A.E., fond Paris, Politice. Corespondență și rapoarte, 1905, vol. 16. Raport nr. 1228, 1/14.IX.1905.

⁵⁵ Ibidem, 1906, vol. 17. Raport nr. 1745, 6/19.X.1906.

⁵⁶ Ibidem, 1905—1907, vol. 18. Raport nr. 1484, 27.VIII/9.IX.1905.

⁵⁷ Ibidem, 1901—1902, vol. 14, Raport nr. 409, 20.III/2.IV.1920.

⁵⁸ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 177—178.

mai reci, mai reținute ca oricînd”⁵⁹. Sindicatul bancar din Paris s-a opus „... cotării oficiale a noului titlu românesc”⁶⁰. Guvernul român a putut constata și înțelege tot mai clar, în cursul anului 1904, și un alt lucru, anume că guvernul Republicii nu se va abate de la programul pe care și l-a trasat față de statele balcanice: Franța „...nu va da nici un ban dacă uzinele franceze nu vor primi toate comenzile de armament de care aceste state au nevoie”⁶¹. Georges Villers (Tardieu), exprimînd vederile cercurilor oficiale, publica în noiembrie 1904 în ziarul „Le Temps”⁶² un articol referitor la o comandă de tunuri pe care Bulgaria o făcuse în Franța și aprecia că România, deși legată de politica Germaniei, nu va putea din punct de vedere tehnic să facă abstracție de hotărîrea Bulgariei. Gr. Ghika avertiza că acest articol „este un aviz formal lectorului... român”⁶³.

În anul 1905, cu ocazia conversiunii rentei de 5% din 1881—1888, 1892 și 1893 în rente 4% din 1906, România începe tratative cu sindicatul bancar de la Berlin pentru un împrumut de 100 milioane de lei⁶⁴. O parte din împrumut trebuia să fie plătită Germaniei pentru armamentul comandat de România în anul 1904. Din acest motiv, grupul de bănci franceze n-a subscris nimic, iar titlurile de rentă 4% din 1905 nu au fost admise la cota Bursei din Paris⁶⁵. Condițiile pe care le puseseră băncile franceze⁶⁶ pentru acceptarea titlurilor la cota Bursei fuseseră următoarele: 1) Franța va primi o comandă de armament pentru o sumă de 7—10 milioane de lei; 2) Afacerile Gros și ale Companiei de Gaz vor fi rezolvate cît mai repede; 3) În viitor, guvernul român va trata direct cu stabilimentele financiare din Franța. La 12/25 aprilie 1905, A. Henry i-a repetat lui Gr. Ghika aceste condiții, subliniind că fără acceptarea lor o „apropiere durabilă franco-română”⁶⁷ nu este posibilă. A. Henry a adăugat că Franța va acorda împrumuturi României numai dacă va exista certitudinea că banii vor avea altă destinație decît achitarea armamentului cumpărat din Germania.

Ministrul de Externe român a răspuns prompt Parisului⁶⁸. Franța — remarca el — a obținut de la guvernul român comenzi de importanță considerabilă (instalațiile pentru portul Cernavodă, turele pentru armamentul fortăreței București, peste 30 milioane de lei, portul Constanța). Nefericita afacere Hallier a constituit însă pentru România „...un dezastru moral dacă nu unul material...”. Lahovary cerea, în încheierea notei sale, lui Gr. Ghika să exprime lui A. Henry „... mirarea mea asupra modului de constrîngere ce voesc a exercita asupra noastră. Veți binevoi — continua el — a le pune în vedere că dacă, la 1899, am avut slăbiciunea de a ceda asupra afacerii Hallier, aceasta nu o vom mai face *niciodată*,

⁵⁹ Arh. M.A.E., fond Paris. Politice. Corespondență și rapoarte, 1903—1904, vol. 15. Raport nr. 36, 8/21.I.1903.

⁶⁰ Ibidem, Raport nr. 840, 6/19.VI.1903.

⁶¹ Arh. M.A.E., fond 21, Paris, Rapoarte politice, 1904, vol. 72, f. 134.

⁶² „Le Temps”, 15.XI.1904.

⁶³ Arh. M.A.E., fond Paris. Politice. Corespondență și rapoarte, 1903—1904, vol. 15. Raport nr. 1499, 2/15.XI.1904.

⁶⁴ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 181.

⁶⁵ Ibidem, p. 206.

⁶⁶ Arh. M.A.E., fond Paris. Politice. Corespondență și rapoarte, 1905, vol. 16. Raport nr. 464, 1/14.IV.1905.

⁶⁷ Ibidem, Raport nr. 517, 12/25.IV.1905.

⁶⁸ Ibidem, Nota Ministerului Afacerilor Străine nr. 24 C. din 9/22.IV.1905.

absolut niciodată... Veți adăuga că relațiile cordiale între România și Franța nu pot fi răzămăte pe exigențe cominatorii de la cel puternic la cel mai slab. O asemenea atitudine din partea guvernului francez ne mîhnește, fără însă a ne face a șovăi"⁶⁹. Răspunsul ministrului de Externe român se pare că nu a fost luat în seamă la Paris, deoarece primul ministru român a ascultat în septembrie 1905, în timpul trecerii sale prin Franța, aceleași idei și condiții expuse de Rouvier și Henry⁷⁰. Politica Franței față de România a inspirat lui Gr. Ghika o apreciere deosebit de realistă.. „Amintirile clasice — scria el la 17 noiembrie 1905 — au dispărut și simpatiile Franței pentru statele secundare, mai cu seamă pentru celea din Europa orientală, nu se mai alimentează decît în comăndele de tunuri ce se vor face la Creuzot sau la Sainte Chamond”⁷¹.

Relațiile comerciale româno-franceze erau reglementate de Convenția din 12/28 februarie 1893, încheiată pe baza clauzei națiunii celei mai favorizate. La 25 septembrie/8 octombrie 1904, România a semnat cu Germania o nouă convenție comercială prin care acorda o serie de concesi, de care însă urma să beneficieze, la cerere, și alte țări. De asemenea, în februarie 1906 urma să intre în vigoare noul tarif vamal român. De aceea, guvernul român se adresează în februarie 1905 Parisului cu propunerea de a se începe discuții pentru a se vedea dacă Franța dorește și alte concesi tarifare decît cele acordate Germaniei și, eventual, pentru încheierea unei noi convenții⁷². Dar guvernul francez a tărăgănat începerea tratativilor, lăsînd ca România să trateze mai întîi cu Austro-Ungaria, sperînd că în condițiile încheierii unei convenții cu aceasta din urmă „... nu va mai avea să lucreze decît pentru un număr restrîns de articole...”⁷³. Tratativilor cu Austro-Ungaria au eșuat însă și atunci Parisul a trebuit să prezinte o lungă listă de concesi pe care le cerea României, sperînd că ea va fi primită de teamă „... a nu ne expune să pierdem mai cu seamă în privința petrolului ..tratamentul națiunii cele mai favorizate”⁷⁴. La cererile Franței s-a răspuns că „...neavînd nimic a ne da (Franța — *n.n.*) s-ar putea mulțumi cu clauza națiunii cele mai favorizate, însă, dacă voește, putem examina...” unele probleme. „Dar să nu ne facă multe!”⁷⁵.

La 8/21 martie s-a constituit o subcomisie română pentru încheierea unei noi convenții cu Franța. În raportul acestei subcomisii cu privire la relațiile comerciale româno-franceze se semnala : Franța a refuzat în trecut să-și lege prin vreo convenție comercială taxele din tariful său vamal pentru produsele agricole și este îndoielnic că va accepta acum să o facă. În acest caz, convenția din 1893 este îndestulătoare. „La ce dar — încheia raportul — o nouă convențiune sau o convențiune adițională?”⁷⁶. Tratativilor au fost însă continuate la propunerea unora dintre membrii subcomisiei — D. E. Nenișescu, Gr. G. Cantacuzino ș.a. — pentru că „avînd

⁶⁹ Ibidem, Nota Ministerului Afacerilor Străine nr. 24 C. 9/22.IV.1905.

⁷⁰ Arh. M.A.E., fond 21, Paris, Rapoarte politice, 1905—1907, vol. 73, f. 153.

⁷¹ Ibidem, f. 39.

— ⁷² Arh. M.A.E., 2 Conv. F. 3, vol. I, Adresa nr. 2879, 18.II.1905.

⁷³ Ibidem, Raport nr. 209, 6/19.II.1906.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Ibidem, Nota marginală a ministrului de Externe pe adresa Legației franceze din București, din 7/20.II.1906.

⁷⁶ Ibidem, vol. II, Raport din 23.VI.1906.

în vedere interesul politic care există de a strânge legăturile economice între Franța și România . . . n-ar fi nemerit să se respingă cu totul propunerile Franței fără măcar a intra în tratative . . .”⁷⁷ D. E. Nenițescu va insista asupra chestiunii într-o scrisoare către subcomisie : „N-avem nici un interes de a deslipi *ultimele și subțirile fire ce ne mai leagă de Franția*”⁷⁸ (subl. noastră). Ca urmare, la 6 martie 1907 Convenția de comerț și navigație între România și Franța a fost semnată la Paris. Gr. Ghika informa Bucureștii că acordul conținea „. . . o formulă pentru petrolul românesc care ne dă satisfacție deplină”⁷⁹. La rîndul ei, România făcea o serie de concesiuni tarifare. Convenția a fost primită cu satisfacție în România. Camera de Comerț și Industrie din București o aprecia ca fiind „. . . o strîngere a legăturilor, intereselor economice reciproce”⁸⁰.

Neîndoindu-se, convenția a jucat un rol pozitiv în dezvoltarea relațiilor comerciale româno-franceze, fără ca aceasta să modifice însă orientarea generală a comerțului românesc către Germania și Austro-Ungaria.

În perioada care a urmat, pînă în ajunul crizei balcanice, în relațiile politice dintre București și Paris nu a intervenit nici o modificare care să le dea un alt curs. Relațiile dintre București, Berlin și Viena au continuat să fie strînse. Chiar și în probleme de ordin intern ale României, Berlinul și Viena aveau un cuvînt de spus⁸¹. În aprilie 1909, Carol I declara că legăturile cu Germania „. . . au devenit indisolubile”⁸². La Paris, reprezentantul României trebuia în diferite ocazii să se conformeze atitudinii reprezentantului Austro-Ungariei⁸³, iar în rezolvarea diferitelor probleme de politică externă Carol I indica, în octombrie 1910 — deoarece „sîntem în prea mare intimitate cu Viena și Berlin”⁸⁴ —, să se aștepte „un semn” din aceste capitale. În sfîrșit, Marele Stat Major român întocmea, în anul 1911, planuri în colaborare cu reprezentantul Vienei, Conrad von Hoetzendorf, care prevedeau, printre altele, o retragere în Austro-Ungaria — pe teritoriul Transilvaniei — în cazul unui război cu Rusia⁸⁵. Totuși, acestea nu însemnau că relațiile României cu Austro-Ungaria erau lipsite de fricțiuni și neînțelegeri frecvente⁸⁶. Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că în această perioadă, în anul 1909, de pildă, relațiile dintre Franța⁸⁷

⁷⁷ Arh. M.A.E., 2 Conv. F. 3, vol. II, Raport din 23.VI.1906.

⁷⁸ Ibidem, Scrisoarea lui D. E. Nenițescu către Burghelca, Sinaia, 25.VI.1906.

⁷⁹ Ibidem, vol. IV, Teleg. cifrată nr. 195, 7.II.1907.

⁸⁰ Ibidem, Adresa nr. 556, 11.IV.1907.

⁸¹ A se vedea : Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I. p. 62 ; Al. Em. Lahovary, *Amintiri diplomatice. Viena 1906—1908*, p. 33.

⁸² C. Xenii, *Take Ionescu 1858—1922*, Universul, p. 242. A se vedea și Arh. B.C.S., fond St. Georges, Pachet XCVII, dosar nr. 4, Scrisoarea lui Carol I către I. I. C. Brătianu, 1.VIII.1909.

⁸³ Arh. M.A.E., fond 21, Rapoarte politice, 1908—1913 ; vol. 74, f. 24.

⁸⁴ Al. Marghiloman, *Op. cit.*, vol. I, p. 80.

⁸⁵ Ibidem, p. 87.

⁸⁶ Al. Em. Lahovary, *op. cit.*, p. 16. A se vedea și Arh. Ist. Centr., fond Casa Regală-dosar nr. 7/1909, f. 1 verso.

⁸⁷ *Documents diplomatiques français*, 2 Sér., 1901—1911, tome XII nr. 266, p. 386 (în continuare : *D.D.F.*) ; Arh. M.A.E., Fond 21. Paris, Rapoarte politice, 1901—1913 și vol. 74, f. 55.

și Austro-Ungaria, ca și cele ruso-italiene⁸⁸ sau ruso-germane, au fost amicale, reciproc binevoitoare.

Diplomația franceză nu și-a pierdut însă speranța de a aduce guvernul român la sentimente mai bune față de Franța, de a scoate România de sub influența austro-germană și folosea, în acest scop, orice prilej. Presa legată de Quai d'Orsay publica, din când în când, articole favorabile României⁸⁹. Fără a pierde din vedere atât intimitatea dintre Carol I și Francisc Iosif cât și orientarea politicii oficiale, diplomația franceză urmărea cu atenție situația politică din România. În iulie 1909, Crozier, ambasadorul Franței la Viena, atrăgea atenția Parisului că în România exista o grupare politică dornică de o apropiere a țării față de Occident, că pentru aceasta se contează pe „...moartea celor doi bătrâni suverani”⁹⁰ — Carol I și Francisc Iosif — și pe influența viitoare a regine de origine engleză. Un an mai târziu, în iulie 1910, Blondel — ministrul Franței la București — semnala la Quai d'Orsay că „Rusia pune totul în mișcare pentru a-și prepara un viitor favorabil în România”⁹¹. Starea de spirit în țară este favorabilă Rusiei. Blondel încheia atrăgând în mod special atenția Parisului asupra unei situații care ar trebui „...să nu ne lase indiferenți”⁹². Un alt diplomat francez, care a avut la Sinaia, în septembrie 1910, convorbiri cu mulți oameni politici, constată că mulți români nu acceptau situația actuală a țării decât constrinși și „împotriva sentimentelor lor”⁹³. Marea majoritate a românilor — încheie diplomatul francez — așteaptă ca Franța să acționeze. Șanse sînt destule pentru un succes francez în România, deoarece „...noi avem încă destui prieteni în această țară pentru a reuși...”⁹⁴. Firește, diplomatul francez se referă la posibilitatea de a desprinde România de blocul austro-german. Existau cercuri politice cărora nu le-a scăpat semnificația realizării cu ajutorul Franței a înțelegerii anglo-ruse din 1907 și consecințele ei pe planul raporturilor de forțe pe arena internațională, ca și consecințele politicii Vienei și Buda-pestei față de diferențele naționalității din Austro-Ungaria.

La această dată, toate acestea nu erau decât simptomele unei viitoare reorientări politice atât a opiniei publice, cât și a unor cercuri politice românești — care va deveni fapt în condițiile modificate ale relațiilor internaționale din anii viitori. Politica externă a României rămînea însă în acea vreme cea devenită tradițională — pro-germană și pro-austriacă. Ea era sintetizată lapidar, în aprilie 1911, de Titu Maiorescu, ministrul Afacerilor Externe, într-o notă marginală făcută pe un raport din Paris care se ocupa de relațiile dintre Franța și Rusia și politica celor două puteri: toate

⁸⁸ Arh. M.A.E., fond Paris. Politice, Corespondență și rapoarte, 1907—1913, vol. 19, Raport nr. 669, 14.X.1909.

⁸⁹ „Le Temps”, 23.VI.1907; „Le Courier d'Orient”, 6.XI.1909 (Arh. M.A.E., fond 21, Paris, Rapoarte politice, vol. 74, f. 153).

⁹⁰ *D.D.F.*, 2e Sér., 1901—1911, tome XII, nr. 253, p. 355.

⁹¹ *Ibidem*, nr. 529, p. 821.

⁹² *Ibidem*, nr. 529, p. 821.

⁹³ *Ibidem*, nr. 581, p. 927. Vezi și: I. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 138, 140—141.

⁹⁴ *Ibidem*, Semnalăm că în această epocă Consiliul Superior al Apărării Naționale al Franței se ocupa de probleme externe în funcție de care urma să se întocmească planurile de război. Interesul și preocuparea Franței pentru slăbirea adversarului viitor și găsirea de noi aliați era tot mai pronunțat (a se vedea: Joffre, *Mémoires 1910—1917*, vol. I, Paris, 1932, p. 103).

cele care se referă la aceste chestiuni, scria Titu Maiorescu, „...sînt indiferente pentru politica românească”⁹⁵.

În răstimpul care s-a scurs de la semnarea convenției comerciale pînă la izbucnirea crizei balcanice relațiile comerciale dintre România și Franța au oferit părții române, și uneori celei franceze, motive de nemulțumire și îngrijorare. În anul 1908 guvernul francez se pregătea să mărească taxa de fabricație asupra uleiurilor brute etc. Consecința unei astfel de măsuri ar fi fost alungarea produselor românești respective de pe piața franceză de către cele americane. Cu alte cuvinte, „...micul avantajiu asigurat produselor române prin Convențiunea de comerț încheiată în 1907 ... ar fi zdruncinat”⁹⁶. Chiar și presa franceză legată de rafinorii de petrol, prin „Journal du Pétrole”, din 20 mai 1908, se opunea adoptării acestei măsuri care ar fi lovit greu exporturile românești de petrol și, în parte, pe cele ale rafinorilor francezi. În anul 1909, Sindicatul agricol din Ialomița cere ministrului de Externe să intervină la Paris pentru a împiedeca adoptarea proiectului de lege aflat în discuția Adunării Naționale franceze, care prevedea mărirea taxelor vamale la rapiță și alte oleaginoase importate din Europa, inclusiv din România⁹⁷. Din aceste pricini, mai ales datorită intențiilor guvernului francez de a revizui în 1909 tariful vamal, relațiile comerciale româno-franceze se aflau sub semnul nesiguranței; faptul a fost semnalat de ministrul român la Paris, în februarie 1909: „Deși sîntem legați cu Franța de un tratat recent, cu oarecari taxe consolidate ce ni s-au acordat — scria el — nu trebuie uitată precaritatea celui tratat menit a nu dura decît un an din ziua în care se va denunța”⁹⁸.

Pe tărîm financiar, în această perioadă, băncile franceze⁹⁹ care făceau parte din sindicatul germano-francez au participat la acordarea a două împrumuturi României: la cel de 70 milioane din anul 1908 și, apoi, la cel de 128 milioane din 1910 pentru construcții de căi ferate¹⁰⁰. Totuși, Camera sindicală a agenților de schimb a hotărît, în martie 1910, să admită la cota oficială a Burselor din Paris împrumutul român 4% de 128 de milioane¹⁰¹ — adică să accepte ceea ce în trecut refuzase în repetate rînduri — spre mulțumirea guvernului român. Anul 1911 — parțial 1912 — nu a ridicat probleme economice și financiare guvernului român, dimpotrivă s-a soldat cu un excedent bugetar¹⁰², ceea ce l-a scutit pentru moment de noi apeluri la finanțele externe. Concomitent însă, s-a constatat „...cît sîntem de inferiori în artilerie, în comparație cu alte armate”¹⁰³ și, ca

⁹⁵ Arh. M.A.E., fond 21, Paris, Rapoarte politice, 1908—1913, vol. 74, f. 205.

— ⁹⁶ Arh. M.A.E., 2 Conv. F. 3, vol. V, Raport nr. 794, 26.V/6.VI.1908.

⁹⁷ Ibidem, Adresa nr. 1882, 26.XI.1909. Guvernul francez mai respinsese o cerere similară în trecut și de aceea Ministerul Afacerilor Străine considera că era inutil să mai intervină la Paris.

⁹⁸ Arh. M.A.E., fond Paris, Politice. Corespondență și rapoarte. 1907—1913, vol. 19, nr. 137, 26.I/8.II.1909.

⁹⁹ Comptoire National d'Escompte, Banque de Paris et des Pays-Bas, Société Générale Paris.

¹⁰⁰ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 190—191, 194, 196.

¹⁰¹ Arh. M.A.E., fond Paris, Politice, Corespondența și rapoarte, 1907—1913, vol. 19, Telegr. nr. 452, 4/15.III.1910.

¹⁰² Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 198.

¹⁰³ Arh. Ist. Centr. a St., fond Casa Regală, dosar nr. 3/1911, f. 28.

urmare, în februarie 1911, s-au făcut noi comenzi de materiale pentru artilerie la uzinele germane în valoare de aproximativ 7 milioane lei¹⁰⁴. Lumea bancară franceză a înregistrat astfel încă o manifestare a politicii de ocolare sistematică a uzinelor franceze, de indiferență față de interesele și dorințele capitalului francez și-și va aminti acest lucru în momentul în care criza balcanică va impune guvernului român să ceară un împrumut direct Parisului.

Deschiderea unui nou capitol în istoria relațiilor româno-franceze se anunță în epoca crizei balcanice din anii 1912—1913. Încă în ajunul crizei la București și, mai ales, la Paris semnele creșterii interesului reciproc sînt evidente. În aprilie 1912, primarul Parisului, invitat de Municipipalitatea Bucureștilor, vizitează România — cu încuviințarea dată „cu mare plăcere” de către premierul francez R. Poincaré¹⁰⁵ — unde populația îi face o primire entuziastă¹⁰⁶. În timpul unui banchet, Dim. Robescu, primarul Bucureștilor, și-a exprimat speranța „...că se vor naște legături mai prietenești și mai solide cari în viitor vor călăuzi aceste două națiuni (română și franceză — *n.n.*) făcute numai ca să se înțeleagă”¹⁰⁷. În mai 1912, Paul Deschanel, președintele Camerei deputaților din Franța, vizitează și el România cu o „misiune oficioasă”¹⁰⁸. În iulie 1912, primarul Bucureștilor a vizitat la rîndul lui Parisul unde s-a bucurat de o primire călduroasă. „Viitorul” scria referitor la această primire: „...Asemenea manifestațiuni sînt foarte măgulitoare pentru noi, și... vor contribui la o strîngere a relațiilor dintre România și nobilul popor francez”¹⁰⁹. Reprezentantul României la Paris, Al. Em. Lahovary, raporta și el: „Compatrioții noștri au fost obiectul unor atențiuni delicate din partea președintelui Republicii și a guvernului francez...”¹¹⁰.

Declanșarea crizei balcanice a determinat guvernul român să-și precizeze atitudinea. Este cunoscută politica de neutralitate adoptată de România în timpul primului război balcanic, urmată mai apoi de intervenția armată în al doilea război balcanic împotriva Bulgariei, în vara anului 1913¹¹¹.

Pentru a înțelege însă evoluția relațiilor româno-franceze și cauzele apropierii dintre cele două țări, este utilă trecerea în revistă a relațiilor dintre România și puterile centrale. Guvernul german¹¹², care nu se

¹⁰⁴ Ibidem, dosar nr. 3/1911, f. 1.

¹⁰⁵ Arh. M.A.E., fond 71, 1900—1919, vol. 36, f. 239.

¹⁰⁶ „Viitorul”, 19.IV.1912, 20.IV.1912.

¹⁰⁷ „Viitorul”, 14.V.1912.

¹⁰⁸ „Viitorul”, 13.V.1912. Același ziar scria la 3 mai: „Francezii au început să ne aprecieze mai mult”.

¹⁰⁹ „Viitorul”, 10.VII.1912.

¹¹⁰ Arh. M.A.E., fond 21, 1900—1919, vol. 101, f. 22.

¹¹¹ A se vedea în acest sens: Arh. Ist. Centr. a St., Fond Casa Regală, dosar nr. 24/1913, f. 2—15 și dosar nr. 34/1913, f. 2; Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 140, 144; C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916—1919*, vol. I, ediția a II-a, București, p. 100, 103, 107; T. Maiorescu, *Din însemnările zilnice...*, p. 53—71, 134—153.

¹¹² A se vedea: Arh. Ist. Centr., fond Casa Regală, dosar nr. 26/1912, f. 1, 17 verso; R. Poincaré, *op. cit.*, vol. III, p. 6; C. J. Diamandy, *La Grande Guerre du versant Oriental. Un nouvel « Homme malade » en Europe*, în „Revue des deux Mondes”, Paris, 1927, p. 786; Take Ionescu, *op. cit.*, p. 11—12.

hotărîse încă să declanșeze o conflagrație mondială, a păstrat în timpul crizei balcanice o atitudine rezervată. Față de politica guvernului român, spre deosebire de Austro-Ungaria — „omul bolnav”, cum începuseră să-i spună unii diplomați germani —, Berlinul a fost plin de atenție, i-a acordat concursul, spre deplină satisfacție a regelui Carol I¹¹³ și a grupării politice pro-germane. Politica monarhiei habsburgice¹¹⁴ în timpul crizei balcanice a fost deosebit de agresivă, urmărind, printre altele, zdrobirea Serbiei. Viena, ca de altfel și Petersburgul, dorea cu orice preț și neutralitatea României, urmărind, firește, obiective cu totul diferite¹¹⁵. De aceea, orice inițiativă politică independentă a guvernului român în chestiunea balcanică și simpatia față de Serbia erau privite cu o ostilitate prost deghizată, în ciuda faptului că în februarie 1913 vechiul tratat dintre România și Austro-Ungaria a fost reînnoit. Viena a recurs la amenințări deschise, iar presa austro-ungară și-a manifestat ostilitatea față de România. Dintre marile puteri, Austro-Ungaria a fost cea care a manifestat ostilitatea deschisă față de tratatul de la București din 1913, încercînd zadarnic să obțină revizuirea lui. Politica „aliatului” habsburgic a stîrnit vii nemulțumiri în rîndurile opiniei publice și cercurilor guvernante românești. Pînă și Carol I, de obicei atît de rezervat, nu s-a putut reține în fața ministrului francez la București, Blondel, să nu o dezaprobe¹¹⁶. Această evoluție a raporturilor dintre București și Viena nu a scăpat diplomației franceze care vedea în ea un bun prilej pentru a face o politică binevoitoare față de România, avînd în vedere în primul rînd interesele ei, sperînd să-și atragă pe această cale simpatiile și recunoștința opiniei publice și cercurilor politice românești. Exista însă un factor de care guvernul francez trebuia să țină seama: politica balcanică a aliatei sale Rusia. Or, în epoca de care ne ocupăm, au existat unele deosebiri de vederi între cei doi aliați. Franța nu dorea un război general din cauza crizei balcanice — guvernul rus de asemenea — și se temea ca Rusia să nu piardă controlul asupra aliaților săi balcanici¹¹⁷. De aceea Parisul cerea Petersburgului moderație și evitarea unui conflict cu Austro-Ungaria. În altă ordine de idei, guvernul Republicii nu-și făcea iluzii asupra relațiilor româno-ruse. Generalul Joffre a avertizat, la 16 octombrie 1912, în numele Statului Major general, Ministerul de Externe că indicii numeroase, și în primul rînd intimitatea relațiilor dintre Carol I și Francisc Iosef, arătau că „...România se va alătura Austriei în caz de război cu Rusia”¹¹⁸. Guvernul român fusese informat la începutul anului 1912 că în cazul unui conflict româno-bulgar, guvernul rus va fi într-o „situație grea”¹¹⁹, iar în ianuarie 1913 că dacă

¹¹³ Arh. Ist. Centr., fond Casa Regală, dosar nr. 59/1913, f. 1.

¹¹⁴ A se vedea: Arh. ist. Centr., fond Casa Regală, dosar nr. 16/1912, f. 16, 44, dosar nr. 26/1912; f. 1, dosar nr. 21/1913; R. Poincaré, *op. cit.*, vol. II, p. 178, 359—361 și vol. III, p. 222; Take Ionescu, *op. cit.*, p. 20, 23, 25; C. Kirițescu, *op. cit.*, vol. I, p. 107, 111; Lilio Cialdea, *op. cit.*, p. 280; Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 158.

¹¹⁵ Vezi I. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 147; N. Schebeko, *op. cit.*, p. 161.

¹¹⁶ Arh. Ist. Centr., fond Casa Regală, dosar nr. 36/1913, f. 4—5.

¹¹⁷ A se vedea: Arh. MAE, fond 21, Paris, Rapoarte politice, 1908—1913, vol. 74, f. 233 verso; R. Poincaré, *op. cit.*, vol. II, p. 201—202, 205.

¹¹⁸ Joffre, *op. cit.*, vol. I, p. 107. Vezi și p. 109—110.

¹¹⁹ Arh. Ist. Centr., fond Casa Regală, dosar nr. 16/1912, f. 22. La est de Prut Rusia executa în acest timp mari lucrări de importanță strategico-militară (Arh. Ist. Centr. a St., Fond Casa Regală, dos. nr. 6/1912, fl. 1).

România va ataca Bulgaria „...pierde pentru multă vreme puțința de a-și ajunge la împlinirea idealului ei național”¹²⁰. Dorința de a menaja Bulgaria — cu scopul de a menține și largi blocul balcanic — a împins Rusia să insiste chiar mai mult decât Austro-Ungaria ca România să păstreze neutralitatea¹²¹. Dar, totodată, în politica sa față de România, Rusia a încercat, mai ales după 1910, să câștige simpatii la București, să îndepărteze România de austro-germani. La sfârșitul anului 1912, Carol I a primit gradul de feldmareșal al armatei ruse, bastonul fiindu-i adus de o misiune specială condusă de marele duce Nicolae Mihailovici — fapt ce a stîrnit senzație în lumea diplomatică¹²². Față de politica României în Balcani, guvernul rus a adoptat o atitudine ce a evoluat treptat către satisfacerea deplină a României¹²³. Mai mult chiar, Rusia va sfîrși prin a lăsa libertate de acțiune Bucureștilor în relațiile cu Sofia, neintervenind pentru a impune neutralitatea României¹²⁴. În cursul anului 1913 s-a vorbit chiar despre o înrudire, printr-o căsătorie, a familiei regale românești cu familia imperială rusă¹²⁵. Pe de altă parte, în România unii oameni politici cereau „...să ne unim cu Rusia și să facem irendentism contra Austro-Ungariei”¹²⁶. Încrederea în politica Rusiei era în creștere¹²⁷. Diplomația franceză remarcase cu satisfacție și speranță o „interesantă evoluție” a opiniei publice românești — iritată de politica Habsburgilor — care vorbea tot mai insistent despre „interese naționale” și „aspirații legitime”. Pe scurt — apreciau francezii —, în cazul unui nou război în Balcani, România „fără da se...”¹²⁸, se va emancipa de sub tutela Vienei.

Guvernul francez s-a situat de la începutul crizei balcanice pe poziții favorabile României. În repetatele întrevederi dintre ministrul român la Paris, Al. Em. Lahovary și R. Poincaré, din noiembrie 1912, acesta din urmă a dat asigurări că Franța sprijină politica României și va face tot ce este posibil pentru a ajuta România. Poincaré considera că neutralitatea binevoitoare a României „merită recompensă”¹²⁹. Ministrul de Externe francez s-a grăbit să avertizeze Petersburgul că dezaprobă demersul particular — „cette note inconsiderée” — făcut de acesta la București, prin care România era amenințată cu intervenția armată în cazul unui conflict româno-bulgar. Parisul era de părere că o acțiune coercitivă asupra României ar atrage intervenția Austro-Ungariei. Avînd în vedere repercusiunile unui asemenea demers, guvernul rus trebuia, după părerea Parisului, să ajungă la „un acord prealabil” cu guvernul francez, ceea ce acesta nu făcuse. Franța era dispusă să recomande Bucureștilor „moderație”, dar nu putea aproba demersul rus¹³⁰. Delcassé, noul ambasador

¹²⁰ Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 147.

¹²¹ Arh. M.A.E., fond 21, Paris, Rapoarte politice, 1908—1913, vol. 74, f. 246 (notă marginală a lui Titu Malorescu).

¹²² Arh. M.A.E., fond 71, 1900—1919, vol. 101, f. 67, 72, 74.

¹²³ Arh. Ist. Centr., fond Casa Regală, dosar nr. 26/1912, f. 10 verso, dosar nr. 16/1912, f. 17, 43.

¹²⁴ Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 154.

¹²⁵ M. Paléologue, *op. cit.*, p. 149.

¹²⁶ Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 130. Vezi și „La Roumanie”, 31. III.1913.

¹²⁷ Vezi M. S. Sazonov, *Les années fatales*, Paris, 1927, p. 93; N. Schebeko, *op. cit.*, p. 135.

¹²⁸ M. Paléologue, *op. cit.*, p. 33, 155—156, 165; C. Kirîțescu, *op. cit.*, vol. I, p. 102.

¹²⁹ Arh. M.A.E., fond 21, Rapoarte politice, 1908—1913, vol. 74, f. 222 verso, 227 verso, 229, 233 verso.

¹³⁰ R. Poincaré, *op. cit.*, vol. III, p. 79—81.

al Franței la Petersburg, ce urma să plece în Rusia în martie 1913, era — după părerea lui Lahovary — „convins de interesul pe care-l aveau Franța și Rusia pentru a da României un ajutor eficace”¹³¹, avînd în vedere viitorul relațiilor româno-franco-ruse. În plus, el avea instrucțiuni „să facă tot posibilul”¹³² la Petersburg pentru ca România să primească satisfacție. Guvernul francez a sprijinit, în bună parte, încă înainte de deschiderea lucrărilor Conferința ambasadurilor de la Petersburg, politica Bucureștilor, iar în timpul Conferinței și-a menținut atitudinea¹³³, fără însă ca aceasta să satisfacă pe deplin guvernul român. Politica guvernului Republicii, țelurile lui privitoare la România se reflectau și în presa franceză, deși inițial aceasta atacase violent politica României¹³⁴. Teama ca Serbia să nu fie zdrobită de armata bulgară a împins diplomația franceză să facă un nou pas: la 14 iunie 1913 Blondel a cerut guvernului român să mobilizeze¹³⁵, iar regele Carol I i-a dat asigurări — cîteva zile mai tîrziu — că România „...cu nici un preț nu va permite zdrobirea Serbiei”¹³⁶. Delcassé, și alături de el guvernul de la Petersburg, apreciind că România era „arbitrul situației”, a avertizat Bulgaria că nu va beneficia de ajutorul Rusiei în cazul unui război¹³⁷. În sfîrșit, este semnificativă și poziția adoptată de Franța față de tratatul de pace de la București din august 1913. Guvernul Republicii a intrat în contact cu Berlinul pentru ca tratatul să fie acceptat de Europa¹³⁸. Blondel — primind instrucțiuni de la Paris ca să considere pacea definitivă, cu toate stăruințele contrarii ale ambasadurului rus în Franța, Isvolski — a insistat ca „totul să se isprăvească la București”¹³⁹, și a determinat pe Barclay — ambasadurului Angliei — să-și retragă nota prin care țara sa își rezerva dreptul de revizuire a tratatului.

Criza balcanică nu a rămas fără urmări în ceea ce privește relațiile României cu Austro-Ungaria. Se remarcă supărarea Vienei pentru grava înfrîngere suferită de politica sa în Balcani, nemulțumirea ei față de atitudinea specială a Germaniei¹⁴⁰. Diplomații monarhiei dualiste înțelegeau tot mai limpede că — dacă pînă la criza balcanică relațiile dintre cele două state se bazaseră pe acordul tacit de a nu se vorbi despre Transilvania — după această criză „...bunele noastre relații nu se vor menține decît dacă se va vorbi despre Transilvania”¹⁴¹. Pe de altă parte, în rîndul opiniei publice și a unor cercuri politice românești își făcea tot mai mult loc ideea că dacă ruptura dintre România și Austro-Ungaria nu s-a produs încă oficial — și, subliniem, nici nu se putea produce în acel moment — ea

¹³¹ Arh. M.A.E., fond 21, Paris, Rapoarte politice, 1908—1913, vol. 74, f. 258 verso.

¹³² Ibidem, f. 257.

¹³³ Ibidem, f. 257 verso; R. Poincaré, *op. cit.*, vol. III, p. 175—176; N. Iorga, *Comment la Roumanie s'est détachée de la Triplice*, p. 29.

¹³⁴ Arh. M.A.E., fond 21, Paris, Rapoarte politice, 1908—1913, vol. 74, f. 243, 247. Lahovary explică astfel cauzele acestei atitudini: presa franceză considerînd simplist că guvernul român face politica Triplei Alianțe, România nu poate avea o bună presă în țările Antantei.

¹³⁵ Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 155; Lilio Cialdea, *op. cit.*, p. 290.

¹³⁶ Arh. Ist. Centr. a St., fond Casa Regală, dosar nr. 36/1913, f. 4.

¹³⁷ Ibidem, dosar nr. 35/1913, f. 1.

¹³⁸ R. Poincaré, *op. cit.*, vol. III, p. 233. Vezi și N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 168.

¹³⁹ Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 189, 192.

¹⁴⁰ Arh. Ist. Centr. fond Casa Regală, dosar nr. 65/1913, f. 2—3; Al. Em. Lahovary, *Amintiri diplomatice. Constantinopol 1902—1906*; N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 139—140.

¹⁴¹ C. J. Diamandy, *op. cit.*, p. 789.

era deja fapt, alianța austro-română era deja compromisă. Unii oameni politici români apreciau că în caz de război, cu tot tratatul de alianță, România nu ar fi putut merge alături de Austro-Ungaria¹⁴². Take Ionescu dădea chiar asigurări președintelui Franței, în septembrie 1913, că „... nicio-dată nu veți întilni armata română în tabăra vrăjmașă”¹⁴³, oricare ar fi guvernul României.

Firește, diplomația franceză a tras concluziile și a stabilit planul său de acțiune viitoare față de România. M. Paléologue scria la 2 noiembrie 1913 în jurnalul său : „Eu cred că după al doilea război balcanic guvernul român tinde, din ce în ce mai mult, să se emancipeze de Austria pentru a evolua către Rusia”. Toți ambasadorii francezi au informat Parisul că „alianța României și Austriei nu mai este decît o umbră”¹⁴⁴ și M. Paléologue — care contribuia la elaborarea politicii externe a Republicii — stabilea, cu aprobarea ministrului de Externe, următorul obiectiv ce trebuia urmărit în relațiile cu România : „... Întregul nostru efort diplomatic trebuie să fie orientat de acum înainte spre a ne concilia România, spre a-i facilita relațiile sale cu Rusia...”¹⁴⁵.

În anii 1912—1913 relațiile comerciale dintre România și Franța au păstrat vechile caracteristici și structura semnalate deja. Restrîngerea relativă a comerțului francez pe piața românească, în raport cu cel german sau austro-ungar, și nemulțumirea provocată de acest fapt își găsește tot mai des răsunet în presa franceză¹⁴⁶. Între Germania și Austro-Ungaria exista o colaborare atunci cînd se punea problema luptei împotriva concurenței mărfurilor străine pe piața românească. Astfel, în august 1912, consulul austriac la București era „... în tratative cu Germania ca împreună să introducă în România o cantitate însemnată de marfă și, în același timp, să înființeze magazine cari pe cît va fi posibil să concureze celelalte mărfuri străine, *mai ales cele din Franța* (subl. noastră) ce se introduc în România”¹⁴⁷.

Criza balcanică a determinat o creștere a cheltuielilor bugetare și a creat greutăți comerțului exterior al României. Greutățile financiare au determinat guvernul român, în vara anului 1913, să încerce obținerea unui nou împrumut extern. Guvernul României a hotărît să trateze obținerea unui mare împrumut direct cu Parisul — din care urma ca o parte să fie folosit pentru a se rambursa împrumutul acordat de Germania în februarie 1913¹⁴⁸. Cauzele acestei hotăriri pot fi puse pe seama îmbunătățirii relațiilor politice româno-franceze și a crizei de pe piața financiară germană. Regele Carol I a aprobat încercarea de a se deschide piața Parisului pentru împrumuturile României, „dar fără condiții de arme, mai ales”¹⁴⁹, cum

¹⁴² *Ibidem*, p. 904. A se vedea și : Lilio Cialdea, *op. cit.*, p. 236 ; C. Xeni, *op. cit.*, p. 277, 260—261 ; A. D. Xenopol, *Românii și Austro-Ungaria*, Iași, 1914, p. 44, 52, 67 ; I. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 151.

¹⁴³ C. Xeni, *op. cit.*, p. 278.

¹⁴⁴ M. Paléologue, *op. cit.*, p. 225.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 231.

¹⁴⁶ „La Roumanie”, 27.III/9.IV.1913.

¹⁴⁷ Arh. Ist. Centr., fond Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosar nr. 93/1910, f. 144.

¹⁴⁸ Gh. Dobrovici, *op. cit.* p. 209—210.

¹⁴⁹ Al. Marghiloman, *op. cit.* vol. I, p. 197—198.

1-a declarat el lui Al. Marghiloman. Carol I știa prea bine că Berlinul, de voie sau de nevoie, ar fi acceptat un împrumut român realizat exclusiv la Paris, dar în nici un caz nu ar fi fost de acord cu realizarea de comenzi militare masive la uzinele franceze. Guvernul francez a hotărât, din motive politice, să sprijine acordarea împrumutului cerut de România. S-au pus însă unele condiții : „1) Emisia direct și numai Paris; 2) Angajament moral să facem comande și în Franța (marina de pildă)”¹⁵⁰. Se mai punea o problemă : Franța nu privea favorabil rambursarea împrumutului făcut în Germania din suma ce urma să fie acordată României de băncile franceze¹⁵¹. Regele Carol I a început apoi a se teme de o eventuală „gelozie la Berlin” în cazul acceptării condițiilor Franței. S-a hotărât atunci să se facă două împrumuturi distincte, însă simultane, în Franța și Germania. Oficialitățile politice franceze doreau ca împrumutul solicitat să fie realizat în întregime la Paris, dar băncile franceze au hotărât să ofere numai o mică participație, prin Disconto Gesellschaft. În presă și în Parlamentul francez se reproșa faptul că se acordă un împrumut unei țări care nu are un comerț intens cu Franța, care își plasează comenzile în Germania¹⁵². În aceste condiții împrumutul nu s-a putut realiza la Paris, spre regretul guvernului francez care își pusese mari speranțe politice în el¹⁵³. Fără îndoială, din punct de vedere al obiectivelor politice pe care le urmărea diplomația franceză în raporturile sale cu România, faptul constituia o greșală, o piedică care ar fi putut să fie evitată dacă lumea financiară parisiană nu ar fi ținut atât de mult la condițiile puse și la profiturile imediate.

Franța a tratat România, din punct de vedere politic și economic, de pe pozițiile intereselor celor „două sute de familii”. România constituia pentru Republica franceză — ca de altfel și pentru Germania sau Austro-Ungaria — o piață de desfacere importantă, o sursă de materii prime ieftine, un teren propice investițiilor de capital. Avînd în vedere obiective economice, politice și militare, diplomația franceză a urmărit, în anii 1900—1914, mai mult sau mai puțin insistent să smulgă România din alianța politico-militară cu Puterile Centrale, să o scoată de sub influența economică a acestora, pentru a o transforma într-un aliat al său.

Mult timp România, înfeudată Germaniei, avînd la cîrma politicii sale o dinastie credincioasă Berlinului și Vienei, temîndu-se de politica Rusiei țariste, a trebuit să se mențină pe linia unei politici pro-germane, devenită tradițională. Evenimentele din anii 1912—1913 au arătat însă deosebit de limpede unor largi cercuri politice că o continuare a „colaborării” cu Austro-Ungaria nu mai era posibilă și nici de dorit, avînd în vedere, bineînțeles, interesele vitale ale țării. România a trebuit să exploateze rivalitatea dintre cele două tabere imperialiste, să înceapă a renunța la politica pro-germană pentru a se orienta către o politică pro-franceză și pro-rusă — care oferea speranța realizării unor aspirații legitime ale

¹⁵⁰ Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 197.

¹⁵¹ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 209—210.

¹⁵² *Ibidem*, p. 210—211.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 211—212.

țării. De aceea și covârșitoarea majoritate a opiniei publice, trecînd peste teama față de politica Rusiei țariste, pentru că ostilitatea față de Austro-Ungaria era cu mult mai mare, era gata să accepte cu ușurare noua soluție politică. Desigur nu putea fi vorba, deocamdată, de o ruptură deschisă cu vechii aliați. Aceasta ar fi însemnat o aventură politică periculoasă la acea dată. În plus, partizanii alianței cu puterile centrale se opunea u cu îndârjire oricărei modificări a orientării politice externe a țării.

Din căutarea de noi soluții politice externe a României, care a început mai cu seamă în anii 1912—1913, din prevederea uneori exagerată — în împrejurări internaționale complicate, schimbătoare și contradictorii —, din însăși contradicțiile dintre grupurile politice din țară, a rezultat o politică externă temătoare, șovăitoare și contradictorie. Așadar, în ajunul izbucnirii primului război mondial politica externă a României începuse să se abată de la tradiționala sa orientare pro-germană, se afla la o răspîntie de drumuri, încercînd să realizeze o concordanță între interesele, aspirațiile țării și soluțiile diplomatice posibile oferite de realitatea internațională în cursul și în urma crizei balcanice. Evenimentele din anii 1914—1916 vor înlesni și grăbi acest proces de reorientare a politicii externe românești.

PROBLEME ALE COOPERĂRII MILITARE ROMÂNNO-FRANCEZE ÎN ANUL 1936

DE

ALVINA LAZEA

Anul 1936, bogat în evenimente de cea mai mare importanță pentru evoluția ulterioară a situației internaționale și a raportului de forțe dintre marile puteri, constituie un moment crucial pentru soarta sistemului de securitate colectivă în perioada premergătoare celui de al doilea război mondial. Ritmul de creștere a primejdiilor din partea puterilor fasciste și revizioniste s-a accentuat în acest an. Cercurile conducătoare din țările amenințate, îndeosebi din țările mici și mijlocii, printre care și România, au fost puse în situația de a examina cu mai multă atenție, sub presiunea evenimentelor și a schimbărilor în raporturile de forțe, metodele politicii externe, angajamentele politice și militare existente și mijloacele economice și militare proprii prin care interesele lor puteau sau li se păreau a fi apărate mai bine.

Situația internațională, deja destul de încordată la începutul anului 1936 din cauza agresiunii italiene asupra Etiopiei, s-a agravat puternic odată cu noul act de forță, din 7 martie 1936, al Germaniei hitleriste. Cercurile politice din numeroase țări și opinia publică se așteptau la o reacție energetică a puterilor locarniene și în primul rând a Franței.

În mod cu totul deosebit reacția guvernului din Paris era așteptată în țările din estul și sud-estul Europei. Prezența trupelor germane în zona demilitarizată a Rinului avea efecte strategice, politice și morale negative atât pentru Franța, cât și mai ales pentru țările aliate din estul Europei. Atitudinea Franței — țară de care România era legată nu numai printr-o puternică afinitate, ci și prin interese economice, politice și militare — avea în asemenea momente de criză influențe deosebite și persistente asupra pozițiilor țărilor aliate și prietene.

Pasivitatea guvernului francez în acest moment când erau direct atinse interesele ei proprii și când toate condițiile — situația juridică clară, superioritatea militară asupra Germaniei, sprijinul țărilor mici aliate precum și al Uniunii Sovietice ș.a. — erau favorabile unei riposte energice,

a dat o puternică lovitură prestigiului internațional al Franței și a agravat neliniștea, frământările și sentimentele de insecuritate în sinul cercurilor conducătoare din statele aliate ei¹. Pentru toate aceste urmări, Paul Reynaud califica, în 1964, atitudinea Franței față de remilitarizarea zonei renane „cel mai criminal act din istoria sa”². Cunoscutul istoric francez M. Baumont apreciază că pentru francezii data începerii celui de al doilea război mondial este 7 martie 1936. Tocmai în acel moment, consideră el, a fost ratată posibilitatea de a anihila planurile agresive ale hitleriștilor; lipsa unei riposte energice a deschis astfel larg porțile războiului³. Leon Blum remarcă de asemenea că, fiind urmare a altor acte (pactul celor patru, poziția Franței față de sancțiunile contra Italiei în perioada conflictului italo-etioopian etc.), care au contribuit la slăbirea prestigiului Franței și au compromis coeziunea sistemului de alianțe guvernate de ea, „7 martie a detașat Iugoslavia și a neliniștit alte state din Mica Înțelegere”⁴. Remilitarizarea zonei renane a zdruncinat astfel considerabil sistemul de alianțe franceze.

Profund nemulțumit de pasivitatea Franței în acele zile, N. Titulescu prevenea pe d'Ormesson, ministrul francez la București, că prestigiul Franței în Europa centrală și răsăriteană era diminuat după 7 martie și-i cerea „să lanseze un S.O.S. către guvernul francez, cerându-i să se arate cât se poate de energic în fața Germaniei, în interesul prestigiului însuși pe care Franța trebuie să-l păstreze față de statele mijlocii care sprijină politica sa”⁵.

În scopul remedierii urmărilor grave pe care le putea avea toleranța față de pretențiile revizioniste ale puterilor fasciste, în țările Micii Înțelegeri s-au accentuat eforturile cercurilor politice conducătoare de a-și asigura integritatea și independența atât prin întărirea coeziunii și colaborării lor politice și militare, cât și prin încercarea de a realiza cu alte puteri interesate — în primul rând cu o Franță mai fermă și cu U.R.S.S. — o coordonare și cooperare militară în caz de nevoie.

Aceste eforturi erau cu atât mai justificate, cu cât evoluția situației internaționale puneă și mai mult în evidență carențele angajamentelor dintre țările care se opuneau revizionismului și forțelor agresive. Este cunoscut faptul că tratatul Micii Înțelegeri prevedea acțiuni comune ale celor trei țări membre numai în cazul unei agresiuni din partea Ungariei horthyste. Franța, la rîndul ei, își asumase obligații militare numai față de Polonia (printr-o convenție militară), față de Cehoslovacia (printr-un

¹ M. Baumont, *La faillite de la paix (1918—1939)*, Paris, 1951, vol. II; A. Fabre-Luce, *Quand Churchill était neutraliste*, în „Le Monde”, 21 ianuarie 1967 (nr. 6 851), p. 5; R. Albrecht-Carrié, *France, Europe and the Two World Wars*, New York, 1961, cap. IV; vezi și I. I. Pop, *Ремилитаризация Рейнской зоны и чехословацко-венгерские отношения*, în „Советское славяноведение”, 1966, nr. 6, p. 56—60; În V. Borisov, *Советско-французские отношения. 1924—1945*, Moscova, 1964, p. 296—308; V. K. Volkov, *Германо-югославские отношения и развал Малой Антанты. 1933—1938*, Moscova, Edit. Nauca, 1966, p. 124—128; R. Kvaček, *Nad Evropou zataženo*, Praga, 1966, cap. X.

² „Le Monde”, 21 ianuarie 1967, p. 5.

³ *Вторая мировая война. Материалы научной конференции, посвященной годовщине победы над фашистской Германией*, кн. I, *Общие проблемы*, Moscova, Edit. Nauca, 1966, p. 366.

⁴ L. Blum, *A l'échelle humaine*, Paris, Galimard, 1945, p. 41—42.

⁵ *Documents diplomatiques français 1932—1939*, 2-e série (1936—1939), tome II, Paris, 1964, doc. 158, p. 244, telegrama lui d'Ormesson către Elandin, din 4 mai 1936.

schimb de scrisori) ⁶ și față de Belgia (prin pactul de la Locarno și acordul militar din 1920). Tratatetele de amicitie cu România (1926) și Iugoslavia (1927) n-au fost însoțite decât de protocoale secrete privind acorduri eventuale între statele majore ale țărilor semnatare. Nici pactul de asistență mutuală franco-sovietic (1935) n-a fost urmat de încheierea unei convenții militare. Față de Marea Britanie, Franța nu contractase alte angajamente decât cele generale care decurgeau din pactul Societății Națiunilor și din tratatul de la Locarno ⁷.

Problema cooperării și coordonării acțiunilor Franței și Micii Înțelegeri în caz de război nu era o preocupare nouă, îndeosebi pentru cercurile militare, dar nu făcuse obiectul unui studiu al statelor majore și nu avea încă o soluție. Conferințele șefilor marilor state majore ale țărilor membre ale Micii Înțelegeri au apreciat spre sfârșitul perioadei crizei economice și mai ales după venirea hitleriștilor la putere în Germania că un atac izolat al Ungariei devenea improbabil, în timp ce sporea pericolul unei conflagrații generale în Europa. Cercurile militare conducătoare ale Micii Înțelegeri au studiat sarcinile care reveneau celor trei țări pentru împiedicarea sau lichidarea unui atac horthyst în cazul unui război generalizat, dar nu au prevăzut acțiuni armate colective ale celor trei țări contra Germaniei sau Italiei și nici sarcini de cooperare militară cu Franța. Unii pași timizi, care înlesneau o colaborare militară, fuseseră totuși făcuți — în pofida unor împotriviri și oscilații — înainte chiar de a se fi putut discuta sau negocia acorduri mai largi și precise de coordonare a eventualelor acțiuni ale armatelor Franței și țărilor Micii Înțelegeri. Astfel, încă în octombrie 1935 au fost încheiate — iar în primăvara anului 1936 ratificate — acorduri bilaterale între Franța și fiecare din cele trei state ale Micii Înțelegeri cu privire la legături radiofonice, legături telegrafice și serviciile de curier dintre statele majore ale țărilor contractante, precum și la stabilirea unui atac comun. Aceste acorduri urmau să intre în vigoare când unul dintre statele contractante ar fi cerut acest lucru, iar cel de al doilea ar fi fost de acord ⁸.

În condițiile situației internaționale din primăvara și vara anului 1936 — și trebuie să subliniem că, alături de remilitarizarea zonei renane, noi evenimente (încălcarea clauzelor militare ale tratatului de pace de către Austria, eșecul sancțiunilor contra Italiei, izbucnirea războiului civil în Spania și politica de „neintervenție” a Franței și Angliei etc.) au influențat considerabil acțiunea politică a României și a Micii Înțelegeri — problema realizării unei colaborări militare largite între țările Micii Înțelegeri, pe de o parte, și a unei cooperări eficiente și permanente între Marile state majore ale Franței și Micii Înțelegeri, pe de altă parte, s-a pus cu deosebită stringență.

Totodată, aceeași evoluție a situației internaționale făcea din problema înzestrării armatei române una din preocupările de căpetenie ale cercurilor guvernante din București. O asemenea preocupare, aflată

⁶ Vezi pe larg P. Wandycz, *France and her eastern allies, 1919—1925*, Minneapolis, 1962.

⁷ *Documents diplomatiques français*, 2-e série, tome II, doc. 419, p. 643—645. Nota statului major al armatei din 9 iulie 1936 intitulată: Obligații de asistență mutuală care pot cădea în sarcina Franței.

⁸ R. Kizling, *Die militärischen Vereinbarungen der Kleinen Entente (1929—1937)*, în „Südost-Forschungen”, Bd. XVIII (1959), 1, p. 145.

de mai mulți ani la ordinea zilei în programul guvernului român, devenea primordială pe măsură ce se înmulțeau obstacolele în calea dezvoltării sistemului francez de alianțe, — ca urmare a opoziției cercurilor reacționare, inclusiv din România, și a acțiunii unor interese politice contradictorii — și pe măsură ce sporeau astfel și mai mult primejdiile externe.

Ne propunem să analizăm în studiul de față aceste două aspecte ale relațiilor româno-franceze.

Primăvara și vara anului 1936 constituie una din perioadele de maximă intensitate a activității lui Nicolae Titulescu și, în mod corespunzător, a diplomației românești prebelice. În succesiunea vertiginoasă a acțiunilor șefului diplomației române, în convorbirile și rapoartele confidentiale și în declarațiile publice se remarcă mai mult ca oricând preocuparea pentru completarea și lărgirea alianțelor României, astfel încât să fie creat cadrul politic și juridic cel mai adecvat pentru o colaborare militară între toți aliații și aliații aliaților României. Încheierea unui pact de asistență mutuală româno-sovietic, consolidarea și dezvoltarea Micii Înțelegeri, lărgirea angajamentelor politice și militare ale Franței față de România și Mica Înțelegere constituiau direcții principale ale acțiunii ministrului de externe român. Scopul acțiunii : o Mică Înțelegere întărită, capabilă să-și asume noi obligații internaționale împotriva marilor puteri revizioniste — în primul rând a Germaniei —, impunea și ordinea inițiativelor, contactelor și negocierilor diplomatice. Anume, trebuia reafirmată unitatea și fermitatea Micii Înțelegeri ca organism internațional și pe această bază să se deschidă, pe de o parte, calea unor angajamente precise — politice și militare — între Mica Înțelegere și Franța, iar pe de altă parte, să facă posibilă și eventuala asistență militară sovietică nu numai pentru România, dar și pentru aliatele ei, Cehoslovacia sau Franța, în cazul unei agresiuni în Europa Centrală.

Un prim succes în sensul celor de mai sus a fost realizat la cea de a X-a sesiune a Consiliului permanent al Micii Înțelegeri (Belgrad, 6—8 mai 1936) desfășurată imediat după conferința Înțelegerii balcanice (Belgrad, 4—6 mai 1936). Comunicatul dat publicității sublinia „unitatea profundă și totală” a întregii politici internaționale a Micii Înțelegeri⁹ și reafirma că cele trei state „sînt partizanii principiului securității colective eficace și sînt gata să participe și să pună efectiv în practică acest principiu”¹⁰. Una din importanțele hotărîri ale sesiunii, consemnată în procesul verbal, a fost cea referitoare la convocarea conferinței celor trei șefi de stat major — la 15 iunie, la București — pentru a fi discutate „problemele militare care interesează Mica Înțelegere”¹¹. În sfîrșit, în același proces-verbal se consemna, între altele, că în privința problemei zonei renane, a conflictului italo-etioopian și a sancțiunilor economice împotriva Italiei cele trei state ale Micii Înțelegeri „vor trebui să meangă alături de Franța și Anglia. Dacă acest acord nu există între Franța și Anglia, fiecare din țările Micii Înțelegeri își rezervă libertatea de acți-

⁹ Nicolae Titulescu. *Documente diplomatice*, București, Edit. politică, 1967, doc. 442, p. 751

¹⁰ *Ibidem*, p. 752.

¹¹ *Ibidem*, doc. 443, p. 751

une conform cu ceea ce va considera ca fiind cel mai util pentru interesele sale, bineînțeles în cadrul pactului Micii Înțelegeri și de acord cu ceilalți membri ai Micii Înțelegeri”¹². Această precizare a procesului-verbal al sesiunii pune în evidență hotărîrea Micii Înțelegeri de a urma politica celor două mari puteri occidentale în mod obligatoriu numai în cazul „acordului” franco-britanic. La o asemenea hotărîre care demonstra o anumită rezervă față de intervenția, fără sprijinul unitar franco-britanic, în marile probleme din acel moment ale continentului contribuiseră atît slăbiciunea Franței la 7 martie 1936, cît și unele deosebiri mai vechi ale pozițiilor diplomatice franceze și engleze manifestate și mai pregnant în etapa critică a relațiilor internaționale din primăvara anului 1936. În general însă, hotărîrile sesiunii au contribuit la reafirmarea unității și fermității Micii Înțelegeri și făceau posibil, pe această bază, un progres pe calea adaptării acestei organizații la noua situație internațională.

România a considerat însă, încă înaintea întrunirii celor trei miniștri de externe la Belgrad, că era necesară o dovadă și mai concludentă a solidarității Micii Înțelegeri decît sesiunea Consiliului permanent. O astfel de dovadă putea fi întrunirea șefilor de state ai României, Cehoslovaciei și Iugoslaviei. Realizarea acestei întruniri ar fi permis, pe de o parte, curmarea zvonurilor rezultate în special din unii pași ai politicii iugoslave și, pe de altă parte, discutarea la nivelul cel mai înalt — favorabil deci adoptării unor hotărîri majore — a tuturor problemelor cu care era confruntată Mica Înțelegere. În urma eforturilor lui N. Titulescu, însărcinat de Carol al II-lea, s-a obținut acordul lui Beneș și al principelui regent Paul pentru această întrunire în România, la 6—8 iunie 1936¹³.

În preajma întîlnirii celor trei șefi de state, instalarea guvernului Léon Blum în Franța provoca, pe de o parte, teama și nemulțumirea cercurilor reacționare din țările Micii Înțelegeri. Pe de altă parte însă, asigurările primite la Paris asupra viitorului curs al politicii externe franceze lăsa să se întrevadă o politică mai activă și mai fermă a Franței¹⁴, ceea ce nu putea decît stimula eforturile unor oameni politici ca Titulescu, Beneș etc.

Conferința șefilor de stat ai Micii Înțelegeri¹⁵, la care au participat și miniștrii de externe¹⁶, a permis un schimb larg de vederi asupra numeroaselor probleme ale situației internaționale și ale poziției Micii Înțelegeri, inclusiv asupra lărgirii obligațiilor politice și militare ale celor trei state.

Chiar la 7 iunie 1936, într-o circulară adresată misiunilor diplomatice ale României, N. Titulescu sublinia că întrunirea celor trei șefi de state ale Micii Înțelegeri „constituie un act de covîrșitoare importanță politică. Departe de a fi o manifestare de paradă, ea constituie un gest des-

¹² *Ibidem*, p. 755.

¹³ *Ibidem*, doc. 440, p. 748—749 și doc. 444, p. 755—756.

¹⁴ *Ibidem*, doc. 450, p. 763 și doc. 451, p. 764—765.

¹⁵ Conferința s-a deschis oficial la 7 iunie 1936, dar discuțiile au avut loc de fapt între 6—10 iunie.

¹⁶ Stoiadinovici nu a asistat la lucrările conferinței rămînd în Iugoslavia, ceea ce a provocat în preajma și în timpul conferinței amplificarea zvonurilor despre disensiunile din Mica Înțelegere și despre îndepărtarea Iugoslaviei de cei doi aliați ai săi. Despre aceasta și cauzele neparticipării lui Stoiadinovici vezi mai pe larg: V. K. Volkov, *op. cit.*, p. 130—132.

tinat să arate tuturor popoarelor solidaritatea desăvârșită dintre statele Micii Înțelegeri și prin aceasta se taie scurt intrigilor pe care unii au voit să le țese în această direcție, iar pe de altă parte ea alcătuiește un prilej pentru un schimb aprofundat de idei între cei trei șefi de state asistați de miniștrii lor asupra chestiunilor la ordinea zilei”¹⁷.

Participanții la conferință au căzut de acord în legătură cu acțiunile comune ale țărilor membre ale Micii Înțelegeri în cazul unor crize militare sau politice posibile (printre acestea: eventuala agresiune a Germaniei contra Cehoslovaciei sau a Italiei contra Iugoslaviei; Anschluss-ul sau restaurarea Habsburgilor în Austria etc.) și în legătură cu raporturile celor trei state cu Germania, Italia și Uniunea Sovietică¹⁸.

La Conferință s-a hotărât de asemenea, pe de o parte, terminarea căii ferate prin Bucovina și Transilvania¹⁹ — cu un eventual racord spre Uniunea Sovietică — care avea o mare importanță strategică pentru cooperarea militară dintre România și Cehoslovacia și, mai ales, pentru o eventuală asistență militară sovietică pentru Cehoslovacia, și pe de altă parte, construcția unor poduri și căi ferate, de interes strategic, în Iugoslavia²⁰.

Cu prilejul întâlnirii șefilor de state ale Micii Înțelegeri, Nicolae Titulescu a avansat ideea încheierii unui pact de asistență mutuală între Mica Înțelegeri și Franța²¹. Documentele române și franceze cercetate pînă în prezent furnizează puține informații cu privire la această propunere a ministrului de externe român. După toate aparențele, ea nu a fost făcută în cadrul oficial al conferinței. Această problemă a făcut de asemenea obiectul discuțiilor dintre Gh. Tătăărăscu, I. Inculeț, V. Antonescu și N. Titulescu la 14 iulie 1936, fără ca minuta încheiată cu acest prilej — în care problema este consemnată la punctul 2 — să lase să se înțeleagă poziția interlocutorilor²². Se știe însă că propunerea lui Titulescu întrunea adevăratul Cehoslovaciei²³ ca și a cercurilor militare din țările Micii Înțelegeri²⁴. Ideea unui pact de asistență mutuală între Franța și Mica Înțelegeri era sprijinită de asemenea de unele cercuri politice,

¹⁷ Nicolae Titulescu. *Documente diplomatice*, doc. 455, p. 768.

¹⁸ *Documents diplomatiques français*, 2-e série, tome II, doc. 288, p. 437—438; doc. 291, p. 447—449; doc. 295, p. 452—453; doc. 304, p. 460—462; *Внешняя политика Чехословакии. 1918—1939*, traducere din limba cehă, Moscova, 1959, p. 414; V. K. Volkov, *op. cit.*, p. 130—131.

¹⁹ În cursul negocierilor româno-cehoslovace purtate în primăvara anului 1936 s-a ajuns la un acord în privința construirii căii ferate Vișeu-Vatra Dornei (A. Ort, *Malá dohoda a Mnihov*, în „Československý časopis historický”, 1954, roč II, nr. 2, p. 236—237; Robert Kvaček, *op. cit.*, p. 272).

²⁰ *Documents diplomatiques français*, 2-e série, tome II, doc. 304, p. 461. Telegrama lui d'Ormesson, ministrul Franței la București, către Delbos, din 15 iunie 1936.

²¹ *Ibidem*, doc. 475, p. 725. Telegrama ministrului Franței la Praga de Lacroix către Delbos, din 17 iulie 1936.

²² Nicolae Titulescu. *Documente diplomatice*, doc. 470, p. 796. În legătură cu această propunere N. Titulescu consemna următoarele în memoriul său din 1939 către Carol al II-lea: „Majestatea voastră își va aminti că aceasta este o hotărâre luată la 6 iunie 1936, la întrunirea șefilor de stat ai Micii Înțelegeri, la București. De altfel, ministrul Iugoslaviei la Paris, domnul Purici, a depus toate eforturile pentru ca acest pact de alianță să se încheie numai între Iugoslavia și Franța. Am văzut la Quai d'Orsay minutele conversațiilor. Astăzi, că Iugoslavia a ales Italia, li este ușor domnului Purici să conteste ceea ce a făcut pe baza credinței sale că „verba volant”. Mais rien ne s'envole du Quai d'Orsay” (Arh. I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R., fond. 3, dos. 355, vol. I, f. 57).

²³ *Documents diplomatiques français*, 2-e série, tome II, doc. 475, p. 725.

²⁴ *Ibidem*, doc. 365.

militare și diplomatice franceze. Astfel, după ce Krofta, ministrul de externe cehoslovac, i-a adus la cunoștință, la începutul lunii iulie 1936, această propunere, de Lacroix, ministrul Franței la Praga, sugera guvernului său acceptarea ei. De Lacroix sublinia dublul avantaj al realizării pactului dintre Franța și Mica Înțelegere: în primul rînd, pactul ar fi fortificat legăturile dintre Iugoslavia, România și Cehoslovacia și ar fi restabilit încrederea dintre Belgrad și Paris; în al doilea rînd, el ar fi permis Franței să ceară țărilor Micii Înțelegeri formularea în scris a angajamentelor de asistență militară reciprocă în cazul oricărei agresiuni împotriva unuia din cele trei state. În sfîrșit, de Lacroix considera că semnarea unui astfel de pact putea readuce Italia în rîndul puterilor atașate menținerii statu quo-ului teritorial²⁵.

Propunerea lui N. Titulescu nu a dus la negocieri concrete în această problemă în vara anului 1936. Desigur, existau forțe politice conducătoare în cadrul Micii Înțelegeri — îndeosebi în Iugoslavia — care nu doreau negocierea și cu atît mai puțin realizarea acestui pact. Dar trebuie subliniat că, după cum rezultă dintr-o convorbire, din septembrie 1936, dintre Victor Antonescu, devenit ministrul de externe al României, și omologul său francez Delbos, nici Franța nu a dorit negocierea propunerii în acel moment²⁶.

La cîteva zile după întîlnirea conducătorilor României, Cehoslovaciei și Iugoslaviei s-au desfășurat la București, între 15—20 iunie 1936, lucrările reuniunii șefilor de state majore ale țărilor membre ale Micii Înțelegeri. Cu acest prilej s-au discutat — sub evidentă influență a întîlnirii menționate și sub presiunea evenimentelor internaționale din primele luni ale anului 1936 — planurile operațiilor militare ale Micii Înțelegeri în Europa centrală în caz de război, problema creării comandamentului unic al Micii Înțelegeri, aprovizionarea celor trei țări în perioada războiului etc.²⁷. La reuniune s-au stabilit, în funcție de adversarii direcți și potențiali ai celor trei state și de necesitățile acoperirii celorlalte frontiere, numărul diviziilor, dispozitivul lor și misiunile armatelor Micii Înțelegeri. Datorită faptului că armata cehoslovacă trebuia să păstreze importante efective pentru securitatea frontierei cu Germania, iar armata iugoslavă avea sarcini identice la frontiera cu Italia, România urma să aibă în vedere apărarea graniței cu Ungaria horthystă.

Fără a figura direct pe ordinea de zi, problema unor acțiuni armate contra Germaniei a fost dezbătută la reuniune²⁸. Reprezentanții României și Iugoslaviei au arătat în această conferință că dacă țările lor sînt hotărîte să intervină, în cadrul acordurilor Micii Înțelegeri, contra țărilor revizioniste mici, ele refuză să se angajeze *a priori* contra unui

²⁵ *Ibidem*, doc. 475, p. 725.

²⁶ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare Arh. M.A.E.), fond. 71/Polonia, vol. 56, telegrama nr. 2 a lui Victor Antonescu către Carol al II-lea și Gh. Tătărașcu, Geneva, 18 septembrie 1936. În memoriile sale J. Paul-Boncour arată de asemenea că Delbos a declarat deschis lui Titulescu că Franța în acel moment nu era dispusă să-și asume noi angajamente (J. Paul-Boncour, *Entre deux guerres. Souvenirs sur la Troisième République*, vol. III, *Sur les chemins de la défaite, 1935—1940*, Paris, 1946, p. 62, 64).

²⁷ *Documents diplomatiques français*, 2-e série, tome II, doc. 365, p. 445—551. Telegrama atașatului militar al Franței la București, Delmas, către ministrul apărării naționale și de război, Daladier, din 28 iunie 1936.

²⁸ *Ibidem*.

adversar de talia Germaniei fără să știe ce vor face puterile occidentale în special Franța. În caz că Franța ar fi angajată în conflict, planurile operațiilor militare prevedeau o ofensivă a armatelor Micii Înțelegeri contra Germaniei, în direcția Leipzig-ului, cu condiția ofensivei franceze în această direcție²⁹.

Era astfel firească dorința celor trei state majore — dorință cunoscută de atașatul militar francez la București³⁰ — de a ajunge la o alianță militară între Mica Înțelegere și Franța.

Problema aprovizionării cu armament și echipament a forțelor armate ale Micii Înțelegeri în caz de război a fost larg dezbătută la reuniunea șefilor de state majore. În eventualitatea invadării Cehoslovaciei de către trupele germane — ceea ce presupunea pierderea a celei mai mari părți din industria de război a Micii Înțelegeri — reprezentanții militari ai celor trei țări au discutat soluția deplasării unei părți a industriei cehoslovace în România și a creării în regiunea Transilvaniei, cu ajutorul resurselor românești și cu concursul industriei franceze, a unor centre de fabricare a armamentului capabile să asigure nevoile a 60 de divizii române, cehoslovace și iugoslave care ar fi operat în Europa centrală. Cele mai importante centre urmau să fie: Copșa Mică-Cugir (armament portativ), Brașov (aviație, motorizare, mecanizare), Făgăraș (tunuri)³¹. Problema asistenței industriale franceze, în colaborare cu U.R.S.S. și țările Micii Înțelegeri, a fost discutată de asemenea și la Paris, într-o ședință a Comitetului permanent al apărării naționale al Franței, ținut la 26 iunie 1936 sub președinția lui Daladier³².

La reuniunea șefilor de state majore s-a mai discutat chestiunea comandamentului unic al Micii Înțelegeri. Dacă pînă atunci ea se punea numai în termeni generali, de data aceasta o rezoluție scrisă a precizat că, pe de o parte, comandamentul unic trebuie să fie realizat cel mai tîrziu în perioada tensiunii politice premergătoare războiului sau a duratei mobilizării, iar pe de altă parte, că un stat major al comandamentului unic va fi creat și va funcționa din timp de pace pentru probleme de informare, operative și de aviație³³. Însă, cu acest prilej au fost sesizate și unele divergențe. Astfel, între altele, se constata că statul major român dorea atribuirea postului de comandant unic unui general român, pe cînd Beneș dorea ca sarcina de comandant unic să fie încredințată unui general francez³⁴.

Informațiile limitate de care dispunem în legătură cu aezăterile și poziția participanților atît la întrunirea șefilor de state, cît și la conferința șefilor de state majore ale armatelor Micii Înțelegeri, nu ne permit nici o analiză aprofundată a lucrărilor celor două reuniuni, nici fixarea unor concluzii categorice. Dar chiar și în acest stadiu al documentării im-

²⁹ *Ibidem*, p. 550. Vezi și R. Kiszling, *Die militärischen Vereinbarungen der Kleinen Entente (1929—1937)*, în „Südost-Forschungen”, Bd. XVIII, (1959), 1, p. 145—162 (De rectificat afirmația autorului că la sfîrșitul lui septembrie 1935 România ar fi încheiat un pact de prietenie și neagresiune cu U.R.S.S., p. 149).

³⁰ *Documents diplomatiques français*, 2-e série, tome II, doc. 365.

³¹ *Ibidem*, p. 549.

³² *Ibidem*, doc. 369, p. 553—561. Proces verbal secret al acestei ședințe.

³³ *Ibidem*, doc. 365, p. 545.

³⁴ *Ibidem*.

portanța constăturilor politice și militare ale Micii Înțelegeri, din vara anului 1936, iese în relief. În acest sens, sintem de acord cu aprecierea lui V. K. Volkov că însemnătatea conferințelor menționate depășește cu mult cadrul balcanic și că ele pot pretinde unul din locurile de frunte în istoria diplomației europene prebelice³⁵.

Conferințele au arătat printre altele că existau importante forțe în țările Micii Înțelegeri care, apreciind lucid evoluția situației internaționale și înțelegând necesitatea întăririi securității celor trei state, doreau lărgirea angajamentelor lor politice și militare.

După cum menționam la începutul acestui studiu, o altă problemă care preocupă în mod deosebit cercurile politice și militare române în anul 1936, situată pe prim plan în relațiile româno-franceze din această perioadă, era înzestrarea armatei române.

O scurtă trecere în revistă a situației înzestrării armate și a complexului de probleme de a căror rezolvare depindea este neîndoielnic necesară pentru înțelegerea subiectului tratat.

Creșterea pericolului de război în Europa, după instaurarea guvernului nazist la putere, și intensificarea acțiunilor forțelor revizioniste, pe de o parte, politica conciliantă a marilor puteri occidentale, divergențele dintre puterile antirevizioniste și greutățile tot mai mari în calea realizării unui sistem de securitate colectivă, pe de altă parte, au determinat ca și în România să se pună din ce în ce mai stringent problema înzestrării armate. Lipsa unei industrii puternice și situația economică-financiară a țării au făcut ca procesul de dotare cu armament modern să fie deosebit de dificil și să necesite uriașe eforturi financiare. Astfel, dacă la 16 noiembrie 1934 sumele necesare pentru toate categoriile de armament erau evaluate la 4 404 882 191 lei, planul de înzestrare a armatei întocmit pe zece ani și aprobat în ședința Consiliului superior al apărării țării din 27 aprilie 1935 prevedea cheltuieli în suma de 28 971 957 907 lei³⁶. În curînd și aceste prevederi s-au dovedit a fi insuficiente. Numai în perioada de la 1 noiembrie 1934 pînă la 1 februarie 1938 statul român a făcut angajamente pentru material de război în valoare de 29 385 013 073 lei, între 1 februarie 1938 și 1 februarie 1939 încă pentru 11 630 299 045 lei, între 1 februarie 1939 și 15 august 1939 încă pentru 13 904 235 799 lei, iar la 30 noiembrie 1939 valoarea totală a comenzilor de armament ale statului se ridica la suma imensă de 60 324 430 303 lei, din care fuseseră achitați, pînă la data de 15 august 1939, numai 27 086 409 406 lei³⁷.

Trebuie remarcat că disponibilitățile financiare cu care statul român a pornit la efectuarea acestui program de înarmare nu depășeau suma de

³⁵ V. K. Volkov, *op. cit.*, p. 128, nota 80.

³⁶ Arhiva Istorică Centrală din București, (în continuare Arh. Ist. Centr.), fond. Casa regală, dos. 13 1939, f. 5-7. Darea de seamă asupra înzestrării armatei cu fazele prin care a trecut și situația în care se găsește, la data de 15 august 1939. Întocmită de V. Slăvescu pentru Carol al II-lea și A. Călinescu. Strict secret.

³⁷ Idem, f. 30, 51. Concomitent creștea și partea din buget destinată apărării naționale (de la 7 512 008 971 lei în anul bugetar 1936/1937, pînă la 10 753 000 000 lei în 1937/1938). La aceasta se adăuga Fondul apărării naționale (2,6 miliarde lei în 1936/1937, 4 miliarde lei în 1937/1938 și 2,750 miliarde lei în 1938/1939), precum și peste 2 miliarde lei alocate special pentru bugetul Aerului și Marinei (idem, dos. 68/1938, f. 1-5).

4 miliarde lei : 2 miliarde obținute prin împrumutul intern de înzestrare și 2 miliarde din Fondul apărării naționale, cont creat prin legea bugetară specială din 1 aprilie 1935³⁸.

Toate materialele necesare înarmării urmau să fie realizate pe două căi : comenzi în străinătate și crearea unui potențial industrial de război în țară. În scopul dezvoltării industriei proprii de armament și de furnituri pentru armată au fost create sau reorganizate secții speciale la unele întreprinderi vechi și noi („Wolf”, „Lemaître”, „Vulcan”, uzinele „Malaxa”, „Astra”, „Voina”, „Antigaz” „Anticarbon”, „Sarogaz”, „Uzinele metalurgice franco-române”, „Concordia”, „Cugir” ș.a.), valoarea noilor investiții industriale ridicându-se la circa 3 miliarde lei³⁹.

Cu toate eforturile de a crea o industrie proprie de armament, accentul principal a fost pus însă tot pe comenzile în străinătate, date fiind, în primul rînd, urgența executării programului din cauza situației internaționale încordate, iar, în al doilea rînd, cheltuielile prea ridicate și puțin eficiente la uzinele românești. Cheltuielile legate de înarmare și de echiparea armatei erau substanțial sporite în mod artificial atît din cauză că industriașii urmăreau să-și amortizeze imediat noile investiții, din însăși valoarea comenzilor primite — profitînd astfel de pe urma supraprețurilor plătite de stat⁴⁰ —, cît și din cauza unor comisioane extrem de ridicate⁴¹.

Dotarea cu materiale de război din țară a fost în perioada 1935 — 1936 aproape nulă datorită necesității reorganizării industriei, pregătirii personalului, întîrzierii livrărilor de mașini necesare contractate în străinătate⁴² ș.a. Dar și mai tîrziu executarea comenzilor la uzinele românești suferea mari întîrzieri. De exemplu, uzinele I.A.R. din Brașov livrau materialele comandate cu întîrziere de la 70 pînă la 1 188 zile⁴³.

Comenzile de armament făcute în străinătate au comportat și ele o serie întregă de greutăți atît de ordin politic, cît și de ordin financiar. Obținerea noilor credite și plasarea noilor comenzi de armament, în situația internațională existentă, devenea un prilej de presiuni de ordin diplomatic. În afară de aceasta, însăși plasarea noilor comenzi a fost îngreuiată atît din cauza suprasolicitării uzinelor străine de comenzile armatelor proprii, cît și mai ales din cauza insuficienței mijloacelor de plată. Chiar și primele comenzi mai importante de armament în străinătate⁴⁴, făcute în anul 1930, au comportat lungi și complexe discuții și au fost executate cu mari întîrzieri. Procurarea unor noi credite pentru armament era îngre-

³⁸ Idem, f. 6.

³⁹ Idem, f. 14.

⁴⁰ Idem, f. 12—13.

⁴¹ Astfel, în primăvara anului 1936 generalul Paul Angelescu a încasat, cu prilejul unor comenzi militare, un comision de 300 milioane lei (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, C. Argetoianu, *Însemnări zilnice*, dos. 8615, p. 761). La începutul anului 1937 Malaxa a luat un comision de 200 milioane lei din comanda de muniții de artilerie, în valoare totală de 1 miliard 200 milioane lei (idem, dos. 8616, p. 1870—1871).

⁴² Arh. Ist. Centr., fond. Casa regală, dos. 13/1939, f. 15.

⁴³ Idem, dos. 5/1941, f. 1 și dos. 41/1941, f. 1—4, 17; idem, fond. Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 6/1941, f. 1, 7, 11. Unul din documente arată că, de exemplu, o comandă din 20 ianuarie 1936 privind avioane de vînătoare, motoare de avioane și piese de schimb prevedea livrarea între toamna 1936 — primăvara 1937. În realitate însă, efectuarea comenzii s-a prelungit pînă în august 1940 — mai 1941.

⁴⁴ Guvernul român a comandat, în anul 1930, materiale de artilerie și de arme automate pentru infanterie la uzinele „Skoda” și „Zbrojovka” (Cehoslovacia) și la uzinele „Schneider” (Franța) (Arh. Ist. Centr., fond. Casa regală, dos. 13/1939, f. 3).

uiată de întârzierile la plata cuponului datoriei publice române în străinătate și de existența unor însemnate arierate financiare și comerciale.

Datoria publică externă a României a atins în 1935 nivelul maxim de 80 385 722 661 lei, după care a început să scadă, ajungând în anul 1940 la suma de 63 330 710 766 lei⁴⁵. Totodată, arieratele financiare s-au ridicat, după perioada crizei economice mondiale din 1929 — 1933, la suma de 14 miliarde lei⁴⁶.

Condițiile sub care au fost obținute împrumuturile de stat contractate în perioada de după primul război mondial au provocat, în mare parte, creșterea dependenței economice și financiare și intensificarea exploatării țării de capitalul străin. Pentru obținerea unor noi împrumuturi România a trebuit să accepte un procent cămătăresc al dobânzilor⁴⁷ și comisioane ridicate, să acorde concesiile deosebit de rentabile capitaliștilor străini, să primească controlori străini în organele financiare ale statului (la B.N.R., la Ministerul de Finanțe ș.a.)⁴⁸.

Plata datoriei publice și arieratele financiare au devenit o povară grea pentru economia națională a țării, au influențat relațiile comerciale ale României cu țările străine, în special cu cele creditoare, comerțul exterior fiind singurul mijloc de procurare a devizelor libere. Astfel, sarcinile pentru cuponul datoriei publice au ajuns să greveze în 1936 pînă la 46% din valoarea exportului efectuat în Franța, Anglia, Belgia, S.U.A., Olanda, Elveția și Cehoslovacia⁴⁹. Procurarea devizelor necesare pentru plata cuponului a devenit o problemă deosebit de dificilă mai ales în urma restricțiilor asupra comerțului exterior survenite în perioada crizei economice mondiale din 1929 — 1933, soldurile active ale balanței comerciale constituind mijlocul principal pentru efectuarea acestor plăți.

În urma introducerii, începînd din anul 1931, a restricțiilor valutare și a controlului comerțului exterior de către majoritatea țărilor (sistemul contingentării, cliringul etc.), exportul României în țările creditoare a scăzut considerabil ceea ce a îngreuiat și mai mult procurarea mijloacelor necesare pentru efectuarea diferitelor plăți ale statului. Acest lucru s-a manifestat extrem de vizibil și în relațiile financiare româno-franceze atît datorită faptului că o parte însemnată a datoriei publice române era repar-

⁴⁵ *Anuarul statistic al României 1939 și 1940*, București, Institutul central de statistică, 1940, p. 668. Potrivit datelor Institutului internațional de finanțe din S.U.A., plata datoriilor făcute înainte primului război mondial trebuia să dureze — conform înțelegerii dintre guvernul român și guvernele statelor creditoare — pînă în anul 1951, iar plata datoriilor militare către Anglia, Franța și S.U.A. pînă în anul 1989 (cf. N. I. Lebedev, *Румыния в годы второй мировой войны*, Moscova, 1961, p. 15).

⁴⁶ „Universul”, 8 aprilie 1937, p. 9.

⁴⁷ Dacă pentru împrumuturile încheiate pînă la 1914 dobînda reală plătită de România nu întrecea pe aceea plătită de statele unde se făcea emisiunea, adică 5,5%, pentru împrumuturile făcute după primul război mondial, dobînda reală plătită de România a depășit în unele cazuri 10%. („Finanțe și industrie”, 1936, nr. 45, p. 1404; „Progresul social”, 1932, nr. 8, p. 3).

⁴⁸ Referitor la problema împrumuturilor și a condițiilor în care au fost obținute vezi: Paul R., *Plățile externe și rolul capitalului străin în exploatarea economiei românești (1929—1938)*, în „Studii privind istoria economică a României”, vol. I, București, Edit. Academiei, 1961, p. 247—295; N. Z. Lupu, *Experții financiari străini din România și legile de conversiune a datoriilor din anii 1932—1933*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, an. XIII, 1967, nr. 4, p. 98—110.

⁴⁹ „Finanțe și industrie”, 1936, nr. 45, p. 1406.

tizată în Franța⁵⁰, cît și pentru că această țară era unul din cei doi furnizori principali ai României în materie de armament⁵¹. Tocmai de aceea toate acordurile economice româno-franceze din perioada studiată aveau ca scop, în primul rînd, plata regulată a cuponului datoriei publice și, în al doilea rînd, executarea programelor de comenzi de armament proiectate de statul român. Acordul de plăți semnat la 7 februarie 1936 prevedea ca 40 % din contravaloarea exportului român în Franța să servească pentru efectuarea diferitelor plăți ale statului român în această țară⁵². Dat fiind însă faptul că mijloacele de plată provenite din aplicarea acestui acord nu erau suficiente nici pentru achitarea anuităților datoriei publice și a arieratelor financiare și comerciale, statul român a trebuit să caute alte posibilități pentru asigurarea finanțării comenzilor de armament executate în Franța. În acest scop, guvernul român a semnat, la 26 mai 1936, un contract pe termen de 12 ani cu societatea franco-belgiană „Petrofina”. Conform contractului, societatea „Petrofina” s-a obligat să cumpere anual o cantitate de 750 000 tone de țiței provenit din redevențele statului, plata urmînd să se facă în franci francezi calculați pe baza dolarului. Din suma totală de 1 500 milioane franci, 1 miliard urma să fie afectat achitări materialelor de război comandate de statul român în Franța, iar 500 milioane contului colector în vederea plăților de altă natură⁵³.

Contractul „Petrofina” a însemnat un succes în acțiunea guvernului român de a găsi noi mijloace de plată a comenzilor de armament în Franța.

⁵⁰ Este greu de stabilit valoarea totală a datoriei publice române în Franța, deoarece ea a fost contractată în diferite monede. Totuși, din tabelul de mai jos care prezintă datoria externă a României reprezentată pe monede, pe ziua de 1 august 1937, reiese, cel puțin parțial, ponderea Franței.

Moneda	Capitalul nominal în circulație	Echivalent în milioane lei
Lire sterline	36 284 871	18 505
Franci aur	332 653 300	10 730
Lei aur	207 350 020	6 688
Dolari	88 800 850	13 364
Florini aur	100 738 224	8 124
Koroane aur	178 185 974	6 036
Franci elvețieni	40 191 310	1 092
Franci francezi	2 035 987 052	13 312
Lire italiene	115 992 882	650
	Total	78 501

(cf. „Finanțe și industrie”, 5 septembrie 1937, nr. 36, p. 1132).

⁵¹ Celălalt furnizor principal al României în materie de armament a fost Cehoslovacia.

⁵² Restul de 60 % trebuia să servească pentru plata importului francez în România.

⁵³ Arh. M.A.E., fond. 2/F. 7, vol. II, 1936, nepaginat ; „Finanțe și industrie”, 7 februarie 1937, nr. 6, p. 162.

Trebuie însă să subliniem totodată că acest contract implica și sacrificii economice din partea României, fără ca el să rezolve complet problema plăților comenzilor de armament. Astfel, în primul rînd, contractul prevedea vînzarea redevenței la prețuri scăzute, în al doilea rînd, România era obligată să livreze petrolul brut, mai puțin rentabil, și în sfîrșit, o mare parte din valoarea redevenței se utiliza nu pentru plata armamentului ci pentru plata datoriilor financiare⁵⁴.

Necesitatea găsirii unor noi mijloace de plată pentru comenzile de armament era evidentă atît guvernului român, cît și guvernelor aliaste. Una din puținele soluții care puteau rezolva situația era obținerea unor credite. Dat fiind că problema înzestrării armatei române prezenta interes politic și militar și pentru Franța și Cehoslovacia, guvernul francez a sprijinit și facilitat obținerea unor importante credite cehoslovace pentru România (2,8 miliarde lei pe o perioadă de 9 ani) și un aranjament cu uzinele „Skoda”⁵⁵.

Guvernul român a urmărit totodată obținerea unor credite franceze. Astfel, în perioada iulie-august 1936, s-au purtat la Paris negocieri pentru obținerea unui împrumut francez în valoare de 150 milioane franci destinat înzestrării aviației române. La 30 iulie s-a ajuns la un acord de principiu conform căruia urma să se deschidă României un credit de 75 milioane de franci francezi fără dobîndă, din bugetul Ministerului aerului al Franței; restul de 75 de milioane de franci urma să fie acordat sub forma de credit obișnuit cu o dobîndă de 4%. Aranjamentul era însă condiționat de ministrul aerului, Pierre Cot, de realizarea unui acord aerian de asistență mutuală franco-român, în caz de război⁵⁶. Partea română a acceptat discutarea acestei propuneri.

În afară de aceasta s-a mai discutat obținerea unui credit suplimentar de 350 milioane franci din partea Banque de Paris et des Pays-Bas sau a altor grupuri financiare franceze și elvețiene, obținerea unui avans de 42 milioane franci pentru comanda armelor antitanc ș. a.⁵⁷ La 5 august 1936 Gh. Tătăărăscu transmitea la Paris telegrama prin care subsecretarul de stat V. Bădulescu era autorizat să semneze, în numele guvernului român, orice convenție pentru finanțarea comenzilor de armament făcute în Franța, pe baza acordului de plăți din februarie 1936⁵⁸.

Discutarea problemelor obligațiilor militare ale Micii Înțelegeri în Europa centrală și în acest context a colaborării militare dintre Franța și cele trei state ale Micii Înțelegeri și modul cum decurgeau negocierile privind finanțarea și livrările de armament pentru armata română lăsau să se întrevadă că, în pofida unor dificultăți, existau atît forțe politice, cît și șanse pentru ajungerea la acorduri menite să dea o nouă greutate militară țărilor care se opuneau revizionismului și agresorilor potențiali.

Realizarea tuturor planurilor și propunerilor ar fi putut duce desigur la crearea unui obstacol serios în calea războiului. Mica Înțelegere în care

⁵⁴ Neajunsurile acordului au prilejuit și după semnarea lui repetate reveniri din partea română, determinînd rectificări, iar mai tirziu, la 31 ianuarie 1938, modificarea lui.

⁵⁵ Arh. Ist. Centr., fond. Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 26/1937, f. 99; *idem*, fond. Ministerul propagandei naționale, Presa internă, dos. 346, f. 37.

⁵⁶ Arh. M.A.E., fond. 71, Franța, vol. 9, 1936—1937, f. 27—28. Telegrama lui Caranfil către președintele Consiliului de Miniștri, din 30 iulie 1936.

⁵⁷ *Idem*, fond. 2/F.7, vol. II, 1936, nepaginat.

⁵⁸ *Idem*, vol. 66, Relații cu România, 1936, p. 196.

intrau state cu o populație de aproape 50 de milioane și cu o suprafață de 700 000 km² constituia un factor politic și militar important în Europa. În timp de pace ea dispunea de forțe armate care numărau circa 60 de divizii de infanterie și cavalerie, ceea ce reprezenta una din marile puteri strategice din Europa⁵⁹. Legarea Micii Înțelegeri de Franța printr-un pact de asistență mutuală și de U. R. S. S. prin pactele cehoslovaco-sovietice și româno-sovietice—ultimul aflat în curs de negociere—ar fi constituit o etapă de covârșitoare importanță pentru realizarea sistemului de securitate colectivă în Europa.

Dar atît în Franța, cît și în țările Micii Înțelegeri existau și importante forțe politice care se opuneau lărgirii angajamentelor politice și militare dintre aceste țări. O serie de evenimente internaționale desfășurate în ritm rapid în iulie 1936 (acordul austro-german, ridicarea sancțiunilor economice aplicate Italiei și implicit un nou eșec al Societății Națiunilor, izbucnirea războiului civil în Spania și poziția puterilor occidentale față de acesta) produceau deplasări în raportul de forțe în Europa și aveau repercusiuni asupra atitudinii cercurilor guvernante din țările Micii Înțelegeri ca și din alte țări față de problemele alianțe lor și ale securității colective. În România grupările și forțele politice potrivnice unor noi angajamente și mai ales unui pact de asistență mutuală cu U. R. S. S. — care fuseseră nevoite să bată în retragere în 1935 și primele luni ale anului 1936 —, devin preponderente prin cîștigarea factorilor decisivi ai politicii de partea lor. Războiul civil din Spania determina în unele cercuri politice românești sporirea resentimentelor față de guvernul de front popular din Franța și mai ales teama de un eventual front popular în România, dacă aceasta ar fi reglementat prin noi angajamente relațiile cu Franța și U. R. S. S. Astfel, evenimentele și noua conjunctură internațională se adăugau la factorii mai vechi care frînau dezvoltarea sistemului francez de alianțe, blocînd eforturile forțelor care militau pentru securitatea colectivă în Europa.

În noua situație toate forțele potrivnice lui Nicolae Titulescu obțin cîștig de cauză, eminentul diplomat român fiind înlăturat din guvern la 29 august 1936.

Remanierea guvernului român la sfîrșitul lunii august 1936 a sporit considerabil nu numai agitația vieții politice interne, ci și a celei internaționale. Cele mai variate presupuneri asupra cauzelor înlăturării lui N. Titulescu și asupra cursului viitor al politicii externe române fac obiectul unui val de articole, conferințe, convorbiri etc. în toamna anului 1936, în pofida repetatelor declarații ale guvernului din București. Deși noul ministru de externe român, Victor Antonescu, era bine cunoscut la Paris ca filofrancez⁶⁰, iar declarațiile guvernului român insistau că

⁵⁹ Emanuel Maravec, *La valeur stratégique de la Tchécoslovaquie*, Praga, Orbis, 1936, p. 61.

⁶⁰ În timpul primului război mondial, ca ofițer de aviație, V. Antonescu a fost utilizat în misiuni speciale, ținînd legătura între armata aliată și cartierul general din Iași. În anii 1917-1919, V. Antonescu a îndeplinit sarcina de ministru plenipotențiar al României la Paris, continuînd activitatea sa și în timpul Conferinței de pace. Din anul 1922 iarăși este numit ministrul României în Franța. În guvernul lui Gh. Tătăreanu mai întîi a îndeplinit sarcina ministrului de justiție, iar din februarie 1936 a fost numit ministru de finanțe. A dus impor-

în relațiile cu Franța nimic nu se schimba, totuși demiterea lui Nicolae Titulescu nu a rămas, cel puțin temporar, fără urmări în relațiile româno-franceze. Ecurile unor manifestări legate de politica externă română — vizita lui Stoiadinovici la București, declarațiile lui J. Beck despre noul stadiu al relațiilor româno-polone după înlăturarea lui N. Titulescu și, mai ales, convorbirile și hotărârile conferinței Micii Înțelegeri de la Bratislava — au amplificat speculațiile în jurul viitorului politicii externe române.

În Franța înlăturarea lui N. Titulescu a provocat un sentiment de oarecare nedumerire și îngrijorare. Aceasta se remarcă nu numai din comentariile presei⁶¹, dar și din întrevederile oficiale pe care Cesianu, ministrul României la Paris, le-a avut cu ministrul de externe Delbos (6 septembrie 1936), cu președintele Consiliului de Miniștri L. Blum (7 septembrie), cu ministrul de stat Chautemps (9 septembrie) și alte persoane oficiale franceze⁶². Se putea sesiza mai ales preocuparea, exprimată mai mult sau mai puțin direct, asupra evoluției raportului de forțe din politica internă a României și asupra viitorului politicii externe române în ansamblul ei. Astfel, secretarul general al Ministerului afacerilor externe francez, Léger, și-a exprimat, în conversația sa cu Cesianu, neliniștea față de acele curente politice din România care preconizau în domeniul politicii externe a țării apropierea de Germania. Deși, după cum reiese din convorbire, la Quai d'Orsay nu se credea în hotărârea României „de a gravita în jurul Germaniei”, Léger a ținut totuși să atragă atenția diplomatului român că unele din departamentele tehnice franceze au avut „un dubiu” în privința orientării politicii viitoare a României și au întrebat la Ministerul de externe dacă n-ar fi cazul să suspende angajamentele contractate sau să încetinească predările de armament pentru România⁶³. Acesta constituia de fapt un avertisment deghizat adresat guvernului român că Franța putea sista livrările de armament⁶⁴. Pe de altă parte, însuși faptul că s-a putut pune o astfel de întrebare este semnificativ pentru îngrijorarea provocată cercurilor de afaceri franceze de înlăturarea lui N. Titulescu. Un alt fapt vine să confirme acest lucru. Tocmai în această perioadă reprezentanții români, Zeuceanu și Durma, continuau la Paris tratativele în vederea punerii la punct a finanțării comenzilor vechi de armament, obținerii unor noi credite și plasării unor noi comenzi de materiale de război la uzinele franceze. La 18 septembrie casa Schneider a întrerupt, fără să dea nici o explicație, tratativele cu delegația română, iar casa Hotchkiss a tergiversat răspunsul său, amânându-l pînă la 30 septembrie, cu toată urgența pe care a solicitat-o partea română printr-o scrisoare ultimatum. Cînd delegații

tante negocieri economice cu Franța și Cehoslovacia în vederea obținerii creditelor pentru înzestrarea armatei și a unor însemnate înlesniri în ceea ce privește plata datoriei publice externe (Arh. Ist. Centr., fond. Ministerul propagandei naționale, Informații, dos. 567, f. 6).

⁶¹ Despre reacția presei franceze vezi, de exemplu : Arh. M.A.E., fond. 71/Franța, vol. 66, Relații cu România, 1936, f. 122, 163—165; Arh. Ist. Centr., fond. Ministerul propagandei naționale, Informații, dos. 474, f. 18, 22; idem, Presa internă, dos. 200, f. 38; „Universul”, 2 septembrie 1936, p. 10.

⁶² Arh. M.A.E., fond. 71/Franța, vol. 9, 1936—1937, f. 71.

⁶³ Idem, f. 95. Telegrama lui Cesianu către M.A.E., din 12 septembrie 1936.

⁶⁴ Dependenta României în materie de armament de Franța a dat acesteia din urmă un mijloc de presiune puternic pe care l-a folosit nu odată. Cel mai vizibil acest lucru s-a manifestat în timpul guvernării Goga-Cuza, la începutul anului 1938.

români au cerut explicații pentru această aminare, reprezentanții casei Hotchkiss au refuzat să dea lămuriri suplimentare⁶⁵.

În cele din urmă, casa Schneider a declarat că nu va negocia comanda nouă a României (pentru arme antitanc) fără intervenția oficială a Ministerului de externe sau a Ministerului de război francez⁶⁶, iar casa Hotchkiss a condiționat continuarea negocierilor (referitoare la livrări de armament antiaerian) cu plata sumelor datorate de România pentru executarea contractelor vechi⁶⁷.

O situație caracterizată tot prin dificultăți și tergiversări se constată în aceeași perioadă și în cazul noilor comenzi de avioane negociate în Franța. Cu toate că la 13 august Ministerul aerului francez comunica — în conformitate cu acordul de principiu intervenit în luna iulie — că este gata să deschidă un credit de 75 milioane franci pentru comenzile aeronauticii române, misiunea militară a aviației române care se afla la Paris, în septembrie 1936, n-a putut să realizeze practic nici o comandă, ministerul francez amânând încontinuu redactarea definitivă a acordului de finanțare⁶⁸.

În aceste împrejurări, în cursul lunilor octombrie-noiembrie 1936, o serie de evenimente influențau favorabil relațiile Franței cu România și ceilalți aliați din Europa orientală.

Greearea axei Roma-Berlin și semnarea pactului anticomintern au sporit îngrijorările și agitațiile în țările Europei orientale. Declarațiile revizioniste, de mare răsunet mai ales în România, făcute de Mussolini în cuvântarea de la Milano, din 6 noiembrie 1936, ca și dezvoltarea intervenției italo-germane în Spania amplificau pericolele pentru pacea, pentru independența și integritatea teritoriului național al țărilor mici și mijlocii din estul continentului.

Din lipsă de fermitate a Franței, pe de o parte, și scoaterea de pe ordinea de zi a politicii externe române a unei alianțe cu U. R. S. Ș., pe de altă parte, câștigau în România cercurile cele mai reacționare care încep să propage tot mai intens, cu concursul diplomației polone și sub inspirația berlineză, o politică de neangajare, de „porți deschise”, de „via media” etc. În focul marilor dezbateri de politică externă care cuprind toate partidele politice din România în toamna anului 1936 se înmulțesc vocile — și nu întotdeauna neoficiale — care se refereau la „axa București-Varșovia” ca la embrionul unui bloc neutru. Desigur, principalele forțe politice din România, chiar dacă nu doreau în majoritatea lor în toamna anului 1936 o alianță cu U. R. S. Ș., erau în continuare partizanele alianței cu Franța. Dar apariția unor propovăduitori mai mult sau mai puțin categorici ai unei neutralități ai politicii externe române constituia un spectacol neobișnuit pe scena politică

⁶⁵ Arh. M.A.E., fond. 2/F. 7, vol. II, 1936, nepaginat. Telegrama lui Zeuceanu și Durma către Tătărăscu, din 18 noiembrie 1936.

⁶⁶ Idem, Raportul lui Zeuceanu și Durma către Tătărăscu din 25 septembrie 1936.

⁶⁷ Idem, Telegrama lui Zeuceanu către Ministerul afacerilor externe și Ministerul forțelor armate, din 18 noiembrie 1936.

⁶⁸ Idem, Notă remisă la consfătuirea Marelui stat major din 4 decembrie 1936. Fără semnătură (probabil întocmită de www.dacoromanica.ro)

română și numărul lor redus nu împiedica totuși concentrarea atenției responsabililor politicii franceze. Teamă ca exemplul Belgiei — care a renunțat în octombrie 1936, dezamăgită de politica Franței și Angliei și impresionată de creșterea amenințării Germaniei, la garanțiile puterilor occidentale, revenind la politica de neutralitate absolută prebelică — să nu fie urmat de alte state din orientul Europei a activizat astfel, alături de celelalte evenimente, politica Franței față de România și alte țări.

Angajate spre sfârșitul anului 1936 în cursa pentru restabilirea prestigiului francez și recâștigarea terenului pierdut în Europa centrală și sud-estică o parte însemnată a cercurilor politice și militare franceze manifestă — în cadrul unui proces contradictoriu, rezultat din înfrunțarea curenților din politica și strategia franceză — un interes sporit față de țările aliate⁶⁹.

În relațiile româno-franceze se produc revirimente, în noiembrie-decembrie 1936, în domeniul politic, economic, militar. Astfel, pe de o parte, după o serie de convorbiri cu ministrul de externe Delbos, cu ministrul de război Daladier și cu L. Blum, în care delegații români au insistat asupra „interesului politic” al cererilor românești referitoare la încheierea noilor contracte pentru livrări de armament, pe de altă parte, în urma intervenției Ministerului afacerilor străine român pe lângă guvernul francez, acesta din urmă a intervenit oficial pe lângă firmele franceze, ceea ce a permis semnarea la 13 decembrie cu casa Schneider și la 16–17 decembrie cu casa Hotchkiss a contractelor noi pentru armata română⁷⁰.

Delegația română a obținut de asemenea modificarea acordului de plăți din 7 februarie 1936, în urma devalorizării francului⁷¹, și unele credite noi⁷². Astfel, printr-un avenant semnat la 26 octombrie 1936, suma de 60 milioane franci destinată anual plăților pentru materialul de război a fost majorată pentru a corespunde cu noua valoare a francului⁷³.

⁶⁹ Într-o serie întreagă de declarații făcute de L. Blum (15 noiembrie 1936), Delbos (13 noiembrie și 28 noiembrie) ș.a. a fost anunțată hotărârea Franței de a dezvolta pe toate căile relațiile amicale, politice și economice, cu Polonia și statele Micii Înțelegeri. În expozele ținute în fața Consiliului de miniștri la 28 noiembrie și în fața Camerei la 5 decembrie, Delbos a promis de asemenea să acorde economiei țărilor Micii Înțelegeri tot ajutorul posibil („Universul” 15 noiembrie 1936, p. 17; idem, 28 noiembrie 1936, p. 1.; Arh. M.A.E., fond. 71/Franța, vol. 2, 1935–1937, General; idem, vol. 9, f. 200, telegrama lui Cesianu către M.A.E., din 5 decembrie 1936).

⁷⁰ Arh. M.A.E., fond 2/F. 7, vol. II, 1936, nepaginat. Telegrama lui Zeuceanu și Durma către Tătărăscu, din 18 și 21 septembrie 1936; Rapoartele lui Zeuceanu și Durma către Tătărăscu din 25 septembrie și 13 decembrie 1936; Adresa lui Caranfil către M.A.E., din 20 noiembrie 1936 ș.a.

⁷¹ La 28 septembrie 1936 guvernul francez a recurs la devalorizarea cu 25–33 % a francului francez. În urma acestui act unii exportatori români au pierdut sume importante la contractele în curs de executare. Statul român însă n-a suferit pagube prea mari, dat fiind faptul că disponibilitățile statului și B.N.R. pe piața franceză nu depășeau 50–60 milioane franci, iar contractele cele mai importante, printre care și contractul „Petrofina”, erau făcute la valoarea franci-aur („Universul” din 26, 28 septembrie, 1 octombrie 1936; „Le Moment” din 2, 16 octombrie 1936). Mai mult decât atât, statul român a căutat chiar să profite în urma devalorizării francului, cerând reducerea cuponului datoriei publice și a unor plăți de armament conform cursului nou al francului.

⁷² Arh. M.A.E., fond. 2/F. 7, vol. II, 1936. Telegrama lui Zeuceanu către Tătărăscu din 19 septembrie 1936; Idem, fond. 71/Franța, vol. 9, 1936–1937, f. 154. Telegrama lui Zeuceanu către M.A.E. și Ministerul de finanțe, din 19 noiembrie 1936.

⁷³ Idem, fond. 2/F. 7, vol. II, 1936. Textul semnat pentru modificarea acordului din 7 februarie 1936.

În aceeași perioadă revine la ordinea zilei și problema angajamentelor militare ale Franței față de țările prietene și aliate. Astfel, se discută din nou, în toamna anului 1936, chestiunea colaborării militare cu Uniunea Sovietică⁷⁴. Spre sfârșitul anului se reiau tratativele militare și cu țările Micii Înțelegeri, în vederea stabilirii unui plan strategic general al acțiunilor în Europa centrală, în caz de război. În acest scop generalul Schweissguth a vizitat Uniunea Sovietică și Cehoslovacia, iar generalul Mittelhauser România. În același timp au fost reluate tratativele pentru încheierea convenției aeriene cu România.

La 18 noiembrie 1936 a fost întocmit un document secret care conținea elementele de bază ale unui proiect de colaborare aeriană între Franța și România⁷⁵. În ipoteza unui conflict, se spunea în acest document, în care Franța și România vor fi angajate cot la cot, ambele guverne sînt de acord „să ia toate dispozițiile pentru acțiunile combinate ale forțelor lor aeriene”. În document se menționa că acțiunea forțelor aeriene franceze din Europa centrală trebuia să fie studiată și pregătită dinainte și că statele majore din Franța și România trebuiau să fixeze încă de atunci condițiile pentru această acțiune. Printre măsurile practice se propunea crearea unui sistem de baze destinate să primească, în caz de nevoie, forțele aeriene franceze sau cele ale aliaților României care vor opera în Europa centrală. În acest scop se prevedea amenajarea de către guvernul român, cu concursul statului major francez, a unui număr de circa 15—20 de platforme în zona de est a Carpaților. Aceste platforme trebuiau să fie terminate în cursul verii 1937⁷⁶.

Nu avem date decît foarte fragmentare despre desfășurarea tratativelor în această problemă. Se pare însă că proiectul în forma inițială n-a fost acceptat de guvernul român, deoarece la 9 decembrie, în timpul întrevederii dintre generalul Mittelhauser și ministrul aerului Pierre Cot, acesta din urmă, continuînd să condiționeze comanda și predarea avioanelor pentru România de organizarea bazelor aeriene, a acceptat ca numărul lor să fie redus sub cele 15 propuse inițial — pentru început chiar pînă la 3—4 —, iar finanțarea amenajării lor să fie făcută de ambele guverne, contribuția urmînd a fi fixată de comun acord⁷⁷. De altfel, divergențele dintre partea română și cea franceză au fost consemnate și de D. Cesianu. Într-o conversație cu generalul Mittelhauser, Cesianu a ținut să sublinieze că greutatea în realizarea acordului se datora, în primul rînd, poziției ministrului aerului francez, din cauza neîncrederii acestuia în „ortodoxia României” (neîncredere pe care Cesianu o considera neîn-

⁷⁴ Iu. V. Borisov, *op. cit.*, p. 339—356. Autorul arată că propunerea, în anul 1935, de a completa pactul de asistență mutuală franco-sovietic cu o convenție militară a aparținut diplomatiei franceze. Tratativele n-au dus însă la nici un rezultat întrucît adversarii colaborării militare cu primul stat socialist din lume (virfurile comandamentului armatei franceze : Gamelin, Pétain, Weygand ș.a. precum și elemente conciliante din sinul guvernului) s-au dovedit a fi mai influenți decît partizanii ei.

⁷⁵ Ari. M.A.E., fond. 2/F. 7, vol. II, 1936. Document intitulat : Elemente care pot servi la baza unui proiect de colaborare aeriană franco-română, 18 noiembrie 1936. Secret.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Idem, fond. 71/Franța, vol. 9, 1936—1937, f. 221—222. Telegrama lui Cesianu către M.A.E., din 11 decembrie 1936.

temeiată) și „simpatiei prea marcate” a lui P. Cot într-o singură direcție : U.R.S.S. și Cehoslovacia⁷⁸.

Măsurile practice în vederea colaborării aeriene româno-franceze au făcut obiectul unor convorbiri în timpul misiunii generalului Mittelhauser la București la sfârșitul lunii noiembrie — începutul lunii decembrie, precum și în timpul vizitei speciale, în acest scop, a generalului de aviație Gérard, care a avut loc în luna decembrie⁷⁹.

Misiunea generalului Mittelhauser a fost însărcinată cu studierea potențialului militar al României și a posibilităților modernizării armamentului cu care era înzestrată armata română. Pretextul oficial al sosirii misiunii franceze l-a constituit sărbătorirea zilei desăvârșirii unității de stat a României — 1 decembrie 1936. În timpul șederii sale în România Mittelhauser a vizitat câteva uzine de armament (Copsa Mică — Cugir, Reșița, I.A.R.) și a avut întrevederi și discuții cu regele, cu Gh. Tătăărășcu, cu șeful Marelui stat major, generalul Samsonovici, cu ministrul Aerului și Marinei, Caranfil ș.a.

În urma vizitei făcute generalul Mittelhauser a expus concluziile sale într-un larg raport întocmit pentru Marele stat major francez⁸⁰ precum și în convorbirea specială cu Cesianu și atașatul militar român, colonelul Potopeanu, după întoarcerea la Paris⁸¹.

Misiunea franceză a constatat lipsurile armatei române în special în privința armamentului greu (era astfel semnalată dotarea cu totul insuficientă cu mitraliere grele, cu material anticar, cu tunuri antiaeriene și cu obuze alungite⁸²) și a ajuns la concluzia că pentru realizarea programului general de înarmare România avea nevoie cel puțin de 18 luni; în privința armamentului de artilerie România — aprecia generalul francez — urma să traverseze însă „o criză deosebit de gravă” pînă la mijlocul anului 1939⁸³. Pentru remedierea acestei stări de lucruri generalul Mittelhauser propunea : accentuarea ritmului de producție și intensi-

⁷⁸ Idem, f. 223. P. Cot a fost unul din cei mai fideli partizani ai încheierii convenției militare cu U.R.S.S.

⁷⁹ Tratatивele cu privire la colaborarea aeriană franco-română s-au purtat încă cîteva luni. Abia în primăvara anului 1937 cele două guverne au reușit să ajungă la o înțelegere. În timpul întîlnirii de la Londra, la 14 mai 1937, ministrul de război român, R. Irimescu, a comunicat lui Delbos că guvernul român a acceptat toate sugestiile lui P. Cot și a prevăzut în bugetul ur următorii trei ani sumele necesare pentru amenajarea aerodromurilor (Arh. M.A.E., fond. 71/Franța, vol. 67, 1937, Relații cu România, p. 131 — 132. Raportul ministrului la Londra Grigorescu către M.A.E., din 27 mai 1937). În luna iunie Pierre Cot urma să vină în România pentru a cerceta la fața locului această problemă. Din cauza schimbării guvernului în Franța vizita a fost amînată. Guvernul Chautemps care a venit la putere a mers însă tot mai departe pe calea concilierii cu guvernul german și a cedării în fața pretențiilor hitleriștilor.

⁸⁰ Arh. Ist. Centr., fond. Casa regală, dos. 116/1936, f. 2 — 10. Extras din raportul nr. 2339 al atașatului militar român la Paris, din 21 decembrie 1936. Strict secret.

În scopul de a risipi zvonurile care au circulat la Paris în legătură cu raportul lui Mittelhauser asupra vizitei, — raport care ar fi fost defavorabil României —, Mittelhauser a ținut personal să arate acest raport colonelului Potopeanu. Atașatul militar român a avut astfel posibilitatea să ia cunoștință de acest document, în afară de partea întia care cuprindea rezumatul convorbirii pe care Mittelhauser o avusese cu Carol al II-lea.

⁸¹ Arh. M.A.E., fond. 71/Franța, 1936 — 1937, vol. 9, f. 220 — 223. Telegrama lui Cesianu către M.A.E., din 11 decembrie 1936.

⁸² Arh. Ist. Centr., fond. Casa regală, dos. 116/1936, f. 2.

⁸³ Idem, f. 7.

ficarea programului la uzinele românești⁸⁴; sporirea ajutorului francez⁸⁵; trimiterea unei misiuni tehnice franceze în România cu scopul de a îndruma crearea instalațiilor de război de care România avea nevoie; stagii de ofițeri și maiștri români în diferite școli și stabilimente tehnice franceze ș.a.⁸⁶.

Ca o soluție eficientă Mittelhauser propunea crearea unei puternice industrii de război în regiunea Transilvanei care urma să devină un veritabil arsenal al întregii Micii Înțelegeri. O asemenea soluție fusese luată în considerare, după cum am menționat, și la reuniunea militară a Micii Înțelegeri din 15—20 iunie 1936. După vizita sa în România Mittelhauser a promis, în mod confidențial, atașatului militar român că se va strădui ca împrumutul de 600 milioane franci pe care guvernul francez urma să-l acorde Cehoslovaciei să fie întrebuințat, în mare măsură, la transferarea unei părți a industriei cehoslovace în România⁸⁷.

Mittelhauser a sprijinit de asemenea propunerea ministrului aerului francez cu privire la crearea aerodromurilor în Transilvania pentru a fi mai în apropiere de Cehoslovacia⁸⁸.

În legătură cu misiunea lui Mittelhauser în România s-a pus din nou în discuție și chestiunea comandamentului unic al Micii Înțelegeri dezbătută de asemenea la consfătuirea șefilor de state majore ale Micii Înțelegeri din iunie 1936. S-a remarcat cu acest prilej că nu numai în cadrul Micii Înțelegeri — cum se dovedise în vara anului 1936 — dar nici în cercurile conducătoare ale armatei franceze nu exista o poziție clară și mai ales unitară față de complicata problemă a comandamentului unic. Astfel, la sfârșitul anului 1936, atașatul militar român la Paris, constata că mareșalul Pétain considera necesară crearea, în caz de război, a Comandamentului suprem al armatei Micii Înțelegeri în frunte cu Carol al II-lea secundat de un șef de stat major francez. În timp de pace însă, după părerea mareșalului, nu s-ar fi putut trece dincolo de un „comitet militar” care urma să aibă un „secretariat militar permanent” compus din 2—3 ofițeri, reprezentanți ai fiecăreia din cele trei armate, și care ar fi lucrat pe rînd, cîte un an, la București, Praga sau Belgrad. După cum i s-a părut lui Potopeanu, mareșalul Pétain se vedea pe sine însuși în fruntea acestui „secretariat militar permanent”⁸⁹. Generalul Schweisguth vedea comandamentul unic al Micii Înțelegeri organizat după un

⁸⁴ Arh. M.A.E., fond. 71/Franța, 1936—1937, vol. 9, p. 221. În cursul conversației cu Cesianu Mittelhauser a făcut, printre altele, și obiecția că multe mașini de precizie de la uzinele Reșița fiind germane, cercurile interesate din Germania puteau afla gradul de înarmare a României, și a sfătuit să se cumpere astfel de mașini din Cehoslovacia.

⁸⁵ În raportul său Mittelhauser arăta că oficialitățile române l-au rugat să intervină în Franța pentru trimiterea cit mai urgentă în România, în afară de patru baterii antiaeriene promise, încă 6 baterii, 30—50 de tunuri de 37 mm, 200 000 obuze alungite ș.a. Din toate cererile române s-a acceptat trimiterea numai a 100 000 de obuze și a două baterii din cele promise dinainte, statul major francez explicînd acest lucru prin faptul că însăși armata franceză nu avea tot ce-i trebuie și prin nesiguranță în privința desfășurării evenimentelor în primăvara 1937 (Arh. Ist. Centr., fond. Casa Regală, dos. 116/1936, f. 8).

⁸⁶ Idem, f. 9.

⁸⁷ Idem, f. 10.

⁸⁸ Arh. M.A.E., fond. 71/Franța, 1936—1937, vol. 9, p. 221—222.

⁸⁹ Arh. Ist. Centr., fond. Casa regală, dos. 116/1936, f. 2.

sistem regional și exercitat de reprezentanții țării celei mai amenințate, de exemplu, de cei ai Cehoslovaciei în cazul unui atac german ⁹⁰ etc.

Din conversațiile cu Pétain, Gamelin, Mittelhauser și Schweissguth atașatul militar român a desprins ideea creării în cadrul colaborării Franța—Mica Înțelegere „a unei mentalități colective, printr-o metodă de lucru comună” ⁹¹. Conducătorii militari francezi au ținut să reliefeze foloasele colaborării militare cu Polonia și Cehoslovacia, țări în care Franța avea misiuni militare speciale, în timp ce în Iugoslavia, dar mai ales în România, sistemul de organizare și pregătire militară ar fi avut puține elemente comune cu cel francez. Pentru remedierea acestei stări de lucruri Marele stat major francez sugera ideea trimiterii în România a unui număr de ofițeri superiori francezi pentru a face, fie simultan, fie succesiv, câte un stagiu de 2—4 săptămâni în secțiile respective din Marele stat major român, unde urmau să arate, pentru una din ipotezele luate în evidență, cum ar fi întocmit ei planul de mobilizare, de informare, de campanie etc. ⁹².

În urma tuturor acestor întrevederi cu oficialitățile militare franceze, colonelul Potopeanu trăgea concluzia că după misiunea lui Mittelhauser Franța „va ajuta în mod considerabil opera noastră de înarmare” și că este „de tot interesul ca asemenea călătorii să aibă loc cât mai des” ⁹³.

În această atmosferă a avut loc vizita la Paris a ministrului afacerilor externe, V. Antonescu, făcută la invitația oficială a guvernului francez (16—19 decembrie 1936). Invitația era determinată de necesitatea de a examina ansamblul relațiilor româno-franceze în noua situație internațională și de nevoia deplinei clarificări a unor nedumeriri apărute în relațiile dintre cele două țări după înlăturarea lui N. Titulescu și în urma unor declarații, ecouri și zvonuri în legătură cu multiplele manifestări ale reafirmării alianței româno-polone ⁹⁴. Pentru România însă, sensul principal al acestei vizite a constat în obținerea unui ajutor militar mai eficace din partea Franței. V. Antonescu a dat asigurări asupra cursului politicii externe române și s-a străduit să folosească situația favorabilă creată la Paris prin dorința manifestată de guvernul Blum de a recîștiga terenul pierdut și încrederea aliaților Franței din centrul și sud-estul Europei. Într-o serie de convorbiri pe care el le-a avut cu ministrul de război Daladier, cu ministrul aerului P. Cot, cu șeful Marelui stat major, generalul Gamelin ș. a. ministrul de externe român a cerut atît acceleararea realizării contractelor deja încheiate, cît și acordarea unor noi credite pentru armament ⁹⁵.

⁹⁰ Idem, f. 3.

⁹¹ Idem, f. 4.

⁹² Ibidem.

⁹³ Idem, f. 10.

⁹⁴ Din problemele politice generale au fost dezbătute în cursul negocierilor româno-franceze: planul Krofta și atitudinea României față de el; relațiile ambelor țări cu Uniunea Sovietică și cu Polonia; poziția față de perspectiva încheierii unui pact între Iugoslavia și Bulgaria ș.a. (Arh. M.A.E., fond. 71/Franța, vol. 66, 1936, Relații cu România, f. 265—267. Telegrama lui V. Antonescu către Carol al II-lea și Tătăreșcu, din 17 decembrie 1936). S-au discutat de asemenea relațiile economice româno-franceze, subliniindu-se necesitatea dezvoltării schimburilor comerciale reciproce.

⁹⁵ Astfel, în timpul întrevederii cu P. Cot, V. Antonescu a cerut să se urgenceze trimiterea

Deși România nu s-a mai arătat dispusă, la sfârșitul anului 1936, să-și lărgească angajamentele politice sau militare ⁹⁶, guvernul francez a primit favorabil cererile românești referitoare la credite și armament. P. Cot a făgăduit trimiterea, până la sfârșitul lunii aprilie, a tuturor avioanelor comandate, subliniind că ele vor fi de un tip nou pe care nu-l avea încă nici armata franceză ⁹⁷. Daladier a promis de asemenea tot sprijinul său pentru satisfacerea cererii cu privire la crearea depozitelor de material de război pentru România ⁹⁸. Generalul Gamelin a ținut să arate că, cu toate dificultățile armatei franceze în privința modernizării armamentului pentru a-l ține la un nivel superior armatei germane, el era dispus să facă toate înlesnirile pentru a da armatei române un ajutor efectiv ⁹⁹. Ministrul de finanțe Auriol s-a arătat, la rîndul său, dispus să faciliteze acordarea unor noi credite pentru România ¹⁰⁰. Toate acestea au permis lui V. Antonescu să comunice la București că atmosfera de la Paris „este foarte favorabilă României din toate punctele de vedere” ¹⁰¹.

Vizita lui V. Antonescu la Paris și în general relațiile româno-franceze la sfârșitul anului 1936 lăsau astfel să se întrevadă deschiderea unei noi pagini în relațiile de prietenie și colaborare dintre cele două țări. Din nefericire însă, în perioada următoare, cele mai multe din planurile și proiectele conturate în cursul tratativilor din anul 1936 n-au depășit stadiul inițial. Cauzele unei astfel de evoluții negative nu pot fi tratate decît cu totul schematic aici nu numai pentru că ele nu țin de limitele cronologice ale temei acestui articol, dar și pentru că sînt deosebit de complexe, neaflîndu-se numai în sfera relațiilor româno-franceze. Este un fapt de necontestat că evoluția situației internaționale, pe de o parte, și puternicele lovituri primite de unitatea Micii Înțelegeri din partea guvernului Stoiadinovici, chiar de la începutul anului 1937; presiunile și manevrele Germaniei hitleriste secundată de Italia fascistă în țările Europei dunărene și de sud-est; acțiunea conjugată a guvernelor polon și iugoslav de a influența cercurile politice conducătoare din România, pe de altă parte, au avut un efect negativ asupra dezvoltării alianței politice și militare atît între țările Micii Înțelegeri, cît și între această

avioanelor comandate de România (Arh. M.A.E., fond. 71/Franța, vol. 66, f. 267, telegrama lui V. Antonescu către Carol al II-lea și Tătărașcu, din 17 decembrie 1936), iar în conversația cu Daladier a cerut să se accelereze efectuarea contractelor militare cu uzinele Schneider și Hotchkiss (idem, vol. 9, f. 234, telegrama lui V. Antonescu către Tătărașcu, din 17 decembrie 1936).

⁹⁶ Atît la conferința Micii Înțelegeri de la Bratislava, din septembrie 1936 (vezi Arh. M.A.E., fond. 71/Polonia, vol. 56, telegrama nr. 2 a lui V. Antonescu către Carol al II-lea și Tătărașcu, Geneva, 18 septembrie 1936), cît și cu ocazia convorbirilor din decembrie 1936 de la Paris, guvernul român a manifestat cele mai mari rezerve față de așa-numitul „plan Krofta”, planul de transformare a Micii Înțelegeri într-o alianță de asistență mutuală îndreptată împotriva oricărei agresiuni (idem, fond. 71/Franța, vol. 66, f. 265—266, telegrama lui V. Antonescu către Carol al II-lea și Tătărașcu, din 17 decembrie 1936). Guvernul român și-a manifestat de asemenea opoziția față de încheierea unui pact de asistență mutuală româno-sovietic (ibidem).

⁹⁷ Idem, f. 267.

⁹⁸ Idem, vol. 9, f. 234.

⁹⁹ Idem, f. 236, telegrama lui V. Antonescu către M.A.E., din 19 decembrie 1936.

¹⁰⁰ Idem, f. 237.

¹⁰¹ Ibidem, În semn de recunoștință, V. Antonescu cerea consimțămîntul lui Carol al II-lea pentru acordarea unor decorații românești lui Blum, Delbos, Auriol și altor oameni politici francezi.

organizație de state și Franța. Dar aceasta nu ar constitui decât o explicație parțială dacă nu s-ar lua în considerare inconsecvența și șovăielile politicii franceze și mai ales realunecarea acesteia pe drumul concesiilor față de marile puteri fasciste. În condițiile în care cercurile guvernante române erau constrînse de limitele propriilor lor poziții și supuse unor presiuni diferite interne și mai ales externe, manifestările, numeroase și în anul 1937, ale relațiilor româno-franceze au avut ca rezultat influențarea politicii externe române de lipsa de fermitate și înclinațiile spre concesiuni a aliatului francez. Politica de concesiuni n-a putut însă decât zădărnici eforturile pentru realizarea unei colaborări militare eficace între cele două țări.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ CONSACRATĂ UNOR DATE
MEMORABILE DIN ISTORIA MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI

În ziua de 10 octombrie 1968 în sala Muzeului de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România s-au desfășurat lucrările sesiunii comune a Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R., Academiei de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C. C. al P. C. R. și Institutului de istorie „N. Iorga” al Academiei, consacrată aniversării a două momente importante din istoria modernă a României: 100 de ani de la crearea primei organizații politice a clasei muncitoare pe teritoriul țării noastre și 75 de ani de la înființarea primului partid politic al clasei muncitoare din România — P. S. D. M. R.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de academicianul P. Constantinescu-Iași, președintele Societății de științe istorice din România, care a subliniat că apariția și formarea proletariatului modern, a mișcării muncitorești și socialiste s-au datorat dezvoltării generale social-economice a României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, revoluției industriale care a avut loc în acea epocă în țara noastră într-o serie de ramuri.

I. Popescu-Puțuri, directorul Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P. C. R., a dezvoltat tema *Apariția clasei muncitoare pe arena politicii și rolul ei istoric*. D-sa a prezentat sursele de formare a proletariatului de fabrică în România, formele de organizare și de luptă pe care le-a cunoscut clasa muncitoare din cele trei provincii istorice în perioada transformării sale dintr-o clasă în sine, într-o clasă pentru sine. Faptul că desăvârșirea unității politice s-a încheiat abia în 1918, că masele muncitoare din Transilvania suportau atât exploatarea claselor dominante autohtone cât și a unor state străine au determinat o îmbinare mult mai strînsă a luptei de eliberare socială cu cea de eliberare națională, de luptă pentru suveranitatea și independența națională. Încă de la începuturile sale, mișcarea muncitorească și socialistă au preluat și dus mai departe steagul luptei pentru progres social și politic.

Conf. N. Huscaru de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” în comunicarea *Primele organizații profesionale muncitorești din România* a vorbit despre începuturile organizării muncitorilor în România, care în primul stadiu a cunoscut forma asociațiilor de ajutor reciproc (prima la Brașov în 1846). Tipografiile au fost primii care au trecut la constituirea acestor organizații profesionale. Au urmat muncitorii din construcții și din transporturi. Inițial la conducerea acestor asociații s-au aflat oameni politici burghezi și patroni cu vederi progresiste (C. A. Rosetti, Bosianu, P. S. Aurelian etc.).

L. Valda și A. Egyed, ambii cercetători științifici la Cluj, au prezentat o interesantă comunicare intitulată *Importanța înființării primelor organizații politice ale clasei muncitoare, rolul lor în unirea socialiștilor. Activitatea Asociației generale a muncitorilor din Timișoara*, în care s-au ocupat pe larg de constituirea și activitatea secției bănățene a Internaționalei I întemeiată de Carol Farkas și dusă mai departe de Gh. Ungureanu, iar în continuare despre constituirea (la 4 octombrie 1868) și activitatea desfășurată de prima organizație politică a clasei muncitoare pe teritoriul României — Asociația generală a muncitorilor din Timișoara. Declarându-și adevăratul idealism socialiste ale mișcării muncitorești, Asociația a afirmat de asemenea în programul său importanța luptei pentru autodeterminare națională ca trăsătură a internaționalismului proletar.

Augustin Deac, director adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice, într-o comunicare intitulată *75 ani de activitate organizată pentru ideile socialismului și internaționalismului proletar în România*, oprindu-se pe larg asupra activității internaționaliste, care a caracterizat în toate epocile activitatea mișcării socialiste din România, a evocat o serie de momente ilustrând această teză (participarea social-democraților români la toate congresele Internaționalei a II-a, solidarizarea cu revoluția rusă din 1905—1907, poziția principală a P. S. D. din România în anii 1913—1916 față de războaiele imperialiste, organizarea conferinței socialiste balcanice din 1915, poziția înaintată a P. S. D. R. în rîndul stîngii Internaționalei a II-a, care s-a cristalizat în participarea social-democrației române la conferințele de la Zimmerwald și Kienthal), și apoi multilaterala și permanenta activitate internaționalistă desfășurată de P. C. R. de la înființarea sa și pînă azi.

În comunicarea *Mișcarea socialistă și intelectualitatea în ajunul creării Partidului Social-Democrat al muncitorilor din România*, V. Liveanu, șef de sector la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei, a făcut o amplă și interesantă trecere în revistă a confruntărilor ideologice de mare răsunset în viața culturală și politică a țării provocate de apariția studiilor critice ale lui C. Dobrogeanu-Gherea, Nădejde, Raicu Rion, Stîncă și ale altor intelectuali cu vederi socialiste, în ajunul creării P. S. D. M. R.

Traian Lungu, de la Institutul de istorie „N. Iorga”, s-a oprit în comunicarea *Partidul Social-Democrat al muncitorilor din România în contextul vieții politice de la sfîrșitul secolului al XIX-lea* asupra influenței pe care a avut-o în viața politică a țării înființarea P. S. D. M. R. și poziția adoptată de acest partid față de principalele partide și organizații politice burgheze ale vremii.

În comunicarea *Ideologia marxistă în mișcarea muncitorească din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Elena Meves, de la Institutul de istorie „N. Iorga”, a prezentat o schiță generală asupra formării și activității organizațiilor politice ale clasei muncitoare din Transilvania, acordînd o atenție aparte activității desfășurată de Carol Farkas și Gh. Ungureanu, participării socialiștilor români la congresele Internaționalei a II-a, precum și legăturilor dintre mișcarea muncitorească și socialistă din cele 3 provincii istorice românești.

Ion Iacoș și Ion Felea, ambii de la Institutul de studii istorice și social-politice, au evocat în comunicarea lor, *Mișcarea muncitorească din România și Internaționala I*, importanța pozitivă pe care a avut-o faptul că încă de la începuturile sale mișcarea socialistă din România a putut să-și desfășoare activitatea în condițiile afirmării depline pe scară internațională a marxismului, ca ideologie revoluționară a proletariatului din toate țările. Ecoul încă proaspăt al revoluției din 1848, ritmul relativ mai accelerat (în cursul unei singure generații) de desfășurare a revoluției industriale și implicit de formare a proletariatului modern au determinat o activitate dinamică, parcurgerea rapidă — în doar cîteva decenii — de către proletariatul român a diverselor faze de trecere de la primele asociații de ajutor reciproc la crearea primului partid politic al clasei muncitoare.

N. Copoiu și T. Caraciuc în comunicarea *Legături internaționaliste ale mișcării muncitorești din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea* au subliniat permanentul contact al mișcării socialiste din țara noastră cu principalele curente de idei europene, reflectarea în presa socialistă română a activității și confruntărilor de idei și poziții din sînul social-democrației internaționale.

C. Mocanu, lector la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”, a dezvoltat apoi comunicarea cu tema *Crearea Partidului Comunist Român — etapă calitativ superioară în dezvoltarea mișcării muncitorești*.

În comunicarea *P. C. R. continuator al tradițiilor internaționaliste ale mișcării muncitorești din România*, Gh. Zaharia, director adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice a făcut o interesantă trecere în revistă a participării active și permanente a P. C. R. la acțiunile mișcării comuniste internaționale. Au fost evocate acțiunile de solidarizare cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, cu revoluția democratică din Bulgaria, cu victimele fascismului, participarea voluntarilor români la războiul civil din Spania, iar în timpul celui de-al doilea război mondial, la mișcarea de rezistență antifascistă internațională. Insurecția națională antifascistă, contribuția României la războiul antihitlerist și întreaga activitate desfășurată de P. C. R. în anii de după eliberare au dus mai departe și au dezvoltat pe o treaptă superioară trăsăturile internaționaliste ale activității P. C. R.

În încheiere, I. Popescu-Puțuri a arătat faptul că lucrările sesiunii au reușit să sublinieze o dată mai mult prezența activă încă de la începuturile sale, pornind de la tradițiile și specificul dezvoltării istorice a României, a mișcării muncitorești și comuniste din România la principalele acțiuni desfășurate de clasa muncitoare din toate țările. Prin activitatea și soluțiile sale constructive, P. C. R. se afirmă tot mai puternic în concertul mișcării comuniste internaționale ca un factor de apărare și întărire a unității internaționaliste de luptă a tuturor forțelor progresiste din întreaga lume.

Tr. Udrea

CEL DE-AL VI-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL AL SLAVIȘTILOR DE LA PRAGA

Între 7—13 august 1968 s-a desfășurat la Praga cel de-al VI-lea Congres internațional al slaviștilor (primul congres s-a ținut în 1929 la Praga, ultimul în 1963 la Sofia). Ținînd seamă de numărul efectiv al participanților, ca și de bogăția și varietatea comunicărilor, se poate spune că avem de-a face cu o impresionantă manifestare științifică pe plan internațional.

Mai întîi ceva despre structura organizatorică. Congresul a fost pregătit de un comitet internațional de slaviști din 23 de țări (Anglia, Austria, Belgia, Bulgaria, Canada, Cehoslovacia, Danemarca, Elveția, Finlanda, Franța, Italia, Izrael, Iugoslavia, Norvegia, Olanda, Polonia, Republica Democrată Germană, Republica Federală a Germaniei, România, Suedia, S. U. A., Ungaria, U. R. S. S.). Din sînul acestui comitet, s-a ales inițial un președiu, compus dintr-un președinte, șapte vicepreședinți și doi secretari, reprezentînd Bulgaria, Cehoslovacia, Franța, Iugoslavia, Polonia, S. U. A. și U. R. S. S. Deoarece Cehoslovaciei îi revenea implicit sarcina de a organiza și asigura buna desfășurare a congresului, dintre slaviștii cehi și slovaci s-a ales un comitet lărgit compus din 44 de membri, în frunte cu acad. B. Havránek. În sfîrșit, biroul de lucru al congresului a fost alcătuit, cum era și

firesc, numai din cehi și slovaci fiind compus dintr-un președinte, un vicepreședinte, un membru, cinci secretari și opt comisii (Comitetul slavistilor slovaci, comisie de cazare, editorială, financiară, pentru excursii, pentru expoziții, organizatorică și comisia pentru congres a Universității Carol al IV-lea), fiecare condusă de cîte un președinte.

Programul congresului a fost întocmit pe baza tematicii elaborată la cea de-a IX-a întrunire a Comitetului internațional al slavistilor, care a avut loc la Viena în 1965. Tematica a fost variată și cuprinde numeroase probleme din sfera a cinci discipline, care au constituit în același timp și secțiile congresului: I, *lingvistica*, cu 4 subsecții; II, *istoria literară*, cu 4 subsecții; III, *probleme stilistice-lingvistice*, cu o singură subsecție; IV, *etnografie și folclor* (literatură populară slavă) și V, *probleme istorice de slavistică generală*. Comunicările care urmau să se țină la congres au fost anunțate în prealabil în formă de rezumate, într-una din limbile slave (cehă, slovacă, polonă, sîrbo-croată, bulgară, rusă) sau într-o limbă de largă circulație (franceză, germană, engleză). Ele au apărut într-un volum masiv, care cuprinde un număr de 552 de rezumate, comunicări și intervenții. Repartizate pe secții, ele prezintă următoarea schemă numerică: I = 213; II = 170; III = 46; IV = 39; V = 84 (vezi *Mezinárodní sjezd slavistů v Praze 1968, rezumé přednášek, příspěvků a sdělení*, Editura Academiei Cehoslovace de Științe, Praga, 1968, p. 589).

În comparație cu celelalte secții problemele de istorie s-au bucurat, la acest congres, de o atenție deosebită: 68 de comunicări și 16 intervenții, elaborate pe baza temelor următoare: 1. Probleme fundamentale ale slavisticii; 2. Apariția statelor slave în perioada feudalismului timpuriu și relațiile dintre ele; 3. Bogomilismul, Reforma și Umanismul; 4. Evoluția țărilor și programelor solidarității slave în secolele XVIII-XX; 5. Popoarele slave în timpul celui de-al doilea război mondial, evoluția lor socială și culturală în perioada postbelică.

Istoriografia noastră a fost reprezentată la acest congres prin cîteva comunicări din domeniul relațiilor istorice româno-slave. În primul rînd se cuvine să menționăm contribuția lui

P. P. Panaitescu, căruia moartea nu i-a mai îngăduit să-și redacteze comunicarea în întregime*. În rezumatul său, P. P. Panaitescu se ocupă de *Tipografi sîrbi în țările române în secolul al XVI-lea*. El vorbește despre tipărițile lui Macarie (1508—1512) și despre activitatea desfășurată tot la Tirgoviște, 30 de ani mai tîrziu, de către un alt tipograf sîrb, Dimitrie Liubavici. Acesta nu mai lucra sub auspiciile voievodului muntean, ci pe cont propriu, executînd comenzi pentru domnul Moldovei și pentru sibieni. Autorul precizează că tipografia lui Liubavici poate fi considerată ca o tiparniță centrală, care lucra pentru toate țările române. Tipograful sîrb a publicat prima culegere de legi în slavonește pentru țările române (*Nomocanonul*).

Influența culturii romane provinciale asupra civilizației slavilor în perioada formării statelor slave se intitulă comunicarea Mariei Comșa. Autoarea stabilește cîteva zone de contact între slavi și cultura romană provincială. O astfel de zonă a constituit-o nordul provinciilor romane din Panonia, de unde influența romană s-a exercitat și asupra Moraviei. O altă zonă a fost în nord-vestul Peninsulei Balcanice. Ocupîndu-se și de rolul romanității din ținuturile carpato-dunărene, autoarea afirmă că triburile slave, poposite pe teritoriul țării noastre, au trecut de la ceramica modelată cu mîna și fără ornamente la cea decorată cu linii orizontale și ondulate. Prin intermediul slavilor din nordul Moldovei aceste elemente decorative pătrund mai departe, spre cursul superior al Nistrului și în Volinia. Traian Ionescu-Nișcov tratează tema *Relațiile culturale româno-cehe în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. În prima parte a comunicării, autorul arată cum istoriografia germană și maghiară din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pusă în slujba tendințelor anxio-niste ale claselor dominante din Austria și Ungaria, a prezentat eronat și tendențios problema genezei poporului român. În disputa care s-a purtat în jurul acestei probleme, istoriografia

* Toate celelalte comunicări au apărut în extenso în *Romanoslavica*, vol. XVI, București, 1968.

cehă a intervenit pe două căi : direct, prin studii și monografii, în care istorici cehi (P. Šafařík, J. Jireček, Josef L. Píř) s-au ridicat împotriva tezelor roesleriene și hunfalvyste, și indirect prin aceea că istoriografia română (B. P. Hasdeu, A. Xenopol, Gr. Tocilescu, D. Onciul, R. Rosetti, I. Bogdan) a făcut apel la argumentele filologice și istorice ca și la rezultatele la care ajunsese știința istorică cehă în cursul secolului trecut. Istoricii români folosesc aceste argumente pentru documentarea și fundamentarea poziției istoriografiei române față de teoria lui Roesler.

În sfârșit, o altă comunicare intitulată *Noi informații în legătură cu contribuția României la eliberarea Cehoslovaciei (1944—1945)* se datorește lui N. Ciachir. Autorul își propune ca, pe baza unor materiale de arhivă inedite, să arate câteva aspecte din felul cum s-a comportat armata română față de populația civilă din Cehoslovacia în perioada finală a ultimului război mondial.

În afară de aceste puține contribuții cu caracter istoric, slavistica românească a mai fost reprezentată la congres și de alte discipline științifice românești, *lingvistica* (acad. Emil Petrovici, acad. Al. Rosetti, D. Bolocan, V. Chelaru, L. Djamo-Diaconiță, D. Gănulescu, G. Ivănescu, V. Șoptoreanu, E. Vrabie, A. Vraciu ș. a.), *istorie literară* (I. Chișimia, G. Mihăilă, M. Novicov, P. Olteanu, C. Velichi) și *folclor* (M. Pop), despre care se va vorbi, desigur, în altă parte.

Tr. Ionescu-Nișcov

AL VII-LEA SEMINAR INTERNAȚIONAL ORGANIZAT DE „EUROPAHAUS“, Viena, — septembrie, 1968

„Europahaus“ din Viena urmărește legături prietenești între toate națiunile Europei. În mod deosebit, instituția din Viena mai vrea să stabilească și noi relații de prietenie și încredere între statele din centrul și sud-estul Europei.

Seminarul internațional care s-a desfășurat între 18 și 20 septembrie a avut ca temă centrală : *Misiunea statelor mici și sensul existenței lor azi*. Au participat delegați din 18 țări : Austria, Cehoslovacia, Danemarca, Elveția, Franța, Germania federală, Italia, Islanda, India, Irlanda, Iugoslavia, Polonia, România, Regatul Unit al Marii Britanii și al Irlandei de nord, Suedia, Statele Unite ale Americii, Țările de Jos, Ungaria.

În zilele de 19 și 20 septembrie s-a dezbătut tema *Lupta națională a popoarelor din centrul și sud-estul Europei după primul război mondial și urmările acestei lupte pe plan politic, social și economic*. Au prezentat comunicări : prof. dr. Eugen Lemberg (Frankfurt), prof. dr. Fritz Fellner (Universitatea din Salzburg), prof. dr. Ian Havranek (Universitatea din Praga), prof. dr. Milan Damjanović (Universitatea din Belgrad).

La 23 și 24 septembrie, comunicările s-au concentrat asupra temei *Dezvoltarea proprie a micilor popoare și contribuția lor la știință, artă, pace*. Au ținut comunicări : dr. Eliza Campus (Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei R. S. R., București), Petar Segedin (Universitatea scriitorilor din Zagreb); prof. dr. Ioseph Timmers (Academia Van Eijck din Maastricht — Olanda); prof. dr. Per Stig Moller (Universitatea din Copenhaga), dr. Jaroslav Kudrna (Universitatea din Brno, Cehoslovacia); prof. dr. Alexander Novotny (Universitatea din Graz, Austria).

Între 26 și 27 septembrie s-a discutat tema *Sarcinile statelor mici de azi, văzute în lumina unei lumi viitoare pe plan cultural, politic și economic*. Au făcut comunicări prof. dr. Jirina Otohalova-Popelova (Universitatea din Praga); prof. dr. Eugen Pusić (Universitatea din Zagreb); dr. Günther Nenning, redactor șef al unor ziare din Viena; prof. W. Dwaïne Richins (Universitatea din Oregon, S. U. A.).

Comunicările și discuțiile s-au purtat în limba germană.

În cadrul referatelor și al discuțiilor s-a scos în evidență dreptul inalienabil al statelor mici la cultură și civilizație, în spiritul suveranității și independenței naționale. S-a arătat că sensul existenței statelor mici nu poate fi pus în discuție, deoarece el se găsește în însăși realitatea existenței lor.

În genere, s-au emis păreri realiste despre contribuția statelor mici la știință, artă, cultură și pace, conchizându-se că ele constituie o forță pozitivă în marea luptă pentru progres și civilizație.

Eli za Campus

TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 26 iunie 1968, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a mișcării muncitorești de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lngă. C. C. al P. C. R., a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Formarea și dezvoltarea stării de spirit antifasciste, antihitleriste a armatei române (septembrie 1940—august 1944)* elaborată de *Vasile I. Mocanu*.

Lucrarea cuprinde două capitole : cap. I—Cauzele principale care au contribuit la formarea și dezvoltarea stării de spirit antifasciste, antihitleriste în armata română în anii dictaturii militare fasciste ; cap. II — Forme de manifestare ale stării de spirit antifasciste, antihitleriste în armata română în anii dictaturii militare fasciste. Atragerea armatei de partea forțelor insurecționale.

Comisia de doctorat a fost formată din : conf. univ. dr. Mihai Fătu, președinte ; prof. univ. dr. Titu Georgescu, conducător științific ; conf. univ. dr. Augustin Deac ; lector univ. dr. Gheorghe Ioniță ; colonel dr. Enache Mănguț, membri.

Comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *Vasile I. Mocanu* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 11 iulie 1968, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a mișcării muncitorești de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lngă C. C. al P. C. R., a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Mișcarea muncitorească din România și legislația muncii în perioada 1929—1933*, elaborată de *Ilie Ceaușescu*.

Lucrarea cuprinde patru capitole : cap. I — Condițiile economice, sociale și politice în care s-a adoptat și aplicat legislația muncii în anii 1929—1933 ; cap. II — Lupta proletariatului pentru adoptarea unor legi ale muncii cu caracter democratic. Conținutul legislației muncii elaborată în anii 1929—1933 ; cap. III — Rolul organizațiilor muncitorești din România în frunte cu P. C. R. pentru mobilizarea proletariatului la luptă în vederea aplicării și îmbunătățirii prevederilor democratice ale legislației muncii ; cap. IV— Influența luptei proletariatului pentru adoptarea și aplicarea legislației muncii și a succeselor obținute asupra vieții social-politice din România.

Comisia de doctorat a fost formată din : conf. univ. dr. N. Petreanu, președinte ; conf. univ. dr. A. Deac, conducător științific ; prof. univ. dr. Titu Georgescu ; conf. univ. dr. N. Popescu ; conf. univ. dr. N. Lupu, membri.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde lui *Ilie Ceaușescu* titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 11 iulie 1968, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a mișcării muncitorești de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C. C. al P. C. R., a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Contribuții ale presei revoluționare și democratice din România la lupta împotriva pericoului fascist (1933 — februarie 1938)*, elaborată de *Ion Spălațelu*.

Lucrarea cuprinde trei capitole : cap. I — Demascarea ajutorului acordat organizațiilor fasciste de cercurile reacționare interne și externe, cît și a conținutului retrograd al concepțiilor social-politice ale mișcării fasciste ; cap. II — Apărarea independenței naționale, a libertăților democratice și a luptătorilor antifasciști ; cap. III — Sprijinirea creerii Frontului unic muncitoresc și a Frontului popular antifascist.

Comisia de doctorat a fost formată din : conf. univ. dr. Mihai Fătu, președinte ; conf. univ. dr. N. Popescu, conducător științific ; prof. univ. dr. docent L. Bányai ; prof. univ. dr. Titu Georgescu ; conf. univ. dr. Aurel Loghin, membri.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde lui *Ion Spălațelu*, titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 15 iulie 1968, în fața Comisiei de doctorat a Institutului de istorie „N. Iorga” al Academiei, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Reforma agrară din 1864. Aplicarea legii rurale*, elaborată de *Nichita Adăniloaie*.

Lucrarea cuprinde opt capitole : cap. I — Necesitatea reformei. Dezbaterea problemei agrare înainte de anul 1864 ; cap. II — Elaborarea și decretarea legii rurale din 1864 ; cap. III — Răspîndirea, explicarea și eoul legii rurale la sate ; cap. IV — Începerea lucrărilor de aplicare a legii rurale. Formarea comisiilor de plată și a comisiilor ad-hoc pentru constatarea și împrăștierea clăcașilor ; cap. V — Delimitarea, măsurarea și împărțirea pămînturilor la clăcași ; cap. VI — Mijloacele folosite de moșieri și arendași pentru a eluda legea rurală sau pentru a profita de pe urma ei ; cap. VII — Contestații, jalbe și revolte țărănești cauzate de nedreapta aplicare a legii rurale ; cap. VIII — Împrăștierea înșurățelilor (1878—1879). Vînzarea moșiilor statului în loturi la țărani (1889).

Comisia de doctorat a fost formată din : acad. A. Oțetea, președinte ; prof. univ. Vasile Maciu, membru corespondent al Academiei ; prof. univ. dr. Vasile Mihordea ; conf. univ. Nicolae Corivan ; conf. univ. dr. Constantin Corbu, membri.

Comisia de doctorat a hotărît să acorde lui *Nichita Adăniloaie* titlul științific de doctor în istorie.

CRONICĂ

Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România și Societatea de științe istorice a organizat în ziua de 19 septembrie 1968 o conferință a prof. D. Bodin despre *Chestiuni controversate privitoare la 1821 în țările române*.

În cadrul Asociației de drept internațional și relații internaționale din Republica Socialistă România, dr. Dinu C. Giurescu a prezentat în ziua de 27 septembrie 1968 comunicarea *Diplomația română și pactul celor patru puteri (1933)*.

În ziua de 9 octombrie 1968 în aula universității timișorene a avut loc un simpozion consacrat aniversării a 100 de ani de la crearea Asociației generale a muncitorilor din Timișoara și a 75 de ani de la constituirea Partidului Social-Democrat al muncitorilor din România.

La simpozion, care a fost organizat de Comitetul județean Timiș al P.C.R., în colaborare cu Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R., au participat reprezentanți ai organelor locale de partid și de stat, veterani ai mișcării muncitorești și membri de partid din ilegalitate, istorici, sociologi și alți oameni de știință și cultură, studenți de la Facultatea de istorie a Universității din Timișoara. În cadrul manifestării au fost prezentate referatele: *Crearea Asociației generale a muncitorilor din Timișoara moment însemnat în dezvoltarea mișcării muncitorești din țara noastră*, de lector Viliam Marin de la Facultatea de istorie a Universității din Timișoara; *Primele asociații muncitorești profesionale din România*, de Ladislau Fodor, cercetător la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P. C. R., sectorul Cluj; *Răspîndirea marxismului, etapă superioară în dezvoltarea mișcării muncitorești din România*, de prof. Mihai Ziman, lector al Comitetului județean Timiș al P. C. R.; *Caracterul unitar al apariției și dezvoltării mișcării muncitorești din România (1868—1900)*, de lector Gheorghe Oancea de la Universitatea din Timișoara și *Internaționalismul proletar, idee călăuzitoare a mișcării noastre muncitorești*, de dr. N. Copoiu, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R.

În cadrul manifestărilor prilejuite de împlinirea a 120 de ani de la revoluția din 1848 în țările române în ziua de 13 octombrie 1968 a avut loc în comuna Papiu-Ilarian din județul Mureș solemnitatea dezvelirii unei plăci comemorative în memoria cărturarului ardelean Alexandru Papiu-Ilarian, care a trăit și muncit pe aceste meleaguri.

În ziua de 23 octombrie 1968 la Academia de științe social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R. a avut loc o dezbatere științifică pe tema *Stadiul dezvoltării economice-sociale a României la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*.

Au participat cadre didactice, cercetători de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu”, Academia de studii economice București, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R., Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj și Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

În cursul discuțiilor participanții au abordat numeroase probleme și au comunicat noi date și fapte referitoare la stadiul dezvoltării economico-sociale a României la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea privind nivelul dezvoltării forțelor de producție în industrie și agricultură; structura pe ramuri a economiei naționale; caracteristicile relațiilor economice și stadiul atins în dezvoltarea capitalismului; raporturile economice dintre provinciile românești; penetrația capitalului străin și locul României în economia mondială; structura și raporturile de clasă. Totodată, vorbitorii au înfățișat procesul dezvoltării

tării mișcării muncitorești și socialiste din țara noastră, au apreciat, de pe pozițiile marxism-leninismului, concepțiile diferitelor partide și grupări politice, lupta de idei dusă în legătură cu direcțiile de dezvoltare social-economică a României la începutul secolului al XX-lea.

În cadrul ciclului de conferințe intitulat „Din istoria României” organizat de Muzcul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România în colaborare cu Societatea de științe istorice, în ziua de 24 octombrie 1968 a vorbit Octav Livezeanu despre *Atitudinea Partidului Țărănesc și a dr. N. Lupu față de fascism și război.*

P. CONSTANTINESCU-IAȘI, *Lupta pentru formarea Frontului popular în România*

Editura Academiei, București, 1968, 157 p.

Peste patru decenii au trecut de când profesorul Petre Constantinescu-Iași în lucrarea sa *Caracterizarea și împărțirea istoriei românilor. O nouă concepție*, militând pentru cercetarea evenimentelor istorice contemporane, scria : „pentru a ne da seama exact de adevărul istoric, nu numai că nu trebuie să neglijăm, ci să dăm locul de cinste studiului sociologic în toate perioadele și fragmentele naționale ale istoriei”¹. D-sa afirma că „istoricul trebuie să se inspire de la prezent, de la cunoașterea relațiilor în care trăim”². Mergând pe această linie a susținut cu tărie hotărâtă și concretizată necesitatea studierii evenimentelor mai apropiate ca timp care sînt parte integrantă din istoria oricărui popor. Din acest punct de vedere activitatea sa neobosită pe tărîmul istoriei o dovedește din plin. În 1962 într-un studiu privind dezvoltarea istoriografiei românești, d-sa scria că : „Știința istoriei are sarcina de a lămuri nu numai trecutul, ci și prezentul ; ea trebuie să contribuie la rezolvarea sarcinilor pe care le ridică contemporaneitatea”³. Combătînd unele teze care mai susțin că studierea unor atari evenimente ar ține de politică, d-sa redă în conținut, acestui trecut

apropiat, importanța cuvenită apreciind că „Istoricii marxiști — și îndeosebi cei ce tratează istoria contemporană — se ocupă de fenomenele vieții noi, de faptele ce se petrec azi și în trecutul apropiat pentru a confirma legalitatea societății socialiste”⁴.

Autorul acestor rînduri s-a îndepărtat voit — făcînd o oarecare divagație — și a apelat la unele lucrări din trecut ale istoricului Petre Constantinescu-Iași, tocmai pentru a arăta consecvența sa în aprecierea evenimentelor epocii istoriei contemporane.

Academicianul Petre Constantinescu-Iași cu o neistovită putere de pătrundere istorică pentru viitor în cercetarea trecutului, a demonstrat în lucrarea d-sale *Lupta pentru formarea Frontului popular în România* credința în durabilele virtuți și forțele vitale ale poporului român. D-sa a abordat un eveniment spre împlinirea căruia jinduiau în anii 1934—1938 masele largi populare din întreaga țară a noastră la fel ca și alte popoare.

Frontul popular a apărut în cea de-a patra decadă a secolului nostru ca o acțiune a tuturor forțelor democratice pentru a bara drumul politicii lui Hitler, care încă de la venirea sa la putere (1933) amenința existența și independența popoarelor, critica vehement sistemul de pace de la Versailles. Această

¹ P. Constantinescu-Iași, *Caracterizarea și împărțirea istoriei românilor. O nouă concepție*, Iași, 1926, p. 236.

² *Ibidem*, p. 234.

³ „Studii”, nr. 6/1962, p. 1673.

⁴ *Ibidem*, p. 1682.

concepție a frontului popular a cuprins mai multe state din Europa: Franța, Spania, Grecia, Cehoslovacia ș.a.

În România, ca de altfel și în multe alte țări, țărâna a fost poporul, masele, iar sămînța partidele comuniste care se ridicau împotriva pericolului fascist. Partidul Comunist Român cunoșcind realitățile din țara noastră a fost pivotul organizării Frontului popular.

Autorul în lucrare înfățișează toate aspectele pregătirii și organizării Frontului popular. Luptele din ianuarie-februarie 1933, organizate și conduse de Partidul Comunist Român, demonstraseră că realizarea unui front unic de luptă al muncitorilor se impunea din ce în ce mai mult. Grăitoare în acest sens au fost și acțiunile întreprinse de masele largi de muncitori în anii 1934—1935.

În timpul grevelor muncitorimea a acționat desori în front unic. Partidul Comunist Român a făcut pentru încheierea acestui front propuneri și altor partide muncitorești, P.S.D., Partidul Socialist Independent și apoi Partidul Socialist (C. Popovici). Subliniind importanța Frontului popular ziarul ilegal „Scnteia” scria într-un articol că întreaga clasă muncitoare trebuia să se ridice unită în frontul unic, mobilizînd sub conducerea sa toate păturile exploatate din țară. Autorul relevă că ideea și acțiunea de luptă comună împotriva fascismului au mai avut precursori, în existența și a altor organizații care au activat în anii 1933—1934, printre care un loc important l-a avut Comitetul național antifascist. În lucrare sînt înfățișate acțiunile întreprinse de această organizație cît și cele ale Ligii muncii, Blocului democratic, Frontului Plugarilor, Madosz-ului. ș.a.

Cerința realizării Frontului popular în România a fost susținută și de o parte a presei vrenii, îndeosebi de ziarele antifasciste, care aveau legătură cu P.C.R. În numeroase ziare și reviste apăreau articole în care era susținută ideea înfăptuirii frontului popular antifascist. Cititorul găsește în lucrare inserate toate ziarele care au publicat articole și au militat pentru Frontul popular antifascist. Făcîndu-se apel direct la muncitorii încadrați în P.S.D., P.S.U. și P.N.Ț. să se unească în frontul unic antifascist. Într-un

manifest din septembrie 1935 al C.C. al P.C.R. se spunea: „Noi nu vrem ca Frontul popular să fie un partid îndreptat contra vreunui alt partid, ci vrem să fie o alianță politică a tuturor organizațiilor, partidelor, grupărilor care vor sincer să lupte contra fascismului”. Partidul comunist a trecut la acțiuni directe, trimițînd delegații care să trateze cu conducerile acestor partide pentru realizarea Frontului popular antifascist și totodată a hotărît o campanie largă publicistică pentru mobilizarea întregii opinii publice a țării. În zilele lui septembrie din anul 1935, numeroase au fost luările de atitudine fermă pentru Frontul popular în ziarele antifasciste și publicațiile burgheze democratice.

Autorul subliniază totodată și pozițiile pe care le-au avut P.S.D., P.S.U. și P.N.Ț. Ideea Frontului popular pătrundea astfel adînc în opinia publică din România.

La 24 septembrie 1935 a avut loc primul act de înjghebare a unui front popular prin *acordul de la Băcia* (Hunedoara) a două organizații de masă care activau legal: Frontul Plugarilor și Madosz-ul. Acordul de la Băcia s-a bucurat de un larg răsunset, el reprezentînd o platformă a Frontului popular, așa cum fusese conceput de forțele înaintate ale maselor muncitoare în frunte cu P.C.R. Ziarul „Valul” de la Botoșani scria: „El trebuie să devină un exemplu în drumul de realizare definitivă a frontului popular...”. Știrea despre acord a trecut și peste granițe. Ziarul „L'Humanité” scria că reprezintă „o victorie, o întărire a alianței țărănești muncitorești care va grăbi realizarea Frontului popular...”.

Într-un timp scurt s-a trecut la acțiuni concrete în vederea împlinirii programului aprobat la Băcia. Secțiunile Frontului Plugarilor și ale Madosz-ului au organizat o serie de întruniri locale pentru popularizarea programului.

Un alt pas spre unirea forțelor democratice s-a făcut de către organizația Blocul democratic care s-a adresat la începutul lunii octombrie 1935 conducerii celor două partide socialiste. După unele discuții s-a

protocol între Partidul Socialist (C. Popovici) și Blocul democratic pe care autorul îl denumește *acordul din București*. În protocol se arată că încheierea acestui acord, după cel de la Băcia, are semnificația unui început de generalizare a Frontului popular. Conducerile celor două organizații unite prin acordul de la București au trecut la punerea în practică a celor hotărâte, luând contact în primul rând cu conducerile organizațiilor unite din Transilvania prin acordul de la Băcia. Totodată prin Blocul democratic s-a luat legătura și cu conducerea P.N.Ț., căreia i s-a propus din nou o acțiune comună în apărarea drepturilor democratice ale poporului.

În același timp cu primele acțiuni de încheiere a Frontului popular s-a înființat și Frontul Studențesc democratic, la București, Iași, Cluj, organizație care milita pentru unirea tuturor elementelor antifasciste.

Larga campanie prin presă din vara și toamna anului 1935, încheierea celor două acorduri de la Băcia și București, încheierea Frontului Studențesc democratic, ca și manifestațiile de masă în favoarea concentrării forțelor democratice, în diferite întruniri publice erau, după cum se subliniază în lucrare, dovezi puternice, că ideea Frontului popular prinsese rădăcini în mase.

O importanță deosebită pentru înfăptuirea Frontului popular o are *pactul de la Țebea* după cum a rămas cunoscut în istoria luptelor maselor populare din România. Inițiat de P.C.R. pactul de la Țebea fusese pregătit printr-o prealabilă înțelegere între Frontul Plugarilor, Madosz-ul, Blocul democratic, și Partidul Socialist. La Țebea pactul a fost semnat însă doar de Frontul Plugarilor care reprezenta și Madosz-ul, Blocul democratic și Partidul Socialist.

Autorul lucrării — ca unul dintre participanții cei mai activi la această acțiune, cit și în întreaga muncă de înfăptuire a Frontului popular — descrie pe larg preliminariile actului de naștere a „pactului de la Țebea” din 6 decembrie 1935. „Organizațiile de mai jos semnate . . . au stabilit încheierea următorului acord de Front popular democratic pe baza următorului Program minim de acțiune : Împotriva dictaturii fasciste, indiferent de

forma pe care o îmbracă, împotriva permanențizării stării de asediu, pentru libertatea presei și a întrunirilor; pentru dreptul de organizare politică, sindicală și culturală a mulțimilor muncitoare și intelectuale. . .” se scria în pactul încheiat la Țebea la mormântul lui Avram Iancu și lângă gorunul lui Horia.

Acordul de la Țebea își are originea în frământarea și acțiunile mulțimilor muncitoare de la orașe și sate hotărâte să înfrunte prin mijloace legale forțele reacționare. Încheierea pactului de la Țebea a fost comentată pe larg în presa din țară cit și în străinătate.

În lucrare sînt inseriate acțiunile întreprinse imediat după încheierea pactului de la Țebea. Creșterea în rîndurile maselor a curentului favorabil Frontului popular a făcut ca P.C.R. să elaboreze în ianuarie 1936 hotărîrea intitulată *Sarcinile Partidului Comunist din România în mobilizarea maselor largi populare la lupta contra pericolului fascismului în România* care a fost trimisă tuturor partidelor muncitorești și democrat-burgeze, tuturor organizațiilor și asociațiilor profesionale, ziarelor democratice și activiștilor partidului. Hotărîrea constituia un document care, bazîndu-se pe analiza condițiilor concrete din țară și ținînd seama de hotărîrile Congresului al VII-lea al Cominternului, a precizat linia de conduită a comuniștilor în lupta pentru realizarea Frontului popular antifascist. Tot în ianuarie 1936 C.C. al P.C.R. a trimis o scrisoare delegației permanente a Partidului Național Țărănesc, care a fost făcută cunoscută și public. După o analiză concretă a situației interne în scrisoare se spunea : „Vă rugăm să ne comunicați cînd și unde vă puteți întîlni cu delegații noștri, pentru a chibzui împreună la mijloacele de realizare a Frontului Popular Antifascist”. C.C. al P.C.R. a publicat totodată și un comunicat despre rezultatele tratativelor purtate în lunile anterioare cu Partidul Social Democrat pentru realizarea Frontului unic și a Frontului popular. În baza acestor tratative C.C. al P.C.R. a dat dispoziții tuturor organizațiilor sale să ia contact cu organizațiile locale social-democrate pentru a organiza paralel acțiunile, cerute de conducerea P.S.D.

Autorul se oprește pe larg și asupra alegerilor parlamentare parțiale din 1936 și anume în județele Hunedoara și Mehedinți, unde se închegea un nucleu de Front popular destul de puternic. Discuțiile purtate în acest timp cu reprezentanții P.N.Ț. și P.S. D. au dus la unele rezultate pozitive. Astfel că rezultatele alegerilor din aceste două județe au însemnat un succes al forțelor democratice unite, fiind aleși candidați susținuți de Frontul popular. La Hunedoara a fost ales Gh. Pop (P.N.Ț.) care a obținut peste 30 000 de voturi față de cele 25 000 ale candidatului liberal, iar la Mehedinți dr. N. Lupu (P.N.Ț.) cu 19 000 de voturi contra celor 15 000 de voturi pe care le-a obținut candidatul sprijinit de guvern.

Partidul comunist și organizațiile care semnaseră pactul de la Tebea au tras din acest succes al alegerilor parțiale o seamă de învătăminte. Cu toate rezervele P.N.Ț. și ale P.S.D., Partidul Comunist și organizațiile de masă democratice au continuat să acționeze în vederea lărgirii Frontului popular. În lucrare sînt înfățișate acțiunile întreprinse pe această linie de către Blocul democratic, tineretul socialist, Frontul studențesc democratic etc. Autorul relevă și discuțiile purtate cu Partidul Radical Țărănesc în care exista o puternică aripă de stînga favorabilă Frontului popular; de asemenea sînt înfățișate și propunerile concrete adresate din nou P.S.D. Partidul comunist și Blocul democratic au păstrat legătura cu partidul lui Dem. Dobrescu care activa în fruntea comitetelor cetățenești și cu organizația profesională Frontul meseriașilor etc.

Acțiunile întreprinse pe această cale se bucurau de succes în rîndul maselor și totodată anunțau înfăptuirea unui larg front popular menit să se opună hotărît fascismului țării. Ele au îngrijorat pe guvernanți care au și trecut la măsuri de reprimare, în special împotriva Blocului democratic al cărui conducători au fost arestați și condamnați.

Partidul comunist continuînd acțiunea îndreptată spre unirea forțelor democratice s-a adresat din nou conducerii P.N.Ț., la 12 aprilie, printr-o scrisoare în care atrăgea atenția asupra pericolului fascist și propunea organizarea unei campanii imediate în care se cerea

răsturnarea guvernului Tătărescu, dizolvarea organizațiilor fasciste, alegeri libere etc. Întîmpinînd refuzul partidelor burgheze, Partidul comunist a activat prin membrii săi și prin organizațiile legale, a participat la întrunirile național-țărănești, împotriva guvernului liberal, la alegerile comunale și județene. Explicînd importanța politică a acestor alegeri, Partidul comunist arată că trebuie să se treacă la mobilizarea maselor la alegeri sub lozincă creării „unui front larg cu toate organizațiile și partidele, Frontul Popular Antifascist”. Lucrarea înregistrează întrunirile, manifestațiile în legătură cu alegerile ce au avut loc, printru care cele mai importante au fost în ziua de 31 mai 1936.

Pentru a discuta situația creată după, alegerile parțiale și comunale și după marile manifestații populare care avuseseră loc în întreaga țară a fost convocată în august 1936 Plenara a V-a lărgită a C.C. al P.C.R. Rezoluția adoptată de plenară prezintă o amplă analiză a situației în țară și arată în mod obiectiv cauzele pentru care frontul popular nu s-a putut închege pe deplin. Prin problemele ridicate, rezoluția constituia o largă platformă de luptă pentru închegarea Frontului popular antifascist. Era cel mai complet program de acțiune pentru rezolvarea tuturor nevoilor arzătoare ale maselor muncitoare de la orașe și sate, care nu reclama schimbări social-economice fundamentale și pe poziția căruia se puteau întruni toate partidele democratice și organizațiile largi profesionale.

În continuare autorul se referă la acțiunile întreprinse în cursul anului 1937 și în special la cele legate de alegerile comunale și județene.

În finalul lucrării inserînd cauzele pentru care Frontul popular nu s-a putut realiza integral (măsurile de represiune luate împotriva forțelor democratice, rezistența manifestată de o parte din conducerea partidelor democratice față de front, anumite greșeli ale P.C.R., recunoscute de plenara din august 1936) academicianul P. Constantinescu-Iași arată totodată că Frontul popular s-a bucurat de răsunet în rîndul maselor, a avut unele realizări parțiale. „Efectele s-au resimțit atît în mase în conștiința cărora

s-au fixat anumite convingeri democratice, ce s-au păstrat și dezvoltat pe timpul și în perioada mai neagră a dictaturii antonesciene pentru a răbufni năvalnic în vara anului 1944”.

Lucrarea se bazează pe documente de arhivă, pe publicistica vremii. Autorul face largi incursiuni în activitatea organizațiilor politice care au militat pentru realizarea Frontului popular. Partidul Comunist Român a fost principalul motor al Frontului popular.

Trăind în tumultul și în mijlocul acestor evenimente autorul a înfățișat veridicitatea istorică. Este o vie mărturie și a propriei sale activități, dar academicianul P. Constantinescu-Iași, ca de altfel și în alte lucrări ale d-sale, a înfățișat rolul și acțiunile forum-ului care conducea lupta în condiții grele pentru a salva țara de fascizare: Partidul Comunist Român.

M. Rusenescu

* * * *Călători străini despre țările române*, vol. I, București, Edit. Științifică, 1968, volum îngrijit de Maria Holban, 587 p.

Colecția „Călători străini despre țările române” pe care o inaugurează Editura științifică — sub egida Institutului de istorie „N. Iorga” — se integrează în acțiunea întreprinsă de Academia Republicii Socialiste România de a edita sau reedita toate izvoarele documentare privind istoria națională, cu scopul de a pune la dispoziția cercetătorilor o sursă documentară competent redată și comentată. Prin monumentalitatea sa, acest corpus, ce va reuni mărturiile străine despre pământul și trecutul românesc, marchează o realizare de importanță maximă pentru toți care vor să cunoască mai temeinic și din surse directe diferitele aspecte ale trecutului patriei noastre văzute din unghiul atât de diferit al călătorilor străini — fie ei agenți sau emisari politici, cărturari, negustori sau voiajori.

Variatele forme ale comentariilor, aparatul critic și cele două introduceri constituie valoroase și salutare prelucrări ale elementului factual care pregătesc un material aproape finit pentru viitoarele lucrări de sinteză. Deși nivelul științific ar fi crescut dacă fiecare traducere românească ar fi fost însoțită de versiunea originală, asistăm la un efort editorial enorm și după actualele metode planificată să apară în 10 volume, apreciem pozitiv limbajul elegant al textului românesc și fide-

litatea traducerilor. Desele trimiteri la textul original — necesare mai ales în cazul toponimelor — reproducerea integrală a fragmentelor latine și germane din Enea Silviu Piccolomini, Petre Opalinski și Sebastian Münster, confruntarea datelor reproduse cu cele ale izvoarelor interne, indicele exhaustiv și ilustrația bogată, aleasă cu gust, dau acestei colecții un caracter riguros științific.

Introducerea anexată la fiecare călător sau cosmograf în parte, analiza amănunțită a datelor bibliografice și încadrarea personajului în anturajul politic și cărturăresc al epocii respective este susținută de o bună orientare în literatura europeană veche și nouă referitoare la călătorii aparținătoare altor țări și culturi. Confruntarea edițiilor autohtone cu cele străine face ca aceste introduceri biografice să depășească interesul românesc și să fie utile pentru întregul spațiu sud-est european, sau chiar și de interes continental. Un rezumat al acestor investigații făcut în una sau două limbi de circulație mondială ar fi sporit accesibilitatea internațională a volumului recenzat, putând fi utilizat mai ușor de cercetătorii țărilor vecine cu preocupări similare. Aceasta cu atât mai mult cu cât o bună parte a călătorilor analizați (Sparnau—Tennstädt, Schiltberger,

Lannoy, Mihailovici, Verancsics, Petančić etc.) au lăsat note referitoare la teritorii mai vaste.

Primul volum, înglobând relatările călătorilor străini, acoperă perioada cea mai lungă din acest interval de timp, aproximativ două secole, de la 1331 pînă la 1550. Primele două mărturii se referă la Dobrogea și aparțin celebrului călător arab Ibn Batuta, respectiv unui itinerar grec din veacul al XIV-lea despre navigația de la gurile Dunării. Următoarele patru izvoare germane dau detalii prețioase privind Țara Românească, Moldova și Transilvania secolului al XIV-lea. Itinerarul pelerinilor Peter Sparnau și Ulrich von Tennstädt, precum și cel păstrat la Bruges, dau amănunte care fac posibilă stabilirea drumului urmat de secvența românească a magistralei transcontinentale medievale, iar Johann Schiltberger și Peter von Rez insistă asupra stărilor economice și politice din vremea lui Mircea cel Bătrîn. Descrierile lui Ioan, arhiepiscop de Sultanieh, ierodiaconul Zosima și Ghillebert de Lannoy sînt prețioase mai ales pentru cunoașterea Moldovei Mușatinilor și a lui Alexandru cel Bun, iar nota critică urmată de textul lui Lannoy analizează toate fețele posibile ale acestei relatări abundentă în confuzii. Istoricii care studiază fenomenul lăsat în Moldova și Transilvania găsesc prețioase date în textele lui Ioan de Ryza, Iacob de Marchia și Ioan de Turrecremata. Reproducerea acestor izvoare privind istoria culturii, deși nu aparțin unor „călători”, este binevenită; putem numai saluta lărgirea sensului de călător făcută de editorii culegerii de față.

Evenimentele istorice au generat descrieri și narațiuni care însăși prin logica subiectului pot fi considerate comune. Din secolul al XV-lea avem texte mult mai bogate în amănunte (Wavrin, Mihailovici, Angiolello, Muriano etc.) din care putem cunoaște aspectele și caracterul luptelor antiotomane, structura economică și politică din Moldova și Țara Românească în epoca feudalismului dezvoltat precum și cele două personaje românești principale ale acestei epoci: Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare.

Relatările din secolul al XVI-lea „grosso modo” se pot împărți în chorografii și în rapoarte diplomatice. Un merit deosebit al volumului de față, este că a făcut lumină în sistemul chorografiilor referitoare la Transilvania și Moldova extrem de încălțate din cauza unor împrumuturi masive. După parcurgerea volumului se conturează clar importanța surselor chorografice primare — *Indexul abecedarius* al lui Taurinus (Stieröchsel), *Descrierea anonimă a Moldovei*, precum și observațiile critice ale lui Johannes Honterus — în geneza chorografiilor clasice semnate de Reicherstorffer. Caracterul multilateral al acestor descrieri, oferă surse de prim rang pentru cunoașterea vieții economice și administrative a țării noastre. În aceste chorografii se cuprind date istorice privind epoca lui Petru Rareș. Prețioasele considerații despre vechimea, continuitatea și romanitatea poporului român din Transilvania și sublinierea latinității limbii noastre fac ca aceste texte să fie indispensabile tuturor medievistilor. Volumul de față cîștigă mult prin includerea unor mărturii indirecte și descrieri geografice care oferă largi posibilități de comparație cu chorografiile autohtone, avînd deci posibilitatea de a analiza influențele reciproce. Capitolele despre bogățiile pămîntului, dezvoltarea orașelor și originea poporului român din lucrările de sinteză a unui Petrus Ransanus, Felix Petančić, Ștefan Brodarics, Fabio Mignanelli, Enea Silviu Piccolomini, Antonio Bonfini, Sebastian Münster etc. au pătruns în largi cercuri ale cărturarilor din epoca Renașterii și Reformei, popularizînd ideea romanității și continuității poporului român de pe tot cuprinsul Daciei.

Noua constelație politică începută cu catastrofa de la Mohács (1526) cauzată de tendințele oligarhe și centrifuge ale marii nobilimi din Ungaria, analizată temeinic în introducerea la relatarea lui Francesco Massaro, se caracteriza prin încercarea sporită a Porții otomane de a atrage sub influența sa cele trei principate românești. În această epocă numeroși soli și diplomați ai statelor Veneția, Polonia, Austria se interesează de aproape de bogățiile, posibilitățile militare și politice ale țărilor noastre. Pot fi amintite

relatările venețianului Massaro despre bogățiile minerale ale Transilvaniei, descrierea Țării Românești făcută de raguzanul Michael Bocignoli, notele transilvane și moldovene ale palatinului polonez Ieronim Laski și raportul agentului habsburgic Ștefan Glinčiț despre Țara Românească. Dintre izvoarele referitoare la episodul stăpînirii habsburgice în Transilvania cel mai important este detaliatul raport al lui Hans Dernschwam despre ocele de sare, în care amintește și de lucrători de limbă română. În descrierea factorului bancherilor Fugger se analizează regimul de producție și de transport a sării, condițiile de muncă grele și viața mizeră a minerilor de la saline, îndrjirea cu care își apărau drepturile. Dernschwam amintește de o „interdicție reciprocă a muncii” care pare a fi prima încetare a lucrului din țara noastră surprinsă de un document istoric (1528). Scrierile lui Tranquillo Andronico și a padovanului Francesco della Valle redau peisajul economic, demografic și politic al Transilvaniei numai ca un decor ce însoțește narațiunea privind aventura și uciderea lui Aloisio Gritti. Confruntarea dintre ferdinandiști și adepții regelui Ioan de Zápolya, cu largi referiri la expedițiile și posesiile lui Petru Rareș în Transilvania, sînt redată în notele diplomaților Andrei Mihalevici, Ian Ocieski, Ercole Dalmatinul, Petru Opalinski, Nicolae Iskrzycki, Agostino Museo, Michael Posgay etc.

Valoarea acestor documente este variată, atît sub aspectul datelor — multe din ele pînă acum inedite — al obiectivității și al întinderii lor, cît și al ținutei lor generale. Trăsătura comună a întregului volum conștă în faptul că în totalitatea lor relațiile și mărturiile călătorilor redau plastic epoca, tensiunile și contradicțiile ei. Fragmentaritatea, ca și subiectivismul multor dintre descrieri nu au anulat aspectele informative referitoare la istoria economică, socială, politică și culturală a țării noastre.

★

În cele ce urmează vom încerca unele corectări de localizare grupate mai ales în jurul itinerarului transcontinental din secolul al XIV-lea precum și

țioase a lui Nicolae Olahus, cea mai remarcabilă realizare chorografică românească din secolul al XVI-lea. Propunem aceste corecturi cu atît mai mult, cu cît unele din ele pot fi utilizate la redactarea următoarelor nouă volume de relatări. Una din metodele folosite în identificările propuse este confruntarea toponimelor folosite de călători cu alte surse istorice și cu materialul cartografic, posibilitate neglijată de editori. Menționarea în plus a unor ediții omise de asemenea poate folosi, mai ales prin aparatul critic și comentariile editorului respectiv.

1) *Itinerarul din Bruges și cel al pelerinilor germani Sparnau și Tennstädt (1385)* deși sînt redată în sens opus, se concordă perfect. Acceptînd urmărirea traseului din vest spre est, după Oradea (Werdem) urmează „Ter horgerstede” (p. 24) identificat sub semnul întrebării cu Baia Mare. Ținînd seama de semnificația adjectivului hager (slab, deșirat) mai verosimilă ne pare identitatea acestei localități cu Vadul Crișului (portu Crys¹ Rev) menționat pe acest traseu și în alte relatări (p. 569). Identificările următoare: Heynode cu Huedin², Clysemborch cu Cluj³ și Turemborch cu Turda⁴ sînt corecte. Noi am încercat doar să le subliniem și cu alte exemple luate din surse autohtone. Toponimul „Donrecht m'et” într-adevăr pare a fi Teiuș,

¹ *DIR*, C, veac. XIII, vol. II, p. 17.

² Coriolan Suceiu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, București, 1967, p. 297. Pe Harta lui Honterus (1532): Hunia, cf. Fabritius Károly, Erdélynek Honter János által készített térképe 1532—ból, Budapest, 1878.

³ Pe soclul statuii din Praga reprezentînd pe Sf. Gheorghe se poate citi: 1373: hoc opus Imagines S. Georgii per Martinum et Georgium de Clussenberch conflatum est. Copia lui Bohuslav Balbinus din 1677, cf. Victor Roth, *Die Klausenburger Bildhauer Martin und Georg*, în „Sieb. Vjsch.”, 58, 1935, nr. 3, p. 211.

⁴ 1503 Torremburg, cf. *Rechnungn aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation*, Sibiu, 1880, p. 363; 1528: thoremburekg, cf. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, II, p. 99 (mai jos Q), Thorremburg.

deoarece numele vechi german al acestei localități este Dorn⁵.

Toponimul „Bulgaria” nu trebuie interpretat neapărat ca un choronim referitor la Bulgaria sau indicind direcția spre această țară. El poate să se refere la o așezare a schoilor cum ar fi Cergăul (documentar „satul bulgar”)⁶ sau Rusciori⁷, ambele situate pe traseul dintre Teiuș și Sibiu.

În ceea ce privește trasarea itinerarului prin Muntenia, identificările propuse de noi diferă esențial de cele admise de editori. Cheia problemei rezidă în identitatea între Nieuwermerkt-Neumarkt (Nuwestad) și Tîrgșor în locul identificării lui cu Pitești. Forma germană a acestei așezări se întilnește în cronică lui Ulrich von Richental (1415: Nieuwenmerc)⁸, iar cea tradusă în latină (1431: Novum Forum) într-un act emis de Dan Voievod⁹. În secolele XIV—XV Tîrgșorul era loc de vamă¹⁰ pe drumul Prahovei¹¹ și a Brăilei fiind prin urmare, pe acele timpuri, o localitate mai însemnată ca Piteștiul.

Menționarea Cîmpulungului în descrierea pelerinilor germani și prezența Tîrgșorului

în ambele itinerarii exclud posibilitatea adopțării drumului prin Turnu Roșu. Prin urmare, fiind vorba de traseul prin Țara Birsei, în acest context localitatea „Borbom” (p. 24) poate fi identificată destul de ușor cu Rucăr, deoarece numele german al celui din urmă a fost Rydbom — Roden-Baum¹² (arborele roșu) care în izvoarele latine apare sub forma tradusă în Ruffa arbore¹³.

Dacă drumul transeuropean urma calea Bran, atunci toponimul Merp — Nerx¹⁴ din itinerarii poate fi considerat ca forma coruptă a numelui german Markt (tîrg), tradus din slavo-românul Tîrgoviște.

Se cunoaște chiar din chorografiile cuprinse în volumul analizat că oșorheurile transilvănene (Tg. Mureș — Marosvásárhely și Tg. Secuiesc — Kézdivásárhely) erau numite Tîrguri noi — Neumarkt¹⁵. Pe de altă parte știm că maghiarul Vásárhely corespunde românescului Tîrgoviște¹⁶. Prin urmare în secolul al XIV-lea ambele tîrguri din Țara Românească — atât Tîrgoviște cît și Tîrgșorul sau Tîrgul nou — aveau denumiri traduse în germană. Cu puțin mai tîrziu atât sursele germane, cît și cele săsești din Transilvania, adoptă toponime derivate din forma româ-

⁵ Honterus (1532) dunnen; 1540: Dornen vulgo Thys, cf. Q. II, p. 684.

⁶ 1388: possessionis Bolgarfalu (Cergăul Mic), cf. C. Zimmermann și colab., *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, Sibiu, 1897, p. 622 (mai jos Ub).

⁷ 1380: villa Ruthenica, cf. H. Klima, *Die Slawen von Reussdörfchen*, în „Sieb. Vjsch.,” 59, 1936, nr. 1—2, p. 10—11.

⁸ C. I. Karadja, *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, în *Analele Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.*, Seria 3, tom. VII, 1926, p. 7 și 83; „Newmarkt pe care Karadja nu l-a identificat este Tîrgșorul — Novem Forum în actele latine ale sec. XV”, cf. C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din sec. al XV-lea pînă la mijlocul sec. al XVI-lea*, București, 1967, p. 172, notele 1—2.

⁹ I. Bogdan, *Documente privilegiate la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, București, 1905, p. 374.

¹⁰ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 5.

¹¹ Vama Prahovei menționată în anii 1422 și 1464 probabil se percea la Tîrgșor, deoarece pe acest traseu Cîmpina numai din secolul al XVII-lea devine schelă, cf. Ub, II, p. 172—173 și *Doc. României. Historia*, B, I, București, 1966, p. 100—101, nr. 66.

¹² 1431 Ruffa arbore, cf. I. Bogdan, *op. cit.*, p. 37. 1520 Walachis de Rubea arbore, Q, I, p. 280; 1528: Ym Roten Pawm-Yn Blesch Lant Q, II, p. 122; Rukor vulgo Rodenbaum, cf. N. Iorga-E. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 791; Harta lui Honterus: Rydbom; 1633: in den Roden Baum, der tatter halben, cf. N. Iorga, *Socotelile Brașovului și scrisori românești către șfâl în secolul al XVII-lea*, Anal. Acad. Rom., seria II, tom. XXI, Mem. Sect. Ist., Buc., 1899, p. 141.

¹³ 1377: iuxta Ruffam arborem, cf. Ub, II, nr. 1085, p. 480.

¹⁴ Probabil tot la această localitate se referă și toponimul „Ergx” (1415), cf. C. Karadja, *op. cit.*, p. 12.

¹⁵ 1670: „in den Kysder Sthul und zu dessen Hauptstadt Zekely-Vasarhely oder Zäcklisch Neumarck” . . . , cf. C. I. Hildebrandts *Dreifache schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel*, ed. Franz Babinger, Sibiu, 1937, p. 77—78.

¹⁶ În Banat, „oppidum Czykowasarhel” (1480) de odinioară azi se numește Tîrgoviște, cf. C. Suciu, *op. cit.*, vol. II, p. 196 și

nească : Tervisz (Honterus) respectiv Torschor (1503)¹⁷.

În concluzie, folosindu-ne de alte surse de identificare și de alte ediții ale itinerariilor analizate¹⁸, secvența românească a drumului transcontinental medieval se poate fixa pe următorul traseu: Oradea, Vadul Crișului, Cluj, Teiuș, Sibiu (Brașov), Rucăr, Cimpulung, Tirgoviște și Tirgșor, iar de aici — pe un traseu neclar — prin Bucureștiul de azi la Zimnicea, respectiv la Giurgiu. Aceste concluzii geografice-istorice implică și o corectare cronologică : itinerarul din Bruges, deoarece nu amintește cetatea Bran construită după 1377, aceasta poate fi databilă în perioada 1353—1377 și nu cca 1380—1390, cum se propune la p. 21.

2) Inițiativa salutară de a include în volum *chorografia lui Nicolae Olahus* este umbrită de slaba preocupare a redactorilor de a localiza corect multele topo = și choronime din descrierea celebrului umanist român¹⁹. La bibliografia citată se cuvenea enumerată și ediția îngrijită de Timotei Cipariu²⁰ și cea critică maghiară din 1939²¹.

„Țara dintre Timișuri” (Temesköz) nu este regiunea din cotul Timișului, cum explică editorii (p. 487 nota 9), ci este choronimul referitor la ținutul dintre Timișuri, adică Timișul și Bega, în trecut numit consecutiv Timișul Mic²², iar în unele sate bănățene pînă azi cunoscut cu numele de Timișel²³.

¹⁷ Q, I, p. 22.

¹⁸ E. Fischer, *Die Kulturarbeit des Deutschen in Rumänien*, Sibiu, 1911 și M. Auner, în „Korrespondenzblatt”, 31, 1908, p. 84 (pelerinii germani) și Szamota István, *Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten 1054—1717*, Budapesta, 1891 p. 42—44 (Bruges).

¹⁹ Aceleași greșeli persistă și în noul volum *Umanistul Nicolaus Olahus (1493—1568)*. Texte alese de I. S. Fîru și C. Albu, București, 1968, p. 120 și urm.

²⁰ „Arhiva pentru filologie și istorie 1870” nr. 37, 20 aug., 720—740.

²¹ N. Olahus, *Hungaria — Athila*, editura Colomanus Eperjessy et Ladislaus Juhász, Budapesta, 1939.

²² 1598 : Kys Theomeos, cf. Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, IV, p. 506.

²³ N. Bizerea, *Precizarea geografică a numelui orașului Timișoara*,

Șieul (p. 489) nu izvorăște din Țara secuilor spre nord, ci la nord de Țara secuilor. La poalele muntelui Călata — identic cu masivul Vlădeasa (1836 m), amănunt neprecizat — se află satul Dumbrava (Oșorhei, Gyerövásárhely). Tirgul Namen (p. 490) de la gura Someșului este Vásárosnamény din Ungaria. Crișul repede izvorăște lângă satul Izvorul Crișului (Crysfew)²⁴. Tirgul Grind de la gura Arieșului azi se numește Lunca, iar Chibulcut (p. 491) actualmente poartă numele de Fintînița și se află în județul Bistrița-Năsăud. Satul din Cimpia Piinii este Șibot (1486 : Alkenyer)²⁵, iar Varalya (p. 497) se referă la așezarea sătmăreană Seini²⁶. Wilak poate să se refere ori la Tiszaujlak (Vilok) din U.R.S.S. ori la Szamosujlak din Ungaria. Agriș se află în județul Satu Mare, Paledul Mare (Velika Palad) este în Ucraina subcarpatică iar Kispalád și Botpalád în Ungaria. Salanki (Salak), Vari (Mezővári) se află în U.R.S.S., Bathe din ținutul Nirului (Nierkeuz) poate fi Nyirbátor, iar Kallo (Nagykálló) Belthewk (Nyirbéltek) și Bezermen (Hajduböszörmény) aparțin R. P. Ungare. Satul Marcos (Markosfalva) azi este înglobat în comuna Sănnicolau de Munte din Bihor²⁷. Istard (Yszthar) se referă la Esztár²⁸ din Ungaria, iar Ireg nu este o localitate dispărută lângă Arad (nota 117) ci se referă la Chișirid de lângă Oradea²⁹. Felthot (oppidum Fel-Tot) nu este Tăuți pe Crișul Negru, ci comuna Tauț de lângă Ineu, în fostul comitat Zărand. Cherechiu azi se numește Caporal Alexe și se află în județul Arad. Podgoria Macra este de fapt podgoria Aradului, Macra fiind oronimul tradițional al Munților Zărand. Orașelul Șimand la sud de Mureș nu se referă la Zimand de lângă Sîntana, ci

Georg. — Geologie”, XIV, 1962, nr. 1, p. 49—51.

²⁴ C. Suci, *op. cit.*, I, p. 313.

²⁵ Idem, vol. II, p. 171.

²⁶ 1599 Waralya, 1808 : oppidum Szinyérvárallya, cf. C. Suci, *op. cit.*, II, p. 114.

²⁷ Györfly György, *Geographia Historica Hungariae tempore Stirpis Arpadianae*, Budapesta, 1963, p. 642.

²⁸ Idem, p. 615—616.

²⁹ Idem, p. 680—681 și C. Suci, *op. cit.*,

la siliștea Odăile Șumanda dintre Remetea Mică și Bencecu de Jos (județul Timiș)³⁰. Paly poate să se refere la Sinpaul sau la Păuliș din județul Arad, iar Borzas este o pustă în nordul Banatului, prin urmare nu trebuie căutată în Ungaria. Cutaș (Kuthas) este o pustă lângă graniță, la vest de Macea³¹. Sf. Ladislau azi este înglobat orașului Makó din Ungaria³².

Localitatea bănățeană Sarad, în trecut tirg (1479 : Oppidum Sarad) azi inexistent ca localitate, este o siliște între Giarmata și Pișchia din județul Timiș. Tzona pare a fi identic cu Cenci (1479 : Chenew), iar Aracha nu este o localitate dispărută lângă Birzova (nota 154), ci se referă la orașelul Araci din Banatul iugoslav. Beche nu este Becicherecul Mic ci N. Bečej (Török Becse) pe lângă Tisa din Iugoslavia. Cetatea Bechkereke azi se numește Zrenjanin și de asemenea se află în Banatul iugoslav.

Bizere, cîndva abatie benedictină lângă Mureș, ruinele căruia sînt între Frumușeni și Vladimirescu³³. Zeüdy (Szödi, Zendy, ulterior Sefdin) azi se numește Frumușeni și se află în județul Arad³⁴. Zevoldin se referă la Sămbăteni, odinioară tirg³⁵. Cîmpia numită Maxons se referă la cîmpia nisipoasă Deliblat din sudul Banatului iugoslav³⁶. Sub lungile comentarii olahiene despre locuitorii ologi din Șimand se putea menționa într-o notă că probabil era vorba de o leprozerie de dimensiuni mari³⁷.

Ca încheiere la comentariile notelor referitoare la chorografia umanistului român

³⁰ C. Suci, *op. cit.*, II, p. 406.

³¹ C. Suci, *op. cit.*, II, p. 303, 358.

³² Györfy György, *op. cit.*, p. 870—871.

³³ Monasteri de Bistra, 1333 : de Bizere, cf. Györfy, p. 173—74. C. Suci nu cunoaște identitatea între toponimele Bistra (p.299) și Byzere (p. 306). De fapt avem de-a face cu o singură entitate toponimică.

³⁴ Györfy Gy., *op. cit.*, p. 186.

³⁵ 1138 : forum Sumbuth, 1607 : Zabatel, cf. Györfy, *op. cit.*, p. 186 și C. Suci, *op. cit.*, II, p. 124.

³⁶ C. Suci, I, p. 305 și Györfy, p. 871.

³⁷ Vezi recentele considerații ale medicului bănățean Erich Laumert, *War Schimand ein Siechendorf? Bemerkungen zu einem Hinweis in den Schriften des N. Olahus*, în „Karpalten-Rundschau”, I, 1968, nr. 16, 7 iunie, p. 6.

menționăm că reproducerea hărții umanistului maghiar Johannes Sambucus-Zsámboki³⁸, care se poate considera ca o ilustrație cartografică a textului olahian, ar fi sporit posibilitățile de identificare și ar fi ridicat nivelul ilustrativ al volumului.

Ca încheiere cîteva observații de ordin istoric și toponimic: La explicația dată în legătură cu castelul Warda (p. 161) se putea preciza că este vorba de Kisvárdá din Ungaria. Despre Ioan Dragfi (p. 170) și banul Severinului Barnaba Belay (p. 498) se cuvenea a spune că sînt personalități românești, primul originar din familia Dragfiștilor din Maramureș, iar al doilea descendentul cnejilor de pe Belareca din Banat. Cînd se reproduc textele latine referitoare la suburbiul românesc al Brașovului (p. 205 etc.), termenul bulgarus ar fi trebuit tradus prin șchei. Pasajul din Reicherstorffer „Ungurii și nobilii acestei regiuni sînt amestecați în diferite locuri cu sașii” (p. 209) se referă la enclavele comitatului Alba și nu la nobilii tolerați pe pămîntul sașilor (nota 152). Tirgul Gochard (p. 213) poate fi localizat mai degrabă la Lunca Mureșului (Koczyard)³⁹ decît la Bucurdea. Cînd se scrie despre scaunul Alțina (p. 215) lipsește precizarea că de fapt se face referire la scaunul săsesc Nocril⁴⁰. Pentru a explica împărțirea pe capitluri a Pămîntului Crăiesc și a înțelege noțiunea „surrogat” neapărat trebuia făcută trimitere la substanțiala lucrare a lui Georg Ed. Müller⁴¹. Termenul de vicus (p. 216) în cazul Brașovului se referă la străzi și nu cartiere : praiele din acest oraș curg pe străzi, iar sașii din Brașovul Vechi nu locuiesc în cătune foarte lungi, ci pe străzi lungi, cum este bunăoară Strada Lungă existentă pînă azi (p. 217). Nucleul din centrul Brașovului nu este oraș ci Cetate,

³⁸ Harta din 1578 a fost publicată de Marin Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei*, I. București, 1938, p. 134.

³⁹ C. Suci, *op. cit.*, II, p. 367.

⁴⁰ G. E. Müller, *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der siebenbürgisch-deutschen Nationsuniversität 1141—1876*, Sibiu, 1941, p. 187, 283.

⁴¹ *Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten 1192—1848*, în „Archiv. des Vereins”, 48, 1937, p. 1—532

iar locuitorii Șcheiului sînt orășeni. Termenul de „praefectus” (p. 348 nota 37) în cazul Brașovului corespunde cu jude sau județ însă nicicum cu burgmaistru.

În textul lui Dernschwam (p. 279) „Vywar” trebuia redat prin Ocna și nu „Baia” de Mureș. Localizarea așezării Schytnyk (p. 287) nu constituie nici o greutate: este vorba de Știtnic din Slovația. În schimb localizarea ținutului Zips s-a făcut cu totul greșită: este vorba de Špis – Szepes din Slovacia și nicicum de o provincie din U.R.S.S. sau Ungaria. În ceea ce privește comitatele Bereg (p. 201) și Ugocea (p. 438) trebuia arătat că în mare parte se găsesc în Ucraina subcarpatică. La Ranzanus, cînd pomenește de cele cinci trguri din Maramureș, se cuvenea a arăta că este vorba de Sighetul Marmației, Cîmpulung pe Tisa (România), Hust, Vișc și Teceu (U.R.S.S.).

Deoarece diverse izvoare istorice⁴² și cartografice⁴³ denumesc Someșurile și cu hidronimul Timiș, nu poate fi considerată confuzie evidentă (p. 443 nota 3) afirmația lui Felix Petančić despre celălalt nume al Clujului situat pe Someș alias Timiș: Colusvar sive Themisvar. Localitatea minieră Eisenberg (p. 505) din textul lui S. Münster se referă la Trascău (Rimetea) care pe harta lui Honterus

se numește Ysenberg. Choroniul Altland (nota 17) nu se referă la ținutul dinspre Olt, ci se poate traduce prin Țara Veche, deoarece se referă la Podișul Tirnavelor colonizat de sași înaintea Țării Btrsei, de unde provine această denumire menționată și pe harta lui Honterus.

★

Dintre *relatările directe și indirecte necurpinse în volum* amintim raportul solului papal despre Ungaria⁴⁴, descrierea Daciei și Ungariei făcută de venețianul Tomaso Daniero (1501)⁴⁵ și în sfîrșit jurnalul de călătorie al lui Hans Dernschwam (1553–54)⁴⁶ în care furnizează interesante date despre ambele maluri ale Dunării, semnalază nave de sare din Ocna Dejului în Turcia sau menționează răbojul secuiesc găsit la Istanbul etc. Includerea acestor texte ar fi sporit valoarea documentară a primului volum.

Completările și rectificările făcute de noi la notele critice și identificările geografice încearcă doar să ancoreze mai bine în pămîntul țării noastre evenimentele și locurile descrise în volum. Privită în ansamblu apreciem că lucrarea este deosebit de valoroasă, contribuind din plin la dezvoltarea istoriografiei noastre.

Pavel Binder

P. CHAUNU, *La civilisation de l'Europe classique*, Paris, Arthaud, 1966, 705 p.

Un nou volum se adaugă celor patru, apărute pînă acum în colecția „Les Grandes Civilisations” dirijată de Raymond Bloch;

⁴² 1412: aquis videlicet Samusch theutonice Thumesch, cf. Ub., III, p. 529–30; Der gantze Grund... gegen Klausenburg gar bis Burgless (Dej n.n.) an allen beiden Seiten am kleinen Thimmes (Someșul Mic n. n.), cf., „Sieb. Vjsch.,” 62, 1939, nr. 2, p. 172.

⁴³ Harta lui Honterus (1532): Gross-Klein Thymmes.

autorul lui, Pierre Chaunu se numără printre personalitățile de prestigiu ale istoriografiei

⁴⁴ I. Ch. Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs*, II, p. 6 și Szamota István, *op. cit.*, p. 498–504.

⁴⁵ *Descrizione dell'Ungheria nei secoli XV e XVI edita nell'occasione del Congresso geografico internazionale a Venezia 1881*, Budapesta, 1888 și Szamota, p. 491–94.

⁴⁶ Franz Babinger, *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien*, München und Leipzig, Humblot, 1923.

franceze contemporane. Îndelungatele investigații — întreprinse împreună cu Huguette Chaunu în arhivele din Sevilla au fost valorificate într-o lucrare de proporții impresionante devenită clasică, *Seville et l'Atlantique 1504 à 1650*, (12 volume). Astăzi, în istoriografie, alături de „Mediterranean” lui Braudel se poate vorbi de „Sevilla” lui Chaunu. Foarte bogata activitate desfășurată de istoricul francez nu s-a limitat numai la ample și aprofundate studii de istorie economică ci ea a atins și problemele metodologiei și teoriei istorice. Alături de F. Braudel, care a fundamentat conceptele de „istorie conjuncturală” și „lungă durată”, frecvent utilizate astăzi, mai ales de către istoricii grupați în jurul revistei „Annales”, P. Chaunu a adus o importantă contribuție la definirea conjuncturii și la raporturile dintre dinamica conjuncturală și istoria serială¹.

Volumul care face obiectul recenziei de față aparține, într-un anumit fel aceluiași tip de lucrări ca și cartea, apărută acum câțiva ani, a lui Robert Mandrou și consacrată istoriei Franței între 1500—1640, *Introduction à la France moderne*, cu deosebirea că de astă dată cadrul anchetei istoriografice depășește spațiul francez pentru a îmbrățișa continentul european, iar aspectelor cercetate — cultură materială și psihologie colectivă — li se adaugă acum istoria politică, o cercetare asupra contribuției marilor personalități ale științei și filozofiei și în sfârșit o analiză a fenomenului artistic. Simpla enumerare a marilor probleme discutate de P. Chaunu, dezvăluie varietatea și complexitatea chestiunilor tratate de autor în paginile cărții sale. Așa cum subliniază Chaunu însuși „istoria civilizațiilor este... o istorie masivă” (p. 17); cititorul cărții sale rămâne impresionat de masivitatea erudiției și de masivitatea construcției interpretative înălțate pe o documentație fără cusur. Limitele cronologice fixate de autor sînt, cea inferioară 1620—1630, cea superioară 1750—1760. În viziunea lui

Chaunu secolul al XVIII-lea nu mai este separat de cel precedent, ci formează o unitate: originile intelectuale ale revoluției franceze urcă după opinia sa pînă la Descartes. Marea expansiune geografică realizată la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea ar reprezenta faza finală a unei revoluții începută încă de la mijlocul veacului al XII-lea, marea mutație calitativă plasîndu-se la mijlocul veacului al XVII-lea. Europa clasică, dar care ar putea fi numită deopotrivă barocă, își desfășoară istoria într-un cadru social-economic și politic care poartă încă amprenta unui ev mediu secular, dar în cuprinsul căruia elementele noilor structuri mentale ale civilizației moderne se afirmă tot mai viguros. Din punct de vedere economic Europa clasică aparține, după terminologia lui F. Simiand, așa-numitei faze B, fază de contradicție și dificultăți economice. Pe planul gîndirii Europa clasică înregistrează marea revoluție pe care o reprezintă apariția metodei carteziene (1637) și a „Principiilor” lui Newton (1687). Sfîrșitul epocii clasice se confundă cu începutul revoluției industriale care generează o mutație cantitativă de mari proporții.

În chip surprinzător la prima vedere pentru un istoric reprezentant al curentului de la „Annales” P. Chaunu își deschide lucrarea cu patru capitole de istorie politică; de fapt nu este vorba de o istorie istorizantă, de altfel de criticată istorie evenimentială, ci de analiza structurilor politice în al căror cuprins s-a dezvoltat societatea europeană în veacul al XVII-lea. „Statele — constată autorul — sînt poate locul privilegiat al evenimentului, dar ele, au puterea de a da un sens evenimentelor” (p. 30). Perioada considerată de autor, de mai bine de un secol, înregistrează sfîrșitul preponderenței spaniole, afirmarea hegemoniei franceze în Europa occidentală după încheierea păcii westfalice și în prima parte a domniei lui Ludovic al XIV-lea, cîștigarea de Anglia a supremației maritime și în sfîrșit competiția politico-militară care marchează sfîrșitul primei jumătăți al veacului al XVIII-lea și care reprezintă în fapt perioada de gestație a noilor echilibre în Europa. Confruntarea hărții Europei o anului 1620 cu cea a Europei

¹ Cf. Jean Glénisson, *L'historiographie française contemporaine: tendances et réalisations*, în vol. *Vingt-cinq ans de recherche historique en France (1940—1965)*, vol. I, Paris, 1965, p. XXVII.

anului 1760 revelă importante transformări petrecute în configurația continentului nostru și în orientarea politică a marilor puteri. Dispariția primejdiei turcești, odată cu declinul imperiului otoman, pune capăt solidarității europene întemeiată pe conceptul de creștinătate. De altminteri, frecvența termenilor de Europa și creștinătate se inversează; sporadică la începutul veacului al XVII-lea, Europa se afirmă în detrimentul creștinătății care devine un arhaism la mijlocul secolului următor. Bazinul mediteranean este abandonat unei agonii economice, marile curente de dezvoltare economică și de afirmare politică îndreptându-se spre est (Rusia) și spre nord (Franța, Anglia și Olanda). Statele își afirmă superioritatea asupra imperiilor. Exceptând epoca Kùprùlizilor, imperiul otoman manifestă primele simptome ale maladiei care avea să facă din el „omul bolnav” de la sfârșitul veacului al XVIII-lea; imperiul habsburgic se pulverizează într-un mozaic de state după războiul de 30 de ani. În sfârșit Spania al cărui rege domnește peste un imperiu duce o existență obscură și precară posibilă prin exploatarea resurselor Americii.

Cea de a doua parte a lucrării care reprezintă de fapt și miezul ei este consacrată civilizației materiale. În spiritul lui Braudel, autorul vede în dezvoltarea istorică o „dialectică a duratei”. Istoria Europei clasice este o istorie structurală care se integrează faimoasei „la longue durée” care a marcat începutul unei noi etape în istoriografia contemporană.

După cum era de așteptat primul capitol este consacrat problemelor de demografie, direcție în care prin importante contribuții aduse pînă acum cercetătorii francezi ocupă un loc de frunte. Cele 70—100 de milioane locuitori ai Europei clasice fac obiectul unui studiu atent, care, după o enumerare a izvoarelor de istorie statistică — un rol important revinind aici recensămintelor și registrelor parohiale —, îmbrățișează diferitele aspecte ale istoriei populației: natalitatea, mortalitatea, epidemii, căsătorii. Autorul ia în considerație structurile sociale; se constată o puternică natalitate în rîndul clasei dominante, unde numărul mediu al copiilor unei familii este de 8

în veacul al XVII-lea. Printre explicațiile acestui fenomen demografic reține atenția faptul că femeile aparținînd aristocrației aveau posibilitatea să evite sterilitatea perioadei de alăptat prin folosirea doicilor. Supernatalitatea clasei dominante a fost compensată mult timp de pierderile provocate de războaie și de celibatul ecleziastic feminin deosebit de răspîndit. Între alte aspecte ale studiului populației veacului al XVIII-lea autorul subliniază consecințele demografice ale crizelor agrare care generează în unele regiuni ale Europei o stare endemică de foame. Coincidența crizelor de subproducție în sectorul alimentar cu epidemia declanșează adevărate catastrofe; este ceea ce se întîmplă în Spania anilor 1597—1603 și 1647—1652. În raport cu celelalte continente Europa rămîne un nucleu de populație densă avînd 15 locuitori pe km² față de un locuitor la 4 km² în America și 1,5 la 2 locuitori pe km² în Africa nemediteraneană. Europa rămîne însă în urma Chinei și Japoniei care înregistrează și în această perioadă densități medii record.

Un interes deosebit trezește lectura capitolului consacrat ocupării solului (cap. VI). Geografia europeană a densităților se dovedește a fi foarte instructivă. Chiar dacă cifrele indicate de autor sînt încă ipotetice și deci susceptibile a fi rectificate în viitor ele oferă un indice orientativ de cel mai mare interes. Italia rămîne în secolul al XVII-lea țara cu densitatea record din Europa de 45 de locuitori pe km². Alături însă de aceste maxime demografice există adevărate pustii (Aragon). În cuprinsul aceluiași capitol autorul discută acțiunile de asanare și defrișare a căror amploare a depins de potențialul uman și tehnic și de resursele pecuniare. În directă legătură cu activitățile economice s-a aflat dezvoltarea căilor de comunicație. Între 1745—1760 consideră autorul se încheie în Franța revoluția rutieră fapt care are importante urmări asupra geografiei umane și economice a țării. Capitole speciale sînt închinete agriculturii, orașului și industriei.

Structurile sociale ale Europei clasice fac obiectul unei pătrunzătoare investigații. Pentru Chaunu, istoria socială a Europei occidentale

constituie în fond transformarea lentă și profundă a unei societăți structurate pe ordine într-o societate împărțită în clase. Pornind de la principiile generale de clasificare stabilite de Roland Mousnier (stratificarea în caste, ordine și clase) autorul întreprinde o analiză a societății europene în care ar fi fost de dorit ca sistemul seniorial să rețină mai stăruitor atenția autorului. În Europa occidentală și meridională autorul distinge un pol al mării proprietăți nobiliare și a micii exploatare în Castilia; în Franța se întâlnește un pol al micii proprietăți țărănești care este însă grevată de drepturi senioriale deosebit de apăsătoare; în sfârșit în Anglia un pol al mării proprietăți aristocratice care se asociază mării exploatare agricole întemeiată pe metode agrotehnice noi. În Europa răsăriteană dezvoltarea mării exploatare agricole a fost însoțită de o agravare considerabilă a dependenței personale a țăranilor și a obligațiilor lor de muncă față de stăpânii pământurilor. Rusia unde șerbia capătă forme deosebit de brutale constituie cel de al patrulea pol al senioriei europene.

Deși a rezervat conjuncturii un capitol cu un număr de pagini relativ restrâns, este evidentă preferința autorului pentru problemele discutate în cuprinsul acestui capitol, preferință cu totul de înțeles deoarece este vorba de probleme care s-au aflat în centrul preocupărilor lui Chaunu. Paginile despre conjunctură se sprijină pe o solidă bază de cercetare proprie, astfel încât densitatea de idei a acestor pagini este cu totul remarcabilă. Condițiile dinamicii conjuncturii sînt după autor raportul activităților economice, insuficiența economiei monetare și disparitățile regionale. În ceea ce privește raportul activităților se constată o preponderență a agriculturii. Autorul stăruie asupra consecințelor insuficienței masei monetare în secolul al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea ceea ce explică scăderea masivă a prețurilor care constituie „marele fapt economic și social din secolul al XVII-lea” (p. 380) ale cărui efecte au fost numai în

parte atenuate de recurgerea la inflație. Aceeași insuficiență de masă monetară explică încercările — de felul celei întreprinse de Law — de a obține un spor prin multiplicarea unei hirtii monedă fără referință metalică. În sfârșit disparitățile regionale sînt pe deplin explicabile pe un continent unde climatul însuși impune anumite fluctuații. Autorul și-a însușit în linii mari schema propusă de Frédéric Moreau pentru conjunctura perioadei studiate. Ea ar cuprinde următoarele perioade: 1620—1635, caracterizată printr-o anumită repriză economică; îi urmează o perioadă în cursul căreia prăbușirea Germaniei (ca urmare a războiului de 30 de ani) și decăderea Spaniei contrastează cu prerevoluția industrială din Anglia și cu activitatea marilor companii comerciale din Olanda; anii 1660—1670 înregistrează simptomele timide ale unei înviorări economice în Europa occidentală în timp ce bazinul mediteranean decade într-un ritm accelerat; urmează două decenii (1670—1690) de prăbușire a prețurilor și marasm economic; anii 1690—1720 cunosc un avînt economic în Anglia și Olanda în timp ce dificultățile economice persistă în Spania, Franța și Italia; 1720—1730 reprezintă un scurt interciclu de criză marcat prin falimentul lui Law; în sfârșit anii 1730—1775 cuprind marele interciclu al înviorării economice.

Ultima parte a cărții este consacrată științei, culturii și spiritualității Europei clasice și intitulată *Aventura spiritului*. Autorul constată că în cadrul unei societăți de aparență imobilitate și stabilitate sub raportul culturii materiale s-a produs una dintre cele mai mari revoluții intelectuale desfășurată între anii 1620—1690. De la legile lui Kepler și pînă la descoperirea calculului infinitesimal și publicarea „Principiilor” lui Newton societatea europeană a străbătut o epocă de dezvoltare științifică și intelectuală a cărei însemnătate nu poate fi subliniată îndeajuns. Miracolul anilor 1620 impune un studiu al condițiilor interne și externe care l-au generat pe care autorul îl întreprinde pe o scară largă care merge de la simțuri și condițiile de muncă

pînă la marile descoperiri științifice. Elemente endogene și exogene sînt analizate cu atenție și contribuția lor pusă în evidență cu nuanțele cuvenite.

Capitolul consacrat barocului pornește de la concluziile lucrării fundamentale a lui V. L. Tapié, *Baroque et classicisme*, apărută în 1957. Ultimele două capitole tratează „revoluția religioasă” un loc important fiind rezervat creștinătății orientale precum și criza de conștiință care a constituit preludiul epocii luminilor.

Ca toate volumele din această colecție cartea lui P. Chaunu cuprinde un tabel cronologic și un capitol bibliografic, deosebit de utile și un mic dicționar al cuvintelor celor mai importante din cuprinsul lucrării care întregeste în chip fericit conținutul capitolelor. O ilustrație abundentă inteligent aleasă executată în excelențe condiții grafice și însoțită de explicații amănunțite oferă cititorului prilejul unui contact — i-am spune nemijlocit — cu Europa veacului al XVII-lea. P. Chaunu a realizat incontestabil o foarte bună sinteză a istoriei europene în anii 1620—1750. Inegalitatea de informații se resimte însă în ceea ce privește tratarea Europei răsăritene și de sud-est. Acolo unde a dispus de o bibliografie accesibilă ca de pildă în cadrul Rusiei și Poloniei autorul s-a străduit să integreze faptele cunoscute în contextul de istorie europeană. E de mirare în această privință că ampla lucrare a lui Robert Mantran consacrată Istanbulului în veacul al XVII-lea nu l-a determinat pe autor să facă loc în paginile cărții sale sud-estului european². Ne limităm a arăta aici că printre problemele de istorie a agriculturii tratate de P. Chaunu, ar fi trebuit să figureze răspîndirea culturii porumbului în Peninsula Balcanică care se plasează tocmai în perioada studiată de autor.

² Robert Mantran, *La vie quotidienne à Constantinople au temps de Soliman le Magnifique et des ses successeurs (XVIe et XVIIe siècles)*, Paris, 1965.

Alte probleme din istoria sud-estului european meritau de asemenea a fi amintite într-o lucrare consacrată Europei veacului al XVII-lea. Ne gîndim în primul rînd la larga difuziune în Europa de sud-est a ideilor școlii neoaristotelice de la Padova. Utilizarea studiului mai vechi al lui Cl. Tsurkas privind primele influențe ale gîndirii filozofice occidentale în Europa orientală³ precum și a monografiei pe care același învățat grec a consacrat-o lui Theofil Corydaleul⁴ i-ar fi permis autorului să întregescă tabloul consacrat filozofiei și spiritualității europene. Este de remarcă că autorul a omis cu desăvîrșire un aspect nu mai puțin important al culturii Europei răsăritene și anume apariția și dezvoltarea umanismului românesc ilustrat între alții de Dimitrie Cantemir. Se poate preciza în legătură cu discuția autorului despre generalizarea termenului de Europa, că marele cronicar moldovean Miron Costin scria în una din operele sale că acest continent se întinde pînă la Don⁵. Credem că un istoric din a doua jumătate a veacului al XX-lea care pune în titlul lucrării sale termenul de Europa nu trebuie să uite că acest continent nu se oprește la Carpați și Dunăre și că istoria popoarelor din sud-estul Europei nu este mai puțin importantă decît a celor din Europa occidentală. În ciuda acestor carențe lucrarea lui Chaunu marchează o dată în studiul Europei secolului al XVII-lea. Orice cercetare consacrată acestei perioade va trebui să aibă ca punct de plecare această lucrare.

Mircea Grosu

³ Cl. Tsurkas, *Les premières influences occidentales dans l'Orient orthodoxe*, Balcania, București, 1943.

⁴ Idem, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans — La vie et l'oeuvre de Théophile Corydallée (1570—1646)*, ed. a II-a, Salonic, 1967.

⁵ M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 223.

JACQUES GODECHOT, *L'Europe et l'Amérique à l'époque napoléonienne (1800—1815)*,

Paris, P. U. F., 1967 (Coll. „Nouvelle Clio“, vol. 37), 365 p.

Revoluția franceză și epoca napoleoneană se află în miezul Insuși al istoriei moderne; ideile lor au influențat și continuă încă să influențeze din punct de vedere social-economic, cultural și politic. Ele sînt discutate cu interes de către istoriografia contemporană¹. De aceea, lucrarea cunoscutului istoric francez Jacques Godechot² apărută de curind în colecția franceză de istorie universală „Nouvelle Clio” este binevenită. Lucrarea, urmare a volumului *Les révolutions* a aceluiași autor, este o sinteză originală după criteriul obiective și cît mai conforme cu adevărul istoric asupra unora din cele mai importante momente și probleme puse în epoca napoleoneană.

Prima parte reprezintă o largă orientare bibliografică autorul recurgînd la depozite de arhive, manuscrise, reviste (privite foarte critic), bibliografii, dicționare, biografii napoleoneene, opere generale și speciale, referitoare la Franța și la celelalte țări europene, de asemenea și la America (Statele Unite ale Americii și coloniile din America), în epoca respectivă, lucrări apărute în genere după 1935 — moment crucial în istoriografia napoleoneană — legate de aplicarea normelor rigurose științifice de Georges Lefebvre.

Regretăm, însă, numărul redus de lucrări bibliografice privind Europa de răsărit.

A doua parte a cărții, în capitole scurte purtînd titluri corespunzătoare, pe care le-am putea numi coordonate ale epocii trata-

te, este o expunere clară și obiectivă, înscrisă pe linia tezei actuale de a privi secolele XVII—XIX drept un larg proces revoluționar³. J. Godechot leagă astfel perioada consulară și perioada imperială de epoca precedentă, ca de altfel și alți istorici (A. Soboul), considerînd-o drept epilogul necesar al întregii perioade revoluționare, din care a ieșit învingătoare supremația mării burghezii.

Important este faptul (așa după cum arată și titlul) că autorul tratează acțiunile și urmările instaurării violente a regimului autoritar a lui Napoleon Bonaparte, atît în Franța cît și în țările care au venit în contact nemijlocit cu aceasta.

Vom încerca să reținem cîteva din considerațiile pe care autorul le face. Astfel, în ceea ce privește momentul loviturii de la 18 brumar acesta este considerat drept un rezultat firesc al evoluției reacției termidoriene, Napoleon fiind sabia necesară marilor reprezentanți ai industriei și finanțelor. El se aseamăna atît din punct de vedere al evoluției personale cît și al concepțiilor cu aceștia: „Napoléon ne croit ni à la souveraineté du peuple, ni à la volonté populaire. Il se méfie des assemblées parlementaires et de leurs éternelles discussions, qu'il qualifie de «bavardages». Il méprise et craint la foule qu'il a vue en action le 20 juin et le 10 août 1792” (p. 73). Napoleon Bonaparte, consolidîndu-și puterea, de la consulat pînă la imperiu, a creat și dezvoltat în același timp un nou stat, corespunzător structurii societății franceze de după 1795. Astfel, acțiunile sale din timpul consulatului, (Constituția anului VIII, Concordatul cu Papa și din timpul imperiului, Codul napoleonean), au realizat o nouă administrație, un nou sistem de impozite, o clasă dominantă stabilizată, formată din marea burghezie înnoibilă și din emigrația cumințită, au reali-

¹ Vezi în această privință studiul documentar semnat de S. Columbeanu, *Concepții actuale în problema revoluției franceze*, în „Studii”, XVII (1964), nr. 3, p. 599—610.

² Cităm dintre lucrări, *Les institutions de la France sous la Révolution et l'Empire*, Paris, 1951; *La Contrerévolution, doctrine et action 1789—1804*, Paris, P. U. F., 1961, *Les Révolutions (1770—1799)*, Paris, P.U.F., 1963; *La pensée révolutionnaire en France et en Europe (1780—1799)*, Paris, A. Colin, 1964.

³ Teză împărtășită în mod egal de G. Lefebvre și istoricul marxist A. Soboul.

zat pacificarea religioasă. Dictatura arbitrară a lui Napoleon însă a practicat o adevărată prigoană antiacobină, ceea ce a dus la o strictă supraveghere polițienească; în locul vechilor „lettres de cachet” regale, care duceau la Bastilia se recurgea deseori la „les internements administratifs” în închisorile de stat. Numărul impozitelor indirecte a îngreuiat situația maselor, în special a meșteșugarilor și a proletariatului în formare. Codul napoleonean stabilea protecția averii ciștigate și drepturile patronilor în defavoarea muncitorilor. Presa era controlată foarte de aproape.

Caracteristică pentru Napoleon Bonaparte a fost politica externă menită să asigure dezvoltarea și preponderența pe continentul european a economiei și industriei franceze, politică care a dus la un război pe viață și pe moarte între Franța și Anglia, antrenând în același timp și statele care aveau legături cu ele. Nu ne vom opri aici în prezentarea războiului, făcută de altfel destul de nuanțat de autor; vom sublinia numai câteva puncte de vedere ale acestuia, reținem tabloul economiei engleze în timpul războaielor napoleoneene, care, după părerea lui J. Godechot, a fost mai puțin vulnerabilă decât se credea. Napoleon Bonaparte și clasa dominantă ale cărei interese le apăra n-au putut frîna rezultatele revoluției industriale, n-au înțeles mecanismul economiei engleze, care li se părea aproape absurd. Anglia avea o industrie puternic dezvoltată. E adevărat că în timp de război s-ar fi putut naște destule incertitudini. Astfel, producția de cereale engleză era deficitară, Anglia trebuind să importe (de exemplu, în anul 1803 a importat 2 667 000 hl de cereale). Ea se sprijinea însă pe un solid și bine organizat sistem financiar. Sistemul de credit, „un fel de piramidă în trei etaje” (format din „Country banks”, băncile particulare din Londra și banca Angliei), a realizat o bună coordonare chiar atunci când deficitul balanței de conturi era agravat datorită subvențiilor acordate puterilor aliate Angliei.

Interesante ni se par și clarificările aduse situației și comportării statelor europene și Americii față de cele două mari rivale aflate în luptă. În genere, statele europene — statele germane mai ales — au căutat să țină

piețt expansiunii napoleoneene. Austria și Prusia, aflate în fruntea rezistenței, chiar și după ce au fost învinse, au gravitat în sfera de influență a Angliei, deși în condițiile blocusului continental decretat de Napoleon față de mărfurile britanice se dezvolta propria lor industrie carboniferă și metalurgică precum și industria bumbacului. Astfel, din 1809 prin portul Königsberg, prin insula Helgoland statele germane vor relua comerțul cu Anglia. De asemenea Rusia era un important debușeu al mărfurilor engleze la Marea Baltică. Deși tratatul de la Tilsit din 1807 realizase o alianță franco-rusă, majoritatea cercurilor conducătoare din jurul țarului Alexandru I erau pentru comerțul cu Anglia. În ceea ce privește celelalte state europene: Olanda, Spania, Portugalia, Italia, ele au fost supuse unul după altul și puse sub supravegherea rudelor și apropiaților împăratului francez. Astfel că, politica vamală antiengleză dusă de Napoleon a creat la un moment dat în jurul acestuia un mare imperiu, format din: Franța, statele vasale și statele zise aliate.

Vorbind despre crearea marelui imperiu Jaques Godechot, într-un subcapitol intitulat: *Teoria marelui imperiu* își expune punctul de vedere în legătură cu întrebările suscitade de aceasta: anume dacă Napoleon Bonaparte a avut în vedere realizarea unui program prestabil în politica sa de ridicare a Franței la rangul de principală putere europeană sau dacă a reluat o teorie mai veche cu influență aparținând antichității și monarhiei tradiționale franceze, sau o teorie mai nouă, legată de necesitățile și urmările interne și externe ale revoluției franceze. După Godechot, marele imperiu a reprezentat din punctul de vedere a lui Napoleon un moment al politicii, al ambiției imperiale. Apogeul ei a fost căsătoria austriacă, care a reprezentat în același timp și o evoluție spre o politică autoritară, conservatoare. Din punctul de vedere al revoluției, imperiul a fost o urmare a problemelor ivite la un moment dat atât pe plan intern cât și pe plan extern. Din punctul de vedere al țărilor cucerite și mai ales pentru statele așa-zise vasale sau aliate a fost punctul de plecare al noilor instituții propagate de ideile revoluției franceze. Principala conse-

cință rezistența în fața Franței napoleonice a dus la formarea conștiinței naționale. Marele imperiu poate fi deci considerat punct de plecare al Europei moderne.

În legătură cu problema rezistenței naționale, Jacques Godechot repune în discuție păreri la care s-a ajuns pînă în prezent, sintetizînd aprecierile mai importante. Se subliniază rolul ideologiei și instituțiilor noi propagate de Franța napoleoniană în înzestrarea și întărirea rezistențelor naționale cu forța morală și materială necesară. Pînă în anul 1808 armatele franceze nu întlniseră decît armate de mercenari, inferioare ca număr și forță morală. Răzvrătirile răzlețe pe care le întimpinaseră fuseseră de origine țărănească și factorul religios jucase un rol important. Niciodată răsculații nu opuseseră regimului instalat de revoluție sau de Napoleon un alt regim, asemănător fondat pe ideile de națiune, libertate, egalitate. Ei se limitaseră să ceară menținerea sau restabilirea vechiului regim, uneori cu cîteva modificări de ordin economic sau social. Dar, din 1808, rezistențele populare vor invoca ideile noi difuzate de armatele franceze, în special ideea națională. Un exemplu concludent citat în această privință este Germania. Statele germane, însuflețite de noile idei susținute de către filozofi (Fichte) și romantismul născînd (Arndt) de reformatori (Stein — pentru industrie și administrație; Scharnhorst — pentru armată), vor da din 1809 grele lovituri Franței. În Italia carboneria (presupusă a fi tot de origine franceză) va lua forme ascuțite și uneori guerila italiană se va apropia de banditism. Conflictul lui Napoleon cu Roma se agravează în așa mod, încît în 1809 armatele franceze ocupă Roma și o anexează la imperiul francez cu titlul de „oraș imperial”. Austria, va adopta și ea unele reforme. Ajutorul englez în trupe și bani va întări mișcările de rezistență. Astfel, anul 1809 se va dovedi a fi un an de prosperitate excepțională pentru economia engleză și de eșec pentru blocusul continental. Mișcarea de trezire a conștiinței naționale a apărut de asemenea în coloniile din America latină, unde în anii 1806—1807 izbucnesc revolte care vor avea drept consecință eliberarea coloniilor peste cîtiva ani,

de sub dominația metropolei spaniole și portugheze și proclamarea statelor naționale. Anii 1812—1815 au însemnat catastrofa armatelor napoleonice, culminînd cu înfrîngerea acestora în „bătălia națiunilor” de la Leipzig și înfrîngerea decisivă de la Waterloo.

Important de reținut din lucrare sînt și paginile referitoare la Europa de răsărit, îndeosebi la principatele dunărene. Regretăm însă că acestea n-au fost privite într-un mod mai independent ci numai în contextul strict al intereselor franco-ruse. Am fost astfel, lipsiți de știrile și aprecierile necesare încadrării țărilor române în marile evenimente istorice (cu atît mai mult cu cît știm că de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea s-au stabilit consulate franceze în Principate). Am fi dorit să cunoaștem aprecierea autorului în legătură cu poziția principatelor dunărene față de relațiile franco-turco-ruse și în special opinia sa față de proiectul cunoscut al lui Napoleon de modificare a structurii imperiului otoman, proiect care se referea și la acestea.

A treia parte a lucrării, intitulată: *Problemele, dezbaterele și direcțiile de cercetare*, reprezintă un tablou critic reușit al istoriografiei napoleonice și expune păreri în legătură cu bilanțul epocii napoleonice.

Astfel în ceea ce privește istoriografia napoleoniană, aceasta este definită în funcție de raporturile ei strînse cu politica internă, cu evoluția opiniei publice în Franța. Vedem cum au evoluat cele două curente: cel al istoriei oficiale, elaborată sub supravegherea lui Napoleon și cel aparținînd adversarilor săi, apărută în aceeași epocă cu primul. Dacă pînă la 1815 era preponderentă istoria apologetică a lui Napoleon, după această dată își va face loc cea critică. În același timp însă, evoluția situației interne și externe (imposibilitatea restaurării depline a vechiului regim, frămîntările revoluționare atît în Franța cit și în Europa), cit și publicarea memoriilor lui Napoleon și ale apropiaților săi, a așa-ziselor „evanghelii de la Sf. Elena” au creat legenda napoleoniană, care s-a dezvoltat și a inspirat pînă în 1851 majoritatea lucrărilor asupra epocii care-i poartă numele. Crearea celui de al doilea imperiu în Franța, la 2 decembrie 1851, a relinviat

Însă lucrările ostile. Mai târziu, înfringerea Franței din anii 1870—1871 a format un spirit de revanșe, care a readus în opinia publică simpatia față de Napoleon I, împăratul victorios al națiunii franceze (exemplu A. Lévy, Frédéric Masson, A. Sorel, E. Driault).

Bilanțul epocii napoleoneene stabilește influențele și urmările sociale, economice, politice și culturale ale războaielor și conflictelor napoleoneene. Pornind de la Franța se observă o frinare din punct de vedere economic. Deși la un moment dat s-a ajuns la dezvoltarea unor industrii ca, industria bumbacului, extractivă, a metalurgiei, totuși blocusul continental a însemnat o piedică pentru economie, știut fiind faptul că, însăși Franța se baza, mai ales într-o epocă în care forțele capitaliste își cereau drepturile, pe liberul schimb comercial. Din punct de vedere social, autorul sintetizează părerile istoriografiei de pînă acum în această problemă, relevînd rolul noilor instituții franceze în distrugerea regimului feudal, distrugere în urma căreia principalul beneficiar a fost burghezia. În țările cuprinse în sfera influenței napoleoneene, s-au produs modificări în repartitia proprietății funciare, ducînd, cum e cazul în Saxonia, Silezia, Pomerania, la apariția unei clase de țărani-proprietari. Aceste modificări însă s-au produs numai într-o anumită parte a Europei occidentale și centrale. În majoritatea statelor germane,

vechiul regim a știut să se încadreze spiritului de reformă, situația principalilor producători, a țăranilor, neîmbunătățindu-se decît în mică măsură, pe cînd aceea a marilor proprietari funciari s-a consolidat.

Din punct de vedere politic, noile instituții au fost adoptate de Europa. Constituțiile devin însă obiect al evidențierii elementelor inovatoare, proprii fiecărei țări sau regiuni în parte.

Încheiînd bilanțul epocii napoleoneene, J. Godechot, pune în discuție și problema viitoarelor direcții de cercetare, necesară pentru o cit mai justă apreciere a acesteia. Sintem de acord cu autorul în această privință, dar credem că ar fi trebuit unele referiri mai ample, care ne-ar fi permis să cunoaștem mai precis stadiul actual al cercetărilor pentru epoca tratată. Cu atît mai mult, cu cit cartea, după părerea însăși a autorului, nu epuizează tema — cel puțin din punctul de vedere al interpretării — și adăugăm noi — al Europei de răsărit.

Lucrarea este însoțită în anexă de cinci grafice împrumutate din opera lui François Crouzet *L'économie britannique et le blocus continental*. Prin întinderea și densitatea informațiilor, prin noile tendințe de cercetare și orientare promovate, sinteza are o certă valoare științifică.

Lucia Dumitrescu

„The english historical review“, Ed. Longmans, Londra, vol. LXXXII, 1967, nr. 322-325, 896 p.

Revista engleză de istorie pe anul 1967 conține îndeosebi materiale de istorie socială și de istorie a instituțiilor. Ca și în alți ani atenția cea mai mare este acordată instituțiilor medievale engleze. Remarcăm de asemenea, oglindită în paginile revistei, și continuitatea preocupărilor privind două din capitolele majore ale istoriei Angliei: revoluția de la mijlocul secolului al XVII-lea și mișcarea chartistă.

Problema organizării justiției feudale din Anglia după cucerirea normandă este abordată în articolul lui Colin Morris, *William I and the church courts* (nr. 324). Autorul relevă la începutul articolului său că ordonanța prin care Wilhelm Cuceritorul a căutat să reglementeze în anii 1072—1076 jurisdicția episcopală din Anglia a fost privită, pînă nu de mult, ca o veritabilă chartă de întemeiere a curților de judecată bisericești. Conform punctului de vedere tradițional al istoriografiei britanice, ordonanța ar fi trebuit să îndeplinească 3 deziderate: să înființeze „curțile spirituale” (adică instanțele de judecată ecleziastice); să aplice în Anglia acele principii ale jurisdicției bisericești recunoscute deja în ducatul Normandiei; să scoată de sub competența shire-ului local procesele de natură religioasă. C. Morris arată că acest punct de vedere este just în sine, dar, de la enunțarea lui de către Z. N. Broke și C. H. Haskins, au fost făcute cercetări

suplimentare, care impun unele modificări, îndeosebi de ordin cronologic, privind evoluția instituțiilor jurisdicționale medievale din Anglia. După o analiză atentă a izvoarelor, C. Morris ajunge la concluzia că întemeierea curților de judecată bisericești cu procedură proprie, cu aria lor jurisdicțională bine definită și cu personalul judecătoresc clerical, a fost o operă a secolului al XII-lea. Primi pași importanți în această direcție au fost făcuți numai în anul 1135, procesul durînd pînă în 1200. Autorul neagă în mod categoric că atare măsuri s-ar fi putut lua în anii 1072—1076. Ordonanța lui Wilhelm I nu putea introduce în Anglia principii juridice care, la finele secolului al XI-lea, erau încă necunoscute, și nici nu putea să creeze un sistem de curți ecleziastice care a luat formă abia un secol mai tîrziu. După C. Morris, ordonanța a avut doar menirea să restituie episcopilor prerogativele judecătorești pierdute mai înainte. Organizarea unui veritabil sistem judecătoresc ecleziastic, separat de cel laic, nu putea avea loc decît în cadrul unui proces mult mai îndelungat.

Un aspect mai particular al istoriei instituțiilor medievale este tratat în articolul semnat de Shelagh Bond, *The Medieval Constables of Windsor Castle* (nr. 323). Precizînd la începutul articolului sensul termenului „constable” (conetabil), autorul arată că, în evul mediu, conetabil era denumită

orice persoană avind sub comanda sa oameni înarmați. În Anglia conetabil putea fi unul din cei mai mari dregători ai regatului, ca și unul din mărunții dregători sătești. În mod obișnuit termenul conetabil se folosea pentru comandantul garnizoanei unui castel, garnizoană numită „Constabularia”. Autorul relevă ca analiza diferitelor documente privitoare la conetabilul de Windsor dezvăluie că la început funcția a fost mai mult de origine militară. Cu timpul însă atribuțiile militare au avut prioritate față de cele administrative și fiscale, mai ales atunci cind castelul Windsor și-a pierdut importanța militară. Perioada de activitate a conetabilului de Windsor cercetată de S. Bond este destul de lungă : 1100—1493. În prima parte a acesteia, cind castele erau supranumite „the bones of the Kingdom” (scheletul regatului), numirea conetabilului de Windsor era un act de mare importanță politică și militară. Conetabilul de Windsor era mai mult decit un ofițer superior regal comandind o garnizoară; el avea în sarcină și lucrările de construcție, precum și diferite obligații legate de administrația castelului. El mai era de asemenea supravegheatorul marii păduri de la Windsor și a parcurilor de vânătoare ale regelui, fiind astfel cel mai competent dregător în materie forestieră. S. Bond se ocupă și de veniturile conetabilului, arătînd că acesta deținea numeroase manor-uri de pe care preleva diferite taxe și dijme. Ni se dau și numeroase date asupra cuantumurilor veniturilor conetabilului de Windsor. Prin numeroasele sale funcții și atribuții, conetabilul marelui castel regal a devenit un dregător strins legat de persoana suveranului, care îi trimitea diferite ordine și dispoziții interesind buna funcționare a curții regale. În încheiere articolul conține o anexă cu numele tuturor conetabililor de Windsor în anii 1150—1493.

Articolul lui T. F. Reddway, *The King's Mint and Exchange in London 1343—1543* (nr. 322), se ocupă cu o problemă de istorie monetară. Autorul arată că, la 4 decembrie 1343, argintului, singurul metal folosit pînă atunci la baterea de monedă, i s-a adăugat și aur, începînd în felul acesta o perioadă de aproape 6 secole de bimetalism. T. F. Reddway

ne relevă condițiile în care se prepara aliajul, greutatea și puritatea monedei, penalitățile aplicate pentru falsificări, organizarea monetăriei regale (*The King's Mint*), specialitatea diferiților meșteri, procedeele de lucru. Principala monedă de aur bătută la Londra avea greutatea a 2 florini de Florența, iar meșterii care o confecționau erau în parte originari chiar din celebrul oraș al lui Dante Aligheri. Dintre acești meșteri, Walter Bardi, membru al vestitei familii de bancheri florentini, a avut mult timp atribuția de a fabrica noua monedă engleză. Autorul face și unele comparații cu alte monede similare din Europa, aducînd precizarea că în jurul anului 1500 moneda bimetalică engleză s-a devalorizat mai puțin ca alte monede europene : „livra de Tour”, de pildă, sau „livra imperială”. Ne-ar fi interesat să se fi pus în lumină și cauzele acestui fenomen monetar, care, în fond, oglindește diferite schimbări și evoluții în viața economică a vremii. În ce privește cauza trecerii la bimetalism, T. F. Reddway atrage atenția că aceasta s-a datorat creșterii comerțului englez cu continentul, ceea ce implicit solicita o cantitate mai mare de monedă. Era de asemenea necesar să se creeze și condiții legale de circulație a monedelor de aur străine. În sfîrșit, regele pentru a face față cheltuielilor sporite ale curții, decurgînd din politica de grandoare și de întărire a prestigiului monarhiei, a luat hotărîrea ca noua monedă engleză să conțină și aur și argint.

În articolul *The Impeachment of the Abbot of Abington in 1368* (nr. 323), Gabrielle Lambrick se ocupă de conflictul, caracteristic în evul mediu, dintre un senior și locuitorii orașului de pe domeniul lui. Aici este vorba de acțiunea judecătorească intentată în 1368 de locuitorii orașelului Abington abației cu acelaș nume. Autoarea arată că în acest proces avem de-a face, pe de o parte, cu o instituție feudală puternică, abația, una din cele mai mari din Anglia, aflată sub patronajul regelui și avînd în frunte un abate numit de parlament, iar pe de altă parte, cu orășenii din Abington, a căror principală ocupație era comerțul. Autoarea apreciază că procesul cauza statutului destul de echivoc

al locuitorilor din Abington: oraşul lor nu fusese încă declarat „burg” şi astfel oraşenii nu beneficiau de drepturile bine definite ale locuitorilor burgurilor medievale. Procesul a început în vara anului 1368 şi s-a terminat în 1372. Principala cauză a conflictului a fost perceperea, de către abate, a unor taxe, a căror legalitate era contestată de oraşeni. Revocat la începutul procesului, abatele a fost repus în funcţie, în 1369, cu condiţia ca taxele pretinse de el să nu fie încasate pînă cînd nu se va lămuri legalitatea lor. G. Lambrick arată că în 1372 problema legalităţii acestor taxe nu fusese încă rezolvată; totuşi, în acelaşi an, Parlamentul a votat o lege prin care abatele era reconfirmat în funcţia sa, dar totodată se hotăra că oraşenii puteau face apel la legea comună (common law) dacă erau lezaţi de abate. În continuare G. Lambrick relevă că, cu toate aceste măsuri, oraşenii n-au fost convinşi că Parlamentul urmărea în mod categoric ameliorarea statutului lor legal şi micşorarea puterii abatelui asupra oraşului lor. Articolul mai conţine şi un paragraf special dedicat procedurii urmate în procesul dintre abate şi oraşeni, paragraf în care credem că s-ar fi putut stărui mai mult asupra caracterului puternic discriminatoriu al justiţiei feudale; se ştie că aceasta făcea o netă deosebire în privinţa condiţiei sociale a părţilor aflate în judecată.

Unele din problemele care au fost puse societăţii engleze în secolul al XVI-lea sînt evocate în articolul lui E. W. Ives, *The genesis of the Statute of Uses* (nr. 325). *The Statute of Uses* (Statutul drepturilor de folosinţă) constituie, după E. W. Ives, un act de o neîndoielnică importanţă. Efectul prevederilor sale asupra legiurii agrare din Anglia a fost considerabil. Care era esenţa „Statutului”? E. W. Ives arată că pînă la începutul secolului al XVI-lea, legiurile obișnuite ale Angliei medievale au preconizat foarte puține măsuri în ce privește reglementarea proprietății pămîntului. „Statutul drepturilor de folosință”, însă, a introdus o serie de prevederi, prin care unele limitări impuse proprietarului funciar în privința modului de a dispune de pămînturile sale erau înlăturate. Acesta, conform „Statu-

tului”, se putea priva de bunurile sale în favoarea unuia sau mai multor vasali, care îndeplineau, în schimb, anumite obligații față de el. Autorul arată că, în condițiile marilor schimbări care se produceau în Anglia în deceniul al patrulea al secolului al XVI-lea, regele Henric al VIII-lea începuse să fie foarte preocupat de mărirea veniturilor coroanei. Or pentru ca Parlamentul să subscrie la această dorință a sa, regele a făcut o serie de concesii marilor seniori, concretizate, îndeosebi, prin acordarea acestui „Statut”, care le permitea o nouă organizare a exploatarii proprietăților lor funciare. Aceste concesii n-au întrunit însă adevizunea ambelor camere ale Parlamentului. Camera Lorzilor, de sigur, a aprobat „Statutul”. Camera Comunelor l-a respins din capul locului. Mai mult, politica regelui și a marilor seniori de a impune „Statutul” a fost una din principalele cauze ale marii răscoale din 1536, cînd s-a cerut abrogarea lui. Ar fi fost interesant dacă autorul ne-ar fi arătat în ce mod cedarea de către marele senior a o parte din bunurile sale unora din vasalii săi agrava obligațiile țărănilor de pe domenii. În asemenea cazuri la îndatoririle față de stăpînul de drept al domeniului se adăugau și îndatoririle către intermediarii nou apăruiți. Răscoala din 1536, cu un caracter predominant agrar, nu a putut fi deci străină — așa cum o spune și autorul — de nemulțumirile profunde ale masei rurale împotriva consecințelor „Statutului”. De asemenea, am fi dorit să aflăm și care erau deosebirile de interese dintre Camera Lorzilor și Camera Comunelor, deosebiri care au determinat atitudinile divergente ale celor două foruri legislative. E. W. Ives arată în încheiere că, în anul 1540, după mai bine de un deceniu de eforturi zadarnice, regele a fost nevoit să renunțe la „Statut”.

O problemă oarecum mai aparte este abordată în articolul lui I. A. A. Thompson, *The Armada and administrative reform: the Spanish council war in the reign of Philip II* (nr. 325). Autorul relevă că în secolul al XVI-lea în Spania existau serioase preocupări pentru organizarea administrației în general și a departamentului războiului în special. Faptul era foarte explicabil: timp de peste

100 ani armatele spaniole au dominat toate cimpurile de bătaie ale Europei. Se impunea deci făurirea unei complexe mașini administrative, care să răspundă tuturor necesităților armatelor și flotelor lui Carol Quintul și Filip al II-lea. Exista mai dinainte un Consiliu de război care răspundea de numirile în diferitele funcții militare, de rezolvarea problemelor ridicate de deplasările trupelor, de administrarea stațiilor militare permanente, navale și de uscat din Spania, Africa de nord, insulele Baleare și insulele Atlanticului. Consiliul de război era o instituție de legătură, prin excelență pusă în serviciul întregului sistem imperial spaniol. Începând din anul 1583, arată I. A. A. Thompson, Consiliul de război s-a dezvoltat, devenind o instituție puternic birocratizată. În acest sens, necesitatea asigurării unei bune pregătiri a campaniei împotriva Angliei a fost determinantă. A autorul ne înfățișează astfel în partea a doua a articolului său toată activitatea Consiliului din anii care au premers expediției Invincibilei Armade: finanțarea războiului, desemnarea comandanților, recrutarea trupelor și a echipajelor de navă, pregătirea flotei, confecționarea armamentului, aprovizionarea etc.

Unele aspecte ale activității Parlamentului rezultat în urma revoluției engleze sînt analizate de James E. Farnell în studiul intitulat *The Usurpation of Honest London Householdors: Barebone's Parliament* (nr. 322). Autorul caută, într-un fel, să reabiliteze Parlamentul denumit în deridare *Barebone*, adică schelet. Acesta a stîrnit o atenție destul de scăzută din partea istoricilor, sau, în cel mai bun caz, interpretări eronate. Astfel, H. A. Glass, care a încercat o analiză mai amplă a Parlamentului *Barebone*, a emis — după părerea lui J. E. Farnell — judecăți greșite. Samuel Gardiner, cunoscutul istoric britanic care și-a dedicat o mare parte din activitatea sa cercetării revoluției lui Cromwell, a văzut în *Barebone's Parliament* numai o adunare neconstituțională formată din fanatici. În zilele noastre istoricul de notorietate internațională, care a vizitat și țara noastră, Hugh Trevor-Roper, a încercat o nouă interpretare a activității acestui Parlament. El

după autorul nostru, Trevor Roper a fost preocupat prea mult de activitatea facțiunii welsh a adunării. J. E. Farnell face în primul rînd un istoric al modului în care a fost ales *Barebone's Parliament*; el arată că cetățeni importanți în viața publică, și deci cu aptitudini de eligibilitate, au fost excluși dacă se dovedea că au militat pentru suprimarea grupării radicale a independențelor, pentru reducerea armatei și pentru restaurarea regelui. Politica lui *Barebone's Parliament* a fost aceea a proprietarilor și meseriașilor bapțiști din Londra. Reprezentanții acestora în Parlament au luat cuvîntul în majoritatea debaterilor, susținînd următoarele deziderate: aplicarea unui sistem de impozite echitabil; simplificarea diferitelor proceduri judecătorești; eficiența guvernării locale; rotația în funcții; desființarea diferitelor monopoliuri care creau situații privilegiate diferitelor persoane suspuse. Autorul subliniază la sfîrșitul studiului său caracterul foarte radical — pentru jumătatea secolului al XVII-lea — al obiectivelor pe care și le propuneau reprezentanții bapțiștilor. Articolul lui J. E. Farnell ne dovedește că istoricii anglo-saxoni contemporani continuă să fie preocupați destul de stăruitor de revoluția din Anglia și de urmările acesteia.

Un interes deosebit, mai ales din punct de vedere social, îl prezintă studiul lui H. T. Dickinson, *The poor Palatines and the parties* (nr. 324). Autorul arată că în martie 1702 consilierii și ambasadorii ai principilor electori și ai statelor germane de religie protestantă au făcut apel la regina Ana a Angliei, cerîndu-și să intervină ca locuitorii protestanți din Palatinatul catolic să nu mai fie supuși persecuțiilor religioase. Regina a răspuns favorabil apelului și a intervenit pe lingă electorul palatin, rugîndu-l pentru mai multă toleranță față de supușii săi protestanți. În Palatinatul însă lucrurile nu s-au oprit numai la persecuțiile interne exercitate asupra protestanților. Aceștia au mai avut de suferit foarte mult și de pe urma incursiunilor făcute de trupele franceze, deoarece începînd din 1702 în Europa apuseană se desfășura războiul de succesiune a Spaniei. Din aceste cauze, le care s-a adăugat și iarna grea din 1708 —

1709, mai multe mii de locuitori protestanți din Palatinat s-au hotărât să-și părăsească locurile de origine. Unii dintre ei s-au îndreptat spre Anglia cerînd naturalizarea în această țară. Autorul arată că în Parlamentul de la Londra a avut loc o puternică dispută între partidul whig și partidul tory pe tema naturalizării protestanților veniți din Palatinat. Whig-ii erau în favoarea acordării naturalizării în schimbul taxei de un shilling. Ei susțineau că venirea emigranților protestanți din Palatinat va contribui la creșterea bogăției și a puterii țării. Tory-ii, care erau atunci în opoziție, s-au împotrivit timp de 2 luni, februarie și martie 1709, proiectului de lege privind naturalizarea. Tory-ii considerau că naturalizarea trebuia acordată numai după trecerea solicitanților la religia anglicană. În cele din urmă majoritatea whig a triumfat, legea a fost votată, iar la 23 martie 1709 a primit sancțiunea regală. Timp de cîteva săptămîni după adoptarea legii, mii de locuitori protestanți ai Palatinatului, și aici autorul precizează că din cei săraci, au intrat în Anglia. Exodul a continuat toată vara anulului 1709. Dar emigrația protestantă din Palatinat nu s-a îndreptat numai spre Anglia. Multe familii au fost dirijate spre Irlanda, pentru a forma o contra-pondere față de catolicism și spre coloniile engleze din America. Relevăm acest aspect interesant al emigrației europene spre America de nord, în secolul al XVIII-lea. În continuare, H. T. Dickinson ne arată că partidul tory nu și-a abandonat punctul de vedere. La 11 decembrie 1711 a fost pregătită o altă lege prevăzînd abolirea legii generale de naturalizare votată de whig-i în 1709. La începutul anului 1712 noua lege fu votată de ambele camere. S-a motivat că legea din 1709 avea o serie de inconveniente care duceau la „descurajarea” pe plan economic și politic a supușilor născuți pe teritoriul regatului și, în plus, acționa „în detrimentul comerțului și a buneii stări”. În sensul acesta autorul mai precizează că tory-ii aveau în vedere și reacția categoriilor sociale puțin înstărite care se vedeau concurate de noii veniți. Cîțiva ani mai tîrziu, cu toată venirea pe tronul Angliei a unui rege german din Casa de Hanovra, tory-ii mai continuau încă să atace cu

vehemență legea whig din 1709. Articolul lui H. T. Dickinson prezintă așa dar un episod istoric ale cărui implicații nu erau numai de natură juridică — problema acordării cetățeniei engleze unor emigranți —, ci și de natură social-economică. În această privință considerăm că se putea merge mai în profunzime cu analiza. Am fi dorit să vedem într-un mod mai concret care erau mobilitățile economice, sociale și politice, care au determinat atitudinea diferită a celor două partide de guvernămînt engleze față de emigrarea locuitorilor protestanți din Palatinat.

Unele elemente noi privind istoricul mișcării chartiste își găsesc loc în studiul *Chartism, Liberalism and the life of Robert Lowery* (nr. 324), semnat de Bryan Harrison și Patricia Hollis. Studiul începe cu o prezentare istoriografică în care sînt trecute în revistă principalele lucrări asupra chartismului. În acelaș timp autorii amintesc și diferitele controverse dintre istoricii englezi, dacă mișcarea chartistă a fost sau nu precursora mișcării laboriste de mai tîrziu. Elementele noi aduse de autori sînt o serie de date și informații din autobiografia recent redescoperită a lui Robert Lowery, una din personalitățile cele mai remarcabile ale chartismului. Născut în anul 1809 la North Shields, R. Lowery a fost cel mai mare din cei 4 fii ai unei familii sărace. A fost întii marinari, apoi îmbolnăvindu-se a ajuns ucenic la un croitor din Newcastle. Autorii arată că și-a format o solidă cultură de autodidact, interesîndu-și printre altele istoria și literatura. Avea, îndeosebi, predilecție pentru poezie. A fost confruntat cu apăsătoare greutăți materiale, care însă nu i-au micșorat setea de lectură: adeseori banii pentru mîncare îi cheltuia pe cărți. În mișcarea chartistă a intrat de la începuturile ei și în aprilie 1834 se adresează unei mulțimi de oameni ai muncii, cifrată la aproximativ 100 000 persoane: a vorbit atunci în favoarea libertăților politice și s-a ridicat împotriva instituției șerbiei care continua să existe în Europa răsăriteană. Autorii îl prezintă pe R. Lowery ca pe unul dintre cei mai fervenții sprijinitori ai sufragiului universal și ca pe unul din cei mai radicali și mai neconformiști lideri chartiști. R. Lowery a par-

ticipat deosebit de activ la toate agitațiile social-politice care au frământat Anglia după 1842. În studiu se ridică și problema raporturilor dintre „clasa mijlocie” (prin „clasă mijlocie” autorii înțeleg păturile de mijloc ale burgheziei) și clasa muncitoare în anii de efervescentă ai mișcării chartiste. Este pusă în discuție și poziția curentului liberal față de chartism, relevându-se că doctrina chartistă a jucat un rol important în radicalizarea unora din concepțiile liberalilor.

Problema mult dezbătută în istoriografia britanică a abrogării legilor grânelor (corn laws) în 1846 este reluată din nou în articolul semnat de William O. Aydelotte, *The Country Gentlemen and the Repeal of the Corn Laws* (nr. 322). La începutul articolului autorul arată că în ultimii 10—15 ani au apărut o serie de lucrări care au schimbat, uneori în mod substanțial, multe din vechile interpretări. Astfel, conform unora din aceste interpretări se acreditase ideea că abrogarea legii grânelor a fost o victorie politică și economică a „clasei mijlocii”, asupra mării aristocrației funciare și asupra micii nobilimi de țară (gentry). Mulți au privit conflictul strânit de problema abrogării legii grânelor ca pe o rivalitate de clasă, ca pe un simbol al luptei dintre noua și vechea Anglie, dintre industrie și agricultură, dintre adepții liberului schimb și protecționiști. Autorul, cercetând statistic repartiția numărului de voturi al deputaților conservatori, partizani sau adversari ai abrogării legii grânelor, ajunge la concluzia că aceste voturi s-au împărțit în mod aproape egal între cele două tendințe. Pe baza acestei analize, W. O. Aydelotte este de părere că micii nobili de țară nu pot fi asociați în mod global unuia sau altuia din cele două curente conservatoare din Parlament. Același lucru se poate spune și despre marii proprietari funciari, deoarece unii din reprezentanții acestora au votat pentru abrogare, iar alții împotriva. Astfel, nici una din cele două categorii de proprietari funciari, mari și mici, nu pot fi considerate ca aparținând

un întreg în problema abrogării legilor grânelor. Desigur, plecând de la aceste considerente, analiza poate fi lărgită și aprofundată, arătându-se cauzele, îndeosebi cele economice, care au determinat cele două atitudini.

Un articol consacrat problemei imperiilor coloniale în secolul al XIX-lea este cel semnat de J. P. T. Bury, *Gambetta and Overseas Problems* (nr. 323). Autorul scoate în relief rolul avut de Gambetta în stabilirea protectoratului francez în Tunisia și în încercările de penetrație franceză în Egipt. J. P. T. Bury motivează cercetarea sa prin aceea că, până în prezent, încă nu s-au examinat în mod detaliat vederile omului politic francez în legătură cu expansiunea peste mări a celei de a treia republici. Autorul arată că Gambetta, născut în aprilie 1838, a trăit în vremea consolidării dominației franceze în Algeria (cucerită în 1830), a instaurării protectoratelor franceze în Tahiti, Cambodgia, Cochinchina, a anexării Noii Caledonii și a pregătirii ocupării Senegalului. Această politică colonială, care a caracterizat monarhia din iulie și al doilea imperiu, a întâmpinat înainte de 1870 opoziția vehementă a tînărului republican Gambetta. După războiul din 1870—1871 concepțiile omului politic francez s-au schimbat, devenind favorabile imperiului colonial. Aici ar fi fost de analizat în ce măsură această evoluție a fost determinată de acele cercuri interesate în expansiunea colonială, precum și legăturile care probabil s-au stabilit între Gambetta și cercurile în chestiune. Astfel, în februarie 1878 Gambetta declară fără echivoc că Algeria trebuie „să fie guvernată ca și restul Franței, fiindcă ea este o provincie franceză prin excelență”. În același timp el subliniază interesele economice și politice care determină întărirea dominației franceze în Algeria. Autorul pune apoi în lumină și atitudinea adoptată de Gambetta în anul 1882, când, în Camera deputaților, a pledat, cu vehemență chiar, pentru menținerea cooperăției franco-engleze în contextul exercitat de cele două state asupra

finanțelor Egiptului. Anglia a respins însă această cooperare și Egiptul a fost pierdut pentru Franța. A rămas de rezolvat problema Tunisiei, care, pînă la urmă, a fost păstrată în imperiul colonial francez datorită intervenției personale a lui Gambetta.

În afară de studii și articole, revista conține și o rubrică de note și documente privind mai ales istoria medievală engleză. Dar rubrica cea mai bogată, ocupînd mai bine de jumătate din paginile revistei, este

rubrica de recenzii și de însemnări bibliografice. Aici cititorul este informat de lucrările mai noi privind marile perioade istorice, din epoca antică pînă în perioada contemporană, de pe toate continentele. Remarcăm însă că istoria Europei sud-estice și răsăritene, la fel ca și în numerele din anii trecuți ai revistei, este mai slab reprezentată.

S. Columbeanu

ISTORIA ROMÂNIEI

TROFIN HĂGAN, *Sindicatelor unite din România. 1914 — 1947*, Edit. politică, București, 1968, 245 p.

Lucrarea a fost realizată pe baza cercetării în primul rând a documentelor aflate în Arhiva C. C. al P. C. R., în Arhiva U.G.S.R. și a citorva fonduri de arhive locale (Direcția regională C. F. R. Cluj, Trustul minier Baia Mare). Aceste documente, în cea mai mare parte a lor inedite, au permis autorului să pună în circulație științifică o serie de informații noi și să abordeze cu succes unele aspecte — mai puțin cunoscute până în prezent — ale mișcării sindicale. Informațiile furnizate de presa centrală și locală — aceasta din urmă insuficient cercetată — completează baza documentară a lucrării. În legătură cu documentarea, observăm că rezultatele cercetărilor istorice anterioare referitoare în special la organizarea și activitatea mișcării sindicale și în general la perioada 1944—1947, au fost utilizate în foarte mică măsură. Aceasta s-a repercutat negativ în lucrare printr-o serie de repetări și de insistențe asupra unor evenimente, prin ignorarea unor concluzii intrate în patrimoniul istoriografiei și chiar prin neglijarea unor aspecte ale mișcării sindicale.

Capitolul I al lucrării (p. 16—47) este consacrat reorganizării mișcării sindicale și contribuției sindicatelor la instaurarea guvernului democratic la 6 Martie 1945. Autorul subliniază atenția acordată de P. C. R. refacerii mișcării sindicale pe baza unității clasei muncitoare și a principiilor revoluționare. În acest sens, T. Hăgan analizează

și relevă importanța Conferinței sindicale a delegațiilor P. C. R. și P. S. D. din 1 septembrie 1944 și a hotărârilor adoptate. Este prezentat succint procesul de constituire a sindicatelor de la înființarea Comisiei Centrale de organizare a mișcării sindicale unite din România (1 septembrie 1944) până la Congresul general al Sindicatelor Unite din România din 26—30 ianuarie 1945. P. C. R. și Comisia de organizare au acordat o permanentă atenție întăririi organizatorice și politice a comitetelor de fabrică. După instaurarea guvernului democratic — la care C. G. M. a avut un rol important în mobilizarea maselor de muncitori — sindicatele au intrat, după cum arată autorul, într-o etapă nouă a dezvoltării lor.

Capitolul al II-lea al lucrării (p. 48—143) este consacrat contribuției sindicatelor unite din România la refacerea economiei naționale în anii 1944—1947. Într-o primă parte, autorul insistă asupra luptei clasei noastre muncitoare pentru sprijinirea frontului anti-hitlerist (primele acțiuni pentru înlăturarea distrugerilor de război, lupta împotriva sabotajului elementelor reacționare, efortul pentru mărirea producției). Autorul se referă în principal, la acțiunile minerilor și ceferiștilor, detașamente importante ale clasei muncitoare și cu un rol deosebit în sprijinirea frontului antihitlerist. Deși alături câteva date noi la acelea deja larg cunoscute prin alte lucrări, apreciem ca insuficientă atenția acordată acțiunii celorlalte detașamente ale clasei muncitoare. Din par-

tea a doua a capitolului — referitoare la activitatea sindicatelor unite după Conferința Națională a P. C. R. din octombrie 1945 —, în general mai bine realizată, subliniem datele prezentate de T. Hăgan referitoare la activitatea sindicatelor în 1944—1947 (îndeosebi din industria minieră, din transporturi și metalurgie) pentru trecerea la producția de pace, înlăturarea distrugerilor de război și mărirea producției. Paginile consacrate problemelor și trăsăturilor specifice ale controlului muncitoresc în acești ani în România sînt în parte o contribuție originală și meritorie a autorului. Ar fi fost însă salutară, după părerea noastră, o prezentare mai bogată și o analiză mai concretă a acestui important aspect. Ultimul capitol, al III-lea (p. 144—234), credem a fi cel mai bun al lucrării prin informații, prin abordarea unor aspecte mai puțin cercetate și prin analize mai bine realizate. O primă parte este consacrată luptei sindicatelor pentru îmbunătățirea condițiilor materiale ale oamenilor muncii. Dacă facem abstracție că autorul se referă, de fapt, doar la anii 1946—1947, această parte oferă date noi despre problema contractelor colective, a salarizării etc. și parțial despre înființarea și activitatea economatelor. O contribuție importantă a autorului asupra căreia atragem atenția, dat fiind că privește aspecte puțin cercetate pînă în prezent, o constituie partea din capitol referitoare la rolul sindicatelor în formarea de noi cadre și în atragerea intelectualității la reconstrucția țării. În ultima parte a acestui capitol, autorul prezintă dezvoltarea și creșterea numerică a sindicatelor în 1946—1947, relațiile dintre P. C. R. și P. S. D. în legătură cu C. G. M., alegerile sindicale și încheierea, și cu totul sumar, Congresul General al C. G. M. din noiembrie 1947.

Alături de aprecierile pozitive sau critice formulate mai sus, lectura lucrării prilejuiește o altă serie de observații. Capitolului I i s-a acordat un spațiu cu mult prea restrîns în comparație cu celelalte două și

cu importanța obiectului său. El este, după părerea noastră, cel mai puțin reușit dintre capitolele lucrării. Este adevărat că o serie de aspecte ale refacerii și activității mișcării sindicale între 23 August 1944—6 Martie 1945 au fost abordate în alte studii, dar autorul nici nu le menționează întotdeauna, nici nu preia rezultatele lor și mai ales nici nu procedează la o analiză temeinică. Procesul de refacere a mișcării sindicale este prezentat schematic, uriașa explozie a energiei revoluționare a maselor după 23 August 1944 este oarecum estompată. Organizarea sindicală a început chiar în zilele insurecției armate, la apelul comuniștilor, și s-a desfășurat în primul rînd de jos în sus pe cale revoluționară, s-a împletit deosebit de strîns cu lupta pentru revendicări imediate politice și economice, cu lupta pentru cucerirea puterii. Atît lupta pentru revendicările economice în primele luni după insurecție, cît și aportul deosebit al sindicatelor pentru eliminarea pe cale revoluționară a elementelor fasciste din întreprinderi și instituții, din aparatul de stat, nu sînt tratate de autor. O lacună importantă a lucrării este și faptul că nu este analizat și nici cel puțin succint prezentat sprijinul pe care țărănimea l-a primit din partea muncitorilor organizați în înfăptuirea reformei agrare, în repararea uneltelor, în organizarea sindicală etc. Autorul prezintă, în general, în bloc burghezia, patronii, fără a sublinia politica guvernului democratic și atitudinea sindicatelor de tratare diferențiată, în acești ani, a capitaliștilor în funcție de poziția față de refacerea întreprinderilor, de mărirea producției, de muncitori etc.

Observațiile formulate mai sus au avut în vedere caracterul monografic al lucrării. În actuala ediție lucrarea ni se pare incompletă. Cu toate acestea, prin ceea ce are nou și mai bine realizat cartea constituie o contribuție la cunoașterea unui aspect important al istoriei României în anii 1944—1947.

I. Chișer

ARNOLD HUTTMANN și PAVEL BINDER, *Contribuții la biografia lui Filip Moldoveanul, primul tipograf român*, în culegerea *Limbă și literatură* a Societății de științe istorice și filologice din Republica Socialistă România, vol. XVI, București, 1968, p. 145 — 174

Doi cercetători din Brașov, Arnold Huttman și Pavel Binder, au publicat un studiu, care, în mod neluocitor, va reține atenția istoricilor culturii românești din epoca umanistă. Valoarea acestui studiu constă în primul rând în aceea că aduce în circuitul științific multe informații inedite despre viața și activitatea lui Philippus pictor sau mahler din Sibiu, tipăritorul primelor cărți în limba română. Dacă până în prezent, prin munca mai multor cercetători, printre care N. Iorga, I. Moga și Fr. Teutsch, dispuneam de 14 informații din perioada anilor 1544—1546 despre Philippus pictor, A. Huttman și P. Binder au adăugat încă 38 de noi informații. Acestea au fost culese din socotelile orașelor Sibiu și Brașov. Ele se referă la activitatea lui Philippus pictor sau Filip Moldoveanul în perioada anilor 1521—1554 și la solicitarea în 1556 a unui exemplar din *Catechismul românesc* de la 1544 de către domnul Țării Românești.

Din toate aceste date reiese clar că Filip Moldoveanul, care la Sibiu a primit numele de Philippus pictor sau mahler, s-a aflat în serviciul municipalității acestui oraș timp de peste trei decenii. El a îndeplinit ca salariat al orașului funcția de *scriba valachius*, de *interpres litterarum valachicalium*. În această funcție, el traducea scrisorile dom-

nilor români sosite la Sibiu, redacta și scria scrisorile sibienilor adresate domnilor din Țara Românească, îndeplinea misiuni diplomatice importante, primea și găzduia pe solii și boierii veniți la Sibiu din țara vecină și, ceea ce este extrem de important, a tipărit, în acest oraș, în 1544, prima carte în limba română: *Catechismul românesc*. Pe această bază autorii identifică pe Philippus pictor cu Filip Moldoveanul, adoptând în acest sens părerea lui N. Iorga, reluată mai recent de o serie de cercetători de la noi și din străinătate.

Articolul semnat de cei doi distinși cercetători din Brașov este interesant și pentru faptul că ei adună laolaltă și îmbogățesc informațiile noastre despre centrul cultural românesc Sibiu-Rășinari la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, despre tipografia sibiană la mijlocul secolului al XVI-lea și activitatea tipografică a lui Philipp Moldoveanul, precum și despre secția română a cancelariei orașenești sibiene după moartea lui Filip Moldoveanul în 1554.

Semnând acest studiu, dorim să atragem atenția asupra bogatelor informații ce se pot extrage din socotelile orașelor Sibiu și Brașov în secolele XVI—XVII despre viața economică și culturală românească. O cercetare sistematică și exhaustivă a acestor fonduri, urmată de publicarea tuturor informațiilor în felul în care au făcut A. Huttman și P. Binder despre activitatea lui Filip Moldoveanul, primul tipăritor de cărți în limba română și nu primul tipograf român cum spun autorii, este necesară.

L. Deftăneș

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * * *Travaux et mémoires*, Centre de recherche d'histoire et civilisation byzantines, vol. II, Edit. Boccard, Paris, 1967, 576 p.

Centrul de cercetări de istorie și civilizație bizantină din Paris de sub conducerea prof. P. Lemerle publică un al doilea masiv volum de studii din care, cea mai mare parte

cuprinde ediția critică, traducerea în limba franceză și un bogat comentariu despre sinodiconul ortodoxiei (*Le synodikon de l'orthodoxie*, p. 1—316). Lucrarea aparține secretarului de redacție al culegerii, J. Gouillard.

Cum această lucrare interesează în special pe teologi, ne vom limita la o sumară pre-

zentare. După cum arată autorul, sinodiconul ortodoxiei este o operă redactată în urma restabilirii cultului icoanelor în Bizanţ de către sinodul din anul 843. Opera în forma ei iniţială a fost scrisă cel mai târziu în anii 869-870. În secolul al XI-lea, diferite dispute teologice, cele mai multe legate de formulări christologice, care au dus la condamnarea unui Ioan Italos, Nil din Calabria, Eustratie din Niceea şi alţii, a făcut necesară adăugirea de noi texte operii iniţiale. Ultima adăugire este din secolul al XIV-lea şi se referă la controversa palamită. Cel mai vechi manuscris cunoscut este scris mai înainte de anul 1081, deci înainte de venirea la tron a lui Alexis Comnen, fiindcă nu cuprinde adăugirile de la sfârşitul secolului al XI-lea.

Autorul urmăreşte difuzarea sinodiconului în provinciile bizantine, aceste manuscrise cuprind nume de episcopi locali şi unele interpolări de mică importanţă. Până în prezent nu a existat o ediţie completă şi sistematică a sinodiconului şi J. Gouillard, printr-o minuţioasă cercetare a manuscriselor existente, reuşeşte să remedieze această lipsă. Sinodiconul ortodoxiei cuprinde două părţi distincte; într-una sînt binecuvîntaţi acei care au contribuit la menţinerea credinţei adevărate, clerici şi împăraţi, într-alta sînt anatemiaţi ereticii şi combătute părerile lor. Comentariul, care însoţeşte textul, prezintă împrejurările istorice legate de apariţia sinodiconului ca şi celea privind adăugirile ulterioare. De asemenea sînt analizate tezele, care au provocat reacţia bisericii.

Urmează studiul defunctului savant A. Dain, *Les stratégistes byzantins* (p. 317-392), operă rămasă neterminată revăzută şi completată de J. de Foucault. Tratatul de strategie bizantină sînt izvoare importante pentru cunoaşterea atât a tacticii de luptă, a armamentului şi organizării armatei bizantine, cît şi pentru informaţiile pe care le dau despre populaţiile care în Bizanţul a avut de luptat. A. Dain a editat numeroase tratate militare bizantine şi a publicat studii despre aceste probleme. În studiul din acest volum sînt prezentate în ordine cronologică trata-

tele greceşti începînd cu cele vechi, primul fiind al lui Eneia Tacticianul din secolul al IV-lea î. e. n. şi terminînd cu lucrările despre arta militară din secolul al XV-lea. Pentru fiecare tratat sau fragment, autorul dă indicaţii despre ediţiile, traducerea şi studiile publicate, date despre autor şi manuscris, despre conţinutul fiecăruia. În încheiere se dau unele informaţii despre influenţa exercitată de operele strategiştilor greci în evul mediu timpuriu şi renaştere. Într-un apendice, autorul se ocupă de manuscrisele — prototip ale tratatelor de strategie bizantină.

În *Un discours inedit de Constantin VII Porphyrogénète* (p. 393-404), tînăra profesoară de istoria Bizanţului de la Sorbonna H. Ahrweiler se ocupă de textele care cuprind alocuţiuni adresate militarilor, şi aflate în codex Ambrosianus B 119 sup. olim N. 128. După părerea autoarei, acest codex era un *vade mecum* al comandanţilor militari, cuvîntările fiind folosite pentru îmbărbătarea trupeii. Această culegere nu a făcut parte, cum a susţinut R. Vari, din enciclopedia redactată la îndemnul împăratului Constantin Porphyrogenetul. Ultima cuvîntare din codex a fost redactată chiar de acest împărat; este mai mult un fel de circulară adresată strategiilor din regiunile orientale, pe cînd aceştia se pregăteau să atace pe Hamanizii din Tars. Autoarea publică textul cuvîntării (circulară) însoţit de un comentariu. Cuvîntarea dă unele relaţii despre ierarhia militară şi organizarea administrativă în mici strategii a teritoriului recucerit de la arabi.

A. Ducellier de la Centrul de cercetări istorice al Universităţii din Tunis semnează studiul *Les Albanais à Venise aux XIVe et XVe siècles* (p. 405-420). Veneţia în urma tratatului de pace de la Turin (1381) a trebuit să renunţe la Dalmaţia. Pentru a-şi menţine totuşi o poziţie strategică importantă în Marea Adriatică, ea începe să se infiltreze în teritoriul albanez, intră în legătură cu locuitorii dintre care mulţi emigrează la Veneţia. Unii albanezi au venit de bunăvoie datorită instabilităţii politice din patrie a primejdiei turceşti, alţii au fost aduşi cu forţa de veneţieni şi consideraţi ca semi-

sclavi. La Veneția, ei erau angajați merce-nari, marinari, oameni de serviciu sau paz-nici de noapte, clișiva au devenit meseriași sau negustori. Ei și-au alcătuit și o asociație filantropică la Veneția.

D. Jacoby, cunoscut din alte lucrări pentru preocupările sale în domeniul instituțiilor latine din Grecia, prezintă un studiu dens și interesant despre raporturile dintre aristocrația autohtonă din Moreea și feuda-lii francezi (*Les archontes grecs et la féodalité en Morée franque*, p. 421—481). Numărul redus al cavalerilor occidentali, care au cucerit Moreea, a impus acestora o atitudine conciliantă față de arhonții greci. În pri-ma parte a studiului său, autorul cercetează regimul agrar înainte de cucerirea latină și apoi în timpul dominației acesteia. În mo-mentul pătrunderii latine în Moreea, numeroși arhonți dețineau domenii patrimoniale, poate și pronii, deși autorul se contrazice. În orice caz pronia în Pelopones nu avea un caracter militar. Din analiza cronicii Moreei și a assi-selor Romaniei rezultă că pământurile atri-buite cuceritorilor latini au suferit o feudali-zare efectivă în înțeles occidental, în timp ce la ale arhonților greci a continuat să se apli-ce vechiul drept bizantin.

În continuare autorul se ocupă de prin-cipiile dreptului feudal din Moreea, în spe-cial de dispozițiile privind pe arhonții și vilanii greci. Deși există deosebiri de condi-ție socială și juridică, aceiași drept suceso-ral și dotal bizantin reglementează situația bunurilor arhonților și vilanilor. După pă-rerea autorului, domeniile arhonților aveau caracter de proprietate privată cu o posesi-une deplină, necondiționată de vreo obli-gație militară, ca și în trecut. Deși în acte-le latine din Moreea aceste proprietăți sînt denumite fiefuri ca și ale feudalilor latini, există o deosebire fundamentală. Din punct de vedere social sub ocupația latină, arhonții au fost asimilați feudalilor latini. Mulți din ei, pe lângă proprietățile personale au primit după dreptul bizantin, fiefuri de tip occi-dental de la cuceritori, care urmăreau să-i atragă. După cum se vede, autorul readuce în discuție, limitată la Moreea, problema

feudalismului în Bizanț și caută să demon-streze că el nu a existat.

D. Papachryssanthon (*À propos d'une inscription de Syméon Uroš* — p. 483—488) caută să identifice pe Anna aflată în textul grec, în parte alterat, al unei inscripții din orașul Trikkala. Inscripția ar fi din anii 1363—1372, iar Anna, despre care se pome-nește, ar fi soacra țarului Simeon Uroș.

O inițiativă lăudabilă a Centrului de cer-cetări bizantine este publicarea unui buletin al lucrărilor de bizantinologie, scrise într-o limbă slavă. În felul acesta sînt semnalate cercetătorilor, cărora limbile slave nu le sînt accesibile, conținutul unor importante studii. Primul buletin semnat de I. Sorlin (p. 489—568) se ocupă de cercetările sovi-etice și bulgare dintre anii 1945—1962. Mate-rialul este grupat pe principalele probleme, care au preocupat bizantinologia sovietică în acești ani: feudalism și feudalitate, și, în legătură cu această problemă, periodiza-rea istoriei bizantine, istoria agrară și insti-tuțiile specific bizantine, ekskousseia și pro-nia. Mai departe autoarea se ocupă de ora-șul bizantin, mișcările populare și lupta de clasă și, în sfîrșit, de relațiile Bizanțului cu alte țări, în special cu cele slave. Mai sînt semnalate istoricilor bizantini, studiile de numismatică și sigilografie. Autoarea nu ia nici o poziție în toate aceste probleme, mul-țumindu-se cu o relatare strict obiectivistă.

În cadrul aceluiași preocupări H. Mia-kotine face un rezumat al operei lui G. Ostrogorski despre principatul Serres, scri-să în limba sîrbo-croată și apărută în anul 1965 la Belgrad.

E. Frances

Θησαυρίσματα (Tezaurizări), editată de In-stitutul grec de studii bizantine și post-bizantine, Veneția, tom. IV (1967), 247 p.

Institutul grec de studii bizantine și postbizantine din Veneția, condus în prezent de profesorul M. Manousacas, continuă să editeze publicația intitulată Θησαυρίσματα,

dând la lumină importante materiale documentare ce se păstrează în arhivele italiene și mai cu seamă în cele venețiene. Asupra primelor trei volume ale acestei publicații, revista „Studii” (tom. XIX, 1966, 4, p. 842-843) a dat lămuriri cititorilor cu privire la rezultatele științifice obținute de membrii Institutului grec din Veneția. Dependent de Academia Atenei, acest institut urmărește să identifice în arhive și să editeze documente, precum și să elaboreze lucrări de istorie, de filologie și de artă referitoare la istoria Bizanțului și a poporului grec din perioada postbizantină.

Al IV-lea volum al publicației ce se intitulă *Tezaurizări* cuprinde un număr de nouă articole, precum și o expunere finală privitoare la activitatea desfășurată de institut în anii 1966 și 1967. Se învederează în această expunere, în afară de problemele administrative, mai ales realizările științifice, lucrările publicate, cataloagele și repertoriile întocmite pentru înlesnirea cercetărilor, îmbogățirea bibliotecii, organizarea muzeului, comunicările prezentate în ședințe și relațiile institutului cu alte institute științifice.

Cercetând *Insemnările inedite din anii 1344—1346 ale mitropolitului Macarie al Filadelfiei păstrate în două manuscrise autografe din Biblioteca Marciana* (p. 7—19), M. Manousacas relevă importanța lor documentară privitoare la lupta dintre familia imperială a Paleologilor și Ioan Cantacuzino pentru tronul Bizanțului. În articolul *Marin Sanudo ca izvor referitor la două evenimente bizantine necunoscute* (p. 20—37), Hrisa Maltezou pune în lumină o incursiune venețiană împotriva Bizanțului în anii 1281—1285 și un atac aragonez împotriva lui Andronic al II-lea Paleologul în anul 1292. Sofia Antoniadis cercetează *Condițiile economice ale Cretei în timpul războiului din 1645—1669* (p. 38—52), asupra cărora a stăruit și într-un studiu anterior publicat în *Practica (Analele) Academiei Atenei* (tom. XL, 1965, p. 258—267).

A. L. Vincent studiază *Documente inedite despre Marco Antonio Foscolo* (p. 53—84), demonstrând că acest autor al comediei „For-

tunatos” a trăit pe la mijlocul secolului al XVII-lea în Creta, unde a stăpinit un domeniu feudal și a fost unul dintre sfetnicii faimosului Francesco Morosini, cel care a apărat orașul Candia împotriva turcilor. După un articol semnat de G. Ploumidis despre *Grigorie Facea, arhiepiscop al Filadelfiei în anii 1762—1768* (p. 85—113), volumul cuprinde importanta expunere intitulată *Insemnări manuscrise în cărțile din biblioteca comunității grecești din Veneția* (p. 114—176), prin care A. Sterghellis oferă lămuriri foarte utile în vederea îmbunătățirii repertoriilor bibliografice redactate de E. Legrand pentru perioada 1476—1790 și D. Gkinis — V. Mexas pentru perioada 1800—1864.

L. Vranousis semnează articolul *Cntetece de luptă și proclamații din 1821 într-un manuscris al Institutului grec din Veneția* (p. 177—189); sînt menționate în acest articol și trei proclamații semnate de Alexandru Ipsilanti în Iași la 24 februarie 1821. O expunere biografică semnată de C. N. Triantafillou, bazată pe documente din prima jumătate a secolului al XIX-lea, prezintă pe *Constantin Bogdanos ca binefăcător al Comunității grecești din Veneția* (p. 190—213). După un articol de istoria artei, semnat de G. Dimitrokallis despre *Imaginea lui Alexandru cel Mare în arta medievală din Italia* (p. 214—222), se publică sub semnătura lui M. Manousacas *Un supliment al studiului despre manuscrisele marciane privitoare la Macarie al Filadelfiei* (p. 223—224).

Volumul pe care îl prezentăm sporește reputația Institutului grec de studii bizantine și postbizantine din Veneția ca remarcabil centru științific de cercetări istorice.

Gh. Cronf

IR. SUŁKOWSKA-KURASIOWA, *Polska kancelaria królewska w latach 1447—1504* (Cancelaria regală polonă din anii 1447—1504), Wrocław — Varșovia — Cracovia, Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1967, 181 p.

Lucrarea își propune să studieze această instituție dintr-o perioadă din care s-a păstrat un material bogat și multilateral și anume

celteva mii de documente, scrisori originale și condici. Sînt analizate trei probleme, care formează tot atîtea capitole ale lucrării: organizarea cancelariei și personalul ei, documentele și scrisorile regale și condicile de cancelarie. În primul capitol se prezintă cancelarii și vicecancelarii, secretarii, pisarii și personalul inferior, funcțiile și caracteristica personalului cancelariei și, în sfîrșit, organizarea acesteia. Pentru capitolul al doilea, care se ocupă de forma și structura documentelor și corespondenței cancelariei, autoarea a cercetat circa 2 000 de documente și scrisori originale. În capitolul al treilea se studiază sistemul trecerii (copierii) documentelor în condicile de cancelarie și felul ținerii acestor condici.

În concluzie se arată că în a doua jumătate a secolului al XV-lea, cancelaria regală polonă a fost o instituție centrală de stat, care a concentrat în ea funcțiile administrative și politice de bază. Ea a constituit aparatul executiv al politicii interne și externe a monarhului. Cu ajutorul personalului cancelariei, regele își realiza proiectele în domeniul politicii externe. Șefii cancelariei — cancelarul și vicecancelarul — duceau în numele regelui tratative cu statele străine și adesea apăreau ca locțiitori ai lui, îndeplinind funcții importante ca, de pildă, primirea omagiului vasalilor regelui sau rostirea alocuțiunilor către soliile străine. Secretarii și pisarii erau trimiși ca soli ai regelui peste hotare sau intrau în componența misiunilor trimise în străinătate și conduse de demnitari din afara cancelariei.

Pe plan intern personalul cancelariei constituia aparatul de bază al puterii regale. Secretarii și pisarii reprezentau pe rege la dietele provinciale (seimicuri) care trimiteau deputați în seim. Prin intermediul lor, regele își realiza politica față de șleahtă. Tot prin intermediul lor, regele se înțelegea cu oficialitățile diferitelor provincii ale statului și cu orașele mai de seamă. Pisarii și secretarii regali constituiau și principalele cadre financiare. Cu ajutorul lor se percepeau impozitele pe teritoriul regatului, dările orașelor prusiene și tot prin intermediul lor

se duceau tratative de natură financiară cu orașul Gdańsk.

Organizarea cancelariei regale, ca instituție ce rezolva problemele legate de politica statală, a stat la înălțimea sarcinilor ce le avea de executat. De îndeplinirea funcțiilor politice menționate de către personalul cancelariei se leagă strîns documentația lor, adică emiterea documentelor și efectuarea corespondenței regale. În acest domeniu, cancelaria regală polonă din perioada analizată marchează un nivel de muncă destul de înalt. Forma documentelor și scrisorilor regale este stabilă și consecventă.

În schimb, sistemul de ținere a condicilor cancelariei ridică rezerve. Se simte lipsa unor principii consecutive în ținerea lor și un nivel scăzut în execuție. Comparînd nivelul înalt al muncii personalului cancelariei în alte sectoare de activitate cu cel al ținerii, neglijente, a condicilor, se poate spune că această din urmă activitate nu s-a apreciat în cancelarie, ci s-a încredințat unor persoane mai puțin competente, a căror activitate nu s-a supus unui control corespunzător. Șefii cancelariei, ba chiar și secretarii, erau mai curînd oameni politici. Ei se ridicau pe scara ierarhiei cancelariei la funcții înalte, lăsînd muncile de cancelarie pe seama personalului inferior.

În anexe se dau, printre altele, o listă alfabetică, conținînd biografia personalului cancelariei regale din perioada studiată, și o listă cronologică de personalul acestei cancelarii, cu indicarea apartenenței sale teritoriale și sociale.

Cartea Irenei Sułkowska-Kurasiowa, autoare cunoscută la noi prin publicarea unor documente polone¹, se înscrie ca o realizare de o valoare deosebită în producția istoriografică poloneză din ultimul timp. Ea aduce un real serviciu și cercetării românești. Aceasta, chiar și numai prin faptul că în ea se prezintă o instituție, prin intermediul căreia s-a purtat o vie corespondență cu Ștefan cel Mare. Lucru mai important însă, din paginile ei răsar din veacuri nume și figuri de soli poloni la curțile domnilor români. În

același timp, ea poate servi ca stimulent pentru un viitor studiu asupra cancelariei medievale românești.

I. Corfus

* * HEINRICH BRÜNING, *Reden und Aufsätze eines deutschen Staatsmanns*, Herausgegeben von Wilhelm Vernekoehl unter Mitwirkung von Rudolf Morsey, Verlag Rehgensberg, Münster, 1968, 358 p.

Noua culegere de cuvântări și scrisori ale fostului cancelar al Germaniei de la începutul „anilor treizeci”, publicată sub îngrijirea lui Wilhelm Vernekoehl, are o valoare documentară incontestabilă cu atât mai mult cu cât poziția politică și activitatea lui Heinrich Brüning este încă viu disputată în istoria contemporană. Controversa asupra așa numitului „Hungerkanzler” dar în același timp asupra bărbatului de stat, care, cu riscul unei impopularități crescînde, a reușit să asaneze finanțele Germaniei, nu va înceta deoarece prin publicarea acestui volum intervine în discuție însuși autorul celebrilor „Notverordnungen”.

Volumul conține zece cuvântări dintre care șase rostite de Brüning în perioada martie 1930— mai 1932 și patru în perioada ce a urmat celui de-al doilea război mondial. La acestea se adaugă o interesantă scrisoare a fostului bărbat de stat german către redactorul revistei „Deutsche Rundschau” și mai multe extrase din memoriile lui Theoderich Kampmann, Dr. E. E. Hanim, H. Berming, Harry Kessler, Theodor Abele și Dr. Hermann Pünder, în care sînt decupate cîteva momente din viața fostului cancelar. Cu excepția discursului din 8 august 1930, intitulat de Vernekoehl „Im Kampf um die Sanierung”, publicat și în colecția „Zwei Jahre am Steur des Reiches”, sub îngrijirea lui Josef Hofmann în anul 1932, celelalte cuvântări au fost luate din diferite periodice ale vremii sau din volumele de stenograme ale dezbaterilor din „Reichstag”.

altfel, după părerea noastră, acestea din urmă prezintă cel mai mare interes deoarece în afara textului propriu-zis al cuvîntărilor mai cuprind și unele intervenții ale deputaților din care se desprinde poziția diferitelor grupuri parlamentare față de problemele de politică internă și externă pe care cancelarul le-a pus în discuție „Reichstag-ului”.

În ceea ce privește conținutul celor trei discursuri de politică externă cuprinse în prezenta culegere, cel mai interesant este cel din 24 mai 1932 care, fiind ținut în fața comisiei parlamentare respective, constituie un expozeu mult mai amănunțit asupra relațiilor Germaniei cu China, U. R. S. S., Lituania și Polonia cît și asupra politicii guvernamentale în problema dezarmării, a reparațiilor și a egalității în drepturi a Germaniei în ceea ce privește înarmarea. Asupra acestor ultime aspecte ale politicii externe germane, discursul lui Brüning vine să confirme încă o dată că prin poziția sa în problema dezarmării, guvernul de la Berlin din acea vreme urmărea de fapt egalitatea în drepturi cu marile puteri în materie de înarmare ceea ce era mai greu de obținut pe calea unei reînarmări rapide a „Reich”-ului. Acest lucru era practic imposibil mai ales din punct de vedere financiar. De altfel principala activitate a guvernului Brüning a fost îndreptată spre însănătoșirea vieții economice a Germaniei luînd în speță măsuri care i-au atras o impopularitate crescîndă de care au profitat în primul rînd naziștii. Conținutul acestor măsuri și necesitatea lor sînt pe larg discutate de cancelar în discursul program din 21 martie 1930, ținut în fața unei întruniri a partidului de centru cu 8 zile înainte de a veni la putere (p. 15—49) cît și în cuvîntările din 8 august 1930 (p. 51—66) și 16 octombrie 1931 (p. 67—85). Nu este cazul de a face o analiză a politicii economice a lui Brüning, care este bine cunoscută, așa încît ne vom opri asupra unui alt aspect al acestor discursuri și anume asupra lipsei de simț politic a fostului cancelar pe care o vădese și discursurile sale. Economia nu poate fi niciodată separată de politică și de psihologia maselor fapt de care cancelarul a făcut o totală abstracție

i care a contribuit în primul rând, după părerea noastră, la netezirea drumului spre fascism deși măsurile economice luate erau în sine necesare. Acestea și-au arătat roadele din păcate abia mai târziu, venind astfel din nou în mod paradoxal în sprijinul lui Hitler, ajuns între timp la putere.

Dintre cele patru cuvântări din perioada postbelică demnă de reținut este în primul rând cea ținută de fostul cancelar german la Chicago în anul 1946 în care a încercat să tragă unele concluzii pentru actuala situație din Republica federală a Germaniei folosind experiența sa trecută. El face cu această ocazie unele considerații interesante.

Așa-numita „vrăjitorie a Dr. Schacht”, care a scos Germania din împasul financiar în care se găsea, este explicată de fostul cancelar prin politica financiară a S. U. A. care au devalorizat în acea perioadă dolarul, prin convenția anglo-germană din 1934 asupra regimului de plăți.

Discursul „Die Vereingten Staaten und Europa”, ținut de Brüning la Düsseldorf în 1954, constituie o critică adresată guvernului Adenauer, vorbitorul ridicându-se împotriva politicii de „integrare europeană”, a „planului Schumann” și a aderării Republicii federale la „Piața comună” deoarece, după cum arată fostul cancelar, prin aceste măsuri „nu se va putea ajunge la reunificarea Germaniei” (p. 297—298), care ar trebui să constituie obiectivul principal al guvernului de la Bonn.

Problema venirii la putere a lui Hitler este reluată de Brüning și în amintita scrisoare din 1947 către Rudolf Pechel, redactorul revistei „Deutsche Rundschau”. Interesant este în primul rând „postscriptum”-ul în care fostul cancelar tratează despre stipendierea nazismului de către marile puteri occidentale care în miopia lor politică credeau că vor reuși astfel să slăbească Germania care începuse să se afirme pe arena politicii internaționale.

Din partea a doua a culegerii de texte, apărută sub îngrijirea lui Wilhelm Vernekooh!, reținem în primul rând extrasul din însemnările lui Hermann Pünder, cu privire la evenimentele ce au dus la demiterea guvernului Brüning (p. 321—324). Aceste extrase au însă un rol complimentar majoritatea din ele fiind fragmente din lucrări publicate.

Șerban Rădulescu-Zoner

JOHN ROACH, *A Bibliography of Modern History*, Cambridge, At the University Press, 1968, XXIV + 388 p.

Volumul de bibliografie generală cu privire la istoria modernă universală (înglobînd de fapt și perioada contemporană) între anii 1493—1945, a fost conceput de prof. John Roach ca un supliment al celor 12 volume din colecția „New Cambridge Modern History”, apărută cu începere din 1957. Lucrarea și-a propus să suplinească lipsa bibliografiilor selective separate ce ar fi trebuit să figureze la sfîrșitul fiecărui volum din amintita colecție și se adresează atât specialiștilor cît și studenților și corpului profesoral al școlilor generale, relevînd astfel și un caracter didactic.

Bibliografia este împărțită în trei secții (A—C) referitoare la intervalele cronologice 1493—1648, 1648—1793 și 1793—1945, ce corespund fiecare la cîte patru volume din „New Cambridge Modern History” (vol. I—IV, V—VIII, IX—XII). Fiecare secție este organizată identic grupînd referințele bibliografice pe următoarele probleme: condiții social-economice, viață intelectuală, educație și știință, istorie constituțională, teorie politică și drept internațional, organizare militară și operații de război (terestre și navale), religie, politică generală a statelor europene apoi istorie separată pe țări (Franța, Spania, Italia, Anglia, Țările de Jos, Germa-

nia), iar la urmă reunite global țările din răsăritul și nordul continentului (Balcani, Imperiul otoman, Rusia, Polonia și țările scandinave); ultimele subdiviziuni privesc istoria extraeuropeană (America, Asia, Oceanja și Africa).

Titlurile inserate se referă cu precădere la cărți și mai puțin la articole sau studii publicate în periodice; ele poartă în afara unui număr de ordine (separat la fiecare secție) și sigla secției respective, spre a putea figura — în cadrul aceleiași subdiviziuni — în mai multe locuri, în funcție de tematica subiectului abordat. Totodată în cadrul menționatei subdiviziuni, se fac trimiteri la volumele și capitolele respective din „New Cambridge Modern History”, cărora le corespund din punct de vedere bibliografic.

Ca o remarcă de ordin general, semnalăm în lucrare preponderența trimiterilor la lucrări din istoriografia anglo-saxonă, nu totdeauna indispensabile, în detrimentul altora mai semnificative nu numai din istoriografia marxistă a țărilor socialiste¹, dar chiar și din aceea burgheză a altor țări capitaliste de pe continentul european².

¹ Din care cităm doar trei exemple bine cunoscute în Occident cum ar fi B.F. Porșnev, *Народные восстания во Франции перед Фрондой (1623—1648)*, Moscova-Leningrad, 1948 (având și o traducere în franceză, Paris, 1963), E. A. Kosminski-I. A. Levițki, *Английская буржуазная революция XVII века*, vol. I — II, Moscova, 1953 — 1954 sau E. Winter, *Der Josephinismus*, Berlin, 1962.

² Lipsesc unele lucrări de bază cum ar fi, printre altele, B. Cialdea, *La formazione dell'ordinamento marittimo nelle relazioni internazionali (secoli XIV — XVIII)*, 2 vol., Milano, 1959; J. Delumeau, *Naissance et affirmation de la Réforme*, Paris, 1965; P. Chaunu, *L'Amérique et les Amériques de la préhistoire à nos jours*, Paris, 1964; W. Hubbatsch, *Das Zeitalter des Absolutismus 1600 — 1789*, Braunschweig, 1962; E. Cassirer, *Die Philosophie der Aufklärung* (ed. franceză revizuită, Paris, 1966); J. B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, Paris, 1964; Ch. Morazé, *Les bourgeois conquérants — XIX-e siècle*, Paris, 1957 etc. Autorul

Atenția acordată diferitelor evenimente internaționale de rezonanță majoră³ sau istoriei unor țări din Europa este inegală. Astfel reflectând carențele colecției „New Cambridge Modern History”, bibliografia, amănunțită cu privire la istoria Occidentului și a Americii — mai puțin asupra celorlalte continente — este cu totul insuficientă pentru sud-estul, centrul și chiar răsăritul Europei. Această lacună este agravată și prin faptul că majoritatea lucrărilor citate privind sud-estul sau centrul Europei datează dinaintea de 1939 și sînt astăzi depășite. De pildă în secția A înglobînd perioada 1493—1648 — cu excepția paragrafului referitor la Reformă unde figurează separat referințe bibliografice cu privire la Polonia, Boemia și Ungaria — nu există mențiuni mai numeroase pe țări, decît numai pentru Imperiul otoman (fără a îngloba propriu-zis țările balcanice), Rusia și Polonia; indicațiile pentru Ungaria, Cehia și Boemia sînt rediate într-o singură pagină (p. 76) conținînd titluri ne semnificative și în mare măsură învechite. Situația se prezintă aproape identic pentru secția B (1648—1793), unde titlurile privitoare la istoria Europei centrale sînt înglobate în paragraful închinat Imperiului habsburgic (p. 202—203), pentru a se ajunge la o situație mai echilibrată printr-o individualizare nominală pe țări numai în ultima secție (C) a lucrării, corespunzătoare perioadei 1793—1945, în subdiviziunile: *Mediterranean și Orientul apropiat* (p. 307—312) și *Austro-Ungaria și Balcanii* (p. 324—328). Lucrarea este însoțită de un *Indice*, care nu

asemenea ediția a II-a, mult sporită și îmbunătățită a monografiei fundamentale a lui F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, 2 vol., Paris, 1966 și nici recenta sa sinteză *Civilisation matérielle et Capitalisme (XV-e — XVIII-e siècle)*, vol. I, Paris, 1967.

³ De exemplu în timp ce bibliografia referitoare la Italia și Mediterana în secolul al XVII-lea i se consacră 4 pagini (p. 181 — 185), cea privind Marea Revoluție Socialistă din Octombrie 1917 nu ocupă decît o jumătate de pagină (p. 334), iar referințele relative la istoria celui de-al doilea război mondial și inexistente (p. 298).

cuprinde însă numele autorilor lucrărilor menționate în cuprinsul bibliografiei, îngreunând astfel posibilitatea unui control asupra materialului istoriografic utilizat de autor. Dificultatea consultării materialelor apărute în periodice și indicate în bibliografie este sporită și prin faptul că nu se menționează paginile în care a fost publicat respectivul articol sau studiu, trimiterile fiind de multe ori prea eliptice sau chiar incomplete.

Referințele bibliografice privitoare la istoria României lipsesc aproape cu desăvârșire⁴; ele se reduc doar la *Die Geschichte des Rumänischen Volkes* a lui N. Iorga (Gotha, 1905) și *A History of the Rumanians* a lui R. W. Seton-Watson (Cambridge, 1934). În plus mai sînt citate, la alte rubrici, unele contribuții ale istoriografiei din țara noastră cum ar fi G. Bengesco, *Essai d'une notice bibliographique sur la question d'Orient...*, Bruxelles, 1897, N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Gotha, 1908—1913 și F. Teutsch, *Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*, Sibiu, 1921—1922.

Minimalizarea importanței istoriei popoarelor din sud-estul Europei în cadrul colecției „New Cambridge Modern History” este regretabilă; cu atît mai supărătoare este însă menținerea acestui punct de vedere greșit și în cadrul prezentului volum de bibliografie apărut în 1968, care are pretenția nu numai de a cita lucrările folosite de autori la alcătuirea celor 12 volume ale colecției, dar și de a le completa cu cele mai recente referiri la realizările istoriografiei mondiale în scopul unei cit mai largi documentări a problemelor abordate.

În concluzie volumul de bibliografie a istoriei moderne editat de Universitatea din Cambridge, folositor pentru cercetătorii care se interesează cu precădere de istoria Europei occidentale și în mai mică măsură de aceea a răsăritului și centrului continentului sau parțial de a Americii, Asiei, Africii, conține

⁴ Nu figurează nici măcar culegera lui E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian history (1427 — 1601) collected from British Archives*, The Hague, 1964 l

în schimb prea puține informații utile pentru balcanologi și cercetătorii istoriei naționale.

Paul Cernovodeanu

* * CAUSES AND CONSEQUENCES OF THE AMERICAN REVOLUTION. Edited with an Introduction by Esmond Whright, Chicago, „Quadrangle Book”, 1966, 316 p.

Istoricul american Esmond Whright a grupat în cartea de față principalele curente ale istoriografiei Statelor Unite în legătură cu revoluția care a înlăturat dominația engleză din cele 13 colonii americane.

Un prim curent este cel al interpretării denumită de editor „imperialistă”, cu Herbert L. Osgood, Charles M. Andrews și Lawrence Henry Gipson. E. Whright arată că, potrivit concepției acestor istorici, revoluția americană a fost un conflict de suveranități. Coloniile nu mai voiau să fie subordonate metropolei, care căuta să-și exercite autoritatea asupra lor prin parlamentul de la Londra. Oamenii politici din colonii contestau metropolei această pretenție, susținînd că numai adunările reprezentative locale, alese din simul fiecărei colonii, puteau legifera atît în materie administrativă, cit și în materie fiscală. În toate problemele interesînd viața coloniștilor. E. Whright trece în revistă opiniile istoricilor de mai sus în legătură cu legislația anilor 1763—1775, care a agravat tensiunea dintre metropolă și colonii.

A doua școală denumită „The progressive interpretation”, reprezentată de Arthur Schlesinger și Louis M. Hacker, pune accentul pe diferitele organizații create de coloniști pentru a rezista ingerințelor engleze. Istoricii din această școală cercetează și justifică activitatea comitetelor de negustori care duceau lupta pe tărîm economic și activitatea comitetelor de siguranță care au pregătit și organizat răscoala armată. O atenție specială a fost acordată organizației „Fiii libertății” (Sons of liberty), care a fost elementul de șoc într-o serie de acțiuni ca cele îndreptate împotriva legii timbrului, legilor Townshend sau în

celebra „parlidă de ceai” de la Boston din 16 decembrie 1773, cînd „fii ai libertății”, au aruncat în mare ceaiul Companiei Indiilor răsăritene pe care metropola voia să-l vîndă în coloniile americane, în condiții dezavantajoase pentru negustorii locali.

Alt curent este cel „neo-whig” sau neo-liberal cu Philip A. Davidson, Lawrence A. Harper și Edmund S. Morgan, istorici care susțineau că revoluția a fost atît în esență cit și în expresie un conflict de natură politică și constituțională între metropolă și colonii. Istoricii neo-whig-i pun și ei problema subordonării coloniilor față de metropolă, precum și contestarea acestei subordonări de către doctrinarii politici ai coloniștilor. În același timp L. A. Harper caută să analizeze cauzele izbucnirii revoluției coloniilor în contextul economic al mercantilismului, pe care Anglia începuse să-l aplice cu o deosebită stăruință după războiul de șapte ani, război care produsese mari goluri în vistieria britanică. Alt istoric neo-whig, E. S. Morgan, își concentrează atenția asupra revoluției americane considerată ca o mișcare intelectuală.

În sfîrșit, istoricii școlii „conservatoare” (Lewis B. Namier, Esmond Whright, Richard W. Van Alystone) tratează probleme legate de concilierea sau neconcilierea intereselor locale ale coloniilor cu interesele imperiale ale metropolei, de actele de navigație care reglementau comerțul maritim al coloniilor și imperiului, de concepțiile americane asupra autorității parlamentului.

Încercînd să dea o caracterizare generală istoriografiei americane care tratează cauzele revoluției, E. Whright arată că toți istoricii citați mai sus sînt de acord asupra faptului că în perioada 1759—1776, în Marea Britanie

și în America, s-au dezvoltat două societăți distincte: cea americană foarte sensibilă la toate încălcările și uzurpările autorității sale; cea britanică total insensibilă față de aspirațiile coloniștilor, deoarece fizic și psihologic era prea departe și în plus gîndea că deține și superioritatea pe plan militar.

A doua parte a cărții este consacrată consecințelor revoluției americane. Un prim capitol se ocupă de atitudinea istoricului Richard M. Morris față de perioada zisă „Confederată” de la jumătatea secolului al XIX-lea. Celelalte două capitole tratează, unul consecințele revoluției în Statele Unite și altul, consecințele în lume. În privința consecințelor revoluției, manifestate pe plan intern american, E. Whright evocă următoarele teme mai importante ale istoriografiei de peste ocean: descompunerea grupării tory din colonii (Wilbur H. Siebert); revoluția americană considerată ca o mișcare socială (Frédéric B. Tolles); revoluția americană considerată ca o mișcare economică (Clarence L. Wer Steeg); dezvoltarea democratică și revoluția (Merrill Jensen). De consecințele revoluției americane în lume s-au ocupat Louis Gottshalck (influența asupra revoluției franceze) și W. R. Brock (urmările pierderii coloniilor americane asupra politicii britanice).

Cartea editată de E. Whright are desigur o utilitate orientativă, rămîind cercetătorului preocupat de istoriografia cauzelor și urmărilor revoluției americane să supună unei analize aprofundate concepțiile fiecărui istoric în legătură cu marile evenimente care au frămîntat istoria americană în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea.

S. Columbeanu

NOTE BIBLIOGRAFICE *

INSTRUMENTE DE LUCRU

- * * *, *A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és polgárháború magyarországi irodalmának válogatott bibliográfiája* (Bibliografia selectivă a lucrărilor din Ungaria referitoare la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și războiul civil), în „Századok”, 101 (1967), nr. 5, p. 1094—1108. Conține și lucrări cu referiri la Transilvania și România până la Unire.

★

BECK, E., *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina*, München, 1966, XXIII, + 378 p.

★

BORN, K. E., *Bismarck-Bibliographie — Quellen und Literatur zur Geschichte Bismarcks und seiner Zeit*, Köln, Berlin, Grote, 1966, 259 p.

★

FRANCES, E., *Byzantinologische Studien in der R.V.R. (1955—1962)*, in „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher“ XIX (1966), p. 97—122.

★

MALLOY, WALTER, II., *Political Handbook and Atlas of the World. Parliaments, Parties and Press of January, 1, 1968*, Edited by ~, New York, Simon and Schuster, 1968, 333 p. + 23 h.

★

PULLAN, BRIAN, *Sources for the History of Medieval Europe from the mid-eighth to the mid-thirteenth Century*, Oxford, B. Blackwell, 1966, 277 p.

★

ISTORIE MEDIEVALĂ

ARȘ, G.L., *Rigas Velistinlis — греческий революционер-демократ, борец против османского ига (Его практическая революционная деятельность)*, în „Балканский исторический сборник“, I, Chișinău, Edit. Cartea moldovencască, 1968, p. 7—37.

Legăturile „Eterici” lui Rigas Velistinlis cu alte țări balcanice, printre care și Țara Românească și cu guvernul revoluționar francez în perioada 1782—1796.

* Notele bibliografice din numărul de față au fost întocmite de A. Arimbruster, P. Cernovodeanu, Olga Cicanci, www.dacoromanica.ro, Mihail Lazca și P. Popacostea.

În legătură cu acțiunile diplomatice după arestarea lui Rigas Veletinlis de către poliția au triacă, autorul semnalează rolul lui Con tantin Ipsilanti în tratativele turco-austriece.

DASCALAKIS, A. B., 'Ο πνευματικός οίος τοῦ νεώτερου ἑλληνισμοῦ ὡς παράγων τοῦ πολιτισμοῦ τῶν βαλκανικῶν λαῶν (Viața spirituală a neoeleenismului ca factor de cultura al popoarelor balcanice), în Περνάσσοσ, Atena, tom. IX (1967), nr. 2, p. 211-257.

Activitatea culturală a comunităților grecești din țările balcanice și îndeosebi a celor din țările române și influența exercitată asupra culturii țărilor respective.

DUȚU, AL., *National and European consciousness in the Romanian Enlightenment*, în „Studies on Voltaire and the XVIIIth Century”, Genève, LV (1967), p. 463—479.

Succinta trecere în revista a principalelor probleme ale mișcării culturale din țările române la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea, contactele cu „Europa luminată” contribuind la progresul spiritual al poporului nostru.

GARBACIK, JÓZSEF, *Le relazioni turco-polacche tra XVI e XVII secolo alla luce dei rapporti e dei dispacchi dei baili veneziani a Constantinopoli*, în vol. *Italia, Venezia e Polonia tra Umanesimo e Rinascimento*, Wrocław-Warszawa-Kraków, P.A.N., 1967, XII+377 p. (Komitet neofilologiczny PAN).

Date referitoare la istoria Poloniei culese din rapoartele baililor venețieni la Constantinopol: autorul, cunoscut cercetător al arhivelor venețiene, ilustrează prin câteva exemple însemnătatea materialului documentar venețian pentru istoria relațiilor turco-polone în veacurile XVI—XVII. Pentru istoria Moldovei sînt de reținut informațiile referitoare la instaurarea Movileștilor și implicațiile ei internaționale rivalitatea polono-habsburgică — și la factorii care au determinat Poarta anii în șir să accepte influența politică polonă în Moldova.

GROSUL, V., IA., *Крепостное право, крепостное состояние или только феодалная зависимость* (În problema relațiilor personale între țărani și boieri în Țările Române în prima treime a secolului al XIX-lea), în „Балканский исторический сборник”, I, Chișinău, Edit. Cartea moldovenească, 1968, p. 38—75.

Analizînd situația juridico-administrativă și economică a țăranilor, diferitele forme de dependență funciară, ponderea clăcii și dijmei ș.a. înainte și după Regulamentul Organic, autorul polemizează cu teoria celei de a doua iobăgii în principatele dunărene.

HALAGA, ONDREJ, R., *Kaufleute und Handelsgüter der Hanse im Karpatengebiet*, în „Hansische Geschichtsblätter”, 85. Jhg. (1967), Böhlau Verlag, Köln-Graz, p. 59-84.

Se expune ideea că regiunea carpatică avea în evul mediu un rol de intermediar în comerțul Est-Vest insistîndu-se pe larg asupra comerțului de tranzit desfășurat prin Transilvania în secolele X—XVI.

HALAGA, ONDREJ, R., *Poľská a uhorská soľ na Slovensku v stredveku* (Sarea polonă și maghiară în Slovacia în evul mediu), în „*Studia z dziejów górnictwa i hutnictwa*”, XII (1964), p. 28–76.

Autorul abordează problema importului de sare din Polonia și Regatul maghiar în Moravia, Cehia și mai ales Slovacia în secolele IX–XVI. În acest context se relevă importanța deosebită a exportului de sare din Transilvania în Slovacia și concurența cu Polonia.

HENNERDINGER ILIADOU, DEMOCRATIA, *La Crète sous la domination vénitienne et lors de la conquête turque (1322–1684). Renseignements nouveaux ou peu connus d'après les pèlerins et les voyageurs*, în „*Studi Veneziani*”, IX (1967), p. 535–623.

Date interesante privitoare la Creta între secolele XIV–XVII extrase din mărturii ale călătorilor străini dintre care unii au vizitat și țările române.

HEREPEI, JÁNOS, *Tótfalusi Kis Miklós temetése* (Înmormintarea lui Tótfalusi Kis Miklós), în „*Magyar Könyvszemle*”, 1967, nr. 2 p. 160–164.

Date inedite despre înmormintarea la 22 martie 1702, la Cluj, a cunoscutului cărturar maghiar.

KIRÁLY, K., BÉLA, *Peasant Movements in Hungary in 1790*, în „*Sü-öst-Forschungen*”, XXVI (1967), p. 140–156.

Autorul raportează mișcările țărănești din Ungaria anului 1790 atât la criza generală europeană, declanșată în special de Revoluția franceză, cât și la situația internă din Imperiu după moartea Împăratului Josif al II-lea. Se stabilește o filiație între mișcările țărănești din 1790 și răscoala populară sub conducerea lui Horia, Cloșca și Crișan.

KIRRIS, KOSTAS, P., *Κύπριοι λόγιοι τῆς Ἑνετίας κατὰ τοὺς XV^{ου} καὶ XVII^{ου} αἰώνες* (Învățați ciprioți la Veneția în secolele al XVI-lea și al XVII-lea), în „*Δελτίον Ὁμιλοῦ Παιδαγωγικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου*”, anul VI (1967), nr. 11–12, p. 81–95.

Un catalog cu succintă prezentare a învățaților greci din Cipru care au trăit la Veneția în secolele XVI–XVII, dintre care amintim pe: Matei și Ilarion Cigalas, Theofanis Xenakias, Matei Bustranios etc., cunoscuți și în vechea cultură românească.

KIRYK, FELIKS, *Jakub z Dębna na tle wewnętrznej i zagranicznej polityki Kazimierza Jagiellończyka* (Iacob de Dubna în cadrul politicii interne și externe a lui Cazimir Jaghelonul), Wrocław-Warszawa-Kraków, PAN, 1967, 147 p. (Polska Akademia Nauk Oddział w Krakowie. Prace komisji nauk historycznych, nr. 18).

Monografie consacrată uneia dintre cele mai însemnate personalități ale vieții politice interne și ale diplomației polone în perioada lui Cazimir Jaghiello, implicate în cele mai importante negocieri ale regatului polon cu puterile Europei centrale. Studiul cuprinde date și cu privire la relațiile polono moldovene în timpul lui Ștefan cel Mare.

MÁLYUSZ, ELEMÉR, *A Thuróczy krénika XV századi kiadásai* (Edițiile din secolul al XV-lea ale Cronicii lui Thuróczy), în „Magyar Könyvszemle”, 1967, nr. 1, p. 1—11.

Sunt analizate ediția din 1488 din Brunn și cea din 1488 din Augsburg.

NĂSTUREL, PETRE, Ș., *Sur quelques boyards roumains d'origine grecque aux XIVe et XVe siècles*, în *Mélanges Venance Grumel*, Paris, Institut Français d'Etudes Byzantines, II, 1967, p. 107—111.

Date asupra unor boieri din Țara Românească și Moldova de origine greacă (logofătul Filos 1392; comisul Karadja — 1422; Sarandino — 1430; Manole grecul între 1436—1467).

PROBSZT, GÜNTHER von, *Feldmarschall Graf Steinville und die Walachei*, în „Südost-Forschungen”, XXVI (1967), p. 339—353.

Schița biografică a comandantului imperial habsburgic și analiza raporturilor sale cu Țara Românească; studiul ar fi câștigat mult dacă ar fi utilizat, în afara materialului de arhivă, culegerile de documente editate de istoricii români, Hurmuzaki, N. Dobrescu, C. Giurescu ș.a. Autorul a omis tot ceea ce privește activitatea administrativă a lui Steinville în Oltenia și însăși menționarea faptului că acest comandant imperial a fost investit în 1718 și cu funcția nou creată de „Director suprem al Valahiei austriece”.

RUFFINI, MARIO, *Gli inizi della vita monastica in Romania*, Roma, Ed. „Oikomenikon”, 1967, 108 p.

Lucrare de sinteză privind începuturile vieții monahale în țările române, tratându-se la modul cel mai general istoricul primelor mănăstiri din Moldova și Țara Românească, evidențindu-se totodată și unele aspecte ale culturii monastice până la mijlocul secolului al XVI-lea. Sunt relevate și legăturile mănăstirilor românești cu Muntele Atos.

SCHÜLLER, GEORG, ADOLF, *Samuel von Brukenthal*, I, München, R. Oldenbourg, 1967, 378 p. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, 18).

Istoricul sighișorean G. A. Schuller și a terminat monografia dedicată baronului Brukenthal acum trei decenii. Ea apare acum după moartea autorului survenită la 30 aug. 1939. Primul volum este dedicat vieții și activității lui Brukenthal până la alegerea sa ca guvernator

al Transilvaniei (1777). Principalul merit al lucrării constă în faptul că G. A. Schuller nu a scris o simplă biografie ci lucrarea sa este o reușită frescă de istorie a Transilvaniei și, în buna parte, a sud-estului european, întrucît el reușește să încadreze subiectul în problemele majore ale istoriei Europei răsăritene iluministe.

SZCZUCKI, LECI, *Jakub z Chios Paleolog (Zarys biografii)* (Jacob Paleolog din Chios, schiță biografică), în „Odrodzenie i Reformacya w Polsce”, XI (1966), p. 63–91.

Biografia cărturarului unitarian Iacob Paleologul din Chios stabilit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea în Transilvania.

SZÉKELY, GYÖRGY, *Niederländische und englische Tuchten im Mitteleuropa des 13. 17. Jahrhunderts*, în „Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae”, Sectio historica, VIII (1966), p. 11–42.

Date amănunțite privind variațiile de postav olandez și englezesc răspindite în evul mediu în Europa centrală, inclusiv Transilvania.

UDALTOVA, Z. V., *Развитие советского византиноведения*, în „Вопросы истории”, 1968, nr. 6, p. 79–94.

Auțpărea analizează drumul parcurs de bizantinologia sovietică și definește cîteva probleme pentru cercetările viitoare. Întrucît pentru multe popoare din sud-estul Europei, din Caucaz și din Orientul apropiat, istoria Bizanțului prezintă o parte componentă a istoriei naționale, punerea în discuție a multor probleme teoretice și expunerea succintă a rezultatelor istoriografiei sovietice în aceste probleme, prezintă un larg interes pentru istoricii din aceste țări.

VASIĆ, MIHAN, *Martolosi u Jugoslovenskim zemljama pod Turskom vladavinom* (Martologii în teritoriile iugoslave sub dominația otomană), Sarajevo, <f. ed.>, 1967, 287 p. (Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine. Djela, Kn. XXIX, Odjeljenje Istorijisko-Filološkik Nauka, kn. 17).

Monografie întemeiată pe o largă cercetare a materialului documentar edit și inedit și consacrată uneia dintre cele mai de seamă instituții ale sistemului militar otoman. Preluată de la Bizanț, instituția martologilor a cunoscut o amplă dezvoltare mai ales în veacurile XVII–XVIII, cînd criza internă și declinul sistemului militar otoman au silit conducerea imperiului să apeleze tot mai mult la unitățile locale recrutate din rîndurile populației autohtone.

VILLAIN GANDOSI, CHRISTIANE, *Contribution à l'étude des relations diplomatiques et commerciales entre Venise et la Porte Ottomane au XVIe siècle*, în „Südost-Forschungen”, XXVI (1967), p. 22–45.

Studiul consacrat raporturilor diplomatice și comerciale între Veneția și Poarta otomană se bazează pe un vast material inedit din arhivele din Constantinopol. De remarcat regresul simțitor al comerțului venețian în Marea Neagră în comparație cu veacul anterior.

VÖIKL, EKKEHARD, *Die griechische Kultur in der Moldau während der Phanariotenzeit (1711–1821)*, în „Südost Forschungen”, XXVI (1967), p. 102–139.

Autorul prezintă în general rolul și influența culturii grecești în Moldova domnitorilor fanarioți. Semnalăm două scăpări ale autorului: numele primului domnitor al Principatelor Unite este Alexandru Ioan Cuza și nu Nicolae Cuza. Domnitorul fanariot căruia i se atribuie întemeierea la 1714 a Academiei domnești la Iași este într-adevăr Nicolae Mavrocordat, care însă nu este identic cu cel care a desființat la 1746 șerbia.

ISTORIE MODERNĂ

BEREND, T. IVÁN RÁNKI, GYÖRGY, *Az ipari forradalom kérdéséhez Kelet Délkelet – Európában* (Revoluția industrială în Europa răsăriteană și de sud est), în „Századok”, 102 (1968), nr. 1–2, p. 35–78.

Se încearcă o stabilire a specificului procesului de revoluție industrială în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Rusia, România, Bulgaria și Ungaria.

ISRAEL, S. J. ESKENAZY, *Le révolutionnaire russe Nikolaï Constantinovič Sudzilovski-Russel en Roumanie et en Bulgarie*, în „Études Balkaniques”, Sofia, 7 (1968), p. 163–190.

Activitatea revoluționară desfășurată în România și Bulgaria, între 1875–1886, de medicul și publicistul rus Nicolai Constantinovič Sudzilovski-Russel (1850–1930), prieten și tovarăș de luptă al lui Hristo Botev, Nicolae Zubcu-Codreanu, C. Dobrogeanu Gherea, Zamfir Arbore Rally ș.a.

MINCEV, D. N., *Le gouvernement du prince Cuza vu par la presse bulgare de l'époque*, în „Études Balkaniques”, Sofia, 7 (1968), p. 207–220.

Activitatea reformatoare a lui Al. I. Cuza și a colaboratorilor săi în presa bulgară din Constantinopol, Russe, Brăila și București, între 1859–1866.

SÁRKÓZI, ZOLTÁN, *Brúz Lajos (1817–1856)*, în „Történelmi Szemle” (1967), nr. 3, p. 343–355.

O prezentare a vicții și activității revoluționarului maghiar Lajos Brúz din Orăștie, care în timpul revoluției de la 1848–1849 din Transilvania a militat consecvent pentru înțelegerea româno-maghiară, manifestând o largă înțelegere față de revendicările sociale și naționale ale românilor transilvăni. Se publică pentru prima dată cuvîntarea în limba română ținută de L. Brúz la 10 septembrie 1848 la Orăștie în fața mulținii țăranești, precum și programul formulat

În 24 de puncte al românilor din scaunul Orăștiei, maintat la 21 mai în numele a 20 000 de români. Acest program — remarcă Sárkozi — conține multe elemente comune cu programul de la Blaj, fiind o reflectare pe plan local al acestuia.

SENKEVICI, I. G., *Русская дипломатия в первые месяцы критского восстания 1866—1868 гг.* în „Балканский исторический сборник”, I, Chișinău, Edit. Cartea moldovenească, 1968, p. 76—94.

Articolul prezintă interes din punct de vedere al elucidării poziției Rusiei față de problema luptei de eliberare națională în Balcani după războiul din Crimeea.

ȘPARO, O. B., *Освобождение Греции и Россия (1821—1829)*, Moscova, „Мысль”, 1965, 280 p.

Autorul studiază atitudinea Rusiei față de lupta pentru eliberarea națională a poporului grec. Bazându-se pe un larg cerc de izvoare, O. B. Șparo aduce documente noi interesante privind mai ales corespondența diplomatică a Ministerului afacerilor externe rus cu guvernele Angliei, Austriei, Franței, Turciei și Prusiei în această problemă.

Printre altele autorul studiază mișcarea eteriștilor în principatele dunărene, cauzele înfringerii din 1821, poziția țarului față de răscoala grecilor ș.a. Întreaga mișcare de eliberare a poporului grec este prezentată în strînsă legătură cu problema orientală.

TAPPE, E. D., *Rumania and the Bible Society until the Crimean War*, în „The Slavonic & East European Review”, vol. XLVI (1968), nr. 106, p. 91—101.

Activitatea de propagandă a Societății „British and Foreign Bible” în Moldova și Țara Românească între 1815—1853 și cu precădere a agentului ei din Smirna, Benjamin Barker.

ISTORIE CONTEMPORANĂ

СЕМПАЛОВ, I. N., *Усиление позиций германского капитала в Болгарии в 30-е годы XIX в.* în „Советское славяноведение”, 1966, nr. 1, p. 3—11.

Deși autorul tratează penetrația capitalului german în Bulgaria în ajunul celui de al doilea război mondial, articolul prezintă interes din punct de vedere al politicii generale a imperialismului german în sud-estul Europei și a metodelor folosite pentru subjugarea economică a țărilor din această regiune.

COLCHER, V. M., *Румынское правительство и мюнхенский договор*, în „Балканский исторический сборник”, I, Chișinău, Edit. Cartea moldovenească, 1968, p. 215—245.

Plecînd de la puncte de vedere contradictorii și folosind unele materiale noi, autorul încearcă să elucideze poziția guvernului român în menținerea integrității statului cehoslovac

și acțiunile întreprinse în această direcție. Autorul consideră că guvernul român admidea studierea eventualității trecerii trupelor sovietice prin teritoriul țării numai în cazul când Franța și Marea Britanie ar fi intrat într un conflict armat cu Germania și cu condiția acordului aliaților săi din Înțelegerea Balcanică și Polonia. Totodată, autorul subliniază faptul că România n-a primit nici o cerere formală în această privință din partea puterilor occidentale sau a guvernului cehoslovac.

Poziția Franței și Marii Britanii față de pretențiile teritoriale ale Germaniei a influențat în cele din urmă orientarea politică a țărilor amenințate spre apropierea de Germania.

FARKAS, MÁRTON, *Forradatmi erjedés az osztrák — magyar hadseregben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után* (Fermentul revoluționar în armata austro-ungară după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie), în „Századok”, 101 (1967), nr. 5, p. 1026—1035.

Se expun implicațiile interne și externe ale începutului de descompunere a armatei austro-ungare, aspect important al dezagregării Imperiului austro-ungar.

IIAJDU, TIBOR, *A polgári demokrácia külpolitikája 1918—1919-ben* (Politica externă a democrației burgheze în anii 1918—1919), în „Századok”, 101 (1967), nr. 5, p. 869—916.

Despre politica externă a guvernului Károlyi, despre tratativele cu sîrbii, românii și cehii precum și încercările guvernului de a încheia pacea separată.

MUNTEAN, M. A., *Дипломатическая борьба СССР и народно-демократических стран Дунайского бассейна за новый судоходный режим Дуная (1945—1948гг.)*, în „Балканский исторический сборник”, I, Chișinău, Edit. Cartea moldovenească, 1968, p. 246—276.

Autorul studiază lupta diplomatică dusă de U.R.S.S. și țările de democrație populară în anii 1945—1948 pentru modificarea regimului de navigație pe Dunăre. Este succint prezentată și evoluția problemei în perioada dintre cele două războaie mondiale.

РОЖКО, В. М., *Дружба, закаленная в боях. Румынские интернационалисты в Великой Октябрьской социалистической революции и гражданской войне в СССР. 1917—1920 гг.*, Chișinău, Edit. Cartea moldovenească, 1965, 168 p.

Autorul prezintă participarea internaționaliștilor români la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și la războiul civil din Rusia.

SPIRIDOKIS, SP., ‘Ο άγώνας τής 28 ης ‘Οκτωβρίου 1940 εις τήν ψυχήν . του έθνους (Lupta din 28 octombrie 1940 în conștiința națiunii), în ‘Επιστημονική ‘Επετηρίς τής Φιλοσοφικής Σχολής του Παυεπιστημίου ‘Αθηνών, tom. XVIII, 1966—1967, p. 168—184.

Evenimentele din Balcani în urma agresivității Italiei împotriva Greciei în octombrie 1940.

„Studii”, revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Note bibliografice, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în 4 exemplare, trimerile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII
SOCIALISTE ROMÂNIA**

STUDII – REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHÉ
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE – IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- • • Istoria României, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1 159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 863 p. + 16 pl., 45 lei.
- • • Din Istoria Transilvaniei, vol. I, ed. a 3-a, 336 p. + 15 pl., vol. II, ed. a 2-a, 552 p. + 1 pl. banderolate, 65,60 lei.
- GHEORGHE UNC, Solidaritatea mișcării muncitorești și democratice din România cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. "Bibliotheca Historica Romaniae 19". 1968 (text în limba rusă).
- A. PETRIC și GH. TUȚUI, Unificarea mișcării muncitorești din România, 1968, 224 p., 7,75 lei.
- • • Cronici și povestiri românești vechi, vol. I (sec. XVII - XVIII), „Cronicle medievale ale României”, VI, 1967, 352 p., 35 lei.
- D. PRODAN, Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea, vol. I, 1967, 596 p., 37 lei; vol. II, 1968, p., 48 lei.
- V. MIHORDEA, Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova, "Biblioteca istorică XIV", 1968, 316 p., 21,50 lei.
- I. D. SUCIU, Revoluția de la 1848 - 1849 în Banat, 1968, 274 p., 16 lei.
- N. IORGA, Materiale pentru o istoriologie umană. Fragmente inedite publicate de Liliana N. Iorga. Cuvânt înainte de D. M. Pippidi, 1968, 375 p., 1 pl., 23 lei.
- • • Studii de istorie, sub redacția lui S. Fuchs, 1968, 171 p., 8,50 lei.
- P. CONSTANTINESCU-IAȘI, Lupta pentru formarea frontului popular în România, "Bibliotheca Historica Romaniae 21", 1968, 159 p., 6 lei.
- CARL GÖLLNER, Turcia. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts, II. Band MDLI - MDC, 1968, 808 p., 39 lei.